

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PROF.
M. TAYYİB GÖKBİLGİN

AVRUPA'DA İKTİDAR MÜCADELESİ

OSMANLI-MACAR İLİŞKİLERİ

Kronik

**Avrupa'da İktidar Mücadelesi
OSMANLI-MACAR İLİŞKİLERİ**

—
M. TAYYİB GÖKBİLGİN

KRONİK KİTAP: 121
Osmanlı Tarihi Dizisi: 33

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

YAYINA HAZIRLAYAN
Ahmet Yaşar

EDİTÖR
Can Uyar

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Nurel Naycı

1. Baskı: Eylül 2019, İstanbul

ISBN
978-605-7635-24-2

Macar Kültür Merkezi'ne
desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

**Macar
Kültür Merkezi**

KRONİK KİTAP
Balçık Sk. N°6, Gümüşsuyu
İstanbul - 34327 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkıtap.com

*Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 34569*

www.kronikkıtap.com
   kronikkıtap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak
kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

PROF.
M. TAYYİB GÖKBİLGİN

AVRUPA'DA İKTİDAR MÜCADELESİ
OSMANLI-MACAR
İLİŞKİLERİ

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

Ordu'da, kuşaklardır kadılık ve hukukçuluk yapan bir ailede doğdu. Aile geleneğine uygun olarak ilk öğretimini evde babasının gözetiminde tamamladıktan sonra medrese öğrencisi oldu. Kurtuluş Savaşı'nda ara verdiği öğrenimini Samsun, Erzurum ve Trabzon Muallim mekteplerinde tamamladıktan sonra 1929'da Erzurum-Aşkale'de öğretmen olarak çalışmaya başladı, Anadolu'nun farklı yerlerinde yedi yıl görev yaptıktan sonra 1936'da Ankara Üniversitesi DTCF Hungaroloji Bölümü'ne kaydoldu, 1940'ta "Osmanlı Tarihinin Macarca Kaynakları" adlı lisans teziyle mezun olarak İstanbul Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. 1943'te TTK üyesi oldu. Önce Yeni ve Sonçağlar Tarihi Kürsüsü'nde, 1955'teki profesörlüğünden sonra da Ortaçağ Kürsüsü'nde dersler verdi. Bu sıralarda yayımladığı *Milli Mücadele Başlarken*, Cumhuriyet tarihi konusunda verdiği en geniş kapsamlı eser oldu. Gökbilgin çalışmalarını daha çok Osmanlı uygarlığı ve müesseseleri üzerinde yoğunlaştırdı. Aralarında *Edirne ve Paşa Livası*, *Rumeli'de Yürükler*, *Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*'ın da bulunduğu pek çok kitabın yanı sıra *Belleten* başta olmak üzere pek çok akademik yayında makaleler ile İslam Ansiklopedisi'nde Osmanlı kurumları ve biyografi maddeleri yazdı. 1961'de İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü bünyesinde açılan Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü'nün kurucularındandı. 1977'deki emekliliğine dek kürsünün başkanlığını üstlendi. 2 Haziran 1981'de vefat etti.

Yayınevimizdeki Diğer Kitapları

Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına

Kanuni Sultan Süleyman

İÇİNDEKİLER

<i>SUNUŞ</i>	7
<i>YAYINEVİNİN TAKDİMİ</i>	9
I MACARİSTAN'DAKİ TÜRK HÂKİMİYETİ DEVRİNE AİT BAZI NOTLAR	11
II MACAR DEVLET ARŞİVİ VE TARİHÇESİ	25
III XV. ASRIN BİRİNCİ YARISINDA II. MURAD DEVRİNDE HRİSTİYAN BİRLİĞİ VE OSMANLI-MACAR MÜCADELELERİ ESNASINDA EDİRNE	37
IV KORVİN MATHÍAS (MÁTYÁS)'IN II. BAYEZİD'E MEKTUPLARI, TERCÜMELERİ VE 1503 (909) OSMANLI-MACAR MUAHEDESİNİN TÜRKÇE METNİ	59
V KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN MACARİSTAN VE AVRUPA SİYASETİNİN SEBEP VE ÂMİLLERİ, GEÇİRDİĞİ SAFHALAR	73
VI XVI. ASIR ORTALARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN TUNA HAVZASI VE AKDENİZ SİYASETLERİ, BUNLAR ARASINDAKİ ALÂKA VE İRTİBAT, MUHTELİF VEÇHELERİ	111
VII KANUNÎ SÜLEYMAN'IN 1566 SZIGETVAR SEFERİ: SEBEPLERİ VE HAZIRLIKLARI	131
VIII TÜRK İDARESİNDE BUDİN	145
IX KARA ÜVEYS PAŞA'NIN BUDİN BEYLERBEYLİĞİ (1578-1580)	163
X XVII. ASIR BAŞLARINDA ERDEL HADİSELERİ VE BETHLEN GÁBOR'UN BEYLİĞE İNTİHABI	181
XI THÖKÖLY İMRE VE OSMANLI-AVUSTURYA İLİŞKİLERİNDEKİ ROLÜ	209
XII II. RÁKÓCZI FERENC VE OSMANLI DEVLETİ HİLMAYESİNDE MACAR MÜLTECİLERİ	249
XIII XIX. ASIR SONLARINDA TÜRK-MACAR MÜNASEBETLERİ VE YAKINLIĞI	271
<i>MAKALELERİN KÜNYESİ</i>	285
<i>DİZİN</i>	287

Macar İlimler Akademisi Başkanı (meşhur Türkolog) Ligeti Lajos tarafından
25 Ağustos 1971'de, Macaristan'ın Szeged şehrinde düzenlenmiş olan
Bizantoloji Kongresi esnasında Prof. M. Tayyib Gökbilgin'e tevcih edilen Şeref Üyeliği
(SOCIETAS DE ALEXANDRO CSOMA DE KOROS NOMINATA) Beratı.

SUNUŞ

Babamın üniversite sıralarında Hungaroloji ve Tarih bölümü öğrencilik senelerinden itibaren öğrenmiş olduğu Latince, Fransızca, Almanca dillerinin de yardımıyla ve değerli hocaları Laszlo Rasonyi, Nemeth Gyula ve Lajos Fekete'den almış olduğu feyz ile doğmuş olan Macar sevgisi; bütün hayatı boyunca artarak devam etmiştir. Bu sevgi ona ilmi, sosyal ve kültürel faaliyetlerinde bir teşvik unsuru olmuştur.

Araştırmalarını, Osmanlı ve Macar devlet arşivlerinde yapması ve orijinal belgeleri kullanması, yazı ve eserlerinin kıymetini arttırmış ve birer kaynak eser olmalarına sebep olmuştur. Döneminin Osmanlı-Macar tarihçileri yazdıkları tebrik mektuplarında bunları defalarca belirtmişlerdir. Bilhassa Kanuni Sultan Süleyman ve dönemini içine alan eserlerinde, bu çalışmaları daima referans olarak kullanmışlardır.

“Avrupa’da İktidar Mücadelesi: Osmanlı-Macar İlişkileri” olarak basılan bu kitap bu çalışmalarının büyük bir kısmını içermektedir. Diğer taraftan babamın 1936-1981 yılları arasındaki “Macar Dünyasını” da ayrıca bir ikinci kitap olarak basıma hazırlamaktayım. Bu ikinci kitap içinde talebelik senelerinden itibaren hocaları, arkadaşları, yakın dostları ve talebeleriyle yapmış olduğu yazışmalar, bütün toplantı, sempozyum, seminer, anma toplantıları, konferansları, Macar radyo ve televizyonunda yaptığı konuşma ve mülakatları, Macar basınındaki yankıları, Macaristan seyahat raporları, Macar ilim müesseseleri ile yapılan yazışmalar, Magyar-Török Tarsasag bağları, Türkçe ve Macarca olarak orijinal evraklardan kronolojik bir sıra içinde gösterilmiştir.

Bu şekilde bir bilim insanının günlük yaşayışını, hayatını, problemlerini günü gününe izlemek ve o günleri teneffüs etmek mümkün

olmuştur. Bu benim hayatımın en heyecanlı anlarını yaşadığım; âdeta bir serüven olmuştur!

45 yıllık dönemin kronolojik olarak düzenlenmesi; o dönemin bilinmeyen ve gizli kalmış olan siyasi ve sosyal yönlerini de görebilmemizi sağlamıştır. Görüşmüş olduğum bütün Macar tarihçiler maalesef ellerinde kendi Macar hocaları ile yapılmış olan hiçbir yazışmanın olmadığını ve bilhassa son dönemde yok edildiklerini üzümlere belirtmektedirler.

- Bu şekilde O'nun 45 yıllık Macar Dünyasını bir film gibi izlemek mümkün olmaktadır. Bu izleyiş kültürel bilginin dışında; dönemin ekonomik şartlarını öğrenmemiz açısından da önemlidir.
- Bilhassa Macaristan'ın bazı karanlık dönemlerinin daha berrak bir şekilde su yüzüne çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. Macarların milli bağımsızlık mücadeleleri, bilhassa bilim insanlarının yaşadıkları zorlukları kendi ağızlarından işiterek, günümüze kadar gizli tutulan, bilinmeyen bazı gerçeklerin aydınlatılması çok önemlidir. Macar kültür çevreleri bu konuda çok hassas davranmakta ve kendi tarihçilerinin düşüncelerini kendi ağızlarından öğrenmeyi merakla beklemektedirler.

Son safhasına gelmiş olan bu kitabın da kısa bir süre içinde sizlere sunulacağının müjdesini vermekten büyük bir sevinç duymaktayım.

Bu ilk kitabın basımında desteklerini esirgemeyen Türk-Macar Kültür Merkezi Başkanı Sayın Dr. Gabor Fodor Bey'e ve basım konusunda her türlü çabayı büyük bir titizlikle gösteren ve zahmetlerini esirgemeyen Kronik Kitap ve Sayın Adem Koçal Bey'e bilhassa teşekkürlerimi belirtmek istiyorum.

Bu eseri ve hazırlamakta olduğum ikinci eseri; Türk-Macar sevgi ve dostluğuna bir armağan olarak sunuyorum. Eğer elimdeki şahsi belgelerimle düzenleyebildiğim bir "45 yıllık hatıralar serisi" ile Türk-Macar yakınlığının ve sevgisinin bir ufak nebzesini gösterebilmişsem, ne mutlu bana! Zira evimizde küçük yaşlarımdan itibaren hep bu hislerle büyüdük!

M. Altay Gökbilgin

Irvine - 27 Ağustos 2019

YAYINEVİNİN TAKDİMİ

Yeniçağ ve Yakınçağ'da Avrupa'daki iktidar mücadelelerinin önemli bölgelerinden birisi Orta-Avrupa'nın merkezini teşkil eden Macaristan'dır. Macarların yaşadığı bu topraklar özellikle Osmanlı-Habsburg hanedanları arasındaki askerî ve siyasî çatışma ve uzlaşma süreçlerinin tarihsel sahnesi olmuştur.

Osmanlılar ve Macarlar arasındaki etkileşim 14. yüzyılda Osmanlıların Balkanlar'da yayılması ile başlamış, özellikle Mohaç Savaşı sonrasında ise yeni bir hal almıştır. 16. yüzyılda Osmanlıların Tuna havzası siyasetinin önemli unsuru haline gelen Macarlar ile münasebetleri sonraki yüzyıllarda da artarak devam etmiştir. 17. yüzyıl başlarından itibaren Bocskay István, Bethlen Gábor, Thököly İmre ve Rákóczi Ferenc gibi Macar hürriyet ve istiklâl hareketlerinin liderlerinin Osmanlı Devleti'nin hamiliğini istiklâl ve millî varlıklarının teminatı olarak görmeleri iki millet arasındaki yakınlığı daha da artırmıştır. 1848'de bağımsızlık mücadelesine girip başarılı olamayan mültecilerin Osmanlı'ya ilticalarını ve kabullerini o zamanki Avusturya ve Rusya devletleri birlikte protesto ederek iadelerini talep ettikleri vakit Sultan Abdülmecid'in "Bir Macar'ı elli bin Osmanlı kanı döker yine muhafaza ederim." diye mukabelede bulunması bu ortak tarihin serlevhalarındandır.

Osmanlı-Macar ilişkileri üzerine Türkiye'de önde gelen tarihçilerden olan Tayyip Gökbilgin'in bu çalışması bu ortak tarihin gelişiminin izlerini sürüyor. Gökbilgin'in on üç çalışmasını bir araya getiren bu kitap, Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyetine dair genel

bir değerlendirme ile başlıyor. Sonrasında II. Murad (1421-1451) devrinde Avrupa'da Hristiyan birliği düşünün ve II. Bayezid dönemindeki Osmanlı-Macar anlaşmasının detaylarına değiniyor. Sonraki beş bölümde Gökbilgin Mohaç Savaşı ile başka bir merhaleye geçen Osmanlı'nın Tuna havzası siyasetinin ve Macaristan'da tesis edilen Osmanlı yönetiminin ayrıntılarını ortaya koyuyor. Bu çerçevede I. Süleyman'ın Avrupa güçler dengesine siyasi ve askeri müdahalesini, Osmanlı'nın Tuna ve Akdeniz siyasetleri arasında kurduğu dengeyi, 1566 Zigetvar seferini, Budin'de Osmanlı yönetimini ve Kara Üveys Paşa'nın Budin beylerbeyliğini mütalaa ediyor. Kitabın son bölümlerinde ise Gökbilgin Macar istiklal girişimleri liderlerinin Osmanlı Devleti ile kurdukları himaye ve dostluk ilişkilerini irdeliyor. Bu çerçevede Gökbilgin Bethlen Gabor'un Erdel beyliğine seçilmesi, Tökhöly İmre'nin Osmanlı-Avusturya ilişkilerindeki rolü, II. Rákóczi Ferenc'in Macar mülteciler ile birlikte Osmanlı'ya iltica etmesi ve 19. yüzyılda çeşitli düzeylerdeki Osmanlı-Macar yakınlığını ele alıyor.

Kitap yayıma hazırlanırken, metinlerin ana çerçevesine dokunmadan ilgili yerlerinde imlâ düzenlemeleri ve referans standardizasyonu gibi kısmî değişiklikler yapılmıştır. Bu eserin yayınlanması konusunda her türlü desteğini bizden esirgemeyen Prof. M. Tayyip Gökbilgin'in kıymetli oğlu Mehmet Altay Gökbilgin'e teşekkürü bir borç biliyoruz. Ayrıca Macar Kültür Merkezi'ne desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

MACARİSTAN'DAKİ TÜRK HÂKİMİYETİ DEVİRİNE AİT BAZI NOTLAR

Balkan milletlerinin ve Macarların, öteden beri, Türk hâkimiyeti altında geçirdikleri devirlerden, zaman zaman, acı bir lisanla bahsettikleri ve Garp medeniyetinden layığı ile ve zamanında müstefit olamamalarını bu sebebe irca eyledikleri malûmdur. Gene içlerinden bazıları, bazı ehemmiyetsiz ve mevziî hâdiseleri şu veya bu şekilde tefsir ederek, Garp kültürü ve Avrupa medeniyetini barbarlara, hususiyle Türklere, karşı müdafaalarındaki tarihî rollerinden bahsederler. İlmî usuller ve tenkit zihniyeti bir tarafa bırakılarak edinilen ve tarihî bir hakikati ortaya koymaktan ziyade, mutaassıp Hristiyan zihniyetinin zemin ve zamana göre muhtelif mülâhaza ve gayeler tesiri ile izharı demek olan bu fikirler, bu iddia sahiplerinin henüz romantik devrini yaşamalarının bir tezahürü mahiyetindedirler. Karakterleri bilinen bu kabil iddialara ciddi bir ehemmiyet atfetmek icap etmezse de bizi tamamen de lâkayt bırakamaz.

Eski Grek ve Romalılar kendilerinden başkalarına “barbar” demişlerdi. Bu vasıf, kavimlerin muhacereti esnasında, V. asırda, Cermen ve İslâvlara da teşmil edilmekle beraber, daha ziyade, Şark’tan gelerek Garp ile temasa geçen, hiç değilse, teşkilatçılık, harp ve hayvan besleme kültürü sahalarında çok daha üstün bir medeniyetin mümessili bulunan Ural-Altay kavimleri hakkında, bir “antik topos” olmak üzere, kullanılmıştır.

Maruf Yunan müverrihi Heredot, milattan önce İskitler hakkında “çok kahraman, fakat çok zalim” demişti. Kuvvetli bir tekniğe ve ince bir sanata sahip olan İskitlerin tipik bir “atlı nomad” karakteri

gösterdikleri ve idareci zümrelerinin Altaylılar, binaenaleyh ilk Türkler olduğu, kültür morfoloji âlimlerince (Richthofen, Laufer, Alföldi), kabul edilmiştir. Bu vasıflar, Gotlar hakkında da söylenmekle beraber, Hunlara, Avarlara, Macarlara ve nihayet Türk ırkından olan muhtelif halklara intikal etmiş ve Hristiyan tarihçileri buna daha türlü türlü ilaveler yapmışlardır. Avrupa'nın büyük bir kısmını zapt eden, Roma İmparatorluğu'nu hâkimiyetleri altına alarak, Avrupa'yı bir devlet halinde ve sulh içinde yaşatmaya çalışan Attila Hunlarının ise, muasır komşularından aşağı değil, bilâkis, epeyce üstün bir medeniyette bulundukları, gerek bu cihangir hükümdarı seyyar sarayında ziyaret eden Bizans tarihçisi Priscus Rethor'un verdiği mufassal malûmatla¹ gerekse Attila'nın Roma'ya kadar gittiği halde, kısa bir zaman sonra Vandalların yaptığı gibi, zapt ve tahribe teşebbüs etmeyerek, medenî eserlere hürmet edecek ve kıymet verecek kadar yüksek bir olgunluk göstermesi ile sabittir. Avarların Tuna havzasında ve şarkî Avrupa'da İslâm halkalarına, birçok bakımdan, hocalık ettiklerine, hatta onları Balkanlar'a getirmek ve bu günkü etnik haritayı tesis ve teşkil eylemek sureti ile Avrupa'da oynadıkları büyük role dair de elimizde birçok kayıtlar vardır.²

Diğer taraftan İslâm kültür muhitine giren ve bunu benimseyerek, ırklarının yüksek hasletlerini bu din ve, yaratmak hususunda kendilerinin de büyük rolleri olan, bu kültürün evvelâ müdafaası, sonra neşir ve tamimi emrine tahsis eden Türkler, mümessili oldukları üstün medeniyeti garpta her tesadüf ettikleri müteferrik, inhilâl halinde ve geri cemiyetlere kabul ettirirken, yıkıcı ve tahrip edici değil, bilâkis, tarihin şahadetine göre, yapıcı ve birleştirici, binaenaleyh medenî bir rol oynamışlardır.³

1 V. asrın ortasında, Tuna'nın şimalinde bulunan Attila nezdine elçi olarak giden Priscus, Hunların arasında bir Grek tacirine rastladığını ve onun kendisine barbarlığı medeniyete niçin tercih ettiğini mufassalen anlattığını kaydeder. Bkz. H. St. L. B. Moss, *La Naissance du Moyen Age*, Paris 1931.

2 Bkz. Alföldi, Németh, Râsonyi, Gombocz, Lukinich, Fettich'in bu husustaki tetkikleri.

3 Bkz. Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1940; başlangıç, XXXVII, XXXIX; Fuat Köprülü, "Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri: İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?" [*İkinci Türk Tarih Kongresi*,

Hal böyle iken, bu iddianın sebebi ve manası nedir? Meseleyi daha dar bir çerçeve içine alarak, Osmanlı Türklerinin garba ilerleyişini ve bu kabil iddiada bulunanlardan Macarların vaziyetini mü-talâa edelim.

Türkler, XIII. asırdan sonra, garba doğru olan fütuhât yolları üzerinde, evvelâ Grek-İslâv Ortodoks medeniyeti ile karşılaştılar. Bunu, nispeten kısa bir zaman içinde, kısmen temsil, kısmen tasfiye ettikten sonra, ön safta Hırvat, Macar ve Venediklilerin bulunduğu Katolik-Latin medeniyeti ile temas ve mücadeleyle giriştiler. Kendi aralarındaki bir sürü dinî, siyasî, içtimâî ve iktisadî mücadelelerin yorgun bir hale getirdiği birinciler, Türkleri, kısa bir mukavemetten sonra, nasıl bir kurtarıcı olarak tanımışlarsa, ikinciler, bu meyanda Macarlar da İslâmlığın alemdarı olan Türkleri, Hristiyanlık ve garbî Avrupa medeniyeti için, o derece büyük ve müşterek bir tehlike addetmişlerdir.

Macarlarda asalet fikrinin ve tarihî an'anelerin millî şuura ve vatanperver hislere öteden beri bir kaynak oluşu, hatta bu Macar asilliği şuurunun, aynı zamanda, kendisini aynada görmek istemek kabilinden, Macar tarih yazıcılığına da tesir edişi, bu nevi hislerin ve iddiaların inkişafına bir zemin hazırlıyor.⁴ X. asırdan itibaren Cermen ve İslâvlar arasında ve komşuluğunda bulunan bu milletin asıllarını, menşe şuurlarını kaybetmeden, muhafazaya muvaffak olmaları, filhakika, iki sebebe irca edilebilir: biri bu asalet şuuru, diğeri de yeni vatanlarına yerleştiklerinden itibaren kabul ve camiasına dâhil bulundukları Katolik-Latin din ve kültürüne bağlı kalmaları... Menşelerini aşağı yukarı aynı kaynaklardan alan Türk ve Macarların mensup oldukları dini canla başla müdafaa etmeleri ve onun tipik bir mümessili bulunmaları ise, bir vakiyadır.

Macarlara bu tarihî rollerini benimseyiş şuuru nasıl ve nereden gelmiştir? Ortaçağda, Hristiyanlık bakımından taşıdıkları ehemmiyetten

İstanbul 20-25 Eylül 1937], Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937, s. 383-418; Şemsettin Günaltay, "İslâm Dünyasının İnhitatı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?" *Belleten*, c. 2 s. 5/6 (1938), s. 73-88.

4 Bkz. Joseph Bardos, "La Hongrie du XVII. siècle", *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1938, s. 242-243.

dolayı, bazı devletler bir takım vasıflar almışlardı: meselâ Roma için *caput christianitatis*, Fransa için *regnum christianitissimum* ve Macaristan için de *propugnaculum christianitatis* denilmiştir.⁵

Macaristan'ı bu adla ilk anan Papa V. Nicolas ve sonuncusu da Papa XI. Pius'tur. Bu telâkki hümanistlerce de kabul ediliyor ve her biri eserlerinde bunu birer suretle zikrediyorlar: II. Pius unvanı ile papa olan Aenas Sylvius, tarihçi Bonfinius, Andreas Dudith, Henri Estienn vs. Papa II. Jules 1505'de yazdığı iki mektupta Macaristan'ın bütün Avrupa'ca (*communi omnium iudicio, omnium christianorum consensu*) "Hristiyanlığın koridoru" olduğunu bildirmekte, VIII. İnnocent de 1484'de, Macar milletine, Hristiyanlığın düşmanlarını durdurmak ve Avrupa'nın siperi olmak vazifesinin taraf-ı ilâhîden (*divina providentia ... dispositum*) verildiğini anlatmaktadır.⁶ Bu vasıflar ve bu vazife Balassa ve Zrinyi gibi Türklere karşı harbeden Macar şairlerinin eserlerinde tekrar edilmekte olduğu gibi, *Lâskai*'nin dinî mevzelerinde de şöyle tesbit edilmektedir: "Kan ve kemiklerinin birçok memleketlerin dağ ve vadilerini doldurduğu bu kuvvetli milleti, Tanrı, cesaret ve kahramanlığı ile, mukaddes Hristiyanlığa sulhu temin edebilmesi için, *Büyük Türk*'e karşı bir kalkan olarak seçmiştir."⁷

Ancak Luther Macarların bu vasfı almasına aleyhtardır: o, bu vasfın dinî manasızlığına işaret ediyor ve Macarların, bunu, mühim hizmetler mukabilinde Avrupa'dan almamış, fakat kendi kendilerine garip bir şekilde mâl etmiş olduklarını bildiriyor.⁸ Gene buna benzer bir iddiayı muasır tarihçilerden H. Pirenne'de⁹ görmekteyiz. Ona göre, XV. asır ortasına kadar İslâvların ve Macarların tarihinden elde edilen umumî intiba, bunların Hristiyanlık camiasına girmelerine rağmen, Avrupalılık camiasına hemen tamamen yabancı kaldıkları şeklinde tefsir edilebilecek mahiyettedir ve vaktiyle Karolenj İmparatorluğu'nun Cermenleri sevk ettiği Romen medeniyetine girmek

5 Krş. Louis Terbe, "Le Rôle historique de la Hongrie dans la défense de l'Occident", *Nouv. Rev. de Hong.*, 1938, s. 537.

6 L. Terbe, s. 538.

7 L. Terbe, s. 538.

8 L. Terbe, s. 539.

9 *Histoire de Europe*, Paris, 1936, s. 376.

kabiliyeti onlarda yoktur. Mamafih diğer birisi, Johannes Kochleus, Macarları müdafaa eder: “*Hungari qui pro gloria christi et cultu Dei, supra CC annos contra Turcos pugnauerunt, pia simplicitate possunt christi. Deique defensores dici...*”¹⁰ XV., XVI. ve XVII. asırlara ait eserlerde, bu nev’iden daha birçok yazılara tesadüf olunmaktadır. Diğer taraftan Macarların bu vazifeyi hakkıyla yapamadıklarını, Belgrad’ı muhafaza edemeyip Mohaç’ta harbi kazanamadıklarını söyleyen ve aynı zamanda, Avusturya’ya karşı da istiklallerini müdafaa maksadı ile harp ettikleri için, muaheze eden bazı kimseler de vardır.¹¹

Burada bu iddianın doğru veya yanlış olduğu üzerinde muhake-me yürütülmeyecek, ancak ifa edildiği ilân edilen büyük hizmetin pek çok kimseler tarafından takdir edilmediğine işaretle iktifa olunacaktır. Mamafih şurası muhakkaktır ki, Macarlık Tuna havzasında diğer iki türlü faaliyet daha göstermiştir. Biri, Türk harplerini müteakip, bu sahayı Cermenleştirmeye çalışan Avusturya’ya karşı açık, gizli, fakat ekseriya pasif mücadele etmek, diğeri de Avrupa’yı İslâv tehlikesinden kurtarmış olmaktır. Çek tarihçisi Palaczky, panislâv fikirlerinden mülhem olarak, bu hususta Macarlığın rolüne büyük bir ehemmiyet atfeder. Ona göre, Macarların Karpatlar ve Tuna havzasında yurt kurması, İslâvlığın en büyük talihsizliğidir; Macarlar yalnız büyük ve müttehit bir İslâv imparatorluğunun ve mütecanis bir İslâv kültürünün teşekkülüne mâni olmakla kalmamışlar, aynı zamanda İslâvlığın merkezini işgal eden ve zayıflamış bir halde bulunan garp İslâvlarının da büyük mikyasta Cermenleşmesinin sebep ve âmili olmuşlardır.¹² Holstein’den Mora yarımadasına kadar yerlerde az müttehit ve muhtelif âdetle, fakat her yerde aktif ve medeniyete teşne İslâv kavimleri bulunuyordu. Bu geniş hattın ortasında Svatopluk’un gayretleri sayesinde, bir nüve teşekkül ediyordu. Garpta Latinlik tesiri altında Frank imparatorluğu kurulduğu gibi, şarkta da Bizans’ın tesiri altında, bir İslâv imparatorluğu kurulur ve şarkî Avrupa’nın mukadderatı tamamen başka olabilirdi. Macarların, doğmakta olan, bu teşekkülün kalbine gelip

10 L. Terbe, s. 540.

11 Krş. L. Terbe, s. 541.

12 Knizsa Isrvân, *A Szlavok*, Budapest 1932, s. 71.

yerleşmeleri, bütün bu ümitleri mahvetmiştir.¹³ Buna mukabil Rus âlimi Lamanskiy'nin Macarlık hakkında düşündüğü tamamen başkadır. O, Macarlığın Tuna havzasında yerleşmesini ve devlet kurmasını, İslâvlık bakımından, büyük bir bahtiyarlık sayar: Macarların Orta Çağ'daki kuvvetli ve fa'al devleti, Cermenliğin büyük mikyasta şarka doğru yayılma (*Drang nach Osten*) cereyanına karşı koyabilecek yegâne mânia olmuştur. Cermenlerin bütün hamleleri bu siperde kırılmıştır. Macarlar bununla yalnız Macaristan'da, şimalde ve cenupta yaşayan İslâvların Cermenleşmesini imkânsız bir hale getirmemiş, aynı zamanda doğrudan doğruya, Macar hudutları boyunca oturan Cermenleri zayıflatmak suretiyle, garpta yaşayan İslâvları da Almanlaşmaktan kurtarmıştır. Macarlar olmasa idi Çekler, Morvalar, Slovenler, belki de Lehler, Cermenliğin ciddi bir mukavemet görmediği şarkî Prusya'daki İslâvlar gibi, Cermenleşeceklerdi.¹⁴

Macar tarihçiliğinin bu husustaki düşüncüsü de şudur: "Ural dağlarından Adriyatik'e kadar bütün şarkî Avrupa'yı ihtiva edecek böyle muazzam bir İslâv imparatorluğu, kendisi için Türklerin fütuhatından daha büyük bir tehlike olmak sureti ile, garbî Avrupa'nın Latin medeniyetini ağır sıkleti altında, muhakkak ki, ezecekti. Hâlbuki Türk harpleri esnasında Avrupa'dan "Hristiyanlığın bulvarı" adını alan bu memleket, zamanımıza kadar, birçok defalar hürriyet ve medeniyetin kalesi olmuş, panislâvlık, pancermenlik ve bolşeviklik dalgalarına karşı bir set rolünü oynamıştır."¹⁵

Filhakika Macarlar bütün tarihlerince birçok cephelerde, muhtelif milletlere ve muhtelif karakterdeki istilâlara karşı, bazen şiddetli mücadeleye girişmişler; fakat mevcudiyetlerini, azlıklarına rağmen, kahramanlıklarını, hürriyet ve istiklâle karşı olan derin merbutiyetleri sayesinde, temin etmişlerdi. Ancak bu istilâ teşebbüslerinden hangileri daha tehlikeli olmuş ve bunlardan hangisi onların mevcudiyetini, millî benliklerini daha fazla tehdit etmiştir; *propugnaculum christianitis* vasfı komşuları ve dindaşları tarafından takdir edilmiş ve bu sıfat kendilerine bir şey kazandırmış mıdır; Türk hâkimiyetine

13 L. Terbe, s. 543.

14 Knizsa, s. 74.

15 L. Terbe, s. 543.

girmeleri tarihî bir zaruret olmamış mıdır ve nihayet müdafaa ettikleri şey, ileri bir kültür ve medeniyet midir, yoksa geri mi?... Daha bunun gibi birçok sual irad etmek mümkündür. Bazı bî- taraf Macar tarihçilerinin de ispat eyledikleri gibi, meseleyi biraz objektif şekilde tetkik edersek, çok daha başka bir netice ile karşılaşır, uzun asırların bir mirası olan koyu Hristiyan taassubunun, tamamen bir taraflı hüküm verdiğini görürüz.

Macaristan'da Türk hâkimiyeti devri hakkında arşiv vesikaları üzerinde uzun uzadıya meşgul olup, ortaya birçok kıymetli eser koyan, Macar tarihçilerinden Takâts Sândor'un¹⁶ şu mütalâaları çok dikkate değer: "Türk hâkimiyeti devri ve Macaristan'da yerleşen Türklerin iç-timaî ve siyasî hayatı hakkında, tarih yazıcılarımız hâlâ eski kroniklerin küflü izlerinde yürümektedir. Bu zamana kadar tarihçiliğimizin kaynak olarak kullandığı kitapların büyük bir kısmının tarafgir ve bir cepheli olması, hayret edilecek bir şey değildir. Macaristan'daki Türklerin mektupları ve diplomatik müzakerelerinde bize bıraktıkları muazzam vesaik üzerinde Macar tarihçiliği hiç meşgul olmamıştır. Şu hâlde Türk hâkimiyeti devri bugün de henüz önümüzde halledilmemiş bir bilmece olarak duruyor, tıpkı Oedipus'un bilmececi gibi: İnsan hallederse, hayrette kalır; izah edemezse, yanılır" ve ilâve ediyor: "Biz de alelâde bir tarih araştırmacısı olduğumuz için, birkaç yeni ve renkli hatla Türk-Macar devrinin aydınlatılmasına hizmet etmek istiyoruz. Öyle vesikalar ortaya koyuyoruz ki, şimdiye kadar tahripkâr, şâyân-ı nefret olarak ilân edilen devri, bu vesikalar heyecanlı, fedakâr, her bakımdan millî ve Macar karakteri taşıyan bir devir olarak gösteriyorlar. Bu biraz garip görünürse de, bunu vesikalarla ispat ediyoruz." Gene diğer bir eserinde tetkikatından elde ettiği neticeleri şu suretle hulâsa ediyor: "İşte bu kudretli millet, niza ve ihtilâf halinde bulunan Macaristan'a bir sel gibi akın etmiştir. İnsanın, Türkler hakkında, büyük bir nehrin küçük derelerin suyunu içine alıp, kendinin yaptığı gibi, 20-30 sene zarfında, dinimizi, müesseselerimizi, dilimizi değiştirdiğine ve kendisine benzettiğine inanacağı gelir. Hâlbuki bunların hiç birisi olmamıştır. Mutaassıp Müslüman kendisini Macaristan'da

16 Takâts Sândor, *Rajzok a török vilâgbol*, Budapest 1917, I, 2.

hiç kimsenin dinine karışmayan, müsamahakâr bir insan olarak tanıtılmıştır. Bu kudretli fâtihi yalnız memlekete sahip oldu, fakat maziden kalan müesseselerimizin hiçbirine dokunmadı.”¹⁷

Arşiv vesikalarına dayanan tetkikat, Macarların millî ve dinî hürriyetlerinin Türk idaresinde ne kadar iyi muhafaza edildiğini açıkça göstermektedir. O devirdeki Avrupa’nın din ve mezhep mücadelesinden ve bu mücadelenin yarattığı şiddetli hırs ve kinden âzâde, onların gösterdikleri koyu taassubun çok üstünde kalan Türk idarecileri bu mektuplardan birçoğunda “Allah’ımız birdir, dinimiz ayrı ise de hepimiz insanız”¹⁸ diyecek derecede, geniş bir müsamaha gösteriyorlardı. Esasen Türkler hakkında dinî ve millî husumet duyanlar, ancak onları tanımayan ve kendileri ile uzun boylu temas etmeyen kimselerdi. Herhangi bir kimse ne kadar uzak bir hudutta kalmış ve Türk bahadırları ile ne derecede fazla bir münasebette bulunmuşsa, onlarla o kadar sıkı bir ahablık tesis ederdi. Serhatte muhterem ve inanılabilir bir Türk dostu bulunmayan bir Macar hemen hemen yok gibidir. Aslen bir Alman olan ve Türkleri yakından tanıyan Gabelmann, Türk askerinin itidalini, şeref ve kahramanlığını en güzel bir şekilde tasvir etmişti.¹⁹

Erdel beyi Bethlen Gábor (1613-29) 1626’da şunları yazıyor: “Rahmet-i rahmana kavuşan Sultan I. Ahmed’den çok iyilik gördük. Eğer çocuklarına ve Osmanlı Devleti’ne karşı nankörlük edersek, Türkiye’de yediğimiz tuz ve ekmek gözümüze dizimize durur.”²⁰

Macaristan’daki Türk idarecileri, yanlarında, bazen, ihtida etmiş ve bir dereceye kadar tahsil görmüş Macar gençleri bulundururlardı. Bunlara tarihlerimizde *diyak* tabir edilmektedir; Macarlar *dedk* derler. Bunlar huduttaki Macar makamları ve Viyana hükümeti ile muhaberelelerini idare ederler, tercümanlık yaparlardı; Macarca, Latince bazen Almanca da bilirlerdi. Bunları, Erdel beyleri ve Türklerle muarefe temin etmiş Macar büyükleri hüsn-i telâkki ettikleri halde, Avusturya makamları daima şüphe ile karşılamışlardır. Çünkü

17 Takâts Sándor, *Török hodoltság koráböl*, Budapest, 1917.

18 Takâts, *Rajzok* vs., s. 5.

19 Takâts, s. 45.

20 Angyal Dávid, *Történeti Tanulmányok*, Budapest 1937, Akad. neşr. s. 241.

bunlar Türk-Macar yakınlığının ve karşılıklı anlaşmanın yollarını açıyorlardı. Takâts bunlar hakkında “hürmetkâr, mültefit ve Macar zevkini taşıyan mektupları ile bizimkileri Türklere onlar yaklaştırdılar” demektedir.²¹

Türk hâkimiyeti devrinde Macaristan'ın iktisadî vaziyeti mükemmeldir. I. Ferdinand ile akd edilen ilk muahededen itibaren, gümrük varidatı mütemadiyen artmaktadır. Ticarete bu inkişafı temin eden şey, şüphesiz ki, tüccar, komisyoncu ve alelumum satıcıların Türk idaresinde gördükleri emniyet olmuştur. Ticaret erbabı Türkler arasında, krallık arazisinde olduğundan çok daha emniyetle dolaştıklarını itiraf- ta müttefiktirler. Türklerin makul iktisadî siyasetleri boynuzlu hayvan ticaretini ve Şark'tan gelen malların mübadelesini inkişaf ettirmiştir. Aynı muharrir bu hususta şu neticeye varıyor: “Bu hal XVI. asırdaki milli hayatımızın, medeniyetimizin, mevcudiyetimizin esasını, daha ziyade, Macaristan'daki Türklerin ve Budin paşalarının makul ticarî siyasetlerine borçlu olduğumuzu bildirir.”²²

Türk idaresi, Macaristan'da iktisadî hayatı canlandırdığı gibi, halkın refahını temin edecek her türlü tedbiri de almıştır. Bunu teyit eden birçok vesikadan bir tanesini zikrelelim. Büyük bir samimiyet ve dürüstlikle yazılan bu satırlar Budin beylerbeyi Hasan Paşa'dan Palatin Eszterházy'ya 23 Safer 1040 (9 Ekim 1630) tarihlidir:²³

... من دوستم ملک ملوی در کہ رعایاتک شانی چنت سورمک و اکین اکندر رعایا طایفه سی
قلب یا شجق اکملری لازم کلور باخوم سز دوست رعایا دور مدن اکله ددر دبوکلر
خصوصه دایما بلدوررسز اشته بویه اتکز ایله اکبلور بزم جانبدن مشترک اولان رعایا نهنگی
تکلیف اولومه سز دوستم راضی اولورمی سز بزم دوللو دوستم الله برلکی حقچون دایما ابوقصدمن
دوستلق متحکم اولمت وما بنزده مختل اولان ایشر دوزنه نک ایله بتورلت در ...

Bu noktaya Takâts da temas etmektedir: “Kitaplarımız mütemadiyen Türk hâkimiyeti mıntakasındaki Macarlığı Türkler mahvettiler diye bağırılmaktadır. Eğer bu iddiayı hakikî kabul etsek, Macaristan'daki Türklerin çok akılsız kimseler olduğunu farz etmemiz icap

21 Takâts, *Rajzok* ..., s. 45.

22 Takâts, *Rajzok* ..., s. 107.

23 Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolans Eszterházy*, Budapest 1932, s. 72.

edecektir. Çünkü mahvedecekleri bu şey kendilerini besleyen bir kaynaktır. Fakat iyi Türkler böyle bir şey yapmamışlardır. Onların en büyük istinatgâhı ve kuvveti evvelâ bu mıntaka halkıdır, bunlar olmaksızın ne harp yapabilirler ne de külliyetli miktardaki askerlerini besleyebilirlerdi.”²⁴ Macaristan’a müteallik Türk-Avusturya münasebetlerinde Türk makamları daima sulh ve doğruluk tarafını tutmuşlar ve hareketlerini açıkça anlatmışlardır. Budin beylerbeyi Mehmed Paşa’dan 4 Zilkade 1035 (28 Temmuz 1626) tarihinde aynı zata yazılan bir mektupta şu satırları görüyoruz:²⁵

... بيم دولتو دوستم اول جانبدن آلتان نسلوك بر مقدارين كوندروب برمذداري دخی
اندرده قلدرد ديو بيورمش سز ده بز النان نسلوك كوندروبوز وایدنلری قتهپوز لکن بز بش آلتی
ستدن برو که بو سرحدده کلسوزدر سیزوک طرفکزدن بو جانبه ضرر ایدنلردن برینک یازدوکر
زمانده حق اولماقله بز داخی آرتق حکومتدن قلسوزدر بونده اولنلر بزه شوبله جواب ایدرلکه
آلتی سندن برو برومزه حقین آلتله اودتدوکریمی بزدن ایسه انلرلک آلتان نسلوک اوتیه آلتی
وبروب کوندردکدن غیری کیبیزک باشن کسربن وکیبیزک دبرلکین کسربن وهریریمزه
دنیاک حقارتن ایدرین دیو. بو مقوله نجه طمن آمیز سوزلر اشتهپورلر لایق اولان بودرکه اول
طرفدن داخی حق ایدمیز تا کم بزه دخی آکا کوره بو جانبده حق ایلمکه آسان اوله...

Murtaza Paşa da gene Palatin’e 1627 tarihinde yazdığı mektupta inzibatı temin edememelerinden dolayı, onları muaheze etmektedir:²⁶

... بو خیرلو صلح وصلاح نتیجهی ورنده قرار ایلمی ضبط وربطلدر هانکه سرحد
قیودانلری ضبط اولغوب فساد ایدنلرلک حقلرندن کلنموب بلدوکلری اوزره حرکت ایدله بز داخی
آرتق بو جانبده ضبط ایدمیز بوسيله بو خیرلو صلح وصلاحدن دزه دکلو فائده اولامش اولور...
بونلرک ضبط وربطی ایله زیاده تقید لازمدر.. فساد ایدنلرلک حقلرندن کلنک کرکدر...

Budin beylerbeyi Hasan Paşa’nın 21-30 Zilkade 1039 (2-11 Temmuz 1630) tarihinde aynı zata gönderdiği mektupta

... حاکمک سوزی سوزدر وکلاملرنده خلاف اولم ديو بوندن اوتورو سز دوستره غیری
مکتوب کوندرموب اول سوزکر اوزیه ...

24 Fekete, s. 128.

25 Bkz. Fekete, s. 36 vd.

26 Bkz. Fekete, s. 47 vd.

denmekte ve gene Hasan Paşa'nın imzasını taşıyan diğer vesikalar şu satırları ihtiva etmektedir:²⁷

... شوکا تعجب ابدہرز کہ نہ سوز کردہ دوررسین ونہ قولکزلہ عمل ایدرسین ونہ دوستلق
مراسنہ قادر اولایلورسین بز سزہ قرق آدم کوندردک وسزدن اوچ دوت آدم استدک کوندرمکہ
قادر اولمادیکوز بزم ایتدوکر دوستلق سزدن قورقدوغمزدن دکلدن مرادمن مابینزدہ اولان
صلی رعایتدر ...

“... قول وعہد ایلدوکر خصوصلرک برسنی ریتہ کتورمدیککزدن غیرى بزم غازیلمن
ایمچون شکایت ایلوب نیجہ فسادل ایلدیلر وبو اراقلدہ اوتوز قرق ادمز قتل اولمشدر دیو خلاف
واتع نیجہ اولمادق ایشل یازوب بیلدرمشسز ...

Macar tarihçilerinden Angyal Dâvid, Erdel beyi Bethlen Gábor hakkında yazdığı bir makalesinde, onun Türkler hakkındaki düşüncesini şu kelimelerle hülâsa ediyor: “Türk beylerinin harpçılığı, bazen ani bir ihtirasla kabaran mağrur sükûnu, debdebeleri, neza-ketleri, misafirperverlikleri ve çok realist şarklı zihniyetleri Macar büyükleri arasında, birçokları gibi, onu da çok meclûp etmişti. Eski ırkî sevk-i tabiînin bir tezahürü demek olan bu sempatiyi asırlarca devam eden Hristiyan kültürü tamamen ortadan kaldırmağa mu-vaffak olamamıştı. Bethlen, Türkler arasında birçok şey öğrendi; siyaset usulleri tamamen Türklerinkine benziyordu. Türklerin ver-dikleri söze çok kıymet verirdi. Çünkü verdikleri sözü yapmadıkları çok nadirdi. Bu itibarla onlar en emin müttefiklerdi.”²⁸ O, dünyada padişah-tan daha iktidar sahibi bir hükümdar bulunmadığına kani idi. Küçük Erdel'in bu emsalsiz askerî devletten ayrı yaşayabilece-ğini ve kendisini müdafaaya muktedir olamayan, olsa bile, siyasî ve vicdan hürriyetini boğacak olan bir devlete (Avusturya'ya) iltica edebileceğini bir türlü havsalası almıyordu. O, Türklerle bir olarak, Hristiyanlığı ezdiği hakkındaki ithamlara verdiği cevapta “Hristi-yanlığın Türkler yüzünden bozulduğuna inanmayınız.” diyor ve Hristiyanların kendilerine ne kadar merhametsizce muamele ettik-lerini, esir aldıkları zaman bile, nasıl öldürdüklerini tasvir ediyordu. Bunu teyit eden vesikalardan diğer birini gene Hasan Paşa'nın 1-10

27 Bkz. Fekete, s. 52, 53, 74.

28 Angyal Dâvid, s. 241.

Rebiülahir 1041'de (27 Ekim-5 Kasım 1631) Palatin Eszterhazy'ye yazdığı mektupta görüyoruz:²⁹

... طرفكزدن اولان ظلملرنى ائدن قىاس ايليمز كه رعلا سرك ديناكز ايكى سزدن
روكردان اولال وتوركه صفناغى جانلرته منت بله وامداد رجا ايلهل ...

Bundan bir müddet evvel, XVI. asrın son ve XVII. asrın ilk senelerinde, cereyan eden Osmanlı-Avusturya harpleri esnasında, Avusturyalılar Macarlar ve Macar şehirlerine karşı çok fena muamele etmişler; onları mutazarrır etmek için her tedbire baş vurmağı tecrübe etmişlerdi. Meselâ Türklerin vaziyeti hakkında iyi malûmat sahibi olan Avusturya kumandanlarından Prepostvâry Bâlirit harbin bidayetinde, harekâtı idare eden Prens Mâtýs'a, Türklerin, Bekes, Debreczen, Halas, Tür, Makö, Simând, Kecskemet, Tolna, Râczkeve gibi birçok şehirlere, dolayısıyla büyük kuvvetlere malik olduğunu ve bunların Hristiyanlıktan tamamen soğuduklarını ve uzaklaştıklarını yazıyor ve harp meclisinin, bu vaziyet karşısında, Türk hâkimiyeti altında bulunan bütün Macar şehirlerinin yakılması ve tahrip edilmesi hususunda emir vermesini temine çalışıyordu.³⁰ Hakikaten bu şehirler müreffeh, zengin ve kalabalıktı. Bu harpten 15 sene önce İstanbul'a giden bir Avusturya elçisi Viyana'ya yazdığı mektupta, Vâcz (Vaç)'tan Pecs (Peç)'e kadar, her yerde kalabalık ve zengin köylere rast geldiğini ve buralarda iyice işlenmiş tarla ve bağlardan geçtiğini bildirmektedir. Bu harp esnasında hepsi zarar görmüştü. Bu arada Macaristan'da yerleşen ve oraya alışarak, onların örf ve âdetine göre yaşayan serhat Türkleri, şehir ve köylerdeki Türk halkı da perişan olmuştu. Türk ve Macar tarihçileri bunların çok iyi ve temiz Türkler olduğunu söylemekte mütefikler; bu malûmatı veren Takâts şunları da ilâve ediyor: "Hâdiseleri hangi siyasî bakımdan mütalâa edersek edelim, bu Türklüğün mahvolmasına müteessir olmamız lâzımdır; çünkü onlar olmasa idi, milli hareketlerimiz kat'iyen muvaffakiyete erişemezdi. Mültecilerimiz ve siyasî takibata uğrayanlarımız ancak onların arasında bir melce buldular. Diğer taraftan bu

29 Bkz. Fekete, s. 93.

30 Bkz. Takâts, s. 107.

toprağı onlar da bizim kadar sevmişler ve ona bağlanmışlardı. Hayat tarzımızı, dilimizi bile benimsemişlerdi.”³¹

Macaristan'daki Türk idaresi meyvecilik ve bahçivancılık sahasında da bu memleket üzerinde müsbet bir tesir yapmış, ona birçok şeyler öğretmiştir. O sırada oralarda seyahat edenlerin mektupları Türk idaresi altında Macar şehirlerinin bağ ve bahçelerinden daima büyük bir hayranlıkla bahsederler; Türkler burada bahçivancılığı büyük bir sevgi ve ehliyetle yapmışlar, birçok meyve ve çiçek nevilerini getirmiş ve tamim etmişlerdir. İşgal ettikleri her yerde toprağı işlemiş, ağaç yetiştirmiş, bahçivancılığı bir sanat haline getirmişlerdir. Takâts “bahçivancılık sahasında Türk-Macar münasebetleri bizde çok hayırlı şeyler doğurmuştur; Macaristan meyve ağacı ve çiçek hususunda şark ve garp arasında mutavassıt olmuş, Macar meyvesi XVI. asır ortasında Avrupa'ca büyük bir şöhret kazanmıştır.”³² demektedir.

Hudutlarda Türk ve Macar askerlerinin temasları her zaman faal olmuştur. Bu münasebet şekli, fâtihi ve mağlup arasında, başka hiçbir yerde rastlanamayacağı derecede, samimî olmuştur. Vaziyeti kavramayanlar Türk ve Macarların bu kadar sıkı bir dostluk yapmalarını ve aralarında eğlenmelerini bir türlü anlayamamışlar, bilhassa Avusturyalılar bundan çok endişe duymuşlardır. Aynı muharrir bu hususta: “Bu dostluk, biz Macarlar için, çok faydalı olmuştur, çünkü birbirimizi tanıma ve takdir etme yollarını açtı.”³³ diyor.

Macar tarih edebiyatında “ikinci Viyana muhasarası” ile başlayıp, on altı sene devam eden Avusturya-Osmanlı harbi ve bu münasebetle bu harbin başkahramanı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkında birçok şeyler yazılmış ve hepsinde de bu teşebbüs için gayr-i müsait ve menfi mütalâalar yürütülmüştür. Ancak son zamanlarda maruf bir Macar tarihçisinin, Kârolyi Ârpâd'ın, Thököly İmré'ye tahsis ettiği bir makalede Merzifonlu'dan bahsederken, dikkate değer bir izah tarzı gösterdiğini görüyoruz: “Ecdadının kahramanlıklarından gurur ve heyecan duyan münevver bir Türk imparatorun hilâle tezyin edilmiş bayraktan daha fazla ilerlemeğe hakkı olduğu nerede yazılıdır, diye

31 Takâts, s. 321.

32 Takâts, s. 216.

33 Takâts, s. 243.

sorabilir. Kara Mustafa'nın, enerjisini, düşündüğü fikirlerin cesurane olduğunu, gayesine doğru şuurlu bir şekilde ilerlediğini, Hristiyan değildir diye, inkâr edebilir miyiz? Her yolsuzluğun membaı olan ulema ve yeniçeriler hâkimiyetini milletin üstünden sıyrıp atmak, zaafa uğramış bir vücudu hastalıktan kurtararak, ona yeni bir ruh aşılama isteyen adam, sadece Türk olduğu için mi o kadar garip bir ucube telâkki edilmiştir?"³⁴

Tarih objektif bir şekilde mütalaa edildiği takdirde, hakikatin bazı iddialardan ne kadar başka olduğunu bu kayıtlar bile kısmen anlatmaktadır. Macar tarih edebiyatında Hristiyanlığı ve garp kültürünü "barbarlara" karşı müdafaa iddiasını şu birkaç vesikanın da ne kadar zayıflattığı görülebilir.

Türk milleti her zaman, her yerde, hamle ettiği vakit ileri bir medeniyetin hâmile olmuş; kendisine karşı müdafaa edilen şey ise, bazı bakımlardan nizamsız bir halde bulunmuştur. Bunun bariz bir delili de XVI. asırda Türk hâkimiyetinin, bizzat Macar tetkiklerinin de işaret ettiği gibi, Macaristan'da Macar dil, milliyet ve mevcudiyetinin büyük bir hâmisi olmasıdır. Bugün bunu, şu veya bu türlü mülâhazalarla, red ve cerhe çalışmak, tarihî realiteye karşı bir haksızlık olur. Halde ve istikbalde vazifeleri muasır kültür ve medeniyeti yükseltmek olan ve her sahada sıkı bir iş birliği yapmaları mukadder ve zarurî bulunan bu iki kardeş milleti birbirinden ayıracak mahiyeti hâiz ve hakikate mugayir bu kabil basmakalıp sözleri tekrarlamak, doğru bir yol olmasa gerektir. Fakat Köprülü'nün - "Garp medeniyetine en son giren Balkan memleketlerinin tarihçiliğinde bile bu romantik devrin geçtiğini -yahut geçmek üzere olduğunu- görüyoruz. Tarihi, siyasî menfaatleri uğruna yahut marazî ideolojileri müdafaa maksadı ile bir yalancı şahit gibi kullanmak, ilmin ve insanlığın haysiyeti namına, çok acı ve faydasız bir şeydir. Fakat bu gibi hareketlerin geçici olduğunu ve her şeye rağmen, tam objektif bir surette tarihî realiteyi arayan ilim adamlarının dünyanın her tarafında bulunduğunu memnuniyetle söyleyelim."³⁵ - mütalâasının teyidini bu sahada da görüyoruz.

34 Bkz. *Néhány történelmi tanulmány*, Budapest 1930, s. 459.

35 Köprülü, başlangıç, XXXVII.

II

MACAR DEVLET ARŞİVİ VE TARİHÇESİ

Macar devlet arşivi de diğer bütün devletlerin aynı vazifeyi ifa eden merkezi arşivleri gibi mürekkep bir varlıktır. Yani muhtelif devirlerden kalma ve muhtelif menşee sahip arşivlerin devlet arşivi teşkilâtı altına alınması suretiyle vücut bulmuştur.

Herhangi bir arşivin hâlihazır vaziyetini öğrenmek, onu meydana getiren unsurların, taazzuvarların tetkiki, evvelâ, bugünkü kadro içinde mevzu muhtelif arşivlerin suret-i teşekküllerinin evveliyat ve muahhar hallerinin bilinmesiyle kabil olabilir. Başka bir tabirle, eskiden mevcut merkezdeki resmî devairin meydana getirdiği evrakın tarihi seyrini yani hangi zamanlarda hangi makamlara devredildiği ve bugünkü devlet arşivi içerisindeki yerini alıncaya kadar olan safahatını takip etmek devlet arşivinin bünyesine vakıf olmak demektir. Bu ameliye ne kadar tam ve mükemmel yapılsa arşivin istinat ettiği temel o derece sağlamdır. Bu suretle başlıca iki fayda temin edilecektir. Evvelâ arşiv materyallerinin progressif mahiyette tarihi seyrini takip ederek menşee vasil olunmasıyla bugünkü arşiv tekniğinin istinat ettiği *provenientia*¹ prensibine riayet edilmiş olacak, saniyen memleketin idare tarihi ortaya konmuş olacaktır. Birincisi ne kadar pratik bir vasıtayı istihdaf ediyorsa, ikincisi de o nispette

1 Arşiv materyallerini orijinal şeklinde, onu meydana getiren ve nezdinde muhafaza edilmesi icap eden daire veya makamın ismi altında, onun numarası, tarihi sırasına göre muhafaza etmek, o unvanı taşıyan ve zamanında muayyen bir fonksiyona sahip olan o daire veya makamın lâğvedilmesi, başka bir makama bağlanması tarihine kadar veya yeni bir unvan altında işlemesi müddetince onu bir kül addederek müşabih diğer arşiv materyallerinden tefrik ile aslı halinde bulundurmamak prensibi.

ilmi bir gayedir. Macar devlet arşivinin tarihi inkişafını gözden geçirirken orta zamana kadar geriye gitmek lâzımdır. Macaristan'ın orta zamandaki devlet teşkilâtında merkezî idarenin arşivi yalnız krallık arşivi idi. Bu arşiv taazzuvu itibariyle herhalde, diğer memleketlerde olduğu gibi, krallık kañçılarlığından meydana geldi. Bunun ne vakit ne gibi şartlar altında vücut bulduğu malûm olmamakla beraber Kral IV. Bela zamanında (1235-1270) ilk kayda tesadûf olunuyor. Anjular devrinde ise (XIV. asır) çok defa mevzuubahis edilmektedir. Krallık arşivi bu kayıtlara göre bidayette Visegrad'da kralın kalesinde bulunuyordu. Bilâhare Buda'ya nakl olunuyor ve saraya merbut haznedarlık binasına yerleştiriliyor. Bu arşiv aynı zamanda hükümdar hanedanı arşivini ve yine aynı suretle ecnebî hanedanlarla olan münasebetleri bildiren vesikaları ihtiva ediyordu.

Bu ilk arşiv Mohaç harbini takip eden karışıklık devrinde kaybolmuştur. Mohaç harbini müteakip orta zamanki müstakil Macar devleti üç kısma bölündükten sonra I. Ferdinand'ın hâkimiyeti altına geçen kısımda orta zaman merkezî idaresinin o zamanki teşkilâtı tamamen değişti ve orta zaman Macar krallık arşivi gibi bir müessese artık teessüs edemedi.

Habsburgları meşru hükümdar tanıyan memleketin merkezî idaresini 1848 senesine kadar hatta kısmen 1861-1867'de de şu müesseseler teşkil etti: XVI. asırda teşkil ve XVII. ve XVIII. asırlarda inkişaf ve tekemmül ettirilen Macar krallık kañçılarlığı, malî işlere bakan Kamara ve XVIII. asırda tesis edilip vazifesi hemen hemen şimdiki İçişleri Bakanlığı'nın gördüğü işler olan Helytartótanács "Gouvernement de Conseil"dir. Macar hukuk-ı âmmesi nokta-i nazarından en ehemmiyetli evrak, selefinin ölümünden sonra daima yemin ederek teslim alan Nádorun muhafazasına tevdi ve kañçılarlık arşivinde hıfz olunuyordu. Bütün bu makamlar yaşadıkları müddetçe hususî merkezî bir arşiv tesisine lüzum görmüyorlar, evraklarına, cereyan eden muameleli evraklar çerçevesi içinde kendileri bakıyorlar. Yalnız yukarda mezkûr Kamara XVIII. asırda evraklarını muhafaza için bir arşiv tesis etmek suretiyle bir istisna gösteriyor. Bu da "Budin" Türkler tarafından zapt edildikten sonra devletin idare merkezi asırlarca memleket haricinde kaldı ve

Habsburg hükümdarlarının idare merkezlerine, Viyana'ya, intikal etti. Orta zamanda asilzade sınıflarına istinat eden devlette mücadele merkezi kont ve asilzadeler arasında oluyorken şimdi artık (XVI. asrın ikinci yarısından itibaren) yalnız asilzade hukuku için değil, aynı zamanda memleketin istiklâlini elde etmesi için yapılıyor. Bu vaziyet karşısında asilzadelerin XVI. ve XVII. asırlardaki mücadeleleri devamınca ana yasa hükümlerini ve haklarını ihtiva edip te âmmeye müteallik bir vaziyet taşıyan evrakın o devirde “memleketin istiklâliyle alâkadar imtiyaz mektupları” adı verilen vesaikin emniyet altında muhafazası meselesi asilzadeler sınıfı nokta-i nazarından maziye nispetle daha büyük bir ehemmiyet iktisap ediyor. Bu nev'i evrak orta zamanda olduğu gibi yine Nádor'a tevdi ediliyor. İşte Macar devlet arşivinin ilk nüvesini bunlar teşkil ediyor, ki bilâhare hükümdarın taç giymesine ait vesikalar, musalâhanameler, kanunlar, memleketin hudutlarına müteallik vesikalar ve buna müşabih evrakla kemiyet ve keyfiyet bakımından ehemmiyet peyda ediyor.

Kendisi Nádor olan ve Nádorlara muhafaza etmeleri için tevdi edilen vesaikin ne büyük bir kıymet taşıdığını takdir eden Kont Batthanyi 1765'te “*Archivum Regni*” unvanıyla ilk Macar millî arşivini tesis ediyor ve mevzuubahis evrakı ve 1715 ve 1720 umumî tahrir defterlerinden başka Millet meclislerinin ve Millet Meclisi'ndeki encümenlerin zabıtlarını, Nádorların ve memleket hâkimlerinin arşivlerini de buraya yerleştiriyor.

Buraya kadar bahsedilen evrak yalnız dar manada anlaşılan Macaristan'a aittir. Bundan başka bir de Erdel Prenslığı vardır ki burada devlet işlerinin görülmesi orta zamanın idare sistemi üzerine kurulduğu için prenslik umumî evrakının muhafazasında da buna uygun şekiller tatbik ediliyor. Erdel millî prensliğinde krallık arşivine mukabil prenslerin aynı vazifeyi gören arşivleri bulunuyordu. Prenslığe ait bu arşivler XVI. ve XVII. asırlarda birçok müşkülât arasında vücuda geldi. Ve büyük bir kısmı muhtelif sebeplerle zayi oldu, her tarafa dağıldı. Yalnız iki prenslik ailesinin arşivi -Rákóczy, Apafi- ele geçti.

Erdel millî prensliğinde merkezî idare ve asilzade sınıfları, Macar Krallığı arazisinde olduğu gibi, birbirleriyle mücadele vaziyetinde

değildiler. Fakat asilzade sınıfları kendi haklarını teminat altına alan ve umumî bir karakter taşıyan vesikaların bakasını burada da temin etmeye çalıştılar. Bu maksada Erdel mıntakasında icra-yı faaliyet eden noter arşivleri -*Gyulafehérvári káptalan ve Kolozsmánostori konvent*- muazzam bir teşkilât halinde hizmet ettiler. Bu iki noterlik arşivi, buna dair kanunlara muhalif olarak, zaman zaman başka karakterdeki resmî devlet evrakı ile de zenginleşti. Prensler kendi arşivlerinden başka idarî evrak, muhaberat, elçi tebliğlerinin birleştirilmesi hususunda bunları da kullandılar. Erdel Prensligi'nin sukutundan sonra Habsburglar burada da Macaristan'a benzeyen bir idarî teşkilât vücuda getirdiler ve İmparatorluk idarî merkezine bağladılar. Yeni idarî makamlar evraklarını, yeni bir arşiv taazzuvu vücuda getirmeksizin, hep birlikte sakladılar. Devlet teşkilâtında vukua gelen derin tahavvül neticesinde Macaristan 1848'de bilâhare kat'î olarak 1867'de eski içtimâî sınıflardan modern, kânun-ı esasisi olan bir devlet haline istihale ettiği ve memleketin sevk ve idaresini garbî Avrupa'daki numunesine göre teşkilâtlandırılmış nezaretler ele aldıkları vakit, büyük istihale devrinde faaliyetini tatil eden eski idare cihazlarının asırlık faaliyetleri esnasında husule getirdikleri bir yığın evrak aktüel idarî ehemmiyetlerini kaybederek sadece tarihi bir memba haline inkılap ettiler. O zaman 1874'te Macar ilim akademisi müverrih azalarının teşebbüsüyle bugünkü devlet arşivi tesis ediliyor ve gaye olarak bir taraftan arşivlik evrakın teknik bir nezaret altında merkezileştirilmek suretiyle muhafaza edilmesi, diğer taraftan bunların tarihçiler ve alâkadarlar tarafından tetkik ve tettebbunun imkân altına alınması tespit ediliyor. Eskiden kurulan "*Archivum Regni*" de devlet arşivinin bir şubesi olarak kalıyor. Devlet arşivinin, tesis edildiği zamanki dâhilî cihazı, zamanın icaplarına uygun bir surette inkişaf ettirilmek suretiyle, halen mevcuttur. Bugün artık yalnız, 1848'de ortadan kalkan, Viyana'da krallık merkezinde bulunan Macar ve Erdel kançılarlıkları, memleket dâhilinde vazife gören Helytartötanöcs, defterhaneye tekabül eden "udvari kamara", en yüksek mahkeme "kuria" gibi eski idare teşkilâtının arşivleri değil aynı zamanda 1848-49 senelerinde teşkil edilen vekâletlerin müteakiben mutlakiyet adı verilen devirdeki merkezî

idarenin evrakını da ihtiva etmektedir. Bundan başka halen mevcut nezaretlerin 1867-96 senelerine ait ve günlük ehemmiyetlerini az çok kaybetmiş evrakı da muhafaza maksadıyla teslim almaktadır. Devlet arşivinin diplomatika tesmiye edilen hususî bir kısmında 80 bin parça evraktan mürekkep bütün orta zaman vesikaları ciddî ve ihtimamla bir tarih sırasında olmak üzere muhafaza edilmektedir. Diplomatika şubesi, Macar millî müzesinin arşivi 1934'te devlet arşivine nakledilip te bu kısımla birleştirildiği vakit çok genişledi. Millî müze arşivi de daha küçük makamların, bir kısım cemiyetlerin ve millî ehemmiyeti haiz -meselâ millî tiyatro gibi- bazı müesseselerin ve bilhassa asilzade ailelerin, münferit şahısların arşivlerinden ve muhtelif koleksiyonlardan terekküp ediyordu ki bu koleksiyonlar da birçok tarihi kıymeti haiz vesikalar, arma taşıyan mektuplar, Türkçe vesikalar, istiklâl harbine, mültecilere ait muhtelif ehemmiyetli materyali ihtiva ediyordu.

İşte bu suretle teşekkül ve yukarıda saydığım materyallerden terekküp eden Macar devlet arşivi Macaristan tarihiyle alâkadar en ehemmiyetli ve hatta yegâne kaynakları ihtiva eden bir yerdir. Bu materyallerin mevcut bulundurulması, ziyalarına ve yıpranmalarına meydan vermeyecek bir surette, teknik bir şekilde kullanılması, ona müracaat eden devlet makamlarının, mahkemelerin, üniversitelerin, tarih araştırmacılarının ve diğer alâkadarların emrine tahsisi, tarihi mahiyetteki meselelerde fikir ve mütalâa dermeyan etmesi gibi devlet arşivlerinin belli başlı vazifelerini görmektedir. Macar devlet arşivindeki iki aylık tetkikatını cemiyet ve millet hayatında adem-i mevcudiyeti büyük bir noksanlık addedilecek olan bu gibi ilmî ve hukukî vazifelerin modern bir devlet arşivinde ne büyük bir dikkat ve itina ile başarıldığını bana göstermiştir.

Macar devlet arşivi binası bu maksada göre plânı harb-i umumîden evvel yapılıp inşaatı harpten sonra hitam bularak 1923'te nakledilen Romen tarzı mimarisinde üç katlı bir binadır. En ağır bir yüke dayanabilecek kadar sağlam ve mukavim yapılan arşiv binası cephede mütehasşis arşivcilerin mesai odalarını ve resmî, idarî aksamı, araştırmacılara mahsus salonu, iki cenahta arşivlik malzemenin konulmasına mahsus mahzenleri ihtiva etmektedir. Bu mahzenler her katta üst üste

iki kattır. O suretle ki en üstteki rafa uzanmak için bile merdivene ihtiyaç yoktur. Malzeme Fasciculus = fascicüller halinde iki taraflı ve irtifaları istenildiği gibi tanzim edilebilir sabit demir raflarda mevzudur. Raflar arasında sokak denilen küçük aralıklar mevcuttur. Şimdi modern kütüphaneler de bu suretle yapılmaktadır. Arşiv materyallerinin yerleştirildiği az irtifalı katlardan mürekkep böyle bir mahallin, son zamanlarda inşa edilen Debrecen Üniversitesi'nde kütüphane olarak hazırlandığını ve o suretle kullanıldığını gördüm.

Mevcut Yerden Azamî İstifade, Temizlik ve Kolaylık

Arşivin 37 mütehasşis arşivci ve memuru, 15 hademesi vardır. Devlet arşivinde yukarıda işaret ettiğim türlü ve haddizatında birbirinden tamamen müstakil arşivler burada da ayrı ayrı yerlerde yerleştirilmiş ve her kısım salâhiyyettar zevatın uhdesine tevdi edilmiştir. Arşivde bu suretle 7 şube mevcuttur. Bundan başka araştırmacılara mahsus bir salonu, 20 bin ciltlik bir kütüphanesi vardır ki bunların her ikisi de arşivin bünyesini tamamlayan iki müstesna varlıktır. Araştırmacılara mahsus salon alâkadarlara, hukuki bir mesele ile meşgul oluyorlarsa hakkı tesbit ve tevsik etmek, ilmî cepheden çalışıyorlarsa en sahih ve kat'î membaı sunmak suretiyle cemiyetin ilim ve hukuk hayatında çok ehemmiyetli bir rol ifa ediyor. Bittabi oraya nezaret eden ve dokümanlar üzerinde tam bir vukuf sahibi olan salâhiyyettar bir zat müşkülatı olanları derhal tenvir etmektedir.

Filhakika arşivde mahiyet itibariyle iki türlü iş cereyan etmektedir. Birisi idarî iş, ki bütün teşkilât evvel emirde bu vazifeyi temin etmekle muvazzaftır: Herhangi bir resmî makamdan sorulan malûmat, istenilen evrak sureti veya fotoğrafı veyahut bizzat evrak herhangi bir vatandaşın ilmî veya hukukî bir maksada matuf bu yoldaki talebinin yerine getirilmesi arşivin alelâde resmî vazifesi, arşiv teşkilâtının birinci gayesidir. Arşivin diğer vazifesi, ilmî birer otorite olan arşivcilerin arşiv materyalleri üzerinde etüt yapıp onları ince bir tetkikten geçirerek milletin mazisine ait herhangi bir noktayı aydınlatması, arşiv dokümanlarına dayanan ilmî eserler meydana getirmesidir. Bu ilmî vazife yalnız arşivciler tarafından değil bu

yolda yürüyen herkes tarafından ifa edilegelmektedir. Bu suretle vücut bulan eserler ret ve cerh edilmesi mümkün olmayan ve cemiyet hayatının seyrini adım adım takip edebilmek imkânını veren bir karakter taşımaktadırlar.

Arşive bazen de aynı zamanda ilmî ve hukukî mahiyette fakat siyasî bir gaye istihdaf eden mühim vazifeler tahmil edilmektedir. Tam orada bulunduğum esnada böyle bir vaziyet zuhur etti: Münih anlaşmasını müteakip Macar ekalliyetlerinin yaşadığı ve üzerinde Macaristan'ın tarihi haklar iddia ettiği topraklar için Macaristan ve Çekoslovakya² arasında müzakerata karar verildiği zaman Macar hükümeti devlet arşivine şu yolda bir vazife verdi: Macarların vatan işgal etmesinden beri Macar krallığına merbut olup ta harb-i umumî nihayetinde Çekoslovakya'ya ilhak edilen şimalî Macaristan sakinlerinin, Macar devlet arşivinde mevcut dokümanlara nazaran, (Macar ve İslav dilinde) muhtelif asırlarda hangi millete mensup oldukları bu mıntakadaki coğrafi isimlerin en eski kayıtlarda ne suretle zapt edildiğinin tespiti... Arşiv bu vazife ile tavzif edildiği esnada arşivde diğer bütün faaliyet durduruldu ve bütün arşivciler istenilen bu vesikaları hazırlamaya başladı. Mamafih bu yoldaki tetkikat senelerce evvel başlamış ve bir kısım arşivciler tarafından bu vaziyette bulunan bazı vilâyetlerin insan ve yer isimlerinin neşredilerek birer vesika mahiyetinde ortaya konması işi yapılmıştı ki bu eserlerden bazılarını aşağıda zikredeceğim.

Arşivin hazırladığı bu vesikalar müzakere masasında şüphesiz ki en büyük rolü ifa edecektir.³ Arşivin muhtelif şubelerinde tetkikat yaptığım esnada, Macar devlet arşivinde bu esaslı vazifelerin ne suretle ve ne derecede ifa edildiğini gördüm. Evvelâ şunu kaydetmeliyim ki Macar devlet arşivi bugün her kısmında tam bir intizam manzarası göstermektedir. Bu intizam yalnız zahiri bir düzgünlükte değil, aynı zamanda, materyalin yerli yerinde bulunması, muayyen olan yerinin arşivci tarafından olduğu gibi o mahzene bakan küçük

2 Makale yazıldığı zaman Çekoslovakya devleti henüz yaşıyordu.

3 Filhakika bilâhare Viyana hakem kararı Macarların istedikleri ve arşiv tetkikatı neticeleriyle de haklarını tevsik eyledikleri Kassa, Munkács, Ungvâr gibi şehirleri onlara iade etmeye mecbur olmuştur.

memurca da bilinmesi ve yanlış bir yere konulmaması hususunda ciddi ve sağlam usuller ve tedbirler alınmasında da görülür. Arşivci herhangi bir fasciculus veya eserin hangi mahzende, hangi rafta olduğunun sarih yerini bilir. Çünkü bütün malzemenin arşivdeki duruş vaziyetini tesbit eden krokiler teksir edilerek her arşivciye verilmiştir. Macar devlet arşivinin teslim aldığı arşivlik evrak tamamen muntazam halde ve her seneye ait evrakın kayıt defteri ve kayıt defterlerinde alfabe sırasına göre yapılmış fihristler mevcut bulunuyordu ki bu itibarla Macar devlet arşivi çok talilidir. Bidayet-i teessüsünden beri de mevcut materyal üzerinde uzun uzadıya meşgul olmak zarureti hâsıl olmamıştır. İşte arşivin her şeyden evvel muntazam ve kullanışlı bir halde olması resmî muamelenin de emin ve seri bir şekilde ifasını temin etmektedir.

Meselâ Dahiliye Nezareti'ne eski aile adının tesbit veya asilzadeliğinin tescil edilmesi hususunda müracaat eden bir kimsenin istidası evrakı müsbiteleriyle birlikte fikir ve mütalaa dermeyanı kaydıyla devlet arşivine geldiği vakit bu aile adı veyahut asilzade ailesi etrafında mukaddema cereyan etmiş muameleli evrakın -eğer mevcutsa- ve mevzuubahis aile dosyalarında buna müteallik vesaikin bulunması, tetkikiyle alâkadar zatın masasına gelmesi ancak bir saat meselesidir, ve o meselenin tetkik edilerek fikir ve mütalaa bildirilmesi de yine asgarî bir zamana mütevakkıftır. Bu gibi meseleler ileride Türk arşivinde de mevzuubahis olacaktır. Şimdi kabul edilen soyadları kayıtları istikbalde herhalde birçoklarını arşive başvurmağa sevk edecektir. Diğer bir iş, meselâ herhangi bir dava münasebetiyle hâkim o davada adı geçen arazinin kayıtlarını tesbit etmek ve ona göre hüküm vermek üzere herhangi bir eski vesikayı istediği zaman bu hususta meselenin icap ettirdiği sür'at temin edilmektedir. Nahiyelerin isminin tespiti meselesinde idari makamların, ilmî tetkikat maksadıyla üniversitelerin talep ettikleri vesikalar yine kısa bir zamanda kendilerine verilir. Devlet arşivi arşiv malzemesini ancak nezaretlere, alelumum hâkimlere ve ilim akademisi, üniversite gibi münhasıran ilmî bir mahiyeti olan müesseselere verebilir. Bu müddet iki aydır. İstenildiği takdirde uzatılabilir. Arşiv malzemesi gerek bina dâhilinde ve gerek harice verilirken vesikanın zayi olmaması

ve sağlam iade edilmesi hususunda hiçbir ihtiyati tedbir ihmal edilmemektedir. Burada şahit olduğum fevkalâde bir ihtiyat tedbirini zikredeceğim: Eylülün⁴ son haftasında çok karışan Orta Avrupa vaziyeti ve yakın bir harp ihtimaline karşı Macar devlet arşivi, kendi malzemesini hava taarruzlarına karşı korumak için seri ve ciddi tedabir almakta gecikmedi. Evvelâ arşiv binası askerî ve fennî bir mütehassıslar heyetine muayene ettirildi. Bu heyetçe binanın nispeten zayıf ve yangına, inhidama karşı daha az mukavim duvarları tesbit edildi. Mamafih şunu kaydedeyim ki, bu bina Budapeşte'nin en sağlam ve hava taarruzuna en fazla mukavim addedilen binalarından birisidir. Bu tesbit üzerine bu taraflardaki evrak ve en eski, dolayısıyla en kıymetli vesaik raflarından alınarak daha iç tarafa ve tehlike ihtimali çok az duvarlar dibine nakledilerek bir araya yığıldı ve üzerleri kum torbalarıyla örtülerek haricî muhitten tecrit edildi. Bundan başka pencereler yine kumlarla set edilerek iştil ve yangın tehlikesi haddi asgariye indirildi. Şüphesiz ki Çekoslovak-Macar münasebetleri düzelinceye, arada bir anlaşma husule gelinceye kadar bu vaziyet böyle devam edecek, bu suretle bu vesaik üzerinde araştırma faaliyeti tamamen duracaktır. Arşivin günlük resmî vazifesi kırtasiyecilik zihniyetine saplanmadan muntazam bir surette cereyan ederken diğer taraftan arşivci ihtisası ve alâkası dâhilinde olan sahada verimli ve önemli faaliyetini göstermekte, böylece ilim âlemi her gün yeni kıymetli bir eser kazanmaktadır.

Macaristan'daki vergi ve arazi kayıtlarına dayanarak tesbit edilen yer isimlerinin muhtelif asırlardaki tarihi, muhtelif zamanlardaki iskân tarihi asilzadelere, imtiyazlarına çiftçi ve köylülere karşı olan vaziyetlerine dair eserler, monografiler, orta zaman ve yeni zaman hukukî, içtimaî, iktisadî hayatını arşiv dokümanları tetkikatına göre izah... aile arşivlerindeki siyasî vesikaların metodik bir şekilde neşri, kritiği, tahlili... veyahut alelade kaynak neşri.

Buna misal olmak üzere Macar devlet arşivindeki kıymetli ve alâhiyettar otoritelerin son senelerde vücuda getirdikleri eserlerden mühim birkaçını zikretmek isterim:

Arşivin muhtelif yazı şekillerinde yazılan Türkçe vesikalar ile bu hususta büyük bir vukuf ve salâhiyet sahibi bulunan Sayın Profesör Dr. Fekete Lajos meşgul olmaktadır. Bu vesikalar buraya muhtelif membalardan gelmiştir. Evvelâ, Macaristan'daki Türk makamlarıyla sıkı münasebette bulunan veya Erdel'de resmî bir vazife sahibi olan Macar asilzade aileleri nezdinde bulunup ta bilâhare önce millî müze arşivine sonra devlet arşivine intikal eden Türkçe vesikalar vardır. Meselâ Rákóczi - Aspremont ailesi arşivindeki 79 Türkçe vesika bunlardandır. Bunun üçü Tökhöly, geri kalanı II. Rákóczi Ferenc'in istiklâl harplerine aittir. Mafih bu vesaik arasında kendilerinin bilâhare Türkiye'deki ikametlerine ait bir şey mevcut değildir. Rákóczi ile alakadar olanlar umumiyet itibariyle siyasî ve iktisadî mahiyettedirler. Siyasî karakter taşıyan evrak Rákóczi istiklâl harbinin Bâb-ı Âli ile olan münasebetini tenvir ediyor. Bu münasebet, ehemmiyetli siyasî bir âmil veya askerî bir ittifaka müncer olmak derecesine varmış bulunmamakla beraber, mücadelenin bütün safahatında dostane kalmıştır.⁵

Saniyen gene, millî müzede uzun zaman toplanan vesikalar ana koleksiyonunu vücuda getirip bilâhare devlet arşivine intikal eden müteferrik evrak vardır ki içlerinde Türk hâkimiyeti devrinin muhtelif zamanlarında yazılmış fermanlar, beratlar⁶ vesaire vardır.

Dr. Fekete'nin gerek devlet arşivinde ve Macaristan'da diğer yerlerdeki⁷ Türkçe vesikalar ve gerekse Viyana ve Venedik devlet arşivinde

5 Dr. Fekete Lajos, "A Rákóczi-Aspremont-levéltár török iratai", *Levéltári Közlemények*, 1935.

6 Bunlardan birini, II. Selim'in Edirne'den 3 Şubat 1568'de yazdığı bir beratı, Dr. Fekete neşrediyor: *Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába*, 1926.

7 Bu münasebetle Macaristan'daki diğer bazı Türkçe vesikalar ve bunlara dair yapılan neşriyata kısaca temas etmek isterim:

I. Adetleri 537 olan ve içlerinde birçok kıymetli kırıptan başka vakıfnameler de bulunan (Meselâ: el-Hac Kasım Ağa vakıfnamesi bundan bahsediyor: Dr. Fekete Lajos, *Levéltári Közlemények*, 1925, s. 216) Macar İlim Akademisi Türkçe El Yazıları Koleksiyonu: M. T. A. török kéziratai.

II. Türkçe vesikaları ihtiva eden Macaristan'daki arşivler ve müzeler arasında en zengini Gyöngyös şehri arşividir. Bu koleksiyon 237 vesikadan ibaret olup, 1549 ve 1686 seneleri arasındaki zamana aittir. En ziyade şehrin, Türk makamlarıyla olan münasebetine, deruhte edilen ve edilecek olan taahhüt ve

mevcut Türk dokümanları hakkında yapılmış neşriyat üzerinde yaptığı uzun ve ince tetkiklerden sonra yazdığı “İstilâ Devrinin Türk Diplomatigine Dair”⁸ eseri bu sahadaki büyük bir noksanı tamamlamaktadır. Sayın Profesörün, bundan başka, umumî tahrir defterlerine nazaran Budin’in Türkler tarafından işgali akabinde ve yarım asır sonraki vaziyetinin mukayesesi hakkında ve Türk paleografisini alâkadar eden “Defter Kunde und Siyakat” adlı iki mühim eseri yakında neşredeceğini biliyoruz. Bizleri yakından ilgilendiren bu semereli mesai karşısında duyduğumuz memnuniyet şüphesiz çok büyüktür.

Baş direktör Sayın Profesör Dr. Herzog József’in umumî arşiv meseleleri etrafındaki etütleri,⁹ baş arşivist Sayın Profesör Dr. Kossányi

vazifelere temas etmektedirler. Dr. Fekete Lajos, “Gyöngyös Város levéltáranak török iratai”, *Levéltári Közlemények*, 1932, 1933 seneleri.

III. Debrecen şehri arşivinde bulunan 110 Türkçe vesika gene Macaristan’daki bir buçuk asırlık Türk hâkimiyeti devrine ait olup ilk vesika 1555, son vesika 1690 tarihli. Bunlar Budin paşaları, Budin defterdarları, Szolnok sancak beyleri, kadıları, Eğri kalesi kumandanları ve bilhassa “Varadin” kalesinin sukutundan sonra burada bulunan beylerbeyi, kadı ve hazine memurlarının imzasını taşımaktadır. Dr. Fekete Lajos, “Debrecen Városának török oklevelei”, *Levéltári Közlemények*, 1925.

IV. Gr. Zichy ailesinin elinde de birçok Türkçe mektup ve vesaik mevcuttur. Bunlar XVII. asra ve İstolni Belgrad’ın “Székesfehérvár” zaıprından sonra has olarak tayin edilen ve birçok köyleri ihtiva eden Kejar isimli mahalle aittirler. Burada sakin reayanın cizye, örfiye, tereke kaydı gibi vergilerden, iktisadî güçlük sebebiyle, bir müddet için affını bildiren ferman-ı hümayun, Budin beylerbeyinin İstolni Belgrad mutasarrıfına ve kadısına gönderdiği mektup, tahrirat vesaireden mürekkeptir. Bunlardan 12 tanesini Dr. Fekete Lajos’un “Levelt. Közl. 1924”te neşrettiği bir makalede tetkik etmektedir: “Török iratok a Gr. Zichy = Család birtokában”.

V. Jászbereny’deki Türkçe vesikalar. Bunlardan birini Dr. Fekete “Bevezetés a hódoltságı török diplomatikába Oklevelek 18” adlı eserinde neşretmektedir. Bu vesika bu kasabaya ait bir kısım arazinin tasarrufu şartlarını bildirmektedir.

VI. Kecskemét şehrinin XVII. asra ait vesikaları ihtiva eden Turcica serisi.

VII. Budapeşte şehri arşivi Turcica serisi. Bunlardan başka da birçok yerlerde rastlanan bu nevi koleksiyonlarda, Viyana devlet arşivinde olduğu gibi, adetleri az olmakla beraber Kırım hanlarına ait vesikalar da mevcuttur. Dr. Fekete Lajos, “Bevezetés a hódolt. Török diplomatikába Bp. 1926 LV”.

8 Dr. Fekete Lajos, *Bevezetés a hódoltságı Török diplomatikába* Bp. 1926.

9 Dr. Herzog József, “Reformtörökvesek az iratokzelesen”, *Levéltári Közlemények*, 1929.
– “Magyar levéltari terminológia”, *Levéltári Közlemények*, 1932, 1-2.
– *A Levéltár szervezete és hivatal története* Bp. 1933.

Béla'nın Orta Avrupa'daki muhaceret ve iskân meselelerine taallûk eden tetkikleri,¹⁰ arşivist Sayın Profesör Dr. Kapossy Janos'un sanat tarihi üzerindeki etütleri, arşivist Dr. Varga Endre'nin arşivde tatbik edilen prensipler hakkındaki tetkiki,¹¹ ilk hatıra gelebilenlerdendir. Bunlardan başka Dr. Fekete Nagy Antal'ın "Szepes megye", Dr. Szabó István'ın "Ugocsa megye", Dr. Bakács Istvan'ın "Hunt megye" yukarıda bahsettiğim neviden arşiv tetkiklerine dayanan eserlerdir ki bunlar sayesinde tarihi Macaristan'dan bir kısım vilâyetlerin orta ve yeni zamanlardaki etnik, iktisadî ve içtimaî çehresi aydınlanmaktadır.

Macar devlet arşivi hakkındaki yazımızı bitirirken bugün hazırlık devresini yaşayan, modern, ilmî, istifade edilebilir bir müessese haline gelmek için gayretler sarf edilen, halihazırda ise ancak nüvesi bulunan Türk devlet arşivini, ne derecede büyük vazifelerin beklediğine, mükemmel ve muntazam bir hale gelebilmesi için ne kadar derin ve esaslı tedbirlerin alınması lâzım geldiğine işaret etmek istedik. Büyük Türk milletinin şan ve şerefle dolu tarih sahifelerini kendi elimizle, kendi membalarımızdan yazmağa karar vermekte ne kadar titiz isek bu vadide de yarınki muvaffakiyetten o derecede eminiz.

10 Bu yazıda istifade edilen eseri: Dr. Kossányi Béla, *A Magyar királyi országos levéltár* Bp. 1938.

11 Dr. Varga Endre, "A proveniencia elve", *Levéltári Közlemények*, 1938.

III

XV. ASRIN BİRİNCİ YARISINDA II. MURAD DEVRİNDE HRİSTİYAN BİRLİĞİ VE OSMANLI-MACAR MÜCADELELERİ ESNASINDA EDİRNE

Edirne fethedilip de Rumeli'de başlıca bir hareket üssü olduğu ilk anlardan itibaren, Osmanlı Devleti'nin Balkan yarımadasında temas geçtiği milletler, kâmilten şark Hristiyanlık camiasına mensup ve bu kültür ve medeniyet muhitine tâbi bulunuyorlardı. Bu milletler, batı Hristiyanlığı ile alâka ve râbitası çok gevşek, çok defa onlardan birinin veya birkaçının emperyalist emellerine hedef ve mevzu olan bir cemiyet bünyesine sahiptirler. Bütün I. Murad ve Yıldırım Bayezid devirlerinin Balkan harekâtı, kuruluş devrini yaşayan bu genç devletin meselelerinin hep bu istikamette ve karakterde olduğunu göstermekte, yarımadaadaki müteferrik, dağınık siyasî varlıkların, o zamanki Avrupa telâkkilerine göre, mütalâa edilebilecek Hristiyan birliği ile alâka ve irtibatı olmayan Doğu Kilisesi'ne bağlı birer küçük ve zayıf devlet görünüşünde bulunduklarını anlatmaktadır. Ancak, Niğbolu muharebesidir ki, Edirne'den kalkan Osmanlı ordularının ilk defa Batı anlamındaki Hristiyan birliği ile temas geçtikleri bir savaş mahiyetini taşımıştı. Filhakika, Macar kralı Szigismund, Bayezid'in Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyetini kat'i şekilde tesbit ettiğini görünce ve tehlikenin kendi hudutlarına doğru yaklaştığını anlayınca batı Hristiyan birliğine başvurmuş ve ehl-i salıp seferleri ile netice alacağını ümit eylemişti. Niğbolu'da, Türkler karşısında, bu birliğin büyük bir değer ve mâna ifade etmediği tahakkuk edince ve acı bir tecrübe ile kuvvetler muvazenesi kurulunca, bu Hristiyan birliğini harekete geçirmek isteyen Macar kralı, bütün Fetret Devri boyunca cenup cephesinde sâkin ve hareketsiz kalmak lüzumunu

duydu ve ancak Çelebi Sultan Mehmed, Edirne’de bütün devletin hükümdarı olduğunu ilân eyledikten ve “Müceddid-i Devlet” vasfını ve şuurunu iktisap ettikten sonra, XV. asır başlarında, bu meselede hâdiseler tedricen artmaya, Doğu ve Batı dünyalarını zaman zaman ve hâd bir şekilde meşgûl etmeye başladı.

İlk vak’a, Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş olan Eflâk voyvodası Mircea’nın, metbûluk vecîbelelerini ve ahidlerini yapmayarak ve rakibi Dan karşısında mücâdeleyi kazanmak ümîdiyle Macar kralı Szigismund’a müracaat etmesi ve bu suretle kendilerinin dışında bulundukları, batı Hristiyan birliğini harekete geçirmek istemesinde görüldü. Fakat Macarların yardımı, bu ahitşiken voyvodaya bir şey kazandırmamış; bilâkis ağır bir yenilgiye uğrayarak aman dilemek ve oğlunu da Pâdişahın nezdine, Edirne’ye rehin göndermek zorunda kalmış (1416); müteakiben mücadele, batı Hristiyan birliğinin temsilcisi görünen Macaristan ile Osmanlılar arasına intikal etmiş; Niş ve Niğbolu dolaylarında yeniden savaşlar olmuştu ki (1416-1419), Çelebi Sultan Mehmed’in bu Macaristan seferinden avdetinden sonra Edirne civarında avlanırken attan düşerek bir müddet hasta yattığını da biliyoruz.

İmparatorluğun Balkan yarımadasında sağlam bir şekilde yerleşmeye başladığı ve doğu Hristiyanlığı üzerinde nüfuz ve hâkimiyetini tesis ettiği, diğer taraftan Avrupa Hristiyan birliği ile de temâsa geçtiği bu ilk devirlerin Yıldırım Bayezid ve Çelebi Sultan Mehmed saltanatlarının Edirne’ye kazandırdığı birçok şey arasında, sadece ikisini zikretmek ve hatırlatmak yerinde olur: Bunlardan biri Edirne’deki Yıldırım imâretidir. Diğeri de Çelebi Sultan Mehmed’in bu şehirde selefleri olan kardeşlerinin eserini ikmâl ederek vücuda getirdiği büyük eser, “Câmi-i Atîk”dir. Yıldırım Bayezid bu imâretin evkâfını tanzim ederken, Edirne’de vücuda getirdiği dinî, sosyal ve ekonomik tesislerin, bu bölgede ahenkli bir düzen kurmak hususunda aldığı tedbirlerin mâhiyetini ve değerini de ortaya koymuştu.

Meselâ, Yıldırım imâretinin Edirne'de müteferrik imâreti meyânında, bir esir kervansarayı, kale içinde Çukur-hamam, imâret civârında boza-hâne, debbağ-hâne ve kasap dükkânları, yine kale dâhilinde kazancı dükkânları, Müslüman ve Hristiyan ahâli ellerindeki bağlar ve birtakım dolaplar görmekteyiz. Diğer taraftan, bu Pâdişah, Edirne'deki Çelebi medresesi için de Dimetoka'da vakıflar yapmış, Ilıca köyünün öşür ve ispençelerini bu medreseye vakıf ve tahsis etmişti. Eski Câmii'in, en mühim vakfını teşkil eden bedestenin de, Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmak suretiyle Edirne'nin imârî ve şenlenmesinde ileri bir adım atıldığı görülmektedir.

II. Murad tahta çıktığı zaman, Bizans imparatoru II. Manuel Paleolog'un (1391-1425) hâince tehditlerine mâruz kalmış, zâhiren Çelebi Sultan Mehmed'in vasiyetini yerine getirmek üzere küçük şahzâdeleri himâye ve terbiyesi altına almak isteyerek, hakikatte ise, yeniden Osmanlılara geçen Darıca, Pendik, Kartal, Hereke gibi bazı Anadolu kıyısı kalelerinin kaybindan mütevellit bir intikam hissi ile bu tehditlerini yerine getirmeye yeltenmiş ve Düzmece Mustafa, Şehzade Mustafa isyanlarını ortaya çıkarmış ve desteklemişti. Dikkate değer bir hâdise olarak, bu sırada, meşrû Osmanlı hükümdârı ile Cenevizliler arasında bir ittifak vücûda gelmiş, imparatorluğun bu iç buhranı esnasında bu anlaşmadan büyük bir fayda temin edilmişti. Şöyle ki, Çelebi Sultan Mehmed zamanından beri (1416) Osmanlı Devleti ile ticarî münasebetlerini tanzim edip de, Ceneviz tüccar gemilerine birtakım muâfiyetler verilmesi karşılığında ve on sene zarfında Osmanlı hazînesine 20.000 duka tediyesini bir ahidnâme ile taahhüt eden Yeni Foça podestası Joannes Adorno, bu mücadele esnasında Pâdişaha kendiliğinden müracaat ederek, Çanakkale Boğazı'nı geçmek üzere kendi gemilerini takdim etmeyi teklif etmiş, Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey, Hacı İvaz Paşa vasıtasıyla ve gönderdiği elçisi ile bunu teyit ve bilâhare, Düzmece Mustafa'yı takiben Lapseki'ye vâsıl olduğu zaman karşıya geçecek gemilere mâlik bulunmayan II. Murad'a 7 harb gemisini vermek suretiyle bu husustaki vaadini de infaz etmişti. Gelibolu'ya tekrar hâkim olan Pâdişah yanına Foça podestası ile onun en iyi kumandanlarını, mızraklar ve

baltalarla silâhlı ve zırhlarla mücehhez 2.000 Ceneviz askerini de beraberine alarak Edirne'ye geldi, Mustafa'yı tâkip eden kuvvetler onu Yeni Kızılağaç'ta yakaladılar ve Edirne'ye getirerek Pâdişahın emriyle Edirne kalesi kulelerinden birinde idam ettiler. Bu sırada vaziyetten fevkalâde memnun kalan II. Murad Edirne'de şenlikler tertip ettirmiş, ziyâfetler vermiş ve bu merasimde Adorno ve adamları da dâvetli bulunmuştu. Pâdişah, Podesta'nın sâdıkâne hizmetine mükâfat olmak üzere, Yeni Foça gümrük resmini onlara bıraktığı gibi, o civardaki Perithoreon kalesini de Podesta'ya terk etmiş, Ceneviz kumandan ve kaptanlarına da hediyeler vererek yerlerine geri göndermişti.

İşte bu hâdisе, Benda Kalman'ın dediğı gibi, İtalya denizci devletlerinin sözü çok edilen Hristiyan birliğı fikrini bir tarafa bırakarak, Osmanlılarla gâyet güzel anlaştıklarının ve uyuştuklarının açık bir misâlini teşkil etmektedir. Daha evvel ve sonraları Venediklilerin düşündüğü ve yaptığı gibi, bu hâdisede de Cenevizliler, "Türklerle kim anlaşamıyorsa o harb etsin." düsturunu tatbik etmişti.

II. Murad'ın 1422'de İstanbul'u muhasarası sırasında batıdaki Hristiyan birliğı hiçbir tepki ve hareket göstermediğı gibi ertesi sene, Osmanlı memleketlerine Pâdişahın meşguliyetinden istifade ederek yaptığı tecavüze mukâbil, ümerâdan Firuz Bey'in akın ve ceza tertibini emir aldığı Eflâk voyvodası Vlad Drakul'a karşı vuku bulan harekât esnasında da herhangi bir teşebbüs görülmedi. Vlad Drakul beraberinde iki oğlu ve iki senelik cizyesi olduğı halde Edirne'ye gelerek af dilemeye mecbur kaldı; oğullarını, Aşıkpaşazâde'nin ifâdesiyle "kapıda hizmete kodu, kendisi hünkârdan burma tûlbent giydi, harâca mutî oldu, vilâyetine gitti." Yine bu esnâlarda vuku bulan Arnavutluk ve Mora harekâtında da aynı kayıtsızlığı ve alâkasızlığı görüyoruz. Belki de Avrupa'nın, sadece kendi menfaatleri zâviyesinden mütalâa etmeye alıştığı ve Türklere karşı takındığı hodkâm siyâsetinin tesiriyledir ki, batı Hristiyan birliğı şuuruna ne sahip olarak ne de ehemmiyet vererek, Sırlılılar ve Eflâklılar, hallerinden memnuniyetlerinin bir nişânesi olmak üzere, bizzat despot ve voyvodalarını 1424'de de Edirne'ye göndererek eski muahedeleri yenilemeyi uygun bulmuşlardı. Filhakika, yeni Bizans imparatoru ve Manuel'in

halefi ve oğlu VIII. Joannes'in 22 Şubat 1424'de Pâdişaha senevi 100.000 akçe cizye vermeyi, Karadeniz sahilindeki birçok yerleri de terk etmeyi kabul eyleyen ahidnâme imzalamasını müteakip, Sırp despotu ile Eflâk voyvodası II. Murad'ın nezdinde Edirne'ye gelmiş ve muahedelerini yenilemişlerdi ki, Ducas'ın bu husustaki kaydı "venerant etiam despota servia et voivoda valachia cum quibus pacem fermavit" bu hâdiseyi tesbit etmektedir.

Osmanlı Pâdişahı, aynı zamanda, memleketine dönen Sırp despotu Stephan Lazarovicz'in refâkatinde bir elçiyi de Macar kralı Szigismund nezdine, iki senelik bir mütareke akdetmek üzere gönderiyor, ipekli ve sırmalı kumaşlardan, kıymetli halılardan ve yaldızlı vazolardan mürekkep değerli bir hediye de yolluyordu. Macar kralı artık Balkan meseleleri ile Osmanlılara karşı mücâdele mevzuunda fazlaca bir alâka göstermediği, dikkatini, devletini ilgilendiren diğer hâdiselere çevirdiği cihetle teklif edilen mütarekeyi memnuniyetle kabul ediyor ve bilmukabele Pâdişaha altın kabzalı kılıçlar, birkaç top kadife, kıymetli kumaşlar, cins atlar gönderiyordu. Ayrıca, çavuş rütbesinde bulunan Osmanlı elçisi de, Szigismund'un kendisine bir hediyesi olarak altın kabzalı kılıç, kumaşlar ve saire almıştı. Bu hâdisede de, Macar kralının batı Hristiyan birliği zihniyeti ve mevcudiyeti iddia olunan tesanût ruhu ile hareket etmediğinin, realist bir siyâset takip eylediğinin bir misâlini görüyoruz.

Diğer taraftan, Bizans ile yapılan 1424 tarihli sulh muahedesinde de Cenevizlilerin aracılığı olmuş, onların Venediklilerle daima rekâbet halinde bulunması batı Hristiyan birliğine yeni bir darbe indirmişti. Hâdiselerin seyrinden anlaşılmaktadır ki, İstanbul muhasarasını hemen takiben Türklerin Selânik üzerindeki baskıları artmış, Venedik Cumhuriyeti ise, Bizans'ın ümitsiz durumundan istifade ederek Mora despotluğunun ve Selânik'in kendisine bırakılması için müzakerelere girişmişti.

Nihâyet bir anlaşma ile Selânik şehri Venedik idâresine devrolunca, o zamana kadar Osmanlılara 100.000 akçe haraç ödeyen ve evvelce I. Murad ve Yıldırım Bayezid devirlerinde de iki defa Osmanlı hâkimiyetine geçmiş bulunan bu büyük şehrin el değiştirmesini

Türk hükûmeti kendi topraklarına bir tecavüz saymış ve bundan da Selânik buhranı çıkmıştı ki, bu hâdise 1430 senesine kadar sürdü ve Venedik'in, Osmanlılara Selânik'in işgâlini tanıtmak için bir taraftan yıllık 1.500-2.000 dukalık bir haraç ödemeyi teklif etmesi, diğer yandan, Pietro Loredano kumandasında donanmasını Gelibolu karşısına göndermesi, aynı zamanda da İzmir-oğlu (Aydınolu) Cüneyd Bey'le Eflâk voyvodası ve Macar kralını Osmanlı hükûmeti aleyhine tahrik etmesi bu buhranı daha şümüllü bir hâle getirdi. Ancak, bizzat Pâdişahın, Cüneyd'in tedibinden sonra, Ayaslug'a geldiği sırada, birçok elçilerin Osmanlı karargâhına gelerek hükûmetlerinin dostluk ve sadakatlerini arz etmeleri gösteriyor ki, Venedik bu teşebbüsünde muvaffak olamamış ve Hristiyan birliği ile müşterek hareket fikrinin tahakkuk etmediğini bir defa daha görmüştü. Şöyle ki, bu elçiler arasında Eflâk voyvodası ve Sırp despotunun elçilerinden başka Bizans imparatorunun birinci derecedeki devlet adamlarından Lucas Notaras, o sırada Cenevizlilere tâbi bulunan Midilli prensinin, Sakız beyinin ve Saint Jean d'Hospitalien şövalyeleri tarafından idâre edilen Rodos şövalyeleri üstadı âzamının elçileri de bulunmakta idi. Sultan Murad, kısmen batı Hristiyan birliğine mensup olması lâzım gelen bu hükûmetler ile sulhu yenilemekte, dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini kuvvetlendirmekte idi.

Ertesi sene, Balkan meselelerinde yine bir değişiklik görülmekte, II. Murad'ın Edirne'den bir ordu ile bizzat sefere çıkarak Sofya'ya, Vidin'e geldiği ve buradan Tuna'yı aşarak Macarlara mühim zaiyat verdirdiği anlaşılmaktadır. Sırp despotu Stefan Lazarevic de, İşkorda, Drivasto, Dulcigno (Ülgün) gibi limanları zaptetmiş bulunan Venedik'e karşı harb halinde ve Osmanlı Pâdişahının dostluğuna ehemmiyet veriyor ve Arnavutluk'taki Türk ümerâsından yardım görüyorken 1426'da Venedik'le anlaşmış; dolayısıyla Bâb-ı Âli'ye karşı cephe almıştı ki, bu vaziyet Edirne sarayının gözünden kaçmamış, Sırbistan'a gönderilen elçi, despot tarafından kabul edilmeyince, o sırada Sofya'da bulunan Pâdişahın bir ordu göndererek Alaca-Hisar'a kadar olan Sırp topraklarını talân ettirdiği görülmüştü. Despot derhal bir elçi göndererek Alaca-Hisar'a (Kruşevac) kadar olan yerleri terk etmeyi, her yıl haraç vermeyi, Macarlar veya kendisi

tarafından Osmanlı topraklarına tecavüz olunmayacağını taahhüt etti. Buna karşılık, Sultan Murad, Bosna kralına karşı ona yardım yapmayı kabûl ediyordu. Stefan, Srebrnik üzerine yürürken Osmanlı uç kuvvetleri de cenuptan Bosna'ya girdiler ve aynı senenin yazında (1426) Hırvatistan'a kadar ilerlediler. Aşağıda göreceğimiz gibi, Venedik-Macar anlaşmazlıkları batı Hristiyan birliğini nasıl ihlâl ediyorsa, Sırp-Boşnak ihtilâfları, bir tarafın Osmanlılarla menfaat ve kader birliği yapması ile Balkanlar'da da bu türlü bir zihniyetin ve müşterek hareketin mevcut bulunmadığını göstermektedir.

Stefan'ın Temmuz 1427'de ölümü üzerine, mirası meselesi, Sırbistan üzerinde Osmanlı-Macar mücâdelesine yeni bir sebep ilâve etmişti. Despotluğa S. Lazareviç'in yeğeni Vulk-oğlu George Brancovic geçmişti. Fakat Osmanlı Pâdişahı, Olivera'nın Yıldırım Bayezid ile evlenmesini öne sürerek kendisinin meşrû vâris olduğunu iddia etti ve bu arada Szigismund'un da gelip Belgrad'ı işgâl ettiği görüldü. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Tuna üzerinde mühim bir kale olan Golubac (Güvercinlik) kalesini aldılar ve bu bölgede münâsebetler gerginleşti. Brankoviç'in Osmanlı ve Macar hükûmetlerine, elçi göndererek vaktiyle Stefan ile Pâdişah arasında yapılmış eski anlaşmayı yenilemesi, kızını Sultan Murad'a vermeyi teklif etmesi, müteakiben Macar kralı ile II. Murad arasında üç yıllık bir mütâreke imzalanması (1428), sulhu yeniden tesis etti ve böylece batıda Yıldırım Bayezid devrindeki durum fazlasıyla îade edilmiş bulundu.

Osmanlı Devleti'nin Tuna üzerinde meşgûl bulunduğu 1426-1428 yıllarında, Venedik, yeni sulh teklifleri ile Pâdişaha Selânik işini kabul ettirmeye çalışmakta idi. Senelik vergiyi 300.000 akçe-ye kadar çıkarıyordu. Bu sıralarda Osmanlı donanması Venedik'i kuşkulandıracak bir vaziyete yükselmişti. İki Venedik gemisi Türk denizcileri tarafından zapt olunmuş ve Gelibolu'ya götürülmüştü. Ağrıboz adasına şiddetli deniz akınları devam ediyordu. Venedik, büyük gemiler yaptırmaya karar verdiği gibi, Macar kralını, Türklerle mütareke yaptığı için, Papa'ya şikâyet etti; Türk baskısı karşısında Venedik yalnız kaldığını hissediyor, bu defa Hristiyan birliği zihniyetinden medet umuyordu.

Ergene Köprüsü'nün İnşası

Edirne, bu sırada, Sultan Murad'ın büyük çaptaki imar ve inşâ hareketlerinden birincisine şahit ve sahne oluyordu. 1428 yazında Edirne'de bulunduğu esnâda Ergene köprüsünün inşasını ferman eyledi. Osmanlı hükümdârı, çeşitli istikâmetlerdeki gazâ ve cihat seferleri yanında, Hristiyan taassubunun Türkleri Avrupâ'dan tard etmek yolundaki gayret ve teşebbüslerine bütün gücü ve kuvvetiyle karşı koyarken, aynı zamanda Edirne'yi tam bir dârü'l-cihâd yapmak, pâyitahtın çevresini de her suretle emniyet altına almak istediği görülmektedir. Zira Ergene köprüsü (Uzunköprü), bulunduğu yerin Edirne'ye kurbiyeti ve Anadolu'dan Gelibolu tarîki ile darü'l-cihâda gelecek kuvvetlerin yolları üzerinde bulunması dolayısıyla dikkat ve ehemmiyet gösterilmesi icap eden bir yerdi ve ormanlık-bataklık bir manzara arz ettiği gibi eşkiyâya, haydutlara da bir melce oluyordu. Bu sebeple Pâdişah büyük masraflar ihtiyarıyla burada bir köprü inşasına lüzum gösterdi ve H.831 / M.1428'de bu işe başlanarak 174 kemer üzerine inşâ edilen köprü ancak 16 senede tamamlandı ki, bu köprü'nün bir başında tesis edilen imâret ve câmiî ile birlikte Ergene imâreti adını aldı ve bunlara geniş evkâf tahsis edildi. Bu sûretle kurulan Uzunköprü kasabası, daima gelip geçen misâfirlerin konakladığı imâreti ve diğer tesisleri ile birlikte bir mamûre oldu. Köprü'nün başında meydana gelen köy de, ahâlisinin, köprü muhafazası ve imâret hizmet ve vazîfesi mukabelesinde avârız-ı divâniyeden muâf ve müsellemler tutuldu.

Bu köprü'nün, kaynakların bildirdiği tarihten iki sene evvel, H.829 / M.1426'da başladığını bildiren Naatî adındaki şairin, köprübaşında medfun Mahmud Baba adında bir dervişin işaret-i mânevîyesiyle tesisin vücuda geldiğini bildirmesi bir yakıştırma telâkki edilse bile, imâret mescidinin üzerindeki kitâbe bu mamûrenin H.847 / M.1443'de hitam bulduğunu ispat etmektedir. Bu tesislerin sona erdiği esnada ise, Sultan Murad'ın Edirne'den bütün ulemâ ve fukarayı buraya davet eyleyerek, resmî küşâdını yaptığı, onlara kendi eliyle ikramlarda bulunduğu, inşâ eden mîmara birçok hediyeler ve hil'atler verdiği, câmiîin kandilini bile kendi eliyle yaktığı bilinmektedir. Bu tesislere tahsis edilen evkafa gelince, Uzunköprü, Malkara ve

Hayrabolu'da birçok köyler, Edirne ve Ergene'de dükkân, hamam, kervansaray, bağ ve bedestenler büyük bir gelir temin ediyordu ki, H.896 / M.1490'da bunun senelik yekûnunun 160.000 akçeyi bulduğu görülmektedir.

Germiyanoglu Yakup Bey Edirne'de

Yine bu sıralarda, Edirne aziz bir misafiri ağırlamakta, Anadolu'da Türk birliğine doğru yeni bir adım atılmakta, zaman zaman canlanan ve bazen de Balkan milletlerini kendi tarafına celbeden batı Hristiyan birliğine karşı kuvvetli ve mütesanit bir Türk-İslâm birliği kurulmakta idi. Bu, Pâdişahı darü'l-cihâd olan payitahtında ziyârete gelen Germiyanoglu Yakup Bey'di. Bu aziz misafir, evvelâ, II. Murad'ın telkini ve emirleriyle Bursa'da, Bursa âyânı tarafından istikbal edilerek bu Osmanlı şehrinde ilk izâz ve ikrâmı gördü. Orada, o zaman henüz hayatta bulunan Emir Sultan'ı ziyâret etti. Sonra da Gelibolu geçidini geçerek Edirne'ye, bir günlük mesâfeden kendisini karşılamaya gelenlerle birlikte, vâsıl oldu. Edirne sarayında bizzat Pâdişah tarafından karşılandı; burada ikâmet ettiği müddet zarfında sohbet meclisleri, ziyâfetler tertip olundu ve Yakup Bey hakkında fevkalâde iltifatlar gösterildi. Aynı suretle ve ikram ile uğurlandı.

Memleketine döndükten sonra da, ölümünden önce yaptığı vasiyatnâme ile Germiyan ilini Sultan Murad'a vasiyet etti ki, bunun hükmü onun vefâtında yerine getirildi ve Uşak, Kütahya, Gediz ve sâireden mürekkep memleketi, Osmanlı ülkesine ilhâk edildi. II. Murad bu suretle yeni bir kuvvet iktisap ettikten, Balkan yarımadasında, bilhassa batı Hristiyan birliği tarafından genç Türk devlete karşı yöneltilen tehdit ve tehlikeler karşısında, yalnız fütûhatla değil, fakat aynı zamanda imâr ve iskân hareketleri ile de, kuvvetli bir şekilde yerleşme tedbir ve imkânları hazırladıktan sonra, dikâtini dış âleme çevirmek lüzumunu duydu ve Selânik meselesine cezrî bir hâl şekli vermek istedi. O, bir taraftan, diğer dahilî işlerle meşgûl olurken Edirne'de, Selânik'in zaptı için hazırlıkları da emretmişti. 1423'den beri sürüp giden ve bu zengin ticâret beldesinin Bizanslılardan başka bir devletin eline geçmesi ile nihâyet bulan bu

meselenin, arzu ve menfaatlerine göre neticelenmesi lâzımdı. Cüneyd Bey hâdisesinden sonra, Ayaslug'da, Venedik elçilerine Pâdişah tarafından verilen cevap "Selânik, dedem Bayezid'in hükümrânlığı altında bulunmuş bir şehir olduğundan, burayı mülk-i mevrûsum addederim. Bu memleket, Bizanslıların elinde kalsaydı, bunu kabul edebilirdim; fakat Venediklilerin idâre etmelerine asla müsaade edemem. Kendiliklerinden çekilip gitmedikleri takdirde ben bizzat gelir, onları çıkarırım." şeklinde olmuştu. Daha sonra, Bizans elçileri, Nicolas de Gona ile Frangopulos, nezdine geldikleri vakit, onlara da "şâyet Selânik, efendinize ait bulunmuş olsaydı onu zapt etmek niyetinde değildim; Venediklilerin memleketlerim ile Bizans Devleti arasında yerleşmelerine müsaade edemem." demişti.

Mamafih Tâcü't-tevârih'in de belirttiği gibi "Selânik hâkimi derya tarafından keştiler ile" daima yardım etmekte ve fırsat düştükçe Osmanlı memleketlerini yağma ve gâret hususunda Türk düşmanlarına âlet ve vasıta olmakta idi. Nitekim son defa da Frenk ümerâsı, birçok gemilerle Selânik iskelesine gelmişler ve Selânik'teki Venedik vâlisinin delâleti ile Osmanlı arâzisindeki birçok köy ve kasabayı yağmaya teşebbüs etmişlerdi ki, bu hâdiseler duyulunca, Pâdişah kararını vermekte gecikmedi ve H.833 / M.1430 senesi Şubat'ında Edirne'den hareketle Serez'e müteveccihen sefere çıktı. Beylerbeyi Hamza Bey kumandasında Anadolu kuvvetleri de bu sefere katıldılar. Venedik donanması yetişmeden, 29 Mart'ta yapılan umumî bir taarruz neticesinde kale alındı. Şehir hücum ile alınmış olduğundan ve esâsen ganimet de gâzilere vaad edildiğinden Osmanlı ordusunca 7.000 kadar esir götürülmüş ve Selânik bir hayli boşalmıştı ve burada Müslüman ahâlinin de bulunması icâb ediyordu. Bu sebeple, Sultan Murad, Vardar Yenicesi'nden bir kısım ahâliyi buraya iskân ettiği gibi civar beldelerden gelmek isteyenlere de bu müsaadeyi verdi. Bu arada bazı kiliseler, ezcümle Hazreti Meryem Kilisesi ile Saint Jean Baptiste Manastırı câmiye tahvil olundu. Diğer bazı manastırlar kervansaray hâline getirildi. Bir kısmı da Rum halkına bırakıldı. Maamafih, bazı kiliselerin mermer levhalarının, Edirne'de Pâdişah tarafından inşa ettirilen bir hamama nakledildiği de görülmektedir.

II. Murad, bu muzafferiyeti ve fethi Mısır sultanına bildiren fetihnâmesinde Selânik'in İstanbul'un bir eşi olduğunu, İslâmlara zarar vermekte İstanbul'dan da ileri gittiğini yazmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin Selânik'i fethettiği sırada, Venedikliler, buna mukâbil Çanakka-le Boğazı'na karşı hücumla girişiyorlardı. Venedik amirali Morosini, Gelibolu'ya gelerek "Emir Süleyman Burgazı" denilen hisarı kuşatmış ve Türk kuvvetlerine mühim zayıat verdirmişti. Venedik donanmasının da Boğazlar'da her türlü Osmanlı askerî ve ticarî münakalesini durdurması üzerine Hamza Bey Lapseki'de Venediklilerle sulh anlaşması imzaladı. (4 Eylül 1430). Buna göre, Selânik ve mülhakatı üzerinde Osmanlı hâkimiyeti tanınıyor, fakat buna karşı Arnavutluk'taki şehirler ile İnebahtı (Lepanto) üzerinde Venedik hâkimiyeti, yıllık 236 duka haraç karşılığında, kabul ediliyor ve Boğazlarda Türk gemileri için serbest gidiş-geliş taahhüt olunuyordu. Venedik, II. Murat ile bu anlaşmayı akt edince, hemen Ceneviz'e karşı harbe girmiştir ki, bu hâdisde de, Osmanlılara karşı müşterek bir hareketin mevcut olmayışının ve batı Hristiyan birliğinin, siyasî ve iktisadî menfaatler karşısında mütemadiyen felce uğradığının yeni bir misâlidir.

II. Murad, bundan sonra Arnavutluk'taki isyanlar sebebiyle Edirne'den ayrıldı ve bizzat Serez'e giderek harekât sahasına yakın bulunmak istedi. Bu ayaklanmanın hakiki sebebi, Osmanlıların burada ehemmiyetli fütûhatını müteakip, yapılan tahrir esnasında (1431-1432) ve köylerin tımar olarak taksimi yüzünden, tatmin olunamayan Thopia, Zenebissi ve Araniti gibi büyük senyör ailelerinin gösterdikleri şiddetli mukavemet hareketi ise de, Osmanlılar, bu isyânı Venediklilerin tahrik ettiğini tahmin eyleyerek ihtarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine, Venedik senatosu âsilere yardım edilme-mesi için, Arnavutluk'taki Venedik makamlarına emirler gönderdi. Zaten Beylerbeyi Sinan Bey'in, Toraman ve İshak beylerin muvafakiyetli te'dip harekâtını Pâdişah Manastır'tan takip etmekte idi ve âsi Arnavut senyörleri dağlara sığınmak zorunda kalmışlardı. Arnavutlar, bir defa da Macar kralı ile münasebete girmek isteyerek ona müracaat ettiler ve Szigismund da Balkanlar'da Osmanlılara karşı yeni bir müttefik bulduğuna inanarak onları teşvik etti.

Yanında bulundurduğu Osmanlı saltanat müddeisi ve Şehzâde Savcı Bey torunu Davut Çelebi'yi gizlice Arnavutluk'a gönderdi ki, Fatih Sultan Mehmed devrinde de devam eden ve Osmanlı Devleti'ni yarım asır kadar uğraştıran Arnavutluk hâdiseleri bu suretle başlamış oldu.

Bu sıralarda, Hristiyan âlemi karşısında Osmanlı Devleti'nin ve hükümdârının hâl ve durumunu en iyi aksettirenlerden biri, 1433'de Edirne'ye gelmiş ve devletin kuvvetlerini kısmen olsun müşahedeye fırsat bulmuş olan mâruf Fransız seyyahı Bertrandon de la Broquière'dir. Ona göre, Sultan Murad, sadece Rumeli'de 120.000 kişiyi bulan ve bunun 5.000 kişisi Kapıkulu efradından olan kuvvetleri ve senevî geliri iki buçuk milyon dukaya ulaşan geniş mâli kaynaklarını kullanmak istese, kendisine karşı mukavemeti zayıf olan Hristiyan âlemine daha büyük darbeler indirir ve onlardan büyük bir kısmını kolaylıkla fethedebilirdi.

Ertesi sene (1434) Sırp despotu Brankoviç, kızı Mara'yı 400.000 duka tutan büyük bir çeyiz ile Sultan Murad'a zevce olmak üzere Edirne'ye gönderdi. Oğlu Gregor ise, uç beylerinden İshak Bey ile birlikte İşkodra'ya kadar ilerleyerek Venediklilere karşı eski iddialarını tazeliyordu. Despot, Osmanlılara bu kadar bağlı olduğu bir sırada birdenbire siyâsetini değiştirdi.

Mütâreke sona erdikten sonra, Szigismund, elçisi vasıtasıyla, Pâdişahdan Bosna, Sırbistan, Eflâk ve hattâ Tuna Bulgaristan'ı üzerinde yüksek hâkimiyetini resmen tanımasını istedikten ve yanında II. Murad'a karşı kullanılmak üzere saltanat müddeileri (Osmanlı şehzadesi Davut Çelebi, Yanya üzerinde hak iddia eden Mmnon Tocco, Bulgar tahtını isteyen Frujin) topladıktan sonra Venediklilerle Osmanlılara karşı bir ittifak yapmaya çalışmakta, Bosna kralı Tvertko ile Sırp despotunu da celbe uğraşmakta idi. Brankoviç'in bu anî siyaset değiştirmesini, despota karşı yumuşak bir tutumu olduğu iddia edilen Saruca Paşa'nın yerine amansız bir savaş taraftarı olan Defterdar Fazlullah'ın geçmesinde görenler vardır. Pâdişah, bu suretle Osmanlılar aleyhine bozulan muvazeneyi iade için harekete geçti ve uç beylerini Eflâk ve Erdel'e gönderdi ise de, araya iki sene

kadar süren Karaman seferinin girmesi bu cephedeki harekâtı oldukça gevşetti. Mesele 1437’de tekrar alevlendi.

Macar kralı ve Mukaddes Roma-Germen imparatoru Szigismund 1437’de ölmüştü. Fakat daha önce Osmanlılara karşı mücadelesinde, doğuda Türk-İslâm hükümetleri arasında dostluklar ve ittifaklar kurmaya çalışmıştı. Macar tarihçilerinden Katona’nın rivâyetine göre, bu devirde doğu Anadolu’daki Türk hükümdarları ile bu türlü münasebetlere girişmek gayesiyle Akkoyunlu Karayoluk Osman Bey ve Timurlulardan Şahruh nezdine iki elçi göndermiş, bunlardan birincisini “Elcezîre Hükümdarı”, ikincisini ise “Sachamorek (Şahruh) filiis Demerling ad Mahomelem dominum Tatarum de Ahorda” tesmiye etmiş, Karaman-oğlu İbrahim Bey ile bizim kroniklerin de bildirdiği gibi anlaşma yapmıştı. Bunda Sırp despotunun aracılıkta bulunduğu şüphesizdi.

Szigismund’un ölümünün ilk neticesi Eflâk voyvodası Drakul’un oğullarını Edirne’ye getirip, rehine olarak bırakarak, Osmanlı tâbiyetini kabul etmesi olmuştur (1437). Ertesi sene, II. Murad, bizzat büyük bir ordunun başında, Edirne’den hareketle Macaristan’a sefere çıktı ve Vidin’in üst tarafında Florentin kalesi yakınındaki Kamen geçidinden Tuna’yı geçti, Demirkapı’dan Erdel’e girdi.

Sırp despotu ile Eflâk voyvodasının sadık tâbiler sıfatıyla mihamandarlık yaptıkları bu seferde, aralarında Medehia, Orşova, Şebeş kaleleri ile Nagy Szeben (Hermamnsstadt=Sibiu), Brassô (Kronstadt=Proşova) gibi ehemmiyetli merkezlerin de bulunduğu birçok yerlere uğranılmış, buralar tahrip edilerek hiç mukavemet görmeden Edirne’ye dönülmüştü. Müteakip senelerde ise, despotun vaki daveti kabul etmeyerek Edirne’ye gelmeyişi üzerine, Sırbistan istilâ ve merkezi olan Semendire feth olundu (Mart 1439). Despot, burayı oğlu Gregor’a bırakarak Macaristan’a kaçmıştı. Fakat genç Macar kralı Habsburg Albert, Segedin’de küçük bir ordu ile bulunduğu halde, hiçbir müdahalede bulunamamış ve hâdiselere seyirci kalmıştı. Aynı sene sarfında, Üsküp uç beyi İshak Bey oğlu İsa Bey’in de Bosna kralının merkezi olan Yayça’ya karşı teşebbüse geçtiği görüldü. 1440’da ise, II. Murad, Sırp kralının Macarlar elinde kuvvetli

bir mevkii olan Belgrad'ı almak isteyerek burayı altı ay kadar muhasara etti, fakat bir netice alamayarak ric'at mecburiyetinde kaldı.

Sultan Murad 1438 başlarında, Edirne sarayında Sırp prensesi ile izdivaç şenlikleri yapıyor, diğer taraftan Tuna üzerinde hâkimiyet tesisi yolundaki başarılı harekâtı idare ediyor, aynı zamanda da Edirne'nin yeni âbideler ve sanat eserleri ile imar ve tezyinine çalışıyordu. Edirne'deki Muradiye Câmii ve imâretinin yapılışı bu tarihe rastlamaktadır. *Enisü'l-Müsâmirin* adlı Edirne tarihi müellifi Abdurrahman Hibri'ye göre, Sultan Murad, Edirne'nin bu güzel semtinde, rüyasında gördüğü Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin işâret-i mâneviyesi üzerine, evvelâ bir mevlevihâne yaptırmış, sonra burayı câmiye tahvil ettirdiği zaman civârında ayrı bir mevlevihâne ve bir imâret yaptırmıştı ki (839 / 1436), bu imaretin, onun ifadesiyle “nimet-i pür lezzeti gayet vefret üzere olup mevlevî ve suhte fukarasından ve huddâmından maâda etrafta olan hânelerin dahi tâyini taamları” vardı. Filhakika XV. asır sonlarına ait bir tahrir kaydı, Muradiye imâreti muhasebesi, mütevellî Mevlâna Ali Çelebi bin Müeyyed Çelebi marifetiyle idâresinde, bir senelik vâridat ve masrafının 436.718 akçeyi bulduğunu göstermekte, Edirne, Serez, Yanbolu, Eski-Zağra, Gümölcine merkez ve mülhakâtındaki geniş evkâfından elde edilen gelirin bu câmii ve imârette vazife ve hizmet görenlerle mektephâne muallim ve halîfesine mevlevihâne derviş, mesnevîhan ve hanen-delerine ve sâireye harcandığını bildirmektedir. Ayrıca bu paradan bir kısmının yine bu sıralarda, Nevbahar Hâtun, Dilber Hâtun gibi vâlîde sultan câriyelerine veya Menteşeoğlu kızına tahsis edildiğini görmekteyiz. Aynı tarihlerde, yâni 1435'de *Ebû'l-Hayrât* lâkabı ile anılan bu Pâdişahın, Edirne'de Manyas mevkiinde, Tunca kenarında ve Germe-Kapı caddesinde bir Dârülhadis Câmii yaptırdığını, pâyitahtı diğer bir istikâmette daha imar etmeye ve şenlendirmeye gayret gösterdiğini biliyoruz. Bu câmiin inşası hususunda, Hibri Efendi diğer bir rivâyeti şöyle nakletmektedir:

“Bu dahi hadîs-i şerîf nakli için medrese olmak üzere binâ olup sonra câmii olmuştur. Mervîdir ki, Peygamber Sultan Murad-ı Sanî'nin rüyasında bu câmiin yerini gösterip ve hududunu tâyin

edüp benim için bu mahalde bu miktar bir Darülhadis bina edesin demegin bu binânın mühimmâtına şurû eylemişlerdir.”

Darülhadis evkâfı da ehemmiyetli bir dereceyi buluyordu ve 1489-1491 senelerinde yapılan bir tahrir e göre muhasebesi, vakfın nâzırı Mevlâna Muhiddin Çelebi veled-i Abdülkerim zamanında, bir sene beş aylık gelir ve gideri 310.206 akçeden ibaretti. Bu vakfa Edirne’de 477 dükkân, Tahtelkale’de bir hamam ve Darülhadis medresesi bahçesi ile Kırkkilise’ye, Pınar Hisar ve başka yerlere bağlı birtakım köylerin gelirleri bağlanmıştı ve Darülhadis vazifelilerinin bu müddet zarfındaki tahsisatları 129.355 akçe gibi yüksek bir rakama balığ oluyordu.

Dikkate değer bir hâdis e olmak üzere, müderris, Sinan Paşa kardeşi Ahmet Çelebi’nin günde 50 akçe, talebenin de yine günde 40 akçe tahsisatını bu vakıftan aldığını zikredebiliriz. Kezâ, diğerlerinde olduğu gibi Saruhan oğullarından İsmail Çelebi, Saruhan oğullarından bir kız, şehzâde dadısı Nerki s Hâtun, Aydın Bey kızı Hanzâde Hâtun, merhum Sultan Murad meddâhlarından (gûyende) Hasan’ın zevcesi Şehnaz Hâtun, Kemal Paşa’nın oğlu Şah Mehmed Çelebi, Sis kalesi eski dizdarı Sungur gibi şu veya bu suretle saraya veya hanedana merbut kimselere de bu vakfın gelirinden tahsisat bağlanmıştı. Darülhadis Câmii ve medresesi evkafı reâyası ezcümle “agnâm-ı haymâgenân, bâc-ı bazar, kapânı gale, şem’hâne, ihzâriye, ihtisâb ve cizye-i gebrân” resimlerini vakfa ödemekte, ayrıca tersâneye senede 1.000 kürek teslim etmekte, fakat bunun karşılığı olarak avârız-ı divâniye ve arpa, saman, odun, gemi ağacı, vesair gibi tekâlif-i örfiyenin hepsinden muâf ve müselle m tutulmakta idi.

Belgrad ric’ati, II. Murad’ın büyük askerî başarılarına son veren bir dönüm noktası sayılabilir. Macaristan’da krallıkta bir değişiklik olmuş, Habsburgların yerine Jagello sülâlesinden Vladislas Macar kralı seçilmişti. Fakat bu devrede meydana çıkan enerjik ve kudretli bir Macar kumandanı olan Yanko Hunyadi inisiyatifi ele alarak karşı taarruzlara başladı, üst üste muvaffakiyetler elde etti: 1441’de Transilvanya’ya büyük ölçüde bir akın yapan Mezit Bey’i pusuya düşürerek kendisini şehid, ordusunu perişan etti. Ertesi sene Şahabettin

Şahin Paşa'yı aynı âkıbete uğrattı (Eylül 1442). Bu muvaffakiyetleri Hunyadi'yi Hristiyan âleminde meşhur ve popüler yapmış, batı Hristiyan birliği düşüncesi tekrar canlanmıştı. Türklere karşı Haçlı seferi açmak şevki uyandı. Yanko Hunyadi'nin zaferi Venedik'te de büyük merasim ile kutlandı. Evvelce Floransa konsiline, Osmanlılar aleyhinde tasarlanan bir Haçlı seferi projesi sunmuş olan Bizans imparatorunun adamı Janaki Torzello, bu defa da sahneye çıkarak İtalya ve Macaristan saraylarına gitmekte (1442) ve Haçlı seferi tasavvurunun bir an önce tatbiki için faaliyet göstermekte idi. Diğer taraftan, Hunyadi'nin muvaffakiyetleri ve Erdel'de Osmanlı bozgunu, Karaman-oğlu İbrahim Bey tarafından haber alınınca, evvelce Sultan Murad'a terk etmek mecburiyetinde kaldığı Akşehir ve Beyşehir üzerine kuvvet sevk etmeyi uygun buldu. Hulâsa, II. Murad Edirne'de çok sıkıntılı ve buhranlı anlar yaşamakta idi.

Kendileri için durumun müsait olduğunu hesaplayan ve mühim bir kısmı tımarlı sipahilerden mürekkep Osmanlı ordusunun sonbaharda dağılıp yerlerine döndüğünü iyice bilen Hunyadi, yanında Sırp despotu ve yeni Macar kralı Jagello Ulaszlo olduğu halde Kasım 1443'de büyük çapta bir harekete girişti ve Tuna'yı geçti. Rumeli kuvvetlerini bozarak Niş ve Sofya'yı aldı. Geçtiği yerlerdeki Bulgar ahâli düşman ile birleşmiş, Yanko'nun ordusu Meriç vâdisine yol veren son Balkan geçitlerine dayanmıştı.

Pâdişah, tehlikenin bu kadar yaklaştığını öğrenince, soğuk bir sonbahar günü kapıkulu kuvvetleriyle Edirne'den hareket etti ve sadece yeniçeriler ile düşmanı İzladı Derbendi'nde karşıladı ve onları durdurmaya da muvaffak oldu (14 Kasım 1443). Macarların Balkan içerilerine kadar ilerlemesi, batı Hristiyan birliğini büyük bir ümide düşürmüş, Osmanlıların yakında tamamıyla Anadolu'ya sürüleceği kanaatini uyandırmıştı. Papa IV. Eugene bu hususta en hararetli gayret gösterenlerdini biri idi ve Venedik, Macaristan ve Burgonya Dukalığı arasında daha büyük mikyasta bir haçlı seferi için müzakereleri idâre ediyordu. Balkanlar'da, memleketlerini kaybeden senyörler de onlara iltihakta gecikmeyecekti. Bu, Hristiyan birliği tecavüzüne, Karaman-oğullarının da, Sırp despotu ve Macarlarla anlaştıktan sonra, dolayısıyla katılması, vaziyeti büsbütün vahim bir hale sokuyordu.

İzladi'de kazanılan muvaffakiyet, tehlikeyi muvakkaten bertaraf etmiş sayılabilirdi. Fakat bütün bir husumet dünyasının ayaklanması, Türk-İslâm çevrelerinde de görülen ihânetler, Karaman-oğullarının takındığı tavır, akıncı kuvvetlerinin de lâıyık veçhile savaş heyecanı duymamış olmaları- hattâ bu yüzden Turhan Bey cezalandırılarak Tokat'ta hapsedilmiştir- istikbâl için, inkişaf etmeye başlayan Türk başkenti güzel Edirne'nin emniyeti için yeni ve esaslı tedbirler alınmasını icap ettiriyordu. Bu mûcip sebepledir ki, Sultan Murad daha Kasım 1443'de bir mütareke için Macarlarla temasa geçmek lüzûmunu duymuştu. Sırp despotunun kızı ve Pâdişahın zevcesi Mara Sultan, bu müzâkerelerin açılmasında baş rolü oynamış ve Edirne sarayından bunu idâre etmiştir. Macar kralı ile Hunyadi'nin ve Sırp despotunun elçileri Edirne'ye geldiler ve Haziran 1444'de bir anlaşmaya varıldı. Buna göre, Sırp Despotluğu, 1427'de Stefan'ın ölümündeki hudutları ile Güvercinlik dahil olmak üzere ihya ve Brankoviç'e iade olunacak, her iki taraf Tuna'yı aşmamayı taahhüt edecek, bütün Bulgaristan üzerinde Osmanlı hâkimiyeti tanınacak, Eflâk beyi eskiden olduğu gibi Pâdişaha tâbi olacak, vergi verecek, ancak, şahsen Edirne'ye Sultan Murad'ın nezdine gitmek mecburiyetinden affedilecekti. Bu anlaşma Edirne'de Pâdişah tarafından yemin ile imzalandı (12 Haziran 1444) ve bunun Osmanlı elçisi huzurunda Macar kralı, Sırp despotu ve Hunyadi tarafından da ayrı ayrı yemin ile tasdiki şartı koşuldu ki, bu maksatla Macaristan'a gönderilen Osmanlı elçisi Baltaoğlu Süleyman huzurunda Segedin'de filhakika kral ve despot yemin ile bunun hükmünü teyit ettiler, sadece Hunyadi bundan istinkâf etti ve tarihte Segedin ahidnâmesi (Ağustos 1444) namıyla anılan bu kısa ömürlü anlaşma hükümleri mûcibince Sırbistan Brankoviç'e teslim olundu.

II. Murad bundan sonra, Edirne'den hareketle Anadolu'ya geçti. Fakat daha önce, Manisa'dan Şehzade Mehmed'i getirtmiş ve onu Edirne'de kaymakam bırakmıştı. Karaman-oğlu'na karşı bir harekete girişmeyerek Beyşehir'e gelen İbrahim Bey'in elçileri ile bir "Sevgend-nâme" imzaladı ki, buna göre Karaman-oğlu'na Akşehir ve Beyşehir havalisini terk ediyor, buna karşılık Karaman-oğlu da

her yıl oğlunu bir miktar asker ile Osmanlılara göndermeyi taahhüt edliyordu.

Sultan Murad bu suretle doğuda ve batıda nisbî bir gerileme yapıyor, bir kısım fütûhatını geri veriyor, fakat devleti tehlikeli durumdan kurtararak her tarafta sulhu sağlamaya çalışıyordu. Son acı hâdiseler, buhranlı günler, büyük oğlu Alâaddin Çelebi'nin Amasya'da vefatı, Rumeli ümerasının oldukça serkeşâne hareketleri onu tahtından ve saltanatından feragate sevk etmekte, karakterine ve mizacına uygun düştüğü şekilde, kendisini bir köşeye çekerek ibadet ve taâtle vakit geçirmek istemekte idi.

Bir kronikçimizin ifadesiyle “zamîr-i ilham-pezîr-i Padişahîye bu mâna lâyah oldu ki nazm-ı mesâlih-i halâikten ibadet-i dergâh-ı hâlik savbına rûy-i teveccühlerin tevcih edüp taht ve taç ile ibtihâc-ı târik ve kûşe-nişînlere müşârik olalar ve saltanat pirâyesini meskenet sermayesine ve hükûmet alâişine tebdil ile devlet-i câvidânî bulalar...” bu fikrini sadrazamı Çandarlı Halil Paşa'ya açtı ve bu husustaki kararını bildirerek dedi ki: “Düşman-i bedbaht şikeste ve mahzuldür bir müddet dahi hükûmetten el çekip halvet-nişîn ve uzlet-güzîn olmak hatırdan geçer fikîr-i umûr-ı halâki ile zikr-i hâlikten zuhûl ehl-i ukûl katında makbul değildir. Ehl-i tecridin külâhı tâc-i istiğnasıdır. Saltanat dedikleri ancak cihan kavgasıdır.” Pâdişah, Beyşehir'den Bursa'ya ve oradan da Mihaliç'e (Karacabey) geldi ve burada, *Gazavât-i Sultan Murad*'a göre, Yeniçeri Ağası Hızır Ağâ'yı ve diğer beyleri etrafına toplayarak onlara, resmen tahttan feragat ettiğini şöylece bildirdi: “Beyler, paşalar, bu ana gelince pâdişahınız ben idim, ba'delyevm pâdişahımız oğlumdur, pâdişah oğlumu bilesiz” (Ağustos 1444 başları).

II. Murad'ın saltanattan feragati ve tahtı 12 yaşındaki oğlu Şehzade Mehmed'e bırakarak çekilmesi, meseleleri halletmedi, bilâkis devleti vahim bir buhrana sürükledi. Çünkü, bir Haçlı taarruzu tehlikesi daima mevcuttu. Bizans imparatoru, Venedik, Papalık ve Hunyadi Türklerle kat'i darbeyi vurmanın tam zamanı olduğunu düşünüyorlardı. Despot bile onlarla birlikte oldu ve Krala verdiği yemini bozdurdular. Vladislas 4 Ağustos'ta Haçlı seferine çıkacağını ilân edince, Edirne'de halk telâşlanmaya ve bir kısmı Anadolu'ya, Bursa'ya kaçmaya başladı.

Saltanat müddeisi Şehzade Orhan da o sırada İstanbul'dan çıkarak Rumeli'de talihini denemeye kalkışmıştı. Onu Hadım Şahabeddin Paşa sıkı bir şekilde takip ederek tekrar İstanbul'a sığınmaya mecbur etti ise de Macarların harekete geçerek Tuna'yı aştığı sırada Edirne'de başka mahiyette bir karışıklık çıktı ve Hurûfi katliâmı yapıldı. Bedesten ile 7.000 evi kül eden büyük bir yangın çıktı. Haçlı ordusu şimâli Bulgaristan üzerinden Varna üzerine yürürken Venedik donanması da Gelibolu boğazını kesmiş bulunuyordu. İşte bu tehlikeli durum karşısında Sultan Murad'a haber gönderilerek arzusu hilâfına, Edirne'ye gelmesi temin olundu ve burada da ordunun başında, oğlunun resmen Pâdişahlığı muhâfaza etmesi ve Edirne'de kalması ile başkumandan gibi savaş sahasına müteveccihen Edirne'den ayrıldı ve Varna meydan muharebesini kazandı (10 Kasım 1444).

II. Murad avdetinde, Edirne'de kısa bir müddet kaldı ve oğlunun vaziyetini İstanbul'daki müddeiye karşı korumak isteyerek Manisa'ya çekildi ve orada kendini iş u işrete verdi. Mamafih Çandarlı Halil Paşa hâlâ ona hakikî pâdişah muamelesi yapıyordu. Zağanos ve Şahabeddin paşalar ise genç pâdişah Mehmed'i tutarak onu bazı müfrit hareketlere sevk ediyor ve bu yüzden mutediller ile Bizans'a, Sırp despotuna ve Anadolu beylerine karşı şiddet taraftarları arasında bir nüfuz mücadelesi yapıyordu. 1445'de haricî tehdit ve tazyikler artıp, buna ilâveten bir yeniçeri isyanı da patlak verince, hatta bunların saltanat müddeisi Orhan Çelebi yanına, İstanbul'a gitmek hususundaki tehditleri de görülünce, Halil Paşa, Sultan Murad'ı gizlice Manisa'dan evvelâ Bursa'ya, sonra Edirne'ye getirtti (Ağustos 1446) ve saltanatı tekrar ona teslim etti.

II. Murad'ın bu ikinci saltanatında 1446-1451 seneleri arasındaki zaman, Balkanlar'da hâkimiyetin yeniden kuvvetlendirilmesi devridir. En fazla meşgul olduğu dış mesele Arnavutluk harekâtı olmuştur. Birkaç sene önce Osmanlı sarayından kaçarak memleketindeki mukavemet unsurlarını bir araya getirmeye ve Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile işbirliği yapmaya çalışan Castriota İskender Bey ile çetin ve zaman zaman başarılı mücadelelerde bulunan ve bu arada muhtelif Arnavutluk kalelerini ele geçiren Sultan Murad,

1448'de Hunyadi'nin haçlıları ile Kosova ovasında bir defa daha karşılaşmak mevkiinde kaldı. Fakat burada da Varna'da olduğu gibi düşmanı ağır bir mağlubiyet ve hezimete uğratarak Türk tarihine yeni ve parlak bir şahamet sahifesi kaydetti.

Bir Türk-İslam Beldesi Olarak Edirne

II. Murad, saltanatının ve hayatının son senelerinde, Edirne'yi yeni ve muhteşem bir âbide ile de tezyîn etmekte idi. O, artık bir "Darü'n-nasr ve'l-meymene" yani nusret ve meymenet evi olarak "Mahmiye-i Edirne" vücûda getirmişti. Bu şehrin vasıfları arasında, sadece dar'ül-cihâd değil, aynı zamanda "Darü'n-nasr ve'l-meymene" de bulunuyordu. Tıpkı batı Hristiyan birliğinin, İslâmlara karşı mücâdelesinde, zaman zaman bazı yerleri *Propugnaculum Christianis* (Hristiyanlığın Kalesi) olarak tavsif ettikleri gibi, Edirne de bu sıfatlarıyla hem yenilmez ve ele geçirilmez bir Türk-İslâm kalesi, hem de üstün sanat âbideleri ile lâtif ve şirin bir Türk beldesi haline gelmekte idi.

Bu yeni eser, bugün Üç-Şerefeli dediğimiz ve bütün XV. asır boyunca "Câmi-i Cedîd" nâmiyle anılan şehrin merkezindeki büyük câmidir. Bu câmiin inşası için de Sırbistan ve Macaristan fütûhatındaki ganimetlerden faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Câmiin inşasına H.841 / M.1437'de başlanmış ve on sene inşaatı devam ederek H.851 / M.1447'de hitam bulmuştur. Abdurrahman Hibri, *Enîsü'l-Müsâmirin*'de bu münâsebetle verdiği tafsîlât arasında "Devlet-i Osmaniye'de evvel binâ olunan harem bunun harem-i lâtifidir ki, el'an nakış ve tezhibine sani bina olunmamıştır... Merhum Ebû'l-Hayrât Kratova memleketini bu câmie vakfedip Edirne evkâfının akvâsı olmuştur." demektedir. Filhakika, XV. asır ortalarında yapılan bu câmiin bir muhasebesinde vakfın nâzırı Mevlâna Âkil, bize, bütün gelir ve giderleri bildirmektedir. Sırbistan'daki Kratova madenleri esas varidatını teşkil eden Câmi-i Cedîd muhasebesinde, bir senelik varidâtın 363.626 akçe olduğu görülmekte, nâzır Mevlâna Âkil'in bu maden âmillerinden aldığı taksitlerle Alaca-Hamam ve birkaç köy mahsulü gelirlerini gerek Câmie gerek yanındaki medreseler (o zaman Medrese-i Âtik ve Medrese-i Cedîd denilen

medreseler ki, bilâhare Peykler Medresesi nâmiyla meşhûr olmuştu) ve mektephâne masraflarına, ayrıca başka vazifelilere ne suretle ve ne miktarda sarf ettiği anlaşılmaktadır. Edirne, bu devirde, belli başlı vüzerâ ve ümerânın gayret ve himmetleri ile de imar görmekte ve şenlenmekte idi.

Menteşe ve Tokat beyliklerinde bulunan Balaban Paşa'nın bir câmii ve imâreti, Fazlullah Paşa'nın Darüssiyâde imâreti, Şarabdâr Hamza Bey'in Kıyık semtindeki zâviyesi, Bayezid Paşa oğlu İsa Bey'in Kemer-Çarşı adı ile anılan kervansarayı, Mezit Bey'in kendi adını taşıyan mahalledeki câmii imâreti, Gâzi Mihal Bey'in aynı isimdeki semtte bulunan imâreti, Saruca Paşa imâreti, Beylerbeyi Sinan Bey'in câmii, imâret, han, hamam ve tesisleri, Şahabeddin Paşa'nın câmii, imâret ve köprüsü bu imâr ve şenlendirme hareketinin belli başlı şaheserleri idi ve bu eserlerle Edirne bütün Balkan yarımadasında Osmanlı-Türk medeniyetinin en yüksek ve belîğ bir manzûmesini teşkil ediyordu.

II. Murad ölümünden kısa bir müddet evvel oğlu Şehzâde Mehmed'i, Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hâtun ile evlendirmiş ve bu münâsebetle Edirne'de muhteşem bir düğün yaptırmıştı ki (1450) bu Türkmen kızı da zevcinin, asrın ikinci yarısında daha büyük mikyasta bir *darü'l-cihâd* ve *darü'n-nasr ve'l-meymene* yaptığı Mahmiye-i Edirne'ye yeni bir eserle, umran tesisleri ile katılacak ve şehrin parlak tarihine adını ebediyen armağan edecekti.

KORVIN MATHIAS (MÁTYÁS)'IN II. BAYEZİD'E MEKTUPLARI, TERCÜMELERİ VE 1503 (909) OSMANLI-MACAR MUAHEDESİNİN TÜRKÇE METNİ

Fâtih'in son senelerinde ve bilhassa Venedik ile bir anlaşma yapıldıktan (1479) sonra Osmanlı-Macar hududunda, Tuna boylarında karşılıklı akınlar olmuş, Erdel'de "Szászváros" civarında, "Kenyermezö" mevkiinde vuku bulan ve Erdel voyvodası Báthory Istvan ile Temeşvar kumandanı Knizsi Pal'ın yaptıkları müdafaa savaşında, Mihaloğlu Ali ve Mihaloğlu İskender beylerle Evrenosoğulları ve Malkoçoğulları gibi akınca reisleri kumandasındaki Osmanlı akıncıları mühim zayiata uğramış, fakat ertesi sene bunun intikamını almak isteyen akıncı beyleri Avusturya ve Macar topraklarında bu akınları devam ettirmişlerdi.

Fâtih'in vefatından sonra, II. Bayezid'in, Osmanlı tahtında henüz mevkiini sağlam görmediği ve kardeşi Cem ile mücadelelerinin, diplomatik safhada da olsa, devam ettiği devirlerde, Batı devletlerine karşı uysal bir siyaset takip ettiği malumdur. Bu sebeptendir ki, 1483 (888)'de Morava bölgesindeki kaleleri tahkim etmek üzere Filibe'ye oradan, Samakov, Çamurlu, Sofya'ya gittiği sırada Macar kralı Korvin Mathias ile mütareke akdetmek üzere müzakerelere girişmiş ve bu arzuya, o sırada Bohemya'da harp ile meşgul olan Macar kralınca da uyularak beş senelik bir mütareke akd olunmuştu.

Mathias, Osmanlı Padişahının Şehzade Cem meselesi dolayısıyla Mısır Memlûk sultanı ile bir ihtilâf halinde bulunduğunu, şüphesiz, biliyor, fakat kendisinin de, İmparatorla mücadelesi esnasında, cenup hudutlarında serbest kalacağını düşünüyordu.

Bu mütareke ve bu vesile ile teati edilen mektuplar ve elçiler hakkında kaynaklarımızda, müphem bazı kayıtlar varsa da “Kato-na” ve diğer Macar kaynakları, onlardan naklen de Hammer ve Zinkeisen, bundan sarıh bir şekilde bahsederler.

Filhakika, hususî kütüphanemizde mevcut ve Mudurnulu Mehmed bin Elvan tarafından istinsah edilen yazma bir “Âl-i Osman Tarihi”nde, mütarekeden bir sene sonra, yani 1484 (889)’de II. Bayezid tarafından Macaristan’a bir elçi gönderildiği hakkında bir kayıt vardır.¹ Bu elçi, efsaneye göre, Tuna’dan çıkarılan çok eski ve tarihî kılıcı sahibi bulunan bir bezirgândan satın alarak getirecekti. Gerçekten, bu arzu tahakkuk eder ve kılıç Padişahın hazinesine girer. Bu, şüphesiz ki, sonradan Macaristan’ın fethini tebşir eden efsanevî ve kudsi bir hâdisedir. Fakat bizim için ehemmiyetli olan şey, bu tarihte (889=1484) bir elçinin Macaristan’a gönderildiği hakkındaki ifadedir. Daha sonra, 1485 (890) senesinde bir Macar elçisinin II. Bayezid nezdine geldiği hakkında bütün Osmanlı kaynakları müttefiktir. Hattâ birbirini takiben birkaç elçinin geldiğinden de bahsederler. Bu cümleden olmak üzere, Kemal Paşa-zâde (İbn Kemal) Boğdan’daki muzafferiyeti müteakip Şark ve Garb’in elçilerinin gelerek Padişah tarafından kabul edildiğini söyler, Mağrip sultanının, sonra, Uzun Hasan’ın oğlu Sultan Yakub’un, diğer Şark hükümdarlarının ve nihayet Macar elçisinin birçok hediyelerle geldiğini bildirir.² Hattâ bu tarihte, “Üngürüs kralının tekrar elçisi gelüb” dediğine göre daha önce de, belki mütareke akdedilmesi münasebetiyle, başka bir elçinin İstanbul’a geldiği anlaşılmaktadır.

Gerek Lûtfi Paşa ve Tâcü’t-tevarih ve gerek diğer kaynaklar bu meselede müttefiktirler. Ancak, İbn Kemal, diğerlerinden farklı olarak bir taraftan, Boğdan seferini müteakip gelen bu elçinin bir anlaşma teminine geldiğini ve arzusuna muvaffak da olduğunu söylemekte, diğer taraftan ise, bir müddet sonra Macar kralının yeni bir elçisinin Padişahın Yanbolu’ya ava gitmesinden önce Edirne’ye

1 Bu yazma “Tevarih-i Âli Osman”ın esas itibarıyla aynı, fakat bazı tafsîlâtı ve ibare farkları bulunan diğer nüshaları Ayasofya ktb. No. 3018, Hüsrev Paşa ktb. No. 386, İnkilâb ktb. Cevdet yazmaları. No. K. 255’dedir.

2 Millet ktb., Ali Emiri kısmı No. 32 varak 34, 35.

gelerek Dîvân-ı Hümâyûn'da hazır olduğunu bildirmektedir. Kemal Paşa-zâde'nin kaydından bir şey daha anlaşılmaktadır ki, 1484 (889)'de gelen bu Macar elçisi, Kral Mathias'ın Boğdan seferi münasebetiyle şayi olan hazırlıklarının hakikî sebebinin Bâb-ı Âlî'ye bildirmek suretiyle, II. Bayezid'in şüphesini gidermiş ve böylece tarafeyn arasında itimat teessüs etmişti. Tâcû't-tevarih müellifinin de sarîh bir şekilde ifade ettiği gibi (C. II., s. 45), Macar kralının Boğdan voyvodasına yardım etmek istediği doğrudur. Filhakika, o, 1484'de, yani II. Bayezid nezdine elçilerini gönderdiği esnada, bu sefer münasebetiyle, Erdel'deki kumandanlarına, Boğdan voyvodasına yardım etmeleri hakkında emir vermiş, kendisinin de bu yolda hazırlıklar yaptığını bildirmişti. Bu husustaki bir vesikaya istinaden bize bu malûmatı veren N. Jorga, Macar kralının, şayet ciddî olarak buna karar vermişse, Osmanlılarla bir sene evvel yaptığı mütarekeyi pek âlâ bozarak harekete geçebileceği, binaenaleyh, bu meselede onun samimî olmadığı mütalâasında bulunmaktadır.³

Müteâkip senelerde de Osmanlı-Macar münasebetleri 1483 mütarekesini meriyette bulunduracak şekilde devam etmişti. Hurmuzaki koleksiyonunda neşredilen⁴ iki mektuptan biri, Mathias'ın II. Bayezid'e 1484'de muhatabını mütareke hükümlerine riayete davet ve iki kalenin (Kili, Akkerman) Boğdan'a iadesini mutazamındır. Diğeri ise, II. Bayezid'in Mathias'a, bu kaleleri geri veremeyeceğini, fakat Eflak ve Boğdan voyvodalarına karşı iyi muamele edeceğini bildiren tarihsiz mektubudur.

Bundan sonra, teâtî edilen elçiler arasında, Oruç Bey'in⁵ ve Lûtfi Paşa'nın da⁶ zikrettikleri 1486 (891)'daki Macar elçisi Bahşi-oğlu (Demetrius Baksiç) vardır. Hammer, bu sefaretin tarihini zikretmekle beraber, bu sırada vuku bulduğunu bildirmekte ve bu elçinin (Demetrius Baksiç) avdeti esnasında Semendre yakınındaki âkibetini Türk müverrihlerinden de faydalanarak anlatmaktadır. Aynı suretle, bir Osmanlı elçisinin de yine bu sırada Mathias'ın Neustadt

3 *Studii Istorice asupra Chilei și Cetatii-Albe*, Bucuresti 1899, s. 165.

4 Documenti.... I. 1, Bucuresti, 1891, s. 3, 16.

5 *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1925, s. 134.

6 *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1341, s. 194.

(Bécsujhely) ordugâhında bulunduğunu haber vermektedir ki, işte burada bahis konusu edeceğimiz ve bu tebliğimizin esasını teşkil etmekte bulunan Topkapı arşivinde bulduğumuz mektuplar⁷ bu hâdiselerle ve bu elçilik heyetleriyle ilgilidir.

Dîvân-ı Hümâyûn tercümanları tarafından oldukça bozuk bir Türkçeye çevrilmiş olan bu mektuplardan üçü Mathias'dan II. Bayezid'e hitaben yazılmış, bir tanesi de Macar hudut kumandanından, galip bir ihtimal ile Erdel voyvodası Báthory István tarafından gönderilmiştir.⁸

Mektuplardan ikisi sadece hicrî ve milâdî ay ve gün tarihlerini, yazıldıkları yeri bildirmekte, diğer ikisi hiçbir tarih kaydı taşımamaktadır. Keza, bir tanesinde kralın adı geçmekte, birinde ise kimden kime hitaben yazıldığı söylenmemektedir. Bununla beraber, üçünün, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Mathias'dan II. Bayezid'e, birinin de Bathory Istvan tarafından (evvelce neşrettiğimiz makalede sandığımız Knizsi Pal olmasa gerektir) yine Padişaha gönderildiği muhakkaktır.

7 Topkapı Sarayı Arşivi, No. E. 6630, 6633.

8 Bu mektuplardan birini ki "Emir Sultan Yıldırım Bayezid'e Türkün ulu Sultanına..." hitabıyla başlayanını ve Bathory Istvan'ın mektubunu vaktiyle bir mecmuada neşretmiş (*Bilgi*, sayı 82, Şubat 1954) ve bazı mülâhazalar dermeyen etmiştik. Bu vesikalardan haberdar olan Prof. Dr. F. Babinger ise, aynı tarihte, bu mektupların ve daha başka bu devre ait vesaikin Sırpça asıllarını Prof. Nicola Radovic vasıtasıyla Belgrad'da neşrettirmişti. (Cinque lettres de la fin XV. Siècle, Belgrad 1953-1954). Benim onların neşrinden, onların da benim neşirden haberimiz bulunmamışsa da, Münih Kongresi arifesinde orada Türkoloji seksiyonundaki bir tartışma durumun açıklanmasına vesile olmuş ve Prof. Radovic'in bunlardan bilhassa bir tanesinin (25 Haziran tarihli) Sırpça aslını neşrettiği anlaşılmıştı ki, bu suretle, bu tebliğin dayandığı Türkçe vesikalar henüz işlenmemiş ve neşredilmemiş demektir. Bu Sırp âliminin neşrettikleri arasında bulunan ve Bathory Istvan tarafından Mihaloğlu Ali Bey'e gönderildiği söylenen mektup ise, bizimkinin 1 Mayıs tarihini taşımasından dolayı yine o tarihlere ait bulunan diğer bir vesika olduğunu göstermektedir. Mamafih, Sırp âlimleri Sırpça vesikalar ile bu Türkçelerini dikkatle karşılaştırarak hangilerinin asıl ve tercüme olduğunu, hangilerinin yalnız tercümesinin bulunduğunu tesbit etmek imkânına sahiptirler. Diğer taraftan, Mathias'ın ve Macar rüesasının asıl mektuplarını Macarca veya Lâtince yazıp yazmadıkları da cây-i sualdir. Bu tercümelerdeki bazı kelimeler (meselâ iskele mukabili kötü..., hazinedar mukabili yine Macarca Kinstarto gibi) bu hususta bir şüphe ve tereddüt uyandırmaktadır.

Bu mektuplardan birindeki tarih, 8 Haziran'ın 17 Cumadelâhi-re'ye tesadüf ettiğini bildirmektedir ki, bundan bahis konusu senenin H. 892, milâdi 1487 olduğu anlaşılmaktadır.

Hem Bayezid hem de Mathias'ın isimlerini zikreden diğer mektupta, 25 Haziran'ın evâhir-i Receb'e tesadüf etmiş gösterilmesi, bunun da 1489 senesine ait olabileceğini zannettirmektedir. 8 Haziran tarihli Sopron'dan yazılmış, 25 Haziran tarihli ise Neustadt'dan, yani Wiener Neustadt (Bécsujhely)'den gönderilmiştir ki, o sırada Macar kralının burayı muhasara ettiği bilinmektedir. Osmanlı kaynaklarında 1487-1489 tarihlerinde Macaristan'dan elçi geldiğine veya oraya elçi gönderildiğine dair bir kayıt yoksa da, Bonfinius, 1488'de bir Türk elçisinin Pannonya'ya geldiğini bildirmektedir.⁹

Bu mektupların asıllarını ne Hunyadiler devrine ait olan *Monumenta Hungaria Historica*¹⁰ serisinde ne Hurmuzaki vesikalarında veya Jorga'nın neşrettikleri¹¹ arasında bulmak kabil olamamıştır.

İki mektupta Bosna hudutlarındaki Türk kumandanlarının akınlarından şikâyet edilmekte, fakat evvelce yapılan mütarekenin¹² ruhuna sadık kalınmak istendiği belirtilmektedir. 8 Haziran tarihli mektupta, daha evvelce de Bosna kuvvetlerinin tecavüzlerinden şikâyet ettiklerini bildiren Macar kralı, şimdi bunu tekrar söylemekten sıkıldığını ifade ile yeni hudut hâdiselerini anlatmaktadır. Aradaki anlaşma ruhuna uymayan bu tecavüzlerden Padişahın herhalde haberi bulunmadığını ve bu türlü hareketlere razı olamayacağına kana bulunduğunu söyledikten sonra, bunları, bir müfettiş göndererek tahkik ettirmesini istemekte ve Macar topraklarında öldürülen Osmanlı tebaası bir Yahudi'nin katillerini ve mallarını buldurmak için

9 Rerum Ungaricarum Decades Tome IV. 1. Partis, s. 157 "Eodem quoque anno Turcorum legati pro confirmandis sepius indutiis in Pannoniam venere."

10 Bu koleksiyonun bazı ciltlerini Münih'de Bayerische Staatsbibliothek'de görmek fırsatını buldum. III. ciltteki bir vesikayı, bu münasebetle, zikretmek isterim. Bunda, Macar kralı, Türkler aleyhindeki hazırlıklara dair Augusburg meclisine gönderdiği (1488) teklifler anlatılmaktadır. "De provisione facienda contra Turcka Articuli missi per Dominum Regem ad Dietam Auguste." (Magyar Diplomaciai Emlékek Matyas Kiraly Korabol, Negyedik osztaly, III kötet, vesika No. 275, s. 435).

11 Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV'e siècle Bucarest, 1915.

12 Cet armistice fût prolongé pour trois ans en 1488 voir: Zinkeisen, II, s. 501.

hazinedara (Kincstarto) emir verdiğini ve tazminatı kabul ettiğini ilâve etmekte ve sonunu şöyle bitirmektedir: “Zira dilemeyüz ki sizin âdemlerinize bizden ve bizim âdemlerümüzden zulüm vaâki ola...”

Öyle görünüyör ki, buna cevaben II. Bayezid kapıkullarından Ali vasıtasıyla Matyas’a bir mektup göndermiş¹³ ve yukarıda temas edildiği üzere, bu mektup Mathias’ı Wiener Neustadt ordugâhında bulmuştu. İşte, Mathias’ın 25 Haziran tarihli mektubu, Bécsujhely’den Recep ayının sonlarına rastlayan 1489’da yazılmıştır. Recep’in son üçte biri 10 gün olduğuna göre, bunun 1488 tarihinde yazılmış olması da mümkündür. Fakat Papa’nın Mathias nezdindeki elçisi Angelo’nun 25 Haziran 1489’da Papa VIII. Innocent’e gönderdiği dikkate değer mektuptaki¹⁴ ifade göz önüne alınır ve bir Türk elçisinin o sırada Mathias nezdinde bulunduğunun bildirildiği düşünülürse bunu 26-27 Recep 894 tarihine rastlayan 25 Haziran 1489 olarak kabul etmek daha doğrudur. Angelo, bu mektubunda, Papa’ya, Mathias ile vuku bulan bir muhaveresini nakletmekte, Macar kralının ne sebeple Osmanlı Padişahı ile dostluk yaptığını kendisine anlattığını bildirmektedir. Bu sırada, Papa, Şehzade Cem meselesi yüzünden II. Bayezid ile dostluk münasebetleri kurmuş ve bunu da bir suretle Mathias’a anlatmış bulunmakta idi. Buna karşı, Macar kralı, Papa’nın elçisine demişti ki, “benim Osmanlı Padişahı ile olan dostluğum kendisinininkinden daha kuvvetlidir.” Filhakika, 25 Haziran tarihli mektup tamamen bu edâyı taşımakta, çok dostane hitapları ihtiva etmektedir:

“Gayetde rûşen başlarbaşı ve kuvvetlû efendi Sultan Bayezid Han’a Müslümanların ve gayrı çok vilâyetlerin ulu sultanına efendim ve karındaşım ve dostum ve bizim gayetde sevgilû hısımımıza çok sağlıklar ve muhabbetler ve eyû râbî’ler yüceliği kabul kıla.”

Kendisini, Macar ve Çek kralı, Viyana herseki olarak takdim eden bu mektubunda da yine bazı şikâyetler vardır. Fakat bu şikâyet konusu olan hâdiselerin Padişahın emri ve haberi olmadan yapıldığı

13 Bahis konusu olan adam, Ali, o sırada Venedik’e de gönderilen Subaşı Ali olsa gerektir.

14 Hurmuzaki, Documenti, II. 2, vesika No. 274, s. 308.

tekrar tekrar söylenmekte ve bunu yapmak zorunda kaldığı için duyulan hicap da ifade edilmektedir:

“Bilürüz ki ol kadar şikâyet ile yüceliğünüzü incidüb dururuz tekrar anmağa ve şikâyet etmeğe utanuruz.”

Mathias, bilhassa Bosna sancak beyinden şikâyet etmekte ve bu adam orada kaldıkça anlaşmaya riayet olunamayacağını bildirmektedir. Buna mukabil, yine adını zikretmediği, Semendre sancak beyinden fevkalâde hoşnuttur. Bu sırada, bilindiği gibi, Bosna'da Yakup Paşa, Semendre'de ise Hadım Süleyman Paşa bulunuyordu. Bosna sancak beyinin akınlarına zaman zaman Yajcza bânının karşı koyduğu da bilmünasebe anlatılmaktadır. Mathias'ın, bu mektuplarında, mütemadiyen Bosna'dan bahsetmesi, Yajcza Bânlığı'nı bir ileri karakol gibi bulundurduğu bu bölge üzerinde, bazı emeller beslediği hakkında bir şüphe uyandırmaktadır. Zira onun 1485'den sonraki diplomatik faaliyetlerinde gayrı meşru çocuğu Jean için Bosna ve Hırvatistan krallığını temine çalıştığı bilinmektedir. Bu çocuğu Sforza hanedanından bir kızla evlendirmek istediği zaman bunu açıkça söylemiş, 1488-1489 yıllarında İmparator ile müzakerelerde bulunurken de aynı şeyi tekrarlamıştı.¹⁵ Bu itibarla, II. Bayezid'e gönderdiği mektuplarda Bosna'yı daima şikâyet konusu etmesi, oradaki enerjik ve muktedir bir kumandanı değiştirterek daha pasif, meselâ iktidarsızlığını bildiğimiz Hadım Süleyman Paşa gibi birisini tâyin ettirmeye çalıştığını düşündürmeye müsaittir.

Mathias'ın tarihsiz olup da evvelce neşrettiğimiz mektubu bunların içinde en eskisi gibi görünmektedir ve Despot'un bir adamı ile teati edilen mektupları bahis konusu etmektedir. Burada zikri geçen Despot'un Prof. Nicola Radovic'in ileri sürdüğü Vuk (le Dragon de feu) olması muhtemeldir. Bathory Istvan tarafından gönderildiği farz olunan ve yine isimsiz ve tarihsiz olan mektup ise, Tuna nehri kıyılarında yapılan tahkimatı şikâyet konusu olarak ele almakta, Osmanlı kuvvetlerinin Niş veya Alacahisar'a çekilmesini talep etmektedir.¹⁶

15 Thallóczy Lajos, *Jajcza Története*, Budapest 1915, s. 147 v. dd.

16 *Bilgi* mecmuasında evvelce transkripsiyon harfleriyle neşredilen bu son iki mektubu buraya orijinal harflerle tekrar naklediyoruz.

1503 (909) Osmanlı-Macar muahedesinin Türkçe nüshasına gelince, bu hususta Türk kaynakları tamamen meskût geçmekte ve 909 senesi vukuatı sırasında böyle bir muahededden bahsetmemektedirler. Sadece, muahhar bir kompilasyon olan Hayrulah Efendi buna dair küçük bir telmih yapmaktadır (C. IX, s. 127). Hammer ise gerek Marini Sanudo'dan gerek Venedik kaynaklarından faydalanarak bu meselede tafsilât vermekte ve hattâ muahedenin Latince metnini de aynen nakletmektedir.¹⁷ Bununla beraber gerek Hammer gerek daha sonra Zinkcisen hem Türkçe metne hem de bazen Latince metne tetabuk etmeyen bir kısım malûmat vermektedirler. Buna bir misal olmak üzere, Hammer'in, muahdede Vladislas'ın Bulgaristan'daki memleketinin de derç edildiğinden bahsetmesini zikredebiliriz.¹⁸ Hâlbuki Latince metin bu kısmı aynen şöyle ifade etmektedir:

“Item quod ista pax sit pronobis et regnis nosti is precepue Hungaric, Bohemie, Dalmacie, Croa cie, Sclavonie etc..... Item Partes Transilvanie et regnum Bozne cum Castro jajcza et aliis castris partibusque et pertinenciis ad ipsum spectantibus. Preterea pro Castro glorioiso Belgrad sive Nandoralba (Nandorfeher-var) (Türkçe metinde “Castro glorioso” yoktur) similiterque pro Castro Zeweryn et Zrebernic et cum castro Sabacz pertinenciis ac metis eorum.”

Türkçe metin ise:¹⁹

“Üngürus ve Çeh memleketi illeri ve tevabi'leriyle... Dalmaçya ve Hırvat ve İsloven ve Erdel ve Bosna ve Yayça ve Semendre karşusunda olan Kral'ın memleketi ucunda Srebernik ili günü ile ve Böğürdelen tevâbi'i ile ve Belgrad ve Söreyin ve andan gayrı.”

17 Fr. nşr. IV., s. 393 v. dd.

18 “Chacune des possessions de Vladislas en Servie, en Bosnie et en Bulgaric était expressement désignée dans le traité...”

19 Bu muahedenin Türkçe metninin vaktiyle, bundan 20 sene evvel Macar âlimi Prof. Dr. Fekete tarafından fotoğrafının alındığını, Budapeşte'de üzerinde çalışmalar yapıldığını, fakat henüz neşredilmemiş bulunduğunu bu defa Münih'de öğrendim.

Diğer taraftan, Hammer'ın Engel'den²⁰ naklen muahede tarihini 16 Safer 908 göstermesi de²¹ ne Türkçe metne (28 Safer 909) hattâ ne de Latince metne (Datum Bude XX. die Mensis Augusti supra dicta) uymamaktadır.

Zinkeisen ise, hem Osmanlı Devleti'ne hem de Macar kralına vergi verecekler arasında Erdel'i zikretmekle büyük bir hataya düşmüştür.²² Hâlbuki Türkçe nüshada olduğu gibi Latince metinde de Erdel (Transilvanya) bu kategoride zikredilmemiştir. Zaten buna imkân da yoktur.

Hulâsa, bu muahedenin Türkçe nüshası, mukayeseye imkân verdiği için birçok bakımdan çok önemlidir. Andlaşmaların Türkçe ve yabancı dildeki metinleri arasında aykırılık buluna gelmiştir. Bu hâdisede de muahede metinlerinin nihâî şeklini alabilmesi için epeyce gayret sarf edilmiş, ilk ahidname metinleri aradaki farklardan dolayı birer defa değiştirilmiş ve böylece bu son şekil elde edilmiştir. Bu kısım Latince metinde bulunmamakla beraber Türkçe nüshadan cereyan eden vaziyeti şöyle öğreniyoruz:

“Yüce hazretim cânibinden mezkûr kral elçisi ile gönderilen ahidnamenin suretini mezkûr Kral elçisi Kral'a gönderüb dahi Kral virdüğü ahidname ile tatbik olundukda yazılan ahidnamelerin ikisinde bile bazı tefavüt vaki olduğu sebepten iki cânibin rızası ile ol tefavüt olan yerler ıslâh olunub dahi Kral cânibinden tekrar ahidname yazılub yüce hazretinin elçisine verilüb icazet olub dahi andan sonra ol ahidnamelerde tefavüt vaki olan ibaretlerin ıslâhı ve itmamı maslahatı için yüce kapumdan dahi tekrar ahidname yazılmak için...”

Görülüyor ki, bu farklar giderilmeye çalışılmış, fakat buna rağmen, kanaatimizce, yine bazı ufak-tefek nüanslar kalmıştır. Bu hususu inceden inceye tetkik edeceklere bir kolaylık olmak üzere muahedenin Türkçe metnini de ortaya koyuyor ve müstakbel araştırmacıların istifadesine arz ediyoruz.

20 *Histoire de Hongrie*, III, s. 114.

21 Fr. nşr. XVII, s. 114.

22 “Eine Erhöhung des von den woivoden der Moldau und von Sicbenbürgen, sowie von dem Freistaat Ragusa theils an Ungarn theils an die Pforte bisher gezahlten Tributes sollte in keine weise stattfinden...” ayn. esr., s. 518.

Macar Kralı Mathias'dan
II. Bayezid'e Gelen Namenin Tercümesi
 (Topkapı Arşivi, E. 6630)

“Gayet âlâ ve güçlü emîr sultan Yıldırım Bayezid'e Türk'ün ulu sultanına ve bizim karındaşumuza Allah lûtfiyle ben Üngürüz'ün ve Çeh'in kralı Mathias (Mátyás) karındaşuma ve dostuma gibi selâm ederim andan sonra karındaşım Despot âdemisiyle gönderdiğiniz kâğıtlar ile anladık ki bizüm dostluğumuzu ve hurmetümüzü malûm itmek için bir âdem ile kâğıt gönderdiğiniz kâğıtlar vâsıl olmamış ve içlerinde olan ahbarları dahi dimemişler ve cevapları gelmedüğüne aceblenmiş idim şimdiki hinde kâğıtlarunuzu gördüğümüz gibi orayı kodı amma gayet acındık ol kâğıdla size vâsıl olmaduğuna zira ki ol kâğıtlardan bizüm size olan eyü dostluğumuz ve hurmetümüz anlanırdı ve hem eyü bilüriz ki sizün rûşen zamîrinüzden aramızda bir hayır haber gelürdi ve Despot âdemîsinden işitdüğümüz nesneleri bize gerekdir severüz dahi dostluğa ve eyü komşuluğa ve karındaşılığa hazır olduğı nuzu ve ol eyü dostluk ve eyü barışık Despot âdemîsinden evvelâ hazretinize malûm olsun kaçan kim ol bizüm ile istediğiniz eyü dostluk ve eyü komşılık kabul itmeğe istediniz sizün izzetinize lâıyk olan bizden kusur gelmez ve bundan önden gönderdiğimiz kâğıtların Hazretiniz hakikatı bildirmek için ısmarladık ol âdemi istesünler eğer bulurlarsa anı bizüm maslahatımızla kapunuza gönderürüz amma Hazretiniz ne asıl ve iş kâğıd gönderirse ol vakıt ol âdemden bilesiz sizün kâğıdlarunuzu kime gönderdiler ve kime verildi bâki şad ve sağ olun.”

“Şefkatlü Sultanım Hazretinize malûmdur bana barışık için ısmarladığın ben dahi Efendim Krala Didim ve Kral Hazretlerini dahi dostluk ve barışık üzerine bulmuşum ve şol vecihde anı bulmuşum ki dostluk ve barışık muhkem ol gîrû ikrarından dönmek olmaya ve şu vecih imdi Hazret-i Kral kaçan kim kendü has ve âdemlerin izzetile karındaşına gibi gönderir şöyle ister ki Hazretünüz dahi sizün verenüzü ve kağıdunuzu anun elçiliğe gelen âdemlerine gönderesiz ve Hazretiniz dahi beglerden iki eyü kişi viresiz Tuna'ya Kral

âdemleriychün ve şöyle bilesiz ki Kral tahkik bilmişdir ki Hazretiniz iki Paşayı koşmuşdur Tuna kenarında kuleler yapmağçün Kralun memleketine karşı Kral dahi kurudan ve yaşdan beğlerin gönderdi kendü kuvvetiyle ol nesneden beklesünler deyü imdi Hazretiniz görsün ol işün vaktimidür şimdi işlemek ki barışık istersin barışık dahi tamam olur zirâ ki ben Kral önünde ve cemi' Üngürüz beğleri önünde demiş ki Hazretiniz Krala karşı hiçbir nesne işlemez barışık tamam olunca imdi Hazretiniz isterse ki barışık tamam ola ve elçilerümüzünle Paşaların ikisin dahi döndürün Niş'de veyahut Alacahisar'da dursunlar elçiler varub gelince gemilerünüz Semend-re'ye gelmesün Kral dahi benüm üzerüme salmışdur eğer Hazretiniz leşkerünüzü tutturursanız ben dahi leşkerümüzü tutturub Temişvar kenarında dururum ve gemilerümüzü dahi kötüglerde ve Salankamen'den aşağı koyuvirmeyim zirâ kim Hazretinizin leşkeri Tuna'ya inicek Kral elçilerin göndermez zirâ ki her âdem dirdi ki Kral zaruretden Hvandikâr ile barışık eyledi bizüm Kral'umuz bir zaruretden ötürü barışık eylemez hemen dostluk ve kardaşlıktan ötürü ve değer barışık tamam olursa şol Hazretiniz bildüğü âdemden ötürü ki bize ısmarlamışsız benüm verem ve dinüm ve canım üzerine her kez nitekim Hak Teâlâ sizi bu dünyada diri korsa her kes bu taraftan ol kimesneden üşenmeyesiz şöyle eylemişim ve her ne kim iderseniz alettâcîl ulak ile bildiresiz.”

Macar Kralı Mathias'dan

II. Bayezid'e Gelen Mektubun Sureti (H. 892 / 1487)

(Topkapı Arşivi, E. 6633/2)

“Sûret-i mektub-ı Ungürûs kral'ı”

“Yüceligünüze mâlûm ola kim bundan evvel Saray-Ovası halkından şol-kadar yüceligünüze şikâyet edüb dururuz ki şimdi tekrar şikâyet itmeğe edebi deriz ammâ naçar mezkûrlardan bizim memleketimize olan işleri yüceligünüze arz eylemeğe vâcibdür geçen günlerde Saray-Ovasından seksen mıkdarı atlu bizim Virbas vilâyetine gelüb urub kendûler diledikleri gibi esir eylediler dönüb

gelürken bizim Yayca (Jajcza) Bânı işidüb anlara karşı varub buluşub sıyub dağıdub bilmezüz anlardan kimse kurtulmuş var mıdır sonra yine bizim memleketimizde Hırvat'a iki yüz mıkdarı âdem varub bilmezüz neylediler ve onlardan ne olsa gerekdir mezkûrlar musaleha nice dutdukların ve ne veçhile riayet etdüklerin yüceliğünüze malûm olsun tahkik bilürüz bu nesneler Padişahlığınızın izniyle ve ma'raziyle değül idüğünde şüphemüz yokdur amma anların itdikleri işleri ve musalehayı riâyet itmedikleri yüceliğünüze arz olunmaduğun aceblerimiz öyle olsa yüceliğünüzden temennâ iderüz ki kapu halkımızdan bir yarar âdem gönderüb görüb teftiş eyleye hem şöyle umarız ki bu nesneyi yazub i'lâm itdügümüz bi-ki olsa gerekdir ve bu nesne yüceliğünüze malûm olduktan sonra kendû âdemlerünüze bir veçhile emr oluna ki dostluğa ve musâlehaya muhâlif ziyân ve teâruz eylemeyeler tâ kim biz dahi kendû âdemlerinizden yüceliğümüze şikâyet itmekle huzurunuzda mâni olmayavuz. Ve dahi yüceliğünüze mâlûm ola ki bundan evvel bir Yahudi bizim vilâyetimizde birkaç harâmî öldürüb rızkın almışlar ol husus için bize mektub gelüb mazmûn-ı şerifine tamam gereği gibi muttali olduk ve yüceliğünüze malûm ola kim bizim hurmetlû ve asıl-zâde itimad itdügümüz Kincstarto'ya buyurub ısmarladık ki birkaç yarar âdem Belgrad'a göndere anlarla buluşmak için yüceliğünüz bir yarar âdem ve mezkûr Yahudinin akrabasından bir kimesneyi gönderüb gelib mezkûrlar ile Belgrad'da yahut Belgrad'ın ve Semendre'nin ortalık yerinde bir münasip yerde buluşub mezkûr yahudinin öldüğü ve esbabının hususu Allah emriyle teftiş oluna hak nice zâhirolub eminler nice görürse tazmin olunub yerine vara zirâ biz dilemeyüz ki sizin âdemlerinize bizden ve bizim âdemlerimizden zulüm vâki ola ve dahi yüceliğünüz sağ ve şad olub ulu kardaşımız ve sevgilü ve hurmetlû dostunuz gibi bu mektup Şošpron Adlı kendü şehrimizde yazıldı. Yuniusun 8'inci gününde Cemâziyelâhirin 17'sinde olmuş olur. (8. VI. 1487 / 17 Cumad II. 892.)"

Macar Kralı Mathias'ın**II. Bayezid'e Mektubu (H. 894 / 1489)**

(Topkapı Arşivi, E. 6633)

“Sûret-i mektube-i Üngürûs kral'ı”

“Gayetde rûşen başlarbaşı ve kuvvetlû Efendi Sultan Bâyezid Han'a Müslümanların ve gayrı çok vilâyetlerin ulu sultanına efendim ve karındaşım ve dostum ve bizim gayetde sevgilü hımsımıza çok sağlıklar ve muhabbetler ve eyü tâlî'ler yüceliği kabul kıla Matyas'dan ki Allahın inâyeti ile Üngürûs ve Çeh kralı ve Becs Herseki ve nice gayrı vilâyetlerin beğidir bâdehû yüceliğünüzün mektubun yüceliğünüz kulu Ali bize getürdü biz anı gönülle kabul idüb ve içinde olanı fehm etdük ve şöyle anladuk ki ortamızda olan dostlığı yüceliğünüz riâyet ider ve min baad gîrû riâyet itse gerek eğer bir kimesne gelüb bir gayrı vâki' nesne ilka iderse inanılmıya denilmiş bu nesneye yüceliğünüze cevab veririz ki şüphemiz ve tereddüdümüz yokdur ki şol ki dostluk ve muktezâyı muhabbetdür kemâyenbağı riâyet idersiz ve tahkik bilürüz ki şimdiye dekbize ve ilümûze ve âdemlerümüze her ne yaramazlık ki olmuş ise sizden değildir ve sizin emrinüz ve mâ'irifetünüzle değildir yüceliğünüz dahi bu cânibi ol vecih üzere bile ammâ ki yüceliğün yazmışdır ki bu taraftan Söreny'den yüceliğünüzün iline ve gününe çokziyan ve zarar olurmuş ve yüceliğün yazmış ki biz ırak memlekette olduğumuz sebepten olan ziyanları bizim âdemlerimiz bize ilâm itmezlermiş bu nesneye yüceliğünüze cevap veririz ki gerçek ki olan ziyan bize cümlesi ilâm olunmaz bunu dahi muhakkak bilürüz ki bu tarafa olan ziyanların dahi cümlesi size ilâm olunmaz zirâ eğer yüceliğünüze bu taraf olan ziyanların cümlesi arz olunaydı tahkik bilür idi ki mukayyed olub yerine kor idinüz meğer ki size yazub bildirdüğümüz nesne gayrı veçhile arz olunur ve yüceliğünüze malûm ola ki bundan evvel defeâtla ol taraftan bu cânibe ola nziyanlarçün ve akınlarçün ki şikâyet itmişdik bilürüz ki ol kadar şikâyet ile yüceliğünüzü incidib dururuz tekrar anmağa ve şikâyet itmeğe utanuruz ol sebebdan nice kere bundan evvel yüceliğünüze yazub bildirmiş idik ki yüceliğin bir yarar emîn âdem gönderüb biz dahi bu taraftan bir âdem gönderüb mezkûrler varub ortada olan ziyanı teftiş idüb görüb

olan ziyan yerine konulub idenin hakkından gelineydi tâ ki gayrı kimesneler anı görüb yaramazlıktan vaz geleler idi öyle olsa yüceliğünüzden temenni ideriz ki yüceliğün kendü yarar itimad itdiği ehl-i hakem âdem gönderüb teftiş itdürüb olan ziyanlar yerine konula biz dahi bu tarafdı bir anun gibi âdem gönderüb ol vecih üzere idiyoruz zirâ ki böyle olmayacak iki cânib dahi şikâyetden emîn olmaz zira bize dahi hergün gelen şikâyetler gibi evvelki gün Bosna Beğinden şikâyet itdiler ki haylı akıncı Bosna ve Hırvat'a ve gayrı kal'alarımızın altına seğırdüb ziyan etmişler ve dâymâ sınıb gitmişlerdi eğer yüceliğin bunun tahkikin bilmek istersenüz kati amandur ve yüceliğünüze mâlûm ola ki mâdem ki ol Bosna Beği Bosna'dan gitmiye aramızda olan musaleha tamam riâyet olunmaz zirâ bize mâlûm olmuştur ki mezkûr Bosna Beği sizin yüceliğünüzün emrine muti değildir eğer ölecek olursa dahi bize muhalefetin komaz ve bunda hakkile düşürdüğümüz âdemlerinin intikamın almayınca komaz pes öyle olıcak ortada olan dostluk nice riâyet olunur ve bunun gibi dostluğa nice ümid tutulur Semendre Beğinden hiç veçhile şikâyetimiz yokdur isteriz ki himmetinüz andan drîğ olunmya ve yüceliğünüzden çok şükrümüz var şuna ki anun gibi eyü âdemi ki ahdı ve sulhu sever yanımuza konşu etdinüz zirâ şimdiedek dostluğa muhalif nesne itmemişdurur ammâ gayrı kimesneler hususâ mezkûr Bosna Beği dostlukbozulacak nesneleri her kez fevt itmez imdi yüceliğünüze mâlûm ola ki mâdem ki ol andan çıkmıya ney üceliğün bizim şikâyetimizden kurtulur ve ne biz anun ziyanundan kurtuluruz imdi yüceliğünüzden temenni ideriz ki bir yarar âdem gönderüb teftişe etdirilüb ziyanlar yerine konula ve biz dahi ol üslûp üzere idiyo (ru)z tâ ki iki cânibin hayfları yerine konula ve idenlerin hakkından geline tâ ki ol te'dibi görüb yaramaz olanlar edeb alalar ve bu nesne ile arada olamaz dostluk ve karındaşlıktan faydalar zâhir ola bu nesneler ve gayrı hususatiçün Padişah kulu Ali ile yüceliğünüze bir nice haberler gönderdik yüceliğünüz anı istima idüb itimâd idesiz ve yüceliğünüz sâlühâ ve tâmmühâ sağ ve esen olasız ve bu kâğıt Neustadt'ın alt yanında ordumuzda yazıldı Yuniyunun yirmi beşinci gününde dimiş bu takdire evâhir-i recebde yazılmış olur" (25 Haziran 1487 / 26 Receb 894).

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN MACARİSTAN VE AVRUPA SİYASETİNİN SEBEP VE ÂMİLLERİ, GEÇİRDİĞİ SAFHALAR

Kanunî Sultan Süleyman devri fütuhâtı, İmparatorluğun bütün hayatı boyunca geniş bir ölçü ve çapta olmuş, hemen hemen en geniş hudutlarına ulaşmıştır.

Bu büyük Osmanlı hükümdarı da, büyük dedesi gibi, daha çok Batı siyaseti takip etmiş ve fütuhâtının, gazâlarının çoğu Macaristan'da, Orta Avrupa'da ve Avusturya'ya, dolayısıyla Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğu'na karşı oldu düşünülürse (1521 Belgrat, 1526 Mohaç, 1529 Viyana, 1532 Alman, 1538 Boğdan, 1541 Budin, 1543 Estergom, 1566 Sigetvar) ve yine iki tanesinin de Batı siyaseti ile sıkı alâkası hesaplanırsa (1522 Rodos ve 1537 Korfu), Kanunî Sultan Süleyman devrinin bu istikametteki çabalarının, siyasî hedeflerinin büyük önemi kendiliğinden anlaşılır. Onun sadece üç seferi Şarka müteveccih olmuştur.

O halde, Osmanlı Devleti'nin Kanunî Sultan Süleyman devrindeki Orta Avrupa siyasetinin nedenlerini ve faktörlerini araştırmak, tahta çıkar çıkmaz Macar Krallığı'nın elindeki mühim stratejik mevki, Belgrad'ı ele geçirmek istemesinin, hayatının son demlerinde de büyük zahmet ve fedakârlıkları göz önüne alarak, bunlara katlanarak, yine bu istikamette sefere çıkmasının ve böylece devletin emniyetini garanti altına almak isteyişinin sebeplerini bilmek büyük bir ehemmiyet taşımaktadır.

Osmanlı tarihinde geçen hükümdarların genel siyasetini etkilemek hususunda -hiç değilse ilk zamanlarda- bir ananenin mevcudiyetine işaret etmek gerekir. Meselâ, Yıldırım Bayezid'in, babası

birinci Murad'ın Balkan siyasetine tevarüs etmesi ve bunu daha mükemmel bir şekilde gerçekleştirmeye gayret göstermesi, Fatih Sultan Mehmed'in, babası II. Murad'ın Bizans'a karşı takip ettiği umumî siyaseti benimsemesi ve saltanatı eline alır almaz bütün gayretlerini bu istikamete tevcih etmesi bu konuda ileri sürülebilecek delillerdir.

Acaba Kanunî Sultan Süleyman da böyle bir siyasete tevarüs etmiş midir? 46 senelik saltanatı devrinin pek çok askerî ve siyâsî olayları, bu yüzden mi, bu sahada cereyan eylemiştir?

Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güney siyasetlerini bildiğimiz ve bütün enerjisini bu istikametlerde harcadığını gördüğümüz için, bu sorulara derhal müspet cevap vermek imkânı yoktur. Ancak, devlet adamlarında, teşkilâtında ve bilhassa İmparatorluğun umumî gidişinde her zaman ağırlığını hissettiren Rumeli ve Balkanlar yöneticilerinde, hudut kumandanlarında ve uç beylerinde bu istikamette bir arzu ve iştihak, bir özlem vardı ki, genç Padişah tahta çıkınca bu atmosfer içinde kendini hissetti, o havayı teneffüs etti.

Bu ihtiyaç ve özlemi dile getiren şu olay ve rivayet çok manalıdır:

Yavuz Sultan Selim, seferinden dönüşte bir gece Sadrazam Pîrî Paşa'yı çağırır ve ona, hasbihal esnasında Safevî hükümdarı Şah İsmail'e ne yapmak lâzım geldiğini sorar. Paşa cevap vermez ve nihayet ısrar edince, "Padişahım, açık konuşursam kızmaz mısınız?" diye cevap verir ve ondan teminat aldıktan sonra da der ki "Batı devletleri karadan, Rodos Şövalyeleri denizden nüfuzumuzu kırmakta ve menfaatlerimize darbe indirmekte iken Çaldıran fırarisine ehemmiyet vermenize mana veremiyorum." Yavuz Sultan Selim buna şu cevabı vermiştir: "Onlar donanma kuvvetiyle Avrupa'ya hâkim olmuşlardır, sen şu zamana kadar bu hususta bir gayret göstermedin. Mademki mücadeleyi ve savaşı Batıya çevirmek istiyorsun, ben de senden mükemmel bir donanma isterim."

Bu rivayetin tarihi gerçeğe tam manasıyla uygunluğu tartışma konusu olsa bile, Osmanlı cemiyetinde o zaman hâkim olan bir zihniyeti belirtmesi bakımından önemlidir. Nitekim, İmparatorluk, kendisini henüz denizde yeter derecede kuvvetli hissetmemesine rağmen, karada sayılı bir kuvvettir ve Yavuz Sultan Selim de saltanatının sonunda,

bütün belirtilere göre, artık bir Batı siyaseti izlemeye karar vermiş ve harekete geçmiştir.

İşte Kanunî Sultan Süleyman böyle bir durumda, bu türlü şartlar altında Batı fütuhâtını ve siyasetini devletin ilk hedefi olarak ele almış, hayatının sonuna kadar da bazı kısa devreler hariç, bundan ayrılmamıştır. Bu türlü umumî ihtiyaç ve temayüller dışında, her fetih hareketinin, her askerî olayın zahirî bir sebebi de olmuştur. Nitekim Macaristan'a karşı açılan ilk seferde de böyle bir sebep mevcuttur: Padişahın cülûsunu haber vermek üzere Macar kralı nezdine gönderilen Behram Çavuş tevkif edilmiştir. Âlî'ye göre, bu elçi "haraç talebine" gitmekte idi. Osmanlı tarihleri onun hapis ve tahkir edildiğini söylemekte müttefiktir. Orta Avrupa tarihçilerinden bazıları (Istvánffy, Katona) bu elçinin idam edildiğini de söylerler ki, Hammer de sonradan cereyan eden türlü hâdiseleri göz önüne alarak, bu fıkre temayül göstermiştir. Diğer taraftan, uç beyleri, sancakbeyleri bu hâdisenin vukuundan önce de sonra da genel fütuhat şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak hareket serbestliğini, savaş inisiyatifini ellerinde bulunduruyorlar, ufak tefek fetihlerde bulunuyorlar, kaleler alıp, yığınak noktalarına önem veriyorlardı.

Sefer esnasında yapılan çeşitli harp meclislerinde beliren düşünceler ve strateji hedefleri de böyle hareketleri zarurî kılıyordu.

Burada bir soru hatıra gelmektedir kendiliğinden! Acaba İmparatorluğun bu devirdeki siyasetinde ağırlığını hissettiren ümera sınıfı, Rumeli Uç ve Akıncı beyleri fütuhat istikametini tayin ederlerken karşı tarafın, yani o zamanki Macar devlet ve cemiyetinin içinde bulunduğu şartları, imkânları, iç ve dış meselelerini, ihtilâflarını hesaba katıyorlar, buna vakıf bulunuyorlar mı idi?

Buna tam bir gönül rahatlığı ile evet diyebiliriz. Zira elimizde bir ilgili ve sorumlu idarî ve askerî şahsiyetlerden Dîvân'a, Padişaha gönderilmiş birtakım arzlar ve takrirler vardır ki, bunlarda bu konuya uzaktan ve yakından, bazen tam bir isabetle dokunulmakta ve mütalâalar yürütülmektedir.

Filhakika, Macar devlet ve cemiyeti bu sırada bir anarşi içinde idi. Köylülerin ve ezilen sınıfın feodallere ve hâkim sınıflara karşı isyanından ve bunların kanlı bir şekilde bastırılmasından ancak 6-7

sene geçmişti. İktidar gayet zayıf idi. Dış bir tehlike olmasa belki bu güçlükleri yenebileceklerdir. Zira Macar devleti ve cemiyeti henüz etnik ve kültürel bir vahdet arz etmekte idi. Bununla beraber, siyasî durumu, malî, askerî ve sosyal zaafı o derecededir ki, küçük bir taarruz memleket için tehlikeli bir vaziyet yaratabilirdi. Bir Macar tarihçisinin düşüncesine göre (Szekfü) eğer vaktiyle 1490'da Macar milli kralı Matyas'ın ölümünden sonra, İmparator Maksimiyen'in Macaristan'a yönelttiği taarruz hareketini, bu sırada onun torunları yapsa idiler Macaristan'ı kolaylıkla ele geçirebilirlerdi. Fakat onlar bu işi siyasî kombinezonlarla sağlamak istemekte idiler ve Belgrad'a karşı başarılı ve anî bir Osmanlı taarruzunu da bu sırada pek beklemiyorlardı. Yavuz Sultan Selim'in başka cephelerdeki geniş fütuhâtı esnasında Batı dünyası, bazı Batı tarihçilerinin ifadesiyle, rahat bir nefes almış ve onun halefinin de bu geniş İmparatorluğa sahip olmakla yetineceğini, yeni tebaasının idaresi ve refah hali ile meşgul olacağını ümit etmişlerdi. Bu bakımdan Belgrad seferi bütün Batı âlemi için adeta bir sürpriz teşkil etmişti; bunlara göre harekât süratle başarıya ulaşır, 30 Ağustos'ta Belgrad kalesine Türk bayrağı çekilir, ezanlar okunur, kaledeki hazine zapt olunur. Hülâsa bu iş ikmal olunmuş ve hedefe ulaşılmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Orta Avrupa siyasetinin plânlanmasında, hiç şüphesiz, en büyük olay ve faktörlerden biri İbrahim Paşa'nın şahsı ve onun uzun bir müddet İmparatorluğun kaderinde söz sahibi olması ve iktidarda bulunması olmuştur. Zekâ ve kabiliyeti genç hükümdar tarafından büyük bir takdir görerek en yüksek iktidar makamına, bütün hiyerarşiyi alt üst ederek, getirilen İbrahim Paşa'nın vatan ve menşei dolayısıyla, Venediklilere ve dolayısıyla Fransız siyasetine temayül gösterdiğini, Habsburgların hegemonyasına ve siyasetine doğuştan karşı olduğunu kabul etmek pek hatalı olmasa gerektir. Venedik balyoslarının her zaman İbrahim Paşa nezdinde itibar görmeleri ve balyosların ona daima güven beslediklerini hükûmetlerine bildirmeleri bunun bir delili sayılabilir. Zaten, Venedik'in asır başından itibaren izlediği genel siyaset şöyle özetlenebilir:

Macaristan'ın Osmanlıları meşgul etmesi ehemmiyeti haiz değildi kendisi için. Bilâkis Türklerin dikkatlerini kendilerinden başka sahaya çevirmiş olmaları memnun olunacak bir şeydir. Bununla beraber, Venedik hükûmeti, hiçbir zaman Macaristan'ı açıktan açığa Osmanlı aleyhinde bir harbe teşvik ve tahrik etmiş de değildi. Belki bu sebepten olacak ki, Macar Diyet Meclisleri Budin'e gelen Venedik elçilerinden hoşlanmazlar, onları, Osmanlıların müttefiki ve casusu olarak görürler, kraldan Macaristan'dan uzaklaştırılmalarını isterlerdi. Diğer taraftan, Venedik'te de Macarlara itimat edilmezdi ve 1521 Belgrad seferi zamanında, savaş arzu ve telkinlerini para koparmak için bir oyun addetmişlerdi.

Venedik hükûmeti, Batının Osmanlılara karşı genel bir harp yapmak plânlarının tatbik ve icra kabiliyeti olmadığını iyi bilirdi. Geniş ve diplomatik faaliyeti sayesinde Batılı hükûmetlerin niyet ve tasavvurlarından daima ve zamanında haberdar idiler. Bu vadideki bütün gayret ve teşebbüsleri de para koparmak arzusuna hamlederlerdi. Keza, Venedik, kendi tutumunu, hareket tarzını Padişaha ve Dîvân-ı Hümâyûn'a karşı gizlemek yoluna sapmazdı. Türk ve Venedik gemileri arasında bazen vuku bulan hâdiselerin nahoş tesirlerini gidermek ve bir muvazene tesis etmek maksadıyla, Avrupa hâdiselerini zaman zaman vezirlere naklederlerdi. Venedik balyosu bu olayları, işine nasıl geliyorsa, bazen büyülterek veya az çok değiştirerek Dîvân-ı Hümâyûn azalarına söyler ve bazen telkinlerde bulunduğu da olurdu. Mamafih, bütün vezirleri Venedik hükûmetinin ve menfaatlerinin istediği yola sevk ettiği de söylenemez.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Orta Avrupa siyasetinin şu veya bu türlü olmasında, bunun tespitinde önemli bir faktör olarak Fransa'yı zikretmek yerinde olur. 1521'de başlayan ve Fransa aleyhine inkişaf eden hanedan muharebelerinden sonra I. François Doğu Avrupa'daki devletler nezdinde bir istinat bulmaya çalışmış, elçisini Polonya ve Macaristan'a göndermiş, bilhassa Bohemya, Macaristan ve Transilvanya asilzadelerinden yardım vaatleri almıştı. Aynı suretle François'nın Osmanlılarla da bir ittifak siyaseti takip etmek istediğine dair belirtiler vardır. Yâni, daha Pavia mağlûbiyetinden

önce Hristiyan dünyasının o zamanlar “infideles” diye tavsif ettiği kudretli Müslüman devletleri ile münasebetlere giriştiği iddia edilir. Ancak, bilindiği gibi, ilk müsbet teması François’nın Pavia’daki esaretinden, yani 25 Şubat 1525’den sonra Fransa saltanat naibesi Louis de Savoie’nın Kanunî Sultan Süleyman nezdine bir ajan göndermesiyle başlar. François’nın annesi, mektubunda büyük Padişaha, Almanya imparatorunun gittikçe artan kuvveti, kudret ve nüfuzunu durdurmak üzere yardım rica etmekte idi. Aralık 1525’de İstanbul’a gelmeye muvaffak olan ajan Jean Frangipani bu mektubu Padişaha verdiği vakit, Kanunî, İmparatorun nüfuzunu kırmak üzere onun müttefiki bulunan Macaristan’a bir sefer yapacağını ve bu suretle Fransa kralına tesirli bir yardımda bulunacağını kuvvetle vadetti.

Bu vaat Fransa’ya ulaşıncaya kadar François esaretten kurtulmuş ve Osmanlı Padişahına bir rivayete göre daha yolda iken Bayonne’den, bir rivayete göre de Paris’ten bir teşekkür mektubu göndererek memnunluğunu beyan etmişti. Geçen asrın ortalarında Latince aslı neşredilen bu mektupta Fransa kralı şöyle demektedir: “İşlerimizin bugünkü hazin durumu karşısında bize yardım vaat etmek hususunda kalbinizin alicenap işaretini ve büyük hazinenizle bütün kuvvetlerinizin bize bahşedildiğini görerek derin bir memnuniyet hissetmekteyim.”

Şüphesiz ki, François bu sıralarda ikiyüzlü bir siyaset izlemekte, İmparatora karşı mücadelesinde Habsburg hanedanı aleyhinde her taraftan müttefikler ararken Sultan Süleyman’ın şahsında da büyük ve kudretli bir yardımcı bulmayı ümit etmiş ve bunu sağlamıştı. Fakat bir iki sene sonra Mukaddes Liga’yı (Papa, Venedik ve İtalyan hükûmetleri) Şarlken aleyhine harekete geçirmeye muvaffak olduğu zaman, Frangipani’yi boşboğazlık yapmaması ve Fransa’nın Osmanlılarla ittifakına dair bir haber işaa ederek Hristiyan dünyasını kendi aleyhine çevirmemesi için tevkif ettirmişti. Bu sebeptendir ki, bir Macar tarihçisi, böyle bir Türk ittifakının François için bir taraftan lüzumsuz, diğer taraftan ise gayesini temine yarayan bir vasıta olduğu kanaatini ileri sürmektedir. Bu hususta da François’nın Kanunî Sultan Süleyman’dan yardım istediği sırada bile, bütün Hristiyan

devletlerle birleşerek Osmanlılar aleyhine harbe girebileceğini söylemesi önemli bir delil niteliğindedir ve onun 7 Mart 1525'de Marki Del Cuasto'ya böyle bir beyanda bulunduğu Marini Sanuto'da kayıtlıdır. Diğer bir vesikayı da bu konuda Acta Tomiciana'da buluyoruz. Buna göre, François Macar kralı II. Lui'nin (Lajos II) elçisi Brodarics'e, esaretten dönerken Pezzigheton'da iken, Türklere karşı Macarlara yardım yapacağına dair vaat ve teminatta bulunuyordu. Bütün belirtiler göstermektedir ki, Macar kralı bu vaadi ciddi telakki etmiş, bizzat François'nın Türklerden yardım istediğinden habersiz olarak, Polonya elçisine Osmanlılarla mütareke akdetmek istemediğini, Leh kralının da bir anlaşmaya yanaşmamasını istemişti. Yâni, François Doğu Avrupa Jagellonların hüküm sürdüğü Macaristan ve Polonya'yı elde tutmaya çalışıyor, fakat kendisi İmparatorun tehdit ve tecavüzlerine karşı Osmanlılardan yardım talep ediyordu.

Frangipani'nin efendisi namına Padişaha ricası, hatırlanacağı gibi, şu mealdedir: Beşinci Şarl'a karşı karadan ve denizden Osmanlılarca yapılacak bir taarruz neticesinde François'nın vaziyetinin düzeleceğini ve Sanuto'daki vesikalara göre, aksi halde Şarl'ın Avrupa'nın hâkimi olacağını anlatmıştır. Kanunî Sultan Süleyman, Venedik elçisini kabul ettikten sonra müsait bir cevapla Frangipani'yi iade etmiş, François'yı teselli edip, hükümdarların harpte iyi ya da kötü talihe duçar olabileceklerini söyleyerek yardım vaadinde bulunmuştur (Mektup Charrière'dedir) (1 Şubat 1526, gurre-i Rebiülahir 932). Elçiye mutat hediye ve ihsanlarda bulunulmuş, on bin akçe ile bir sırma kaftan verilmiş, aynı zamanda kendisine, Sanuto'daki vesikalara göre, Padişahın biri Polia sahillerine diğeri de Macaristan'a olmak üzere iki cepheden hareket edeceği bildirilmiştir. Venedik Senatosu vaziyetten haberdardır, bu hususta bir dereceye kadar mutavassıt bir rol oynamaktadır. Balyosun raporlarında ise Kanunî Sultan Süleyman'ın ordusuyla Macaristan'ı vurduktan sonra İtalya'ya geçeceği haberi ilâve olunmakta idi.

Filhakika, bizim kaynaklarımızda, ezcümle Kemal Paşa-zâde, Mohaçnâmesi'nde, bu seferin sebeplerini zikrettiği sırada, İspanya kralının esaretinden kurtarılması hususunda atebe-i ulyaya teveccüh

eden Fransa kralına yapılan vaadin büyük bir yer tuttuğunu bildirir ve Fransa kralının Padişaha sunduğu arızanın mealini şöyle hülâsa eder: “Müthiş düşmanımız Üngürüs kralının yardımıyla bize galebe etti. Eğer Padişah-ı âlem hayırhahlık ve lütüfkârlık gösterip de bize istinatgâh olursa ve o menfur yardımcıyı, yani Macarları bizim üzerimizden çekerse, o zaman düşmanımızla mücadeleye muktedir olabileceğiz, yeter derecede kuvvetimiz bulunacaktır.” Bunun üzerine de Padişahın bu ricayı kabul ettiğini ve bu vaadi derhal yerine getireceğini izah etmektedir. (Thury tercümesi, I, s. 201 Történétirök; Pavet de Courteille neşri Mohaçnâme, s. 26). Ancak, yukarıda temas ettiğimiz gibi, François sonradan bu mahviyyetkâr tavrını terk etmiş, Türklerle temasını Papa’nın elçisine başka şekilde izaha çalışmış, Temmuz 1526 sonlarında, Padişaha cevabında, gönderdiği mektup ve yardım vaadine teşekkürden sonra şunları ilâve etmeye de lüzum görmüştü; “tamamen kurtulduktan ve memleketimde her şeyi yerli yerinde bulduktan sonra hiç kimseden devletimin müdafası için bir şey talep etmiyorum” (Charrière I).

Bu muharebenin mahiyetini ve safhalarını birkaç sene sonra Sadrazam İbrahim Paşa Ferdinand’ın elçilerine birkaç vesile ile anlatmış, François’nın ve annesinin müracaatlarından bahis ile kendisine de bu türlü bir rica mektubu gönderdiklerini zikretmiş, bunun üzerine Padişahın Venedik’le bir ittifak yaptığını, Osmanlı ordusunun Friol’dan geçerek Milano’ya karşı teşebbüse girişmeyi tasarladığını, fakat bilahare şartların ve stratejinin sevkiyle Macaristan’a karşı harekâta başladığını bildirmişti (1530’daki elçiler Jurisies ve Lamberg’in raporları Gévay Antal’da). İkinci bir vesile ile 1533’de de, yine Ferdinand’ın elçileri Jerom de Zara ve Chepper’e Şarlken’e karşı taarruzun Macaristan yoluyla yapılmasına karar verildiğini, bu kararın alınmasında Macar kralı Lajos’un zevcesinin İmparatorun kız kardeşi ve aralarında bir ittifak bulunduğunu hatırlamanın büyük bir rolü olduğunu anlatmıştı.

Öyle görünüyor ki, İstanbul’da, François’ya yardım düşünülürken Polia sahillerine veya Milano aleyhine bir sefer bahis konusu olmuştur. Bu haber, Frangipani’nin Türkiye’de bulunduğu sıralarda ortalığa yayılmıştı (Monumenta Vaticana Historica I. 8 Mayıs 1525).

Venedik Senatosu ise, Aralık 1525'de, Padişahın Mora'da hazırlıklarda bulunulması ve zahire toplanması için ilgililere emir gönderdiğini öğrenmişti. Divân-ı Hümâyûn'da, icrası tasarlanan seferin en müsait bir şekilde hangi istikametten yapılacağı dikkatle incelenmişti. 1525 senesi nihayetinde Rumeli beylerbeyi, Serhat Sancak beyleri en müsait yolun Belgrad'dan geçilerek Macaristan'a hücum edilmesi olduğunu bir ağızdan belirtmişler, Erdel veya Bosna yolu ile yahut da Adriyatik sahillerinden harekâtın güç olacağını söylemişlerdi. Bu suretle Macaristan'a karşı sefer -Mohaç Seferi- en tabii ve kolay istikamet telakki olunuyordu.

Bu konuda, yani, Mohaç harbinin sebepleri incelenirken, Macaristan'ın dahili vaziyetine, Papalık ve Macaristan ilişkilerine, diğer diplomatik münasebetlere, bu arada, Münberg İmparatorluk Meclislerinin 1522, 1523, 1524'de ve Speier Diyet Meclisi'nin 1526'da Macaristan ile ilgili olarak aldığı kararlara vesaireye de değinmek mümkündür ve bu meselenin başka cephelerini bu suretle daha fazla aydınlığa kavuşturmak demek olur. Ancak, arka plândaki bu diplomatik faaliyetin, Osmanlı siyasetine birinci derecede bir tesir icra ettiği söylenemez ve bunların tafsîlâtına girişmek de bu özeti çerçevesini çok aşacak teferruat sayılabilir.

Mohaç harbinin neticelerinden biri de Osmanlı fütuhât istikametinin Belgrad-Budin üzerine kayması ve o zamana kadar Macaristan'ın hatta Avusturya'nın güneyde ehemmiyetli bir serhad kalesi olan Jajcsa (Yayça)'nın sapa bir yolda kalarak Orta Avrupa'ya doğru fütuhât siyasetine büyük bir engel olmaktan çıkması idi. Bosna Sancak beyinin gayretleri bir yandan bu önemli kaleyi şimalden çevirmek, Yayca muhafızlarının yardım ve zahire almalarına engel olmak, diğer yandan da bu havaliye Müslüman Boşnakları yerleştirmek oluyordu. Müslüman çoğunluğunun bölgede tekâsüs etmesi, Türk hâkimiyetinin buralarda muhakkak ve devamlı olacağına inandıklarını göstermekte idi. Zaten bu sıralarda Osmanlı işgalleri cebri olmuyordu. Uç beyleri yardımcı ellere ihtiyaçları olduklarını biliyorlardı. Osmanlı ordusunda pek çok Slav menşeli (Boşnak, Hırvat, Sırp) Müslüman kumandanlar bulunuyordu. Bunlar Venediklilerle olduğu gibi Macarlarla da zaman zaman iyi geçinmekte

idiler. Hatta yiyecek sıkıntısı çeken Macar kale muhafızlarına yardımda bulundukları da görölüyordu (Marini Sanuto). Yayca'nın son seneleri Gazi Hüsrev Bey'in Bosna beyliği zamanına rastlar, bu kale etrafındaki halk yavaş yavaş kendiliklerinden Türkler tarafına geçiyorlar ve refahlarını Osmanlı hâkimiyeti altında arıyorlardı. Uzun müddet abluka altında kaldıktan sonra bu kalenin kaderi de Mohaç'ta taayyün ve bir müddet sonra sukut etti, civarındaki birçok kaleler de teslim oldular, böylece Hırvatistan'da, Slovenya'da ve Dalmaçya'da bazı bölgeler Osmanlı hâkimiyetini tanıdılar, yeni sancaklar teşekkül etti.

Mohaç meydan muharebesiyle askerî harekât sona ermiş, fakat siyasî harekât başlamış görünmektedir. Macaristan'daki iç mücadelede, başlangıçta, Erdel voyvodası olup da Mohaç muharebesine katılmayan Zapolyai daha kuvvetli görünmektedir. Bunun birçok sebepleri vardır. Fakat en mühimi, asırlardan beri Macar halkının ruhunda taşıyan ve İskit ruhu, İskit hareketi diye adlandırılan bir görüşün Zapolyai'nin şahsında en tipik mümessilini bulmuş olmasında gösterilebilir. Bunun ilk tezahürü olmak üzere Zapolyai'ye taraftar olan Macar vilâyetlerinin asilzadeleri Tokaj'da, Mohaç harbinden hemen bir iki ay sonra toplanmış, günlerce süren toplantılar yapmış, senelerden beri zalim ve âciz Jagellon hanedanına karşı milletin haklarını müdafaaya çalışanlar, 1505 kararlarını, yâni Macar olmayan bir Kral seçilmesini meneden vesikayı hatırlatmışlar ve milli bir Kral seçilmesini istemişlerdi. Bu toplantıdan 10 Kasım'da, Stolni Belgrad'da (Székesfehérvár) vuku bulan Kral seçimine kadar geçen müddet zarfında Zapolyai'nin işleri yolunda gitti. Almanlara, Avusturyalılara karşı duyulan kin ve nefret bu seçimde rol oynadı ve bütün memleket Zapolyai için büyük heyecan duydu ve onu Kral seçti. Bu seçimin cereyan şeklini tetkik eden bir kısım tarihçiler bazı görüşler ileri sürerler, evvelâ bu neticeyi sağlayanların başında bulunan Bakics Pal adındaki kumandanın evvelce Osmanlı hizmetinde bir Sırp olduğunu, eski sadrazam Piri Paşa'nın şahsî dostu bulunduğunu, saniyen, bu seçim esnasında büyük asilzadelerden sadece dördünün bulunmuş olduğunu, üçüncü olarak da, bu husustaki

kanun ve teamüllere aykırı olarak bazı formalite noksanlıklarının vuku bulduğunu söyler, binaenaleyh mualllel sayılması gerektiğini belirtmeye çalışırlar. Hâlbuki bu formalite noksanlarına rağmen, normal bir zamanda bu seçimin muteber tutulmaması için bir sebep olamazdı. Ancak, Habsburg Ferdinand'da Macar Krallığı için senelerden beri hak iddia ediyordu ve elinde kendisini haklı gösterecek birtakım vesikaları vardı. Meselâ 1463'de Korvin Matyaş'ın İmparator III. Frederic ile yaptığı anlaşma, 1491 Viyana anlaşması ve nihayet İmparator Maksimilyen'in en büyük başarısını teşkil eden 1507 tarihindeki iki taraflı izdivaç anlaşması. Bu son anlaşmaya göre, Jagellon hanedanından olan Macar kralının kızı Anna, Habsburg hanedanından Arşidük Ferdinand'ın zevcesi olacak, Ferdinand ve Beşinci Şarl'ın kız kardeşi Maria da Macar kralı Jagellon II. Lajos'un zevcesi olacaktır. Şarlken Macaristan'a ait haklarını kardeşi Ferdinand'a devretmişti ve bu anlaşmaya göre Habsburglar Macar Krallığına hak sahibi oluyorlardı. Binaenaleyh, Habsburglar yeni bir seçimi düşünmüyorlardı. Worms, Bruxelles Diyet Meclisleri de Lajos ölünce Ferdinand'ın yalnız bu anlaşmalara dayanarak değil, zevcesinin hakkı namına da bunu iddia edebileceğini teyit etmişlerdi. Mamafih Maria, ölen kralın dul zevcesi, Ferdinand'ı bu fikrinden zorla çevirdi ve Habsburglara taraftar olan Macar asilzadeleri marifetiyle Krallığa seçilmesini sağladı. Esasen Çekler de onu 23 Ekim'de kendilerine Kral seçmişlerdi. Ferdinand aynı prensibi yani, intihap hakkını tanımak kaydı ile, Macaristan için de kabul etmek mevkiiinde kaldı. Böylece 16 Aralık 1526'da Pozsony (Bratislava)'da diğer bir kısım Macar asilzadeleri tarafından ikinci bir Kral ortaya çıkmış oluyordu. Her iki taraf da teşkilatlanmaya gayret ediyordu. Bundan sonra aralarında ancak silahlı çatışma bir karar verebilecek, memleketin asıl sahibini ortaya çıkaracaktı. Bu iç savaşta her iki taraf da –birisi milli Kral diğeri meşru Kral sayılmaktadır- anlamıştır ki, dış yardım olmaksızın rakibi ezemeyecektir. Ferdinand yardımı ancak kardeşi Şarlken'den bekleyebilirdi. Hâlbuki İmparator Almanya'da reform hareketleri yüzünden İtalya'da ise Fransa ile mücadelesi sebebiyle sıkışık bir durumda idi.

Dış yardım konusu Zapolyai'nin de ilk meşgul olduğu mühim bir endişe idi. İstolni Belgrad'daki taç giyme merasimini müteakip derhal elçilerini Venedik, Papalık, Fransa ve İngiltere'ye yolladı ve Ferdinand'a karşı yardım istedi her taraftan. Habsburgların Macar Krallığını da ellerine geçirirlerse ne büyük tehlike olacağı hususunda Avrupa devletlerinin dikkatini çekti.

Bu teklif ve talebe karşı devletlerin gösterdikleri tepki başka başka oldu: Papalık tam bu sırada Sacco di Roma'ya uğramıştı (Mayıs 1527, İmparator Roma'yı hücumla zapt ettirmiş ve yaktırmıştı) bu bakımdan Papa VII. Celement Zapolyai'nin elçilik heyetini iyi kabul etti, mukabil bir heyet de gönderdi, fakat İtalya devletlerinden umumiyetle müsbet bir yardım görülemedi. İngiltere kralı Sekizinci Henri ise açıkça bildirmiştir ki, Macaristan kendisine çok uzaktır, yardım yapmak imkânı yoktur. Sadece Fransa kralı nezdinde iyi bir kabul gördü teklifi... zira François henüz Pavia mağlubiyetinin ve Madrid esaretinin hicabını duymakta idi, İmparator'dan intikam alabilmek için Habsburgların gerisinde müttefiklere muhtaçtır. Bu sebeple Doğu Avrupa'da samimi olarak Leh-Macar-Türk ittifakını tesis ve buna istinat etmek istemektedir. Macaristan'daki gerçek durumu iyice bilmediği için Zapolyai ile ittifak etmeyi Lehlilerle ve hatta Türklerle ittifak kadar mühim saymakta idi. Neticede meşhur elçi Rinçon'u bu üç memlekette bu maksadın gerçekleşmesi uğrunda görevlendirdi. Zapolyai'nin elçisi de bu arada olumlu bir sonuç elde etti ve Fontainebleau'de bir anlaşma akdine muvaffak oldu ki, buna göre, her iki taraf askerî yardım taahhüdünde bulunuyorlardı. François Macar kralına bir miktar para vermeyi de vaat ediyordu.

Zapolyai'nin Habsburg aleyhtarı olan Alman prensleri ile vaki müzakereleri de netice vermedi. Bunlar açıkça temastan bile çekiniyorlardı. Lehliler ise iki kralı telif için uğraştılar ise de müspet bir netice hâsıl olmadı bundan... Öyle görünüyor ki, son söz ancak silahlı bir çarpışmadan beklenebilecektir.

Memleketin büyük kısmı Zapolyai'nin elinde idi. Eğer elindeki imkânları güzel kullanabilse, kuvvet membalarından hakkıyla faydalanabilse Ferdinand'a karşı bir üstünlük sağlayabilirdi. Fakat

diplomatik teşebbüslere giriştiği zaman zarfında bu fırsatı kaçırmıştı. İradesizdi, savaşçı bir karakteri yoktu. Kumandanlık vasfı zayıftı. Tek zaferi 1514'de zavallı köylülere karşı galibiyeti idi. Ferdinand zamanını daha iyi kullandı. Prenslerden, şehirlerden, kiliseden ve bankerlerden borç alarak ücretli bir ordu teşkil etmiş ve Temmuz 1527 sonlarında 10.000 kişilik bir ordunun başında rakibine karşı savaşmak üzere Macaristan'a gelmişti. Buna mukabil Zapolyai ancak 3.000 kişilik bir müdafaa kuvveti çıkarabildi. Başkumandanı Salm kontu Nicolas Zapolyai'nin ordusunu müteaddit defalar mağlup etti. Taraftarları çoğaldı ve Macar asilzadeleri ile büyük memurları birbirlerini takiben Ferdinand ve Habsburglar tarafına geçti.

Ferdinand, mukaddes tacın muhafızı Perenyi'den tacı elde ederek İstolni Belgrad'da 3 Kasım 1527'de taç giydi ve müteakiben Budin'e girerek saraya yerleşti. Zapolyai ise, elindeki yerleri birer birer kaybettikten sonra ve çoğu Sırlardan kurulu ordusu son bir mağlubiyete uğradıktan sonra Lehistan'a kaçmaktan başka kurtuluş çaresi bulamadı. Onun için artık tekbir yol kalıyordu. O da Osmanlı Padişahının, Kanunî Sultan Süleyman'ın yardım ve desteğini kazanmaktı. O, yabancı bir memlekette bulunmakla beraber halâ meşru Kral olduğu hakkındaki telâkkisini muhafaza ediyordu. Erdel'de bulunduğu sırada böyle bir şey düşünmüştü. Venedik doğundan daha evvelce de böyle bir tavsiye almıştı zaten... Ancak 1527 baharında Regensburg'daki İmparatorluk Meclisinden Türklere karşı yardım istemiş ve Tuna-Sava boyundaki kaleleri geri almayı teklif etmişti. Şimdi, memleketi ve krallığı kaybedince halet-i ruhiyesinde büyük bir tahavvül oluyor ve bu son çareye başvuruyordu.

Bu esnada kararlarında âmil olan iki kişi görünmektedir. Bunlardan biri son mağlubiyetinde kendisi ile birlikte kaçan Fransız elçisi Rinçon idi. Diğeri ise Jérôme Laczky adında Polonya kralının vasıtasıyla tanıdığı maceralı bir adam idi.

Zapolyai Kanunî Sultan Süleyman ve Dîvân-ı Hümayun nezdinde müzakerelere Laczky'yi memur etti. Fikren olgun ve iyi bir diplomat olan, evvelce elçilik vazifesi ile Paris'te de bulunan Laczky İstanbul'da evvelâ usulen vezirleri ziyaret etti. İstanbul'a gelir gelmez

Aloiso Gritti ile dostluk münasebeti kurmuştu. Bu sıradaki Venedik doçu Andrea Gritti'nin oğlu olan bu adam zeki ve mahir bir politikacı idi, İbrahim Paşa'nın teveccühünü kazanmıştı, bu kanaldan Padişahın da iltifatına mazhar olmuştu. Hatta çok defa Dîvân-ı Hümâyûn'un diğer devletlerle olan münasebetlerinde bir aracı rolü oynuyordu. Yavaş yavaş nüfuz ve meleke kazandığı için, kendisini yalnız Venedik işlerinde değil Macar meselelerinde de mütehasıs gibi tanıtmıştı.

Laczký, Gritti'ye birçok vaatlerde bulunmuştu. Zapolyai'nin en mühim piskoposluğunu ona verdirecek, böylece, büyük bir gelir sağlayacaktı. Laczký evvelâ, vezirler tarafından pek yüz bulmamıştı fakat Gritti sayesinde işleri düzeldi, ona karşı Osmanlı devlet adamlarının muameleleri değişti (Laczký'nin bu elçiliği hakkındaki raporları çok enteresandır, Polonya vesikaları içinde ve Katona tarihinde mevcuttur, Hammer faydalanmıştır).

İbrahim Paşa 22 Aralık 1527'deki ilk kabulünde Zapolyai'nin elçisine şöyle demişti: “Efendin Macaristan tacını niçin daha evvel Padişah'tan istememiştir? Budin'deki yangının, fakat Kral sarayının muhafazasının manasını efendin anlayamadı mı? Biz, olan bitenden tamamen haberdarız. Gerek Arşidük Ferdinand'ın gerek senin efendinin gerçek değerleri ve diğer hükümdar ve prenslerin neye muktedir olabilecekleri bizce tamamen bellidir.” İkinci Vezir Mustafa Paşa'nın Laczký'ye söylediği sözler ise, Osmanlı hükûmetinin bu konudaki görüşünü apaçık ortaya koymaktadır. Mustafa Paşa demiştir ki: “Efendin, Efendimin atının ayağını bastığı Budin'e ve Efendimize tahsis olunan Kral sarayına girmeye nasıl cüret etmiştir? Padişahın görüldüğü her yerin hükümdarlığımız altında bulunması bizim kanun ve örfümüz muktezasıdır.” Üçüncü Vezir Ayas Paşa'nın da Dîvân-ı Hümâyûn'un görüşünü başka bir vesile ile belirtmesinden sonra Sadrazam ikinci defa kabulünde Laczký'ye, Türk hükûmetinin görüşünü bir defa daha kesin bir şekilde açıklar, der ki:

“Kral Lajos muharebe meydanında öldü, biz onun sarayını aldık. Orada ikamet ettik. Krallığı bizimdir. Kralların taç giymekle Kral olacağını zannetmek yanlıştır. Hükûmet sürmek altın ve kıymetli taşlarla değil, ancak demir ve kılıç ile mümkündür, Macaristan'ın parası ve gelir kaynağı kalmadığını biliyoruz. Bu sebeple efendin

saadetlü Padişahı metbu tanısın ve bu takdirde yardım talep etsin, o zaman Ferdinand'ı ve bütün düşmanlarını mahveder. Doç Gritti ve oğlu olmasa idi hem Ferdinand'ın hem senin efendinin hükûmetini ortadan kaldıracak idik. Birbiri ile mücadele eden ve karşılıklı olarak memleketlerini tahrip eden iki düşmanı mağlup etmek üçüncü için daha kolaydır.... Budin'i bir ikinci İstanbul yapacağız... Hâlâ Belgrad'ın sözünü ediyorsunuz, Hâlbuki Sirmiyeye çoktan beri unutmanız lâzımdı. Bu eyaletin bize gelirlerinden fazla masraflı olduğunu söylüyorsunuz. Bu şimdilik doğrudur. Zira her ay 28 yük akçe yani 56.000 duka sarf ediyoruz. Lehistan ile anlaşma yaptık, her sene oradan 50.000 duka gelmektedir, Kili ve Kefe gümrükleri de iki senede mutat varidattan 30.000 duka fazla gelir sağlamıştır...”

Padişah Zapolyai'nin elçisini nihayet 27 Ocak 1528'de huzuruna kabul etmiş, onun söylediklerine cevaben de “metbuunun sadakatini memnuniyetle kabul ediyorum. Şimdiye kadar Krallığı fiilen onun olmamıştır. O hükûmet fetih ve kılıç hakkıyla benimdir, fakat bana intisap ettiği için mükâfat olarak Macaristan'ı ona terk ediyorum, ayrıca Avusturya'ya karşı da himaye edeceğim müsterih olabilir” demişti. Kabul merasiminin sonunda İbrahim Paşa Laczky'ye “metbuuna artık Kral diyeceğiz, Erdel banı değil, Padişahımız düşmanlarınız üzerine bizzat hareket edecektir, artık ne hediye isteriz ne de vergi” diye ilâve etmişti.

Bundan sonra açılacak seferin -Viyana muhasarası ile neticelenen- plânları tesbit edilmeye başlandı, Osmanlı-Macaristan arasında bir dostluk ittifak anlaşması yapıldı (29 Şubat 1528). Bütün ilgililere, sancakbeylerine sefer için hazırlık emri verildi.

O senenin ilkbaharında, Zapolyai'nin teşebbüsünden ve elçisinin başarısından haberdar olan, Ferdinand da Kanunî Sultan Süleyman nezdine iki elçi gönderdi: Hobordansky ve Weichselberger. Bu elçilerin memuriyeti, Zapolyai'nin istediği gibi, yardım ricası maksadı ile değildi, Macaristan'dan alınan yerlerin iade edilmesini talep etmekte ve devamlı bir sulh veya hiç değilse bir mütareke akdini istemekte idiler. Mayıs sonlarında İstanbul'a geldiler ve derhal Sadrazam tarafından kabul edildiler. İbrahim Paşa onlara şöyle hitap eder:

“Bütün Hristiyan hükümdarlarının gölgesine iltica ettikleri saadetli Padişahımızın huzurunda senin metbuun nasıl oluyor da kendisine kuvvetli unvanını vermek cüret ve gururunda bulunuyor.” Hobordansky, Osmanlı Devleti’nin himayesini rica eden Hristiyan devletlerinin hangileri olduğunu bilmek isteyince Vezir-i Azam Fransa, Lehistan, Venedik ve Erdel’i saymıştı.

Hobordansky, devamlı bir sulh için başta Belgrad olmak üzere son senelerde alınan bütün kalelerin iadesinin şart olduğunu söylüyor, bu yerlerin kan ve para dökülerek alındığını bilmekte olduğunu efendisinin buna karşılık münasip bir para vermeye hazır olduğunu bildiriyordu ki, İbrahim Paşa ona gereken cevapları verir ve “Efendimi silâhla aldığını para için iadeye mecbur olacak derecede fakir ve sefil mi farz ediyorsunuz” der. Hulâsa, Hobordansky’nin yalnız istekleri değil, bunların arz şekli de Dîvân-ı Hümayûn’u incitmişti. Laczky’nin asil ve kibar hareketlerine mukabil Ferdinand’ın elçilerinin kaba ve o devrin diplomatik icaplarına aykırı hareketleri arasında çok fark vardı. Kanunî Sultan Süleyman, bunların hareketinden o kadar müteessir olmuştur ki, elçilerin ikametgâhlarında mevkuf tutulmasını emreder, burada dokuz ay kalmışlardır ve sefere çıkacağı zaman serbest bırakılarak kendilerine izin verildiği zaman Padişah şöyle hitap etmiştir:

“Metbuunuz bizimle şimdiye kadar dostluk ve komşuluk münasebetlerinde bulunmamıştır, fakat yakında bulunacaktır. Ordularıyla gelip mülâki olacağımı kendisine söyleyebilirsiniz, o zaman isteklerini bizzat vereceğim.” Peçevî’nin bu münasebetle kaydı şöyledir:

“Ol esnada Nemçe kralı Ferdinand’ın dahi sabıka Yayça Kapudanı olan mel’un elçilik ile gelip eğerçi sulh olmağı rica etmiş velâkin ziyade gurur izhar eylemiş, hatta saadetlü Padişah fethettiği memalikten vaz geçer ise nihayet Macar memleketinden birer miktar hediye irsaline taahhüt ederiz demiş çün mel’unun bu mürettep gururu malum-u Padişahi oldu ezdiyat gazep ve hiddetlerine bais olup sefer-i hümayun tedbirine mübaşeret buyurdular ve elçiye götürüp işte asker-i İslâm ile üzerine teveccüh eylerim erlikten behresi var ise beni Beç’de katlansun deyu bir nâme-i hümayun ısdar buyurdular.”

İşte böylece Viyana'nın birinci muhasarasını hedef tutan sefer-i hümayun açılmış oldu. Sadrazam İbrahim Paşa'yı olağanüstü yetkilerle teçhiz eden bir Serdarlık beratı çıkarıldı. Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Orta Avrupa siyasetinin yeni bir hedefi ve safhası başladı. Zapolyai bu seferde Padişahın maiyetinde bulunmuş, Budin Ferdinand'dan zapt edildiği zaman tekrar Kralığa oturtulmuştu, Viyana muhasarasında da en sadık adamlarını bulundurdu. Fakat Viyana dönüşünde, Budin'i muhafaza etmek ve Zapolyai'ye yardımcı olarak 3.000 kadar yeniçeri ile bir Osmanlı kumandanının orada bırakılmasına lüzum görülmüştü. Yani, milli Kral, Türk desteği olmaksızın başkentinde rahat oturamayacaktı. Nitekim, hâdiselerin seyri bir sene geçmeden bu tedbirin isabetini gösterdi. Şöyle ki: Ferdinand, Osmanlı Devleti'ni kendi lehinde kazanmak için gayret sarf ederek elçileri Jurisies ve Lamberg vasıtasıyla İstanbul'da sulh müzakereleri yapmakta iken, kumandanı Baron Roggendorf vasıtasıyla Budin'i muhasara ettiriyordu. Ferdinand'ın bu teşebbüsü yine Osmanlı kuvvetleri sayesinde başarı kazanamadı. Evvelâ Kasım Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Budin kalesinde Macarlarla birlikte Roggendorf'a karşı savaştılar ve kaleyi savundular, diğer taraftan Semendere beyi Yahya Paşa-zade Mehmet Bey de Bosna ve Alacahisar sancakları kuvvetiyle yardıma koştu. Bu durum karşısında Avusturya kumandanı tutunamayacağını anladı ve muhasarayı kaldırdı. Bu defalık Zapolyai tehlikeyi hâmisinin verdiği kuvvetler sayesinde atlatmıştı. Fakat Kral Zápolyai'nin, Avusturyalılar, Çekler, Almanlar ve bizim tarihlerin tabiriyle, diğer "Ban, gróf, ceneral ve Hersek"ler tarafından tanınmayıp kâh Budin'i muhasara kâh başka suretle ona düşmanlık göstermeleri devam ediyor, bu hal de onun hâmisi, Kanunî Sultan Süleyman'ın gayret ve hamiyetine, izzeti nefsine dokunuyordu. Bir daha boy ölçüşmek ve mütecasirlere hadlerini bildirmek mukadderdi.

Bu sırada Fransa'nın vaziyetinde yeni bir değişiklik vuku bulduğu görülmektedir. François kuvvetlerinin 1529'da İmparator kuvvetlerine karşı İtalya'da mağlubiyetlere uğradığı sırada Türk orduları Viyana'ya doğru ilerliyordu. Bu hal Şarlken'e Batı dünyasının sulh

ve sükûna bir an önce kavuşması arzularını telkin ediyordu. Nihayet Cambrai sulhu ile (3 Ağustos 1529) bu anlaşma vuku buldu ve bundan sonra François Osmanlı Devleti ile münasebetlerinde bir tereddüt devresi geçirmeye başladı. İngiltere kralı Sekizinci Henri ile yaptığı müzakerelerde ittifaklarının aynı zamanda hem İmparatora hem de Türklere karşı olmasını şart koşuyordu. Onun bu tereddüdü Kanunî Sultan Süleyman'ın ve Divân-ı Hümayun'un gözünden kaçmamıştı. Bazı Batı tarihçilerine göre, Padişah, Françe beyinin kendi tarafında mı yoksa aleyhinde mi olduğunu bilmek istiyordu ve belki de bu sebeple Osmanlı siyaseti ve ordusu 1531'de bir bekleme devresi geçirdi ve hareketsiz kaldı. Fakat Kanunî Sultan Süleyman daha fazla bu işi sürüncemede bırakamazdı. Mahmisinin, Kral Yanoş'un (Zapolyai) zor durumda olduğunu, Osmanlı ordusu esaslı bir şekilde meseleye ağırlığını koymazsa ayakta duramayacağını, böylelikle Tuna ötesinde düşman bir devletin yerleşeceğini görüyor, bunun ise Türk menfaatlerine aykırı olacağını açık seçik biliyordu. Binaenaleyh, bu defaki sefer, doğrudan doğruya Alaman seferi olacak, Padişah, Bohemya ve Macaristan kralı olan fakat Osmanlı hükûmeti tarafından sadece Beç valisi olarak tanınan Ferdinand'a karşı değil "İspanya kralı maksadına İstanbul'dan huruç" edecekti.

Padişah bu maksatla 1532'de büyük bir ordu ile bu sefere çıktıktan sonra, Şarlken, Âli'nin ifadesiyle "sulh ve salaha müteallik ricaname" göndermiş ve bu suretle seferi geri bıraktıracığını ümit etmişti. Hakikat halde Kont Lamberg ve Kont Nogarola'dan mürekkep elçiler Ferdinand tarafından, Ferdinand ile Zapolyai arasında Visegrad'da yapılan mütarekenin tecdidini talep etmek üzere, gönderilmişlerdi. Anlaşıldığına göre elçiler, yine Macaristan'ın Ferdinand'a bırakılmasından dolayı ödenecek para hususunda senevi hediye namıyla (honorarium) yirmi beş bin dukadan yüz bin dukaya kadar bir meblağ teklif edeceklerdi. Bu elçiler sefer nihayetine kadar ordu-yı hümayunda alıkonulmuşlardı. Osmanlı ordusunun Sirmiyeye kıtasına geçtiği sırada Fransa kralının elçisi Rinçon gelmiş ve Padişah tarafından dostane bir merasimle kabul edilmişti. Fakat François, Rinçon'a Padişahı müşterek düşmanları yani İmparator ve kardeşi

aleyhinde teşviklerde bulunmasını değil, bilâkis, sefere mâni olması vazifesini vermişti. Rinçon Osmanlı Padişahının seferden vazgeçmesi için çok çalışmış fakat muvaffak olamamıştı. Bu sırada François'nın Venedik'te elçisi bulunan Latran de Baif'in mektubunda, Padişahın Fransa ile kadimi dostluğu ileri sürdüğünü, kendisine avdet etmekte muhtar kalacak yerde, İspanya kralı aleyhine seferden dönmek teklif edildiğini, hatta Fransa kralına o kadar fena muamele eden bir adamın lehinde ricalarda bulunulduğunu bildirdiğini yazmaktadır.

Bu esnada diğer bir olay dikkati çekmekte ve Macaristan-Avus-turya meselelerinin diğer bir cephesine ışık tutmaktadır. Şöyle ki: Ordu Ösek civarında iken Macar asilzadelerinden Peérnyi Péter oğlu ve adamları ile orduyu hümayuna gelmiş, İbrahim Paşa'nın elini öpmüş, Padişah tarafından da kabul olunmuştu. Bizim kroniklere, meselâ Âli'ye göre, "Üngürüz beyzadelerinden Krallığa ümit var... kesir-ül iştihar yarar hâkim-i namdar." olan bu adam zahiren dost görünmekte, batınen ise düşman ile bir olup, orduya zarar vermeyi düşünmekte idi. Peçevî de "Mezburun Nemçe ile ittihadına Budin kralı Yanoş'un ilânıyla" vakıf olunduğunu, bunun üzerine de sad-razamın onu oğlu ile birlikte tevkif ettirip Belgrad mahbesine gönderdiğini kaydeder. Bu hâdisenin diğer bir cephesi ise, Perényi'nin, Kanunî Sultan Süleyman'ın mahmisi olan Zapolyai Yanoş ile ihtilâf halinde bulunması meselesidir. Esasen bu adamın iki seneden beri, bazı tarihçilerin İtalyalı maceraperest diye vasıflandırdıkları, Aloisio Gritti vasıtasıyla İstanbul'da müzakereler yaptığı, kendisine muhtar bir Prenslik -meselâ Erdel Prenslığı- temin edecek bir ferman elde etmeyi istediği, bunun için de birçok hediyeler, ganimetlerden aldığı esirleri Gritti'ye gönderdiği bilinmekte idi ki, bu vasıta ile Padişahın ve İbrahim Paşa'nın teveccühünü kazanmak istediği ve belki de Zapolyai Yanoş'un yerine geçmeyi ümit ettiği anlaşılmaktadır. Fakat Kanunî Sultan Süleyman Yanoş kralı tutmayı devletin menfaatlerine daha uygun bulmakta idi. Bu sebeple ona teveccüh göstererek kabul etmiş, sonradan Zapolyai'nin, bir rivayete göre de yine Gritti'nin teşvikiyle tevkif ve hapsedilmişti ki, sonra da serbest bırakılması yine Kral Yanoş'un ricası üzerine vaki olmuştur.

1532 seferinin Köszeg (Güns) kalesinin muhasarasıyla ve bunun tesliminden sonra da Avusturya memleketlerine akınlar yapılmasıyla neticelendiği, fakat başka önemli diplomatik müzakerelerin vuku bulmadığı malumdur. Avdet esnasında, Ferdinand'ın elçilerine icazet verildiği sırada Ferdinand'a gönderilen name-i hümayunla Beç kralı er meydanına davet olunmuştu. Çasara, yani Şarlken'e gönderilen name-i hümayunda da (Peçevi'nin kefare tarihlerinden diye naklettiği kısım) Kanunî Sultan Süleyman şöyle demekte idi ezcümle: "Bu kadar zaman erlik davasın eder merd-i meydanım dersin şimdiye değin kaç keredir ki üzerine geliyorum ve mülküne dilediğim gibi tasarruf ediyorum ne senden ne kardaşımdan nam ve nişan yok size saltanat ve erlik davası haramdır askerinden belki avratından dahi utanmaz mısın..."

Şu kadar var ki, İmparatorun, bu sefer esnasında, boy ölçüşmek için İtalya'dan hareket ettiği, fakat Kanunî'nin ric'at suretiyle aczini itiraf ettiği yolunda bazı garp tarihçilerinin mütalâası değersiz sayılsa bile Amiral Dorya'yı (Andrea Doria'yı) Mora sahillerine tecavüz ve Koron kalesini de zapt ettirdiği, bu suretle de mukabelede bulunmak istediği tarihî bir vaki'dir ki, bu olayın muhasebesi de diğer bütün meseleler arasında, müteakiben başlayan diplomatik müzakerelere intikal eylemişti. Filhakika, Padişahın İstanbul'a avdetinden çok geçmeden Ferdinand bir elçilik heyeti izamı için müsaade istemiş, o sırada Osmanlı Devleti'nin Safevi İran'ına karşı bir harp açması ihtimali bulunduğu cihetle, bu istek kabul olunmuştu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın bu müzakerelerin başında ön şart olarak ve Ferdinand'ın kendisine itaatinin alâmeti olmak üzere Gran: Estergom kalesinin anahtarlarını istemesi dikkate değer. Padişahın bu suretle kendi mahmisi Yanoş Kral'dan başka Ferdinand'ı da Osmanlı nüfuzu altına almak istediği söylenebilir. Ferdinand Macar ve Çek asilzadelerinin endişelerine rağmen bu şartı yerine getirdiği gibi müzakerelerin müteakip safhalarında da azami derecede uysallığı göstermeye itina etti. Bizzat Şarlken elçilerinin de katıldığı bu müzakereler esnasında, İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti'nin Macaristan ve Orta Avrupa siyasetini büyük bir gurur ve tefahürle izah ediyor, "Padişahım Macaristan'ı Kral Yanoş'a (Zapolyai) vermiştir, dünyada hiçbir kuvvet

bunu onun elinden alamaz. Kraliçe Maria'ya ise Macaristan'da sahip olduğu ve cihazını teşkil eden toprakları iade ettireceğim" diyor, bu arada Şarlken'in Avrupa'daki başarısızlıklarını da birer birer sayıyordu.

Neticede, 1533 anlaşması gerçekleşti. Padişah Ferdinand hakkında bir oğlu gibi muamele etmeyi kabul ediyor, Ferdinand'ın memleket ve tebaasını da adeta, kendi emri altında sayıyordu. Barış Ferdinand'ın muhafaza ettiği müddetçe mer'i ve muteber olacaktır. Bu anlaşmaya göre Ferdinand, Macaristan'da nerelere malik ise oralar elinde kalacaktı. Ferdinand ile Zapolyai arasında vuku bulacak tesviye şeklini Padişah tasdik etmek hakkını muhafaza ediyordu. Gritti, Krallığın hududunu tahdide memur olacaktır. Şarlken için de dostane bir mektup verilecekti ve İmparator muhasamata başlayıncaya kadar onunla da mütareke devam edecektir. Böylece Osmanlı Padişahının Macaristan ve Orta Avrupa siyasetinde yeni bir safha kapanıyordu. Hâkim olan anlaşma prensibi, baba ile oğlu arasındaki iştirak-i emval esasına göre, bir kısım Macar arazisi Ferdinand'a bahşedilmiş, fakat memleket ve tebaası, bir anlama göre, babanın yüksek himaye ve hâkimiyeti altında addolunmuştur.

Bu vaziyette demek oluyor ki, Kanunî Sultan Süleyman ve onun devleti Zapolyai ile 1528'de, Habsburg Ferdinand'la ise 1533'de anlaşma yapmıştı. Bu iki anlaşma arasında özellikle şu fark söylenebilir: Birincisi millî Krallık ideolojisi takip ederken Osmanlı himayesini kabullenmiş -Avusturya ve bir kısım Macar tarihçileri Osmanlı ordularını Hristiyanlar üzerine saldırtmıştır derler- Ferdinand ise, Padişahı mümkün mertebe kendi patrimonium memleketlerinden ve kısmen de Macaristan'dan uzak tutmak istemiştir. Ancak bu iki siyaseti de hatalı bulanlar günden güne çoğalıyordu Macaristan'da ve bunlar Zapolyai'nin Osmanlılara tâbi olmasını Millî Krallık fikrinin iflâsı sayıyorlar, Ferdinand'ın hareketinin ise, yabancı bir kralın Macaristan'ı müdafaa edebileceği hakkında beslenen ümitleri boşa çıkardığının ispatı şeklinde yorumluyorlardı. Zira Ferdinand, 1533 anlaşmasını, türlü mülâhazalarla, kendi ile beraber olan Macar asilzadelerinden gizlemişti ve ancak anlaşmanın musaddak nüshasını Türk elçisi Viyana'ya geldiği vakit açıklamak zorunda kalmıştı.

Bundan sonra, memlekette mevki ve servet sahibi büyük asilzadelerin çoğunluğu Macaristan'da evvelâ iki kralın uzlaşmasını temine, sonra da çifte krallığa nihayet vermek istikametinde gayret sarfına başladılar. Bu sonuncu hal şekli ise, hiçbirinin tahttan ve haklarından vazgeçmemesine ve birinin diğerini mağlup edip ortadan kaldıramamasına göre ikisinden birinin ölümü halinde hayatta kalacak olanın bütün memleketi kendi elinde birleştirmesinden başka bir surette düşünülemez ve gerçekleştirilemezdi. Binaenaleyh, bu yeni telâkki, krallardan birinin ölümü ile onun hâkimiyetinin sona ermesini icap ettiriyordu. Zapolyai Yanoş yaşlı, bekâr ve çocuksuz bulunduğu için, bittabi onun daha önce ölmesi daha muhtemeldi ve bu takdirde memleket de bütünü ile Ferdinand'a kalmalı idi. Evvelâ, her iki kralı birleşme ve anlaşma zihniyetine ve bu düşüncenin gerçekleştirilmesine zorladılar. Bu iş oldukça güç yürüyordu. Zira Zapolyai ve Ferdinand, değişik siyasî şartlar altında, zaman zaman, birbirlerini belki silâh kuvvetiyle memleketlerinden çıkarabilecekleri hakkında bir ümide kapıldılar. Ferdinand, İstanbul'a giden yolu bir defa keşfettikten, yani, doğrudan doğruya Kanunî Sultan Süleyman ve onun vezirleri ile münasebete başladıktan sonra, sık sık elçilerini göndermiş ve bu vasıta ile Zapolyai'nin kendisi ile her türlü anlaşma niyet ve teşebbüsünü Padişaha ifa etmiş, bu suretle, Osmanlı hükümdarının Kral Yanoş'a taraftarlıktan vaz geçerek ve bunu artık lüzumsuz addederek memleketin doğu kısımlarını, yani, Zapolyai'nin elinde bulunan Şarkî Macaristan'ı kendisine vereceğini ümit eylemişti. Hâlbuki bu ümidi gerçekleşmiyor, üstelik ağabeyi Beşinci Şarl de her vesile ile ona Zapolyai ile anlaşması için tesir etmeye çalışıyordu. İmparatoru şimdi artık yeniden Batı Avrupa'daki mücadeleler ve İtalya meseleleri işgal ediyordu. Türlü sıkıntıları arasında kendisinden yardım isteyen küçük kardeşine o, bir an önce hasmı ile anlaşmasını tavsiye eyliyordu.

Bu sırada, yani 1534'de Gritti'nin Erdel'de katli de iki kralı bir anlaşmaya meylettirecek bir hâdise gibi görünüyordu.

Gritti, Divân-ı Hümâyûn'un nazarında Macaristan meselelerinde mütehassis telakki ediliyordu. İbrahim Paşa vasıtasıyla Kanunî Sultan Süleyman ile de az çok aşinalık temin etmiş bulunan Gritti,

bilhassa, Viyana ile anlaşmadan sonra, Macaristan'da resmî bir ajan, oraya ve hatta bütün Orta Avrupa'ya ait malûmatı muntazaman Divân-ı Hümayun'a arz ve ıblâğ eden bir temsilci gibi idi. Kendisini adeta Macaristan'ın fiili hâkimi telakki ediyordu. Memleketi baştan başa dolaşır, beraberinde Osmanlı ordusuna mensup muhtelif askerî birliklerden (Martoloz, Yeniçeri vesaire) bir miktar bulundurur, büyük küçük herkesten kendi kaprislerine mutlak itaat isterdi. Bizzat Kral Zapolyai ve onun sarayı, muhiti Gritti'den fevkalâde çekinir, onun Padişah nezdinde aleyhlerinde küçük bir imada bulunması ile her şeyi kaybedeceklerini tahmin ederlerdi.

Gritti'nin nüfuz ve otoritesi nispetinde ihtirası da artmıştı. Zapolyai'nin taraftarları arasındaki kuvvetli ve nüfuzlu şahsiyetleri bertaraf etmeye çalışır, böylece, onun üzerinde mutlak otoriteyi elde etmeyi isterdi. Bunlardan bazıları ile ciddi mücadeleye girişti. Kendisi Zapolyai'den Erdel Voyvodalığı'nı istiyordu Hatta Gritti'nin Erdel, Eflak ve Boğdan'ı birleştirerek büyük prenslik teşkil etmek hususunda bir tasavvuru bulunduğ u da umumiyetle iddia edilir. Hâlbuki Zapolyai Macar kralı sıfatıyla Erdel'i başka bir asilzadeye tevcih etmişti. İşte Gritti bu adamı ortadan kaldırmak için plânlar kurdu ve suikastlar tertip ettirdi. Kendi taraftarlarından birine bir miktar yeniçeri kuvvetleri de katarak rakibini öldürttü. Bu cinayet memlekette büyük bir tepki uyandırdı. Bir anda bütün Erdel (Transilvanya) Gritti ve onun adamları aleyhine ayaklandı. Bu bölgede yaşayan Sekel (Székely), Sakson, Macar ve Rumenler Gritti'nin idaresinden ve entrikalarından kurtulmak istediler. Topladıkları kuvvetler ile -ki başlarında Majlad Istvan adlı bir asilzade kumandan bulunuyordu- Gritti aleyhine geçtiler ve onu Erdel'de bir kaleye (Magyes: Gyula kalesi yanında) sığınmaya mecbur bıraktılar. Gritti Tuna boylarındaki Türk kalelerinden yardım istedi ise de buna zaman kalmadan Majlad kısa bir müddet içinde kaleyi ele geçirdi. Gritti'yi ve yanındaki muhafızları ve bu arada Yeniçerileri kılıçtan geçirdi (1534).

Zapolyai, Gritti'nin katlinden sonra Padişahın bir intikam hareketinden korkmuştur. Fakat Ferdinand'la Divân-ı Hümayun arasında teati edilen muhaberatta bu katil hâdisesi bahis konusu edilmiş

ve Nemçe kralı bundan sorumlu tutulmak istenmiştir. Nitekim İrakeyn seferinden sonra Ayas Paşa'nın Sadrazam olmasından sonra Avusturya elçisini bu meselede sorguya çektiği görüldü ve Osmanlı hükûmetinin bu hâdisede Zapolyai'den fazla Ferdinand idaresini suçlu kabul ettiği anlaşıldı.

Zapolyai, bu endişesinin yersiz olduğunu ve Osmanlı hükûmeti tarafından şimdilik bir tehlike bulunmadığını görünce, Ferdinand'la anlaşmak hususunda yine müşkülpesent davranmaya başladı. Bir müddet Fransız ittifakına güvenerek bu konuda yani anlaşma hususunda açılan müzakereleri bililtizam uzattı, fakat sonra anladı ki, François artık kendisine büyük bir önem vermemektedir. Bu durumda, yani, Avrupa'daki yeni politik gelişmeler karşısında iki kral da tamamen kendi hallerine terk edildiklerini anlamışlar ve birbirleri ile anlaşmaktan başka hal çaresi mevcut olmadığını görmüşlerdi.

İşte bu zorunluluk muvacehesinde Varad (Nagyvarad = Grosswardein) de iki tarafın temsilcileri arasında müzakereler tekrar başladı. Fakat bu sırada anlaşılmıştı ki, istikbalde bütün Macaristan Krallığı Zapolyai ailesine değil Habsburgların eline geçecektir. Zira o devirde kralın seçilmesi konusunda şahıstan fazla, aile ve kan düşünülmüştü. Hülâsa, müzakereler birçok safhalar geçirdikten, her iki tarafın muhtelif teşebbüsleri veya tereddütleri görüldükten sonra, bilhassa Zapolyai'nin sadık adamı Martinuzzi'nin (Frater György) gayreti neticesinde Şubat 1538'de bu şehirde iki kral arasında gizli bir anlaşma vuku buldu. Buna göre, Kral Yanoş'un ölümünden sonra çocuğu olsun olmasın bütün Macaristan Ferdinand'a intikal edecektir. Şimdiye kadar seçim prensibini takip etmiş bulunan Zapolyai, şimdi artık iki asır sonra Mari Terez zamanında kabul edilecek olan Pragmatica Sanctio esasını kabul etmiştir ve Macarların Habsburg hanedanından bir kralı başlarında tutmak mecburiyetini taahhüt eylemektedir. Bu anlaşma, aynı zamanda, Zapolyai'nin ileride muhtemelen doğacak olan varisinin durumunu da tespit etmekte idi. Hülâsa, şimdiye kadar mücadele ile geçen 12 sene zarfında Yanoş'un takip ettiği her türlü millî ve İskit tabir edilen ruh, çeşni tamamen kalkmış ve kaybolmuş görünmektedir.

Formalist bir zihniyete malik olan Ferdinand için bu, çok iyi bir netice idi ve ehemmiyetli olan şey, yani rakibinin, hükümdarlıktan Zapolyai ailesi namına feragat etmesi ve Habsburgların istikbalde Macar Krallığı'na geçmesini kabul ve taahhüt etmesi idi.

Kanunî Sultan Süleyman Varadin anlaşmasının yapıldığı sene (1538) Boğdan seferini yapmış, fakat bu son hareketinden haberdar olmadığı mahmisi hakkında tabiatıyla bir cezayı düşünmemiş ve Erdel'e dokunmamıştır. Kral Yanoş da bu anlaşmanın ilânını uzun bir zaman için geciktirmek istemekte, sadık adamı Frater György de efendisinin sadakatini teyit eden bir mektubunu birçok hediyelerle Âsitane-i Saadet'e göndermekte kusur etmemekte idi. Mamafih bu anlaşmadan daha bir sene geçmeden Zapolyai, o sırada Habsburg aleyhtarı bir siyaset takip eden Leh kralının kızı Jagellon Izabella ile evlenip de ona düğün hediyesi olarak birçok kale ve şehirler vermek ve bu suretle Varadin anlaşmasını komplike bir hale sokmak yoluna girince, Ferdinand da kendisinin de iyi niyet beslemediğini ispat etti ve o sırada (1539) İstanbul'a gönderdiği elçisi vasıtasıyla, vaktiyle Padişah'tan ve Dîvân-ı Hümâyûn'dan gizlemeye müştereken karar verdikleri, Varadin anlaşmasını ve bunun şartlarını ifşa etti. bu haber üzerine, Kanunî'nin, Veziriâzam Lütî Paşa'ya "Bu iki Kral başlarında taç taşımaya lâayık değillerdir, sözlerinde durmazlar, ne Allah korkusu, ne de insanlardan utanmaları, muhafazasına yemin etmiş oldukları ahidnameyi bozmaktan kendilerini men edememişlerdir" dediği, Zapolyai nezdine de bir çavuş göndererek ona "nankör, sana yaptığım iyilikleri unuttun, sana Krallığı temin ve düşmanlarına karşı seni müdafaa ettiğim halde bana ihanet ediyorsun, alicenaplığımı kötüye kullandığın için cezayı pek yakında göreceksin" mealinde ağır bir name gönderdiği, bazı tarihlerde kaydedilirse de, bunun sıhhati hakkında tereddüt edilebilir. Zira bu hususta herhangi bir emare görülmemekte ve bir tedip teşebbüsüne girişildiği de bilinmemektedir. Zapolyai'nin ve Martinuizzi'nin vaziyeti idare ettikleri, padişahın teveccühünü muhafazaya çalıştıkları tahmin olunabilir. Çok geçmeden bir Erdel isyanını bastırdığı sırada Zapolyai ölür (22 Temmuz 1540) fakat ölümünden birkaç gün

evvel, Budin sarayında bir oğlunun doğduğunu haber almıştır. Bu durum karşısında, Varadin anlaşmasının uygulanmayarak oğlunun Kral olmasını vasiyet ettiği, hal-i ihtizarında memurlarına ve sadık adamlarına “Avusturya boyunduruğundan Macaristan’ı kurtarmak için hiçbir fedakârlığı esirgemeyiniz. Bu hususta bütün Hristiyan hükümdarların dostluğunu sağlamak için müracaat ettikleri Osmanlı Padişahı Sultan Süleyman’dan yardım ümit edebilirsiniz” dediği görülmektedir. Çocuğuna üç sadık adamını vasi tayin etmiş, bu çocuğun Kral tanınması için de Verböci adındaki memurunu İstanbul’a göndermiştir. Diğer taraftan Zapolyai’nin ölümünden haberdar olan Ferdinand da derhal ve ikinci bir elçiyi (Andronicus Tranquillus) yeni bir talimatla İstanbul’a göndererek Veziriâzam Lütü, Vezir Rüstem paşaları, tercüman Yunus Bey’i kayırmak suretiyle, Avusturya menfaatlerini korumak hususunda hiçbir şeyin ihmal edilmemesini temine çalışmıştı. Bu ölüm haberi İstanbul’a geldiği vakit Izabella’dan doğan çocuk hakkında bazı şüpheli şayialar dolaşıyordu. Bilhassa Zapolyai’nin düşmanları bu çocuğun meşruiyeti hakkında herkeste tereddüt uyandırmışlardı. Bu sebeple, Padişah bu meseleyi tahkik için Budin’e bir çavuş gönderdi. Kraliçe çavuşun yanında çocuğuna süt verince çavuş diz çökerek bebeğin ayağını öptü ve elini çocuğun göğsüne koyarak büyüdüğü zaman Macaristan’da icra-yı saltanatına ve hükûmet edeceğine Padişah adına yemin etti (Katona, Verancnics Antal’ın mektupları).

Bazı Macar tarihçileri, vasilerin yani küçük çocuğa naiplik yapmaya memur kimselerin Güney Slavlarına mahsus his ve düşüncelere kapılarak Türkleri bu bölgede de nizam ve sükûnu, otoriteyi sağlamaya muktedir yegâne kuvvet telâkki ettiklerini, zira niyabet meclisi azasından ikisinin Martinuzzi ve Petrovics’in menşeleri itibariyle Cenup Slavlarından bulunduklarını iddia ile, bunlar haricindeki Macar asilzadelerinin yani Zapolyai’ye tâbi Krallık mıntakasındaki büyük asilzadelerin hemen istisnasız bir şekilde Ferdinand’a temayül gösterdiklerini bildirir, buna misal olmak üzere, stratejik önemi olan birçok kalelere (Eger, Siklós, Valpó, Sárospatak) sahip olan Peryeny’nin Ferdinand’ın Budin’i almak üzere gönderdiği orduya iltihak eylediğini

ilâve ederler. Filhakika, birçok asilzade ve kilise adamı, Ferdinand'dan, Budin'in henüz Türk yardımcı kuvvetleri gelmeden bir an evvel işgalini istemişlerdi. Bu maksatla da Ferdinand da bir ordu gönderdi. Fakat Budin'i müdafaa edenlerin başında bulunan Martinuzzi Türk yardımına güveniyordu, müdafaanın ruhu oldu. Budin'in Ferdinand kuvvetleri tarafından muhasara edildiği haberi İstanbul'a geldiği sırada Verböci Kanunî Sultan Süleyman tarafından huzur-ı hümayuna kabul olunuyordu. Zapolyai'nin vasiyeti mucibince Macaristan'ın vergisini getirmişler ve takdim etmişlerdi. Binaenaleyh bu meşru ve dürüst hareket karşısında hiçbir güçlük çekmeyecekleri muhakkaktı. Nitekim aldıkları beratta, şimdiye kadar Kral Yanoş'a terk edilen ve esasen kılıç hakkı olarak Padişahın bulunan Macar memleketlerinin bundan sonra da harac-ı meşru mukabilinde onun oğlunun olacağı tasdik ediliyordu. Budin'e Türk yardımı gecikmedi ve Ferdinand'ın kumandanı muhasarayı bırakmak ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bunu mazur göstermek için de İstanbul'daki elçilerine yeni bir talimat gönderdi. Dîvân-ı Hümayun'da daima şikâyet vesilesi yapılan Budin muhasarası için Avusturya elçileri şu mazereti ileri sürüyorlardı: "Devlet-i Aliyye ile Avusturya arasında ancak iki aylık bir mütareke bulunduğu için buna teşebbüs olunmuş, diğer taraftan Kral Ferdinand ne Hırvatistan'a ne de Padişaha ait diğer bir memlekete taarruz etmeyip sadece aralarında ihtilâf mevcut olan Zapolyai'nin memleketi üzerinde hak iddia eylemiştir." Müzakereler bir müddet devam etti fakat 7 Kasım'da (1540) huzur-u hümayuna kabul olunan Ferdinand'ın elçisi, Kanunî Sultan Süleyman'ın şiddetli bir hitabına, "Ferdinand'a söylemedin mi? Macaristan bana aittir, o halde buraya nice geliyorsun?" şeklindeki sözlerine maruz kalınca mülâkat ve müzakereler birdenbire kesildi. Dîvân-ı Hümayun'un, Ferdinand ile yeni bir harp açmanın münasip olup olmayacağı hakkında Padişahın huzurunda üç saat süren müzakeresinden sonra muharebe açılması hakkında karar verildi ve bu keyfiyet ilân edildi.

Kral Yanoş'un ölümü ile Macaristan meselesinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın ve Osmanlı hükûmetinin nokta-i nazarı, öyle görünüyor ki, esaslı surette değişmişti. Padişah, Macar Krallığı'nın Alman

İmparatorluğu karşısında, eskiden olduğu gibi, kendi bağımsızlığını müdafaa edebileceğini artık ümit edemezdi. Bilâkis İmparatorluğun Macar Krallığı ile birleşerek aşağı Tuna'ya kadar ineceğini ve Balkanlar'daki Türk memleketlerine taarruz için daha fazla imkânlarla sahip olabileceğini hesaplıyordu. Eğer, Osmanlı Devleti'nin Alman İmparatorluğu ile doğrudan doğruya komşu olması gerekiyorsa, Türk hududunun aşağı Tuna'da değil Budin'in batısında ve şimalinde olması daha faydalı idi.

Osmanlı stratejini ve gayelerini, hazırlıklarını Ferdinand da biliyordu. Bu sebeple kendisi de Budin'i elde etmek için büyük hazırlıklara girişti. Memleketin beka ve mevcudiyetinin Budin'e sahip olmakla temin edilebileceğini, hatta kendi Krallığının mukadderatının bile buna bağlı olduğunu söylüyordu. Filhakika, Mayıs 1541 başlarında Roggendorf vasıtasıyla tekrar Budin'i muhasara ettirdi. Kale, bu kumandanın 11 sene evvel muhasara ettiği zamana nazaran daha müstahkem ve kuvvetli görünmekle beraber, mukavemet yine Martinuzzi sayesinde şiddetli oldu. Budin'i teslimet taraftar olanlar da yok değildi. Hatta muhasara ordusu kumandanı ile gizlice anlaşmışlardı da bu hususta... Fakat 23 Haziran'da İstanbul'dan hareket eden Padişah ve Osmanlı ordusu gittikçe yaklaşıyor, muhasaradan ve muhtelif sabotaj denemelerinden bir netice alamayan Roggendorf ordusu gittikçe sıkışık bir duruma düşüyordu. Neticede, Yahya Paşa-zâde Mehmet Paşa ile Ulama Paşa kuvvetlerinin Gellert tepesindeki tahkimatına -ki bizim tarihçiler Macarcadan aldıkları tabur kelimesini ıstabur yaparak buna ıstabur demekte ve bu seferde de ıstabur Seferi tabir etmektedirler- şiddetle hücum edip bunları mahvedince Ferdinand'ın ordusu büyük bir yenilgiye uğradı, karmakarışık firara mecbur oldu. 26 Ağustos'ta Budin'e vasil olan Padişahın karargâhı da eski Budin'de, Obuda (Altofen)'da kuruldu.

30 Ağustos'ta Padişah tarafından Budin sarayındaki kraliçeye ve küçük çocuğa hediye ve armağanlar gönderildi. Bunları götüren Çavuşbaşı Ali Ağa Kraliçeye Padişahın selâmını söylemiş: "Kralzadeyi elbette saadetlü Padişah görmek ister..." diye çocuğu nezdi-ne istetmişti. Kraliçe biraz tereddüt ederse de başka yapılacak bir

şey yoktur ve çocuk altın yaldızlı bir arabaya konularak, Niyabet Meclisi üyeleri ve müşavirleri ile birlikte Padişahın otağ-ı hümayununa gelirler ki, bu arada yeniçeriler de kan dökmeksizin ve kaleyi seyretmek bahanesiyle girdikleri şehirde kale kapılarını tutmuş ve başsız kalan şehri işgal etmişlerdir. Tarihçilerimiz bunu “bir rey-i hüsn-i tedbir-i müstahsene” olarak belirtir ve “Serlevha-i evrak-ı fütuhata yazılmağa lâyıktır” derler. Halka silâhlarını teslim ettikleri ve yeniçerilere iyi muamele ettikleri takdirde mal ve canlarına dokunulmayacağı ilân olunmuş ve böylece Budin bir Türk beldesi olmuştur. Kraliçenin müşavir ve saltanat naipliği üyeleri Padişahın nezdinde bir hafta karargâhta alıkonulmuş ve bu müddet zarfında Macar ve Macaristan meseleleri Dîvân-ı Hümâyun'da ariz ve amik, icabında onlarla da müşavere edilmek suretiyle, müzakere olunmuş, bu arada Kraliçenin ve Kral-zadenin -ki tarihlerimizde Kral İştivan diye anılmaktadır- mukadderatı da bahis konusu edilmiştir. Birkaç gün sonra Nişancı Celâl-zade yanında bir tercüman olduğu halde Kraliçeye müzeyyen bir berat getiriyordu. Ki bunda çocuk Kral büyüyünceye kadar “Erdel vilâyetinde sancak-ı hümayun verilip sonra erişip yarar olduktan geru babası yerine Üngürüs Krallığı tevcih” olunacağı belirtiliyordu. Bundan sonra Budin eyaleti teşekkül etmiş ve teşkilâtı tamamlanmıştır. Kraliçe de çocuğu ile birlikte 5 Eylül'de Budin sarayını terk edip Erdel'deki Lippa kalesine gitmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman ve Osmanlı ordusu henüz Budin'de iken Ferdinand'ın elçileri yine gelmiş ve Padişah tarafından da kabul edilmişlerdi. Birçok hediyelerle gelen elçilerin arzu ve teklifleri anlaşıncı Padişah, huzurunda artık fazla kalmalarına müsaade etmemiş ve başka diyecekleri yoksa bırakınız gitsinler diye izin vermişti. Rüstem Paşa ise, son şart olmak üzere, Ferdinand'ın son zamanlarda zapt etmiş olduğu memleketleri tamamen iade ve Macaristan'ın geri kalan kısımlarını ki, kendi elinde bulunan Batı ve Kuzey Macaristan için vergi taahhüt olunmadıkça bir barış anlaşmasının mümkün olamayacağını bildirmişti. Ferdinand'ın elçisi bu teşebbüsünde bir başarı elde edememişse de öyle görünüyor ki, bir kısım Erdel asilzadelerini Habsburglar lehine kazanmaya çalışmıştı. Nitekim bu

sıralarda Balassa isminde bir Macar asilzadesi Erdel'i Osmanlı Devleti aleyhine isyana tahrik etmekte idi ki, onun aleyhine ısdar edilen bir ferman-ı hümayunda, Erdel halkı intibah ve sadakate davet olunuyor, bu memleketin Padişahın himayesi altında bulunan küçük Krala ve Kraliçeye bağlı kalması gereği hatırlatılıyor, Ferdinand'ın tahrik ve emirlerine kapılacak olurlar ise başlarına büyük belâların geleceği, Osmanlı ve Tatar kuvvetlerinin memleketi tahribe hakkı olacakları belirtiliyordu.

Mamafih ertesi sene Ferdinand tekrar Tranquilus'u gönderecek yeni bir teşebbüs yapmaktan geri durmadı. Ferdinand bu defa da Padişahın merhamet ve ihsanına bir delil teşkil edecek olan Macaristan'ın kendisine terki mukabilinde senede 50.000, bu da kâfi görünmezse 100.000 duka takdimini teklif ediyordu. Vüzera, Tranquilus'un tekliflerini o derece ehemmiyetsiz tuttular ki, Padişahın huzuruna kabulüne bile rıza göstermediler. Ferdinand'ın, Zpolyai ile kendi arasında mevcut muahedeye müstenit olan hakkının meşruluğuna dair Tranquilus'un ileri sürdüğü sebeplere cevap olarak vezirler fetih hakkını serdettiler. Veziriâzam Hadım Süleyman Paşa, beyliğini Osmanlı Devleti'ne karşı müdafaa etmiş olduğu için bütün ailesiyle birlikte imha edilmiş olan Alâ-üd-devle'nin akıbetine uğrayabileceğini metbuuna yazmasını elçiye ihtar edecek derecede cesur konuştu. İkinci Vezir Rüstem Paşa ise dedi ki "İbrahim Viyana'yı ancak parmağının ucuyla tutmuştur, ben iki elimle kavramak isterim. Metbuun bize karşı sadece kendi tebaası olan Alman, İspanyol, İtalyanları değil, bizimkileri de Macarları, Erdelliler ve Ulahları da tahrik etmektedir. Eğer sen Padişahın huzuruna kabul olunmak ve onun elini öpmek şerefini elde edemiyorsan bunu getirdiğin tekliflerden başka bir şeye yorma."

Diğer taraftan, Ferdinand Budin'in bir Türk eyaleti olduğunu görünce telâşa kapılmış ve bütün Avrupa umumî efkârını Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçirmeye çalışmıştı. Elçileri henüz İstanbul'da bulunduğu sırada Peşte'yi muhasaraya başlamış, müteakiben de Bohemya, Moravya vilâyetlerinden, İtalya ve İspanya'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle de Budin'i ele geçirmeye teşebbüs etmişti. Bu

esnada Fransa kralı yine İmparatora karşı sıkışık bir durumdadır, Avrupa'daki diplomatik faaliyetten ve Osmanlılar aleyhine yapılan hazırlıklardan, işine geldiği derecede ve nispette, Divân-ı Hümayun'u haberdar etmektedir. Peçevi'nin bu münasebetle "Frençe kralının vaki halî Padişaha ilâm eylediği, Nemçe'nin bazı dostluk mülâhaza ettiği kibarını... bu cemiyet ve imdattan men sadedinde..." olduğu yolundaki kaydını teyit edecek başka bir delil yoktur. Ancak, muhasaralar sırasında bir aralık Almanların hareketsiz kaldıkları, Macarların da kendilerini müttefiklerinin nazarında şüpheli bir duruma düşüren bir şekilde Osmanlı kumandanları ile anlaşma temayülü gösterdikleri bilinmektedir. Hulâsa, kısmen de aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden, bu ittifak ve yüz bin kişilik ordu bir işe yaramamış ve muhasarayı kaldırmak zorunluluğunu duymuşlardır.

Peşte muhasarası İstanbul'da duyulunca Padişah Edirne'ye doğru yola çıkmıştı. Gerçi o kış Edirne'de geçirmek için hareketi evelden kararlaştırmıştı. Fakat Budin ve Peşte'deki muhasara ve savaşlar daha ciddi bir şekil ve renk alsaydı, belki de mevsimin gayrı müsait bulunmasına rağmen bir sene sonra yapılacak sefere daha 1542 son baharında başlanmış olurdu ki, ertesi sene yapılan (1543) onuncu sefer-i hümayunun -ki Estergon ve İstolni Belgrad seferi diye meşhurdur- sebep ve âmillerini ve Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa siyasetinin aynı istikametteki hedeflerinin yeni tezahürlerini bir sene önce cereyan eden bu hâdiselerde aramak gerekmektedir.

Bu sefer, esas itibariyle, Budin bir Osmanlı eyaleti olduktan sonra, onun emniyette kalabilmesi için alınması lâzım gelen kalelerin zaptı ve eyalete ilhakı gayesiyle yapılmıştı. Stratejik ve siyâsî hedefler tamamen gerçekleşti. Estergon, İstolni Belgrad'dan başka birçok fütihat daha yapıldı ve Budin eyaletinin hinterlandı genişletildi. Böylece sosyal ve ekonomik birçok faydalar da sağlanmış oldu. Bundan sonra üç sene müddetle birbirini takip eden elçilik heyetleri vasıtasıyla Ferdinand müzakerelere devam etti ve bu müddet zarfında Macaristan'da resmen savaşılar fasıla verilmiş oldu. En son olarak gelen Avusturya elçisi Weltwick (1546) sonları bir taraftan Fransız elçisi d'Aramon'un barış aleyhindeki telkinlerini, diğer

yandan Avusturyalı olup da Osmanlılara iltica eden Baron Roggendorf'un (Budin'i iki defa muhasara eden Roggendorf'un oğlu) Kanunî Sultan Süleyman'ı yeni bir Macaristan seferine ve Viyana muhasarasına teşvikini tesirsiz bırakmak ve her ne bahasına olursa olsun barışı kurtarmak gayretinde idi. 14 Aralık 1546'da Padişah tarafından Edirne'de kabul olundu. Hediyeelerini, itimatnamesini takdim etti. Ve böylece müzakereler başladı, derhal bir neticeye varılamıyordu. Zira Macaristan topraklarında karşılıklı olarak tecavüzler ve hâdiseler sürüp gidiyor, her iki tarafın da bu konuda şikâyetleri bulunuyordu. Bu yüzden müzakereler aylarca sürdü. Bu arada barışı akim bırakmak isteyen Fransa kralı François, İngiltere kralı Sekizinci Henri ölmüşler, milletlerarası durumda bir sükûnet hâsıl olmuştu. Nihayet 19 Haziran 1547'de Rüstem Paşa'nın konağında beş senelik bir barış anlaşması imzalandı. Bunun en mühim kısmı İmparator ve kardeşinin Padişaha senevî 30.000 dukalık bir vergi ödeyecekleri hakkındaki madde idi. Bu miktar hesaplanırken, 5.000 dukası Avusturya'ya terk olunan asilzadelerin arazisine karşılık, keza yine Macar asilzadelerinden Perényi ve Török'ün arazilerine karşılık olmak üzere 10.000, vaktiyle defterdar Halil'in tahrir ettiği Estergon, Komarom arasındaki süvari tımarı olarak kaydedilip de bu defa Avusturya tarafına düşen yerler için 5.000 ve bir de evvelce kararlaştırılan senevî 10.000 duka bu yekûna baliğ olmuştu. Bu vergi vadelerle günü gününe ödenecekti. Bundan başka her iki tarafa kaçmış olan tebaanın karşılıklı olarak iade edileceği, suçlu olarak Padişahın memleketine iltica etmiş olan Hristiyan yabancıların cezalandırılması, tacirlerin karşılıklı olarak ticaret yapmak hakları barış anlaşmasına derç edilmişti. Tasdik edilen nüshalar üç ay içinde teati olunacaktı. Filhakika bu senenin sonuna kadar elçiler gidip gelerek musaddak nüshaları teati ettiler. İmparator Şarlken'in birinci olarak dâhil olduğu bu muahedeye ayrıca Fransa kralı ve Venedik doçu da ithal olunmuştu. Son defa Rüstem Paşa'ya veda eden elçi Malvezi'ye, Sadrazam demişti ki" müsalağanın sürekli olamayacağı hakkında Fransızlar tarafından ileri sürülen iddiayı fiilen tekzip etmek size aittir. Ferdinand Martinuzzi'ye inanmamalı ve Osmanlılar

aleyhinde yazacağı mektupları Padişaha göndermelidir, Dîvân-ı Hümâyun da aynı şekilde hareket edecektir.”

Dîvân-ı Hümâyun'un Erdel'de bu tarihten çok söz sahibi olan Martinuzzi yani Rahip György (Frater György) hakkındaki şüpheleri tamamen yerinde idi. Kraliçe ve küçük Kral ile (Janos Zsigmond) 1541'den sonra gelerek Lippa'ya yerleşen Martinuzzi, öteden beri bir dereceye kadar muhtariyeti olan Vaj da denilen en yüksek idarecinin idaresi altında siyasi hakları bulunan üç milletin (Székely, Macar ve Sakson) hususi imtiyazlarına ve millî ananelerine riayet edilmek şartıyla bir statüye sahip Erdel'in eski teşkilatında, yeni şart ve ihtiyaçlara göre bazı tadilat yaptı, idare merkezini bizim Erdel Belgrad'ı dediğimiz Gyula Fehérvy'ya nakletti, Partium denilen ve Tisza boyundaki Budin eyaleti ile Erdel arasındaki araziye Erdel'e ilhak eyledi ve bunları da Padişaha verilecek vergiye iştirak ettirdi. Bir müddet sonra Rahip Jorj'un Ferdinand'la müzakereye giriştiği anlaşılmaktadır. Ona göre, Erdel, ancak birlik halinde bir Macaristan'ın Habsburg vali tarafından Türklere karşı himaye edileceği bir zamana kadar rol oynayabilirdi. Bu gerçekleştikten sonra, o, Erdel muhtariyetinden veya istiklâli fikrinden derhal vazgeçebilirdi. Bu sebeple, memleketi işgal etmeleri ve bu uğurda teşebbüse geçmeleri için Habsburglar nezdinde gittikçe daha fazla bir nispette harekete geçti. Onlara gönderdiği mektuplarında hakikî duygularını ve arzularını belirtiyor, Padişaha gönderdiklerinde ise riyakâr bir ifade kullanıyordu. Papa'ya da rica mektupları göndermiş ve Ferdinand'la İmparatorun harekete geçerek Kraliçe İzabella ile küçük çocuğu himayesine almalarını sağlamasını rica etmişti. Nihayet bu türlü gayret ve tavassutlar neticesinde Ferdinand ve İzabella'nın adamları evvelâ 1549'dan sonra, katî olarak Temmuz 1551'de bir anlaşma imza ettiler ki, Osmanlı hükûmetinden gizli olan bu anlaşmaya göre Kraliçe İzabella oğlunun namına bütün Erdel'i ve Macaristan'ı Habsburglara teslim edecekti. Diğer yandan, Martinuzzi Padişaha hakikate aykırı mektuplar göndererek oyalama siyaseti takip ediyordu. Nihayet Kanunî Sultan Süleyman ve Dîvân-ı Hümâyun gerçek durumu anladılar ve Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa (Sokullu) ile

Ulama Paşa'ya Erdel'e karşı askerî harekâta girişmeleri emredildi. Onlara Kırım hanı da kuvvetleriyle iltihak edecekti. Slankamen'de Sokullu'nun kumandasında 60.000 kişilik bir kuvvet toplanınca Rahip, Rumeli beylerbeyini de aldatmaya çalıştı, Padişahın sadık tebaasından bulunmakta berdevam olduğunu ve bundan sonra verginin zamanında tediyesini taahhüt ettiğini bildirdi. Vaki hatanın kendisine değil, fakat meydana getirdikleri karşılıklarla memleketin kaynaklarını kurutmuş olan Kraliçe ile Petrovics'e ait bulunduğunu ileri sürdü. Mamafih harekât durmadı bu ve müteakip senede Erdel âsilerinin tedibi, Temeşvar ve Eğri kalelerinin fetih teşebbüsleri vuku buldu. Temeşvar feth olundu ve yeni bir eyalet halinde teşkilâtlandırıldı. Diğer mühim stratejik bir mevki olan Szolnok alındı ve bir sancak haline getirildi ve daha bazı fetih hareketleri ile Macaristan'da sükûn ve istikrarın tesisine çalışıldı.

Bu arada Ferdinand da Martinuzzi'nin kendisine ihanet ettiğini ileri sürerek onun aleyhine Erdel'de harekete geçmiş ve kumandanı Castaldo vasıtasıyla papazı katlettirmişti. Erdel bir müddet Castaldo ordularının tahakküm ve zulmü altında kaldı. Castaldo 1553'de memleketi terk ettikten sonra burayı bir müddet yine Ferdinand namına voyvodalar idare ettiler. Bu sırada Kanunî Sultan Süleyman Nahcivan seferi ve Şark meseleleri, Şehzade Mustafa hâdisesinin tepkileri ile meşguldür ve Macaristan siyasetinde aktif bir rol oynamamaktadır. Fakat Erdel Diyet Meclisi kararsızlığa nihayet vermek maksadı ile 1556'da Lehistan'a oğlu ile kaçmış olan Kraliçe ve oğlunu Erdel hükûmetinin başına davet etti. Padişahın emri ile Eflâk ve Boğdan beyleri daveti kabul ve Padişahın da iradesine itaat eden İzabella ve Yanoş Zsigmund'ı Lehistan'dan alarak Erdel Belgrad'ına getirdiler. Bundan sonra Janoş Zsigmond ölümüne kadar bu bölgeyi Osmanlı Devleti himayesinde idare etmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman ve Osmanlı Devleti mühim bir iç buhran geçirmekte idi, Selim ve Bayezid mücadeleleri sırasında, Macaristan, Erdel ve Orta Avrupa meseleleri daha ziyade mahallî ümeranın inisiyatifine terk edilmişti ve onlar siyasî ve askerî tedbirlerle devletin menfaatlerini korumaya çalışıyorlardı. Burada hudut

hâdiseleri, karışıklıklar, akınlar, yağmalar eksik olmamakla beraber, Ferdinand da barışı mahir elçileri Busbecq, Verantius vasıtasıyla sağlamaya ve devama gayret gösterdi. Rüstem Paşa'nın ölümüne kadar da katî bir ihtilâftan çekindi.

Semiz Ali Paşa iktidarı ele alınca, Akdeniz siyasetinde olduğu gibi Tuna havzası ve Orta Avrupa siyasetinde de nisbî bir sükûn başlamıştı. Ali Paşa'nın müsait bir tavır takınması Ferdinand'ın elçisi Busbecq'in işini hayli kolaylaştırdı ve nihayet Mart 1562 muahedesi Tuna havzasında sulh ve sükûnu yeniden bir müddet için tesis etti. Bu anlaşmada da iki mühim esas göz önünde tutuluyordu: İmparator Erdel işlerine karışmayacak, bu bölgeden katî surette el çekecek. İzabella'nın oğlu İştvan kralı (Janoş Zsigmond) Erdel kralı olarak resmen tanınacaktı. Diğer prensip ise verginin muntazaman ödenmesi idi, Macaristan'ın Avusturya'da kalan toprakları için eskiden olduğu gibi her sene 30.000 dukayı muntazaman verecekti. Bu anlaşmanın müddeti ise 8 sene hesaplanmıştı. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra da Osmanlı-Avusturya hükûmeti de belki bu yüzden, taahhüt ettiği vergiyi iki sene üst üste göndermemişti. 1562 anlaşmasından iki sene sonra İmparator Ferdinand öldüğü vakit, Veziriâzam Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Albert von Weyss'i nezdine celbederek hem müterakim iki senelik vergiyi istemiş, hem de anlaşmanın geri kalan altı senelik müddetinin yenilenmesini talep etmişti. Bu husustaki müzakereler devam etmekte iken Erdel kralı Janos Zsigmond Szatmar bölgesine müdahale etmiştir.

Erdel kralının telâkkisine göre, İmparator o zamana kadar bu bölgeyi fuzulî olarak işgali altında tutmuştu. Bu hâdisenin şikâyetleri de araya girdi ve bu maksatla yeni imparator ikinci Maksimiyen Çernoviç adında bir elçi gönderdi İstanbul'a... Ancak Budin beylerbeyi Yahya Paşa-zâde Arslan Paşa, tediyesi gereken para mevcut olmadıkça, elçinin yoluna devamına müsaade etmeyeceğini bildirdi ki, bu şart yerine getirildikten sonra elçiler İstanbul'a gelebildiler, fakat bu defa da İmparatorun Tokaj'a tecavüzü şikâyet konusu oldu, bu yüzden Çernoviç İstanbul ile Viyana arasında birkaç defa gidip gelmeye ve pürüzlü meseleleri halletmeye uğraştı, bu arada

Semiz Ali Paşa'nın yerine Sokullu Mehmet Paşa iktidara gelmişti. Yeni Sadrazam hakikaten Avusturya'ya aleyhtar, Erdel'e ve Boğdan ile Eflâk'a daha fazla mütemayil bir siyaset takibine taraftar idi.

1566 senesi başında da vaziyet gerginliğini muhafaza ediyordu. İmparator, durumun ciddiyetini göz önüne alarak bir taraftan muharebeye hazırlanıyor, diğer taraftan da barışı kurtarmak için yeni bir teşebbüsten geri durmuyordu. Bu maksatla aslen Macar olan yeni bir elçiyi Ocak 1566'da İstanbul'a gönderdi. Fakat bu elçi de Kruppa kalesinin Osmanlılar tarafından kendilerine iadesini teklif ederken, birikmiş olan vergiyi getirmemiş bulunuyor, üstelik Tokaj kalesi için de tatminkâr bir izahat veremiyordu. Bu sebeple o da eski elçinin nezaret altında bulunduğu evde tevkif edildi. Müteakiben de Avusturya'ya karşı sefer ilân edildi.

Bizim tarihçilere göre bu seferin sebepleri Szigetvar kalesindeki Avusturyalı kuvvetlerin hudutlarda yağma ve gasp yapıp, her tarafa taarruz ederek reayayı rencide etmeleri idi. Hiç ardı arkası kesilmeyen bu tecavüzler karşısında bizzat Padişah, ihtiyarlığına ve hastalığına rağmen sefere çıkmaya karar vermişti. Kanunî Sultan Süleyman'ın bu şartlar altında bu seferin başına geçmesini bazı tarihçiler, şimdiye kadar başarısızlıkla neticelenmiş olan ve Avusturyalıların çok müstahkem birer kalesi olan Szigetvar ve Eğri kalelerini alarak Macaristan'da bir mukavemet yuvası bırakmamak arzusuna atfederler. Hatta Yanık Kale (Raab=Györ) ve Komárom'u da zapt ederek Macaristan'daki fütuhat silsilesini şan ve şerefle bitirmek istediğini tahmin ederler. Ancak, onun bu kararında bir sene evvelki Malta seferi muvaffakiyet-sizliğinin intikamını almak arzusu kadar, on seneden fazla bir zamandır sefere çıkmamasını tenkit edenleri tatmin ve teskin etmek emeli de mevcuttur denilebilir. Bu türlü hoşnutsuzluklar ve tenkitler açıkça yapılıyordu. Meselâ Şeyh Nureddin adında birisi cihat vazifesini yapmayan bir hükümdarın muâhaze edilmesi gerektiğini söylüyor ve Padişahı sefere teşvik ediyordu. Bu konuda kızı Mihrimah Sultan da aynı suretle teşviklerde bulunuyordu. Diğer taraftan Macaristan'daki beylerbeylerin, hele Erdel kralı Zsigmond Yanoş'un arzları da bu yolda ve çok teşvikkâr idi. İşte bu şartlar altında Sigetvar seferi başladı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan fütuhâtı ile ilgili olarak öteden beri tenkidî bir görüş belirmektedir zaman zaman... Denilebilir ki, Sultan Süleyman Macaristan'a ve Batı seferlerine sarf ettiği kudreti, emek ve gayreti ve masrafı İran ve Türkistan taraflarına, yâni Türk ve İslâmlarla meskûn sahalara harcasaydı da Türk ve İslâmların mühim bir kısmı tekbir noktada yani bir bayrak altında toplanmış olur ve bu suretle daha hayırlı olurdu. Bu düşünce halkın dilinde de ifadesini buluyor görünmektedir. Bu tenkide şöyle cevap vermek mümkün olabilir:

I) O devir zamanımızdan oldukça uzaktır, o devrin zihniyeti ve değer ölçüleri tamamen bilinmez. Yâni her devrin hâdiselerine, şartlarına ve icaplarına, zihniyetine göre değerlendirmek gerekir.

II) Arap memleketlerini ve diğer zapt edilen bu toprakları idaresi altında uzun zamanlar tutmaya muvaffak olan Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı ordusunun çekirdeğini ve kaynağını esir ve devşirme çocukları teşkil ediyordu. Devlet, Avrupa seferlerinde kaybettiği nüfusun çok fazlasını esir almak suretiyle ve memleketin İslâm nüfusuna katmakla daima kazançlı idi.

III) Cihadın faziletleri, yani Hristiyanlara karşı cihat yapmanın, diğer yerlerdeki gibi olmayıp çok hayırlı ve sevap bir şey olması.

IV) Ganimet elde etmek hırs ve arzusu. Fethedilen memleketlerin nispeten daha zengin ve mamur yerler olmaları, sefer yolu Macaristan ve Orta Avrupa'ya doğru çok daha kısadır ve kolaylık mevcuttur. Bütün bu hususlar dikkate alındığı takdirde Avrupa'ya karşı seferler açılması maslahat icabıdır. Osmanlı Devleti'nce en faydalı işlerden bulunduğu gerçektir. Bütün bunlara ilâveten şu noktalar da nazardan uzak tutulamaz:

a) XVI. asırda, hatta müteakip asırlarda milliyet mefhumundan bahsedilemez. Türklük diye bir şey düşünülemez. Türkmenistan'daki Türklerle bir rabıta ve ittihat tesis edilmek istenilmesi, milliyet bakımından değil, onların da İslâm ve özellikle Sünnî olmalarından dolayı olabilir.

b) O zamanki Safevîler İran'ında Şiî mezhebi hâkimdi, kendileri etnik bakımdan büyük kısmı itibariyle Türk ve Türkmen kabilelerinden (Kaçarlar, Afşarlar, Türkmenler vesaire) bulunmakla beraber

mezheplerinin Şiî olması Osmanlı Türklerinden derin bir uçurum ile ayırıyordu. Şah İsmail de Şah Tahmasb da Türk'tüler, fakat İranlılık namına, Şiî mezhebi müdafîi olarak Sünnî Osmanlılarla kıyasıya mücadele ediyorlardı. Binaenaleyh bir birlik söz konusu olamazdı. Safevîler, Keyhüsrev'lerin, Dara'ların tahtında âdeta eski İranlılığı temsil ediyorlardı. Tıpkı Osmanlıların Bizans'ın halefi olarak kendilerini Kayser-i Rum saymaları ve eski Bizans İmparatorluğu'nun Osmanlı hanedanı idaresi altında tekrar kurulması telâkkisi gibi...

c) Osmanlılar da Kanunî Sultan Süleyman devrinde ve daha sonraları da tamamen plânlı bir fütihat hareketinin mevcut olduğu söylenemez. Ancak, o devirde, bazı memleketlerin stratejik ve jeopolitik bakımdan Osmanlı hâkimiyeti veya nüfuzu altında kalması meselesinde hassasiyet gösterilmiş ve bu keyfiyet âdeta devletin başlıca dış siyaset ilkelerinden biri sayılmıştır. Tuna ötesindeki memleketinin ve Macaristan'ın vaziyetleri... Bundan bir dereceye kadar Fransız siyasetinin etkisi olarak, Mukaddes Roma-Cermen İmparatorluğu'na karşı bir muvazene siyaseti takip edilmek istenmiştir. Bu konuda insanın hatırına gelen şey, Osmanlı Devleti en kuvvetli olduğu zamanlarda kendisine tabîi bir hudut çizse, meselâ Tuna gibi, onun ötesinde savaşırlara girip de yıpranmasa, ağır malî külfetlere katlanıp büyük mikyasta kan kaybetmese, buna mukabil, Balkanlar'ı tamamen İslamlaştırırsa ve Türkleştirse idi gibi düşüncelerdir ve temennilerdir. Fakat bu, bittabi bugünkü telâkkilerin ve realitelerin ilham ve telkin ettiği spekülâtif düşünceler olabilir. Bu türlü düşüncelere müteakip asırlarda ve muahhar devirlerin devlet adamlarında ve zihnîyetinde bile rastlanamaz.

VI

XVI. ASIR ORTALARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN TUNA HAVZASI VE AKDENİZ SİYASETLERİ, BUNLAR ARASINDAKİ ALÂKA VE İRTİBAT, MUHTELİF VEÇHELERİ¹

Osmanlı Devleti'nin II. Murad devrinden itibaren bir Tuna havzası siyaseti mevcut olduğunu kabul etmek lâzımdır. Bu sırada imparatorluğun şimal ve garp hududu Tuna'da tabiî ve sağlam bir sınıra ulaşmakta idi. Tuna'nın ötesinde sarıh ve kat'î emeller beslenmese bile, bu nehir üzerinde mühim stratejik noktaların elde bulundurulmasına, kuvvetli üssül-harekeler temin edilmesine bilhassa ehemmiyet atfedilmekte olduğu görülür. Fakat XV. asırda bu siyasetin bir cüzü sayılabilecek olan voyvodalıklar meselesi aşağı yukarı bir hâl şekline bağlanmakla beraber, henüz kuvvetli ve merkezî bir Macar krallığının mevcudiyeti, Tuna'nın şimalinden, Orta Avrupa'ya doğru nüfuz imkânını bahşetmemekte ve bu bölgede Osmanlı Devleti'nin siyaset ve menfaatlerini terviç edecek siyasî bir teşekkül ve heyetin varlığını mümkün kılmamakta idi.

Zaten, orta çağların Hristiyan Avrupa'ya bir miras ve an'anesi olan Haçlı zihniyeti bütün hayatıyetiyle yaşamaktadır ve genç Türkiye devleti Avrupa siyasetinin bir uzvu olmaktan uzaktır. O, bu devirde etrafa dehşet saçmakta devam eder görünmektedir ve bu telâkki, ancak XVI. asırda zail olmaya başlar. Bu zamanda Avrupa artık iyice anlamıştır ki, Osmanlı Devleti'nin başında, akıncı ve yağmacı bir güruhun reisi değil muntazam ve teşkilâtlı ve devamlı bir devletin hükümdarı vardır ve bu "Büyük Türk" Bizans İmparatoru'nun doğrudan doğruya bir halefidir. Kanunî Sultan Süleyman devrinin başında Belgrad'ın fethi ile devletin "Tuna havzası" siyaseti yeni bir

1 13 Mayıs 1955'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde konferans olarak verildi.

mecraya girmiş ve daha ileri bir merhaleye vasil olmuştur. Bunu kısa bir fasıla ile takip eden “Mohaç” ise bu siyasette her türlü inisiyatifi tamamen Bâb-ı Âlî’nin eline ve Osmanlı Devleti’nin emrine vermiştir. Mohaç zaferini doğuran sebep ve âmiller, bundan sonraki iç ve dış şartlar ne olursa olsun, Osmanlı Devleti, Tuna havzası siyasetinde ve mukadderatında artık birinci mevkie yükselmiş, merkezî Avrupa ve hatta bütün Avrupa meselelerinde bir muvazene unsuru hâline gelmiştir. Cevdet Paşa’nın ifadesi ile “Saltanat-ı seniyyenin o zaman aktar-ı garbiyede câri olan nüfuz ve sarvetinin teessüsünde” şüphesiz ki, evvelâ devrin hükümdarının şahsiyeti ve yüksek kabiliyeti başta gelmektedir. Filhakika, Kanunî Sultan Süleyman bu vadide seleflerinden daha derin bir görüş ve anlayış sahibi olmuş, daha büyük bir iktidar ve iradeyi temsil etmiştir. Fakat bunun yanında, onun veziri-azamı İbrahim Paşa’nın hissesini ve rolünü de unutmamak lâzımdır. Ekseriya büyük çapta devlet adamı istihdam etmesini bilen bu padişah, İbrahim Paşa’nın şahsında Avrupa meselelerini seleflerine kıyasla daha kompetan, bu işleri hal ve idare etmekte daha mahir bir vezir bulmuştur. Bu hususta birkaç vesikayı misal olarak zikretmek yerinde olur. Meselâ: 1533’de Avusturya ile yapılan muahededen önce Kral Ferdinand’ın başvekili Leonardo, İbrahim Paşa’ya Boşnakça bir mektup gönderir ve ona bütün şark memleketlerinin padişahı Sultan Süleyman Han’ın ulu baş veziri, tasarrufunda olan memleketlerin nâzırı, hâkimi, kaymakamı diye hitap ederek, onun hakkındaki görüşünü ve telâkkisini belirtir, devrinde umumi olduğu anlaşılan bir hükme işaretle enteresan bir istekte bulunur. Avusturya başvekili bu mektubun Türkçe tercümesinde şöyle diyor:

“Hazret-i âlinüzün gerçekliğünü ve merdâneliğini ve ululuğunu yarar ve benâm ademlerden işidüb dururuz malûmumuz olmuştur ve hazretlerinüzün eylüklerü âlemeşayîdür ve efendin yüce pâdişâh hazretlerine ağır kulluklar ve yoldaşlıklar eylemek şânınıza gelmiştir ve arzumuz budur ki hazret-i âlinüzü gözümüzle göremeyüz ama nâm-ı şerifinüzün eylüğünü ve ululuğunu işidüb hazret-i âlinüze muhabbetyolundan selâmlar gönderüb dururuz bunu dahi bilürsüz ki Rim Çasârı ve İspanya kralı’nın ululuğunu ve benim efendim

olan Çeh kralı ikisi bile doğmuş karındaşlar olub ve cümle garp caniplerinin memleketlerin dost beyleri olub tasarruflarındadır ve cümle şark memleketleri ve beylikleri cümlesi hazret-i âlinüzün pâdişâhı elinde olub padişahlığını ediyor benüm bilüm ve ma'rife-tim böyledir ki eğer hazretlerinizle biz ikimüz araya girüb cümle memleketleri birbiriyle barışdurub ve iki pâdişâh arasında müsâlâha idecek olursak ikimiz bile cihan içinde bir ad koruz ki dil ile vasf olunmaz eğer bu veçhile pâdişâhlar arasında müsâlâha olmak ve birliğe yetmek müyesser olursa doğmuş karındaşım biki hazret-i âlinüze yalvarub iderüm kim pâdişâh hazretlerinin huzur-ı şerifinden bu husus için mukayyed olub müsâlâha olunması babında... mabeyinlerinde barışıklık olub karındaşlıkda ve birlikde olalar..."

Görülüyor ki, Avusturya başvekili Şarlken'i (Karl V. Charlesquint) ve kardeşini Garp hükümdarı, padişahı da Şark hükümdarı olarak telâkki etmektedir. İsteddiği sade iki başvekilin bu hükümdarlar arasında tavassut ederek sulh ve selâhı temin eylemesi ve her ikisinin de bu suretle dünyaya iyi bir nâm bırakmasıdır.

İbrahim Paşa'nın Tuna havzası siyasetini idarede haiz olduğu yüksek vasıf ve salâhiyetleri -ki bu hususta Gritti'yi de hesaba katmak lâzımdır- yine bu sıralarda (Herhalde 1527'de olacak) Macar Krallığı'na ve Erdel Beyliği'ne getirilen Zapolyai Janos'un gönderdiği ve sadrazama "Yüce padişahın ulu veziri ve sırdaşı ziyade sevgilü dostumuz" dediği mektubundan da anlamak mümkündür. Fakat daha karakteristik bir vesika bizzat Şarlken'in sulhu müteakip 1534'de İbrahim Paşa'ya Cornelius Dupplicius Schepper vasıtası ile gönderdiği mektupta serdettiği mütalâa ve ifade şeklidir. Bu mektubun yine Türkçe tercümesinde İmparator diyor ki: "Çasarınız ile bu barışıklığı ibtidadan surete getirmeğe siz sebep oldunuz ve sizin tedbir-i şerif ve rey-i münirinüz ile olub turur." Elçiden sadrazam hakkında öğrendiği malûmatı da şu suretle ifade ediyor: "Mezkur elçimiz olan Cornelius hazret-i âlişanınuzun selimliğın ve halimliğın ve fikr ü ferâsetlerin ve idrâk ve dirayetlerin ve güç uğraşlar üzerine vâki olan halkı kanından ne veçhile cedd ü cehd idüb çekindüğün ve akl-ı şeriinüzün zeyreklüğün ve pâk gönlünüz olub ganilik ile

hüküm ve hükümet eyledüğün ve ziyade ulu maslahatlar görmeğe kadir olduğun ve cümle halk-ı âlemi esirgemek ile gönlünüz toptolu olduğun ve bu asıl hayır-endişliğün nihayeti olmadığın bir bir takrir eyledi biz dahi hoşça dinleyüb ziyade hazlar eyledük.” Şarlken’in İbrahim Paşa’dan istediği Ferdinand’la akdedilen müsâlâhaya İspanya kralı ve imparatoru olarak kendisinin de dahil edilmesidir. “Dostluk üzere yaşamak ve hasımlarımızla elimizden geldiği kadar iyi geçinmek bizim şiarımızdır.” demektedir. Fakat Tuna havzasında sulh teessüs ederken Akdeniz’de Osmanlı İmparatorluğu’nun huzur ve asayişini ihlâl edecek vaziyetler tahaddüs etmektedir: Amiral Andrea Doria’nın teçhiz edilerek harekete geçirilmesi, bu arada Koron’un zabt ve tahribi bu cümledendir. Osmanlı ordusu Avusturya’ya karşı karada hâkim duruma geçmeğe muktedir olduğu halde, Akdeniz hâkimiyeti mevzuunda, Akdeniz siyasetinde yeni tedbirler almak ve bu sahada da inisiyatifi elde tutmak ihtiyacındadır. İşte Cezayir beyi meşhur Barbaros Hayrettin’in doğrudan doğruya devlet hizmetine alınması, Mukaddes Roma Cermen imparatorunun kuvvetli amirali karşısında tecrübeli, daha mahir bir denizciyi ikame etmesi bu zaruretini tabîî bir neticesi olmuştur. Bu suretle de Osmanlı Devleti’nin Tuna havzası siyaseti, Hasburgların Avrupa’da kurdukları hegemonyanın da saik olduğu sebebiyle, Akdeniz sahası ve Akdeniz siyaseti ile birinci defa olarak sıkı sıkıya irtibat peyda etmiştir.

Ayas ve Lütî paşaların sadareti devrinde vukua gelen Venedik harplerinin Akdeniz siyaseti ile alâkası aşikâr olduğu gibi, bunun, dolayısıyla Tuna havzası siyaseti ile de irtibat ve münasebeti mevcuttur. Bilindiği gibi, Venedik Cumhuriyeti Osmanlılarla siyasî münasebetler kuran, birkaç defa arada ihtilâflar ve uzun harpler zuhur etmesine rağmen siyasî ve ekonomik temaslarını iyi organize eden ilk Akdeniz hükümetlerinden biri idi. Şarkta ehemmiyetli menfaatleri vardı. Asrın başlarında bütün şark limanlarının Osmanlı Devleti eline geçmesi, Mora’da birçok kalelerden mahrum olması prestijine ve ticarî menfaatlerine büyük bir darbe idi ise de hayatî menfaatlerini henüz koruyabilecek durumda idi. Bu vaziyeti epeyce zaman idameye muvaffak da oldu. Fakat Barbaros’un Osmanlı Devleti hizmetine

geçip te bu devleti birinci derecede denizci bir imparatorluk hâline getirmesi, şimalî Arap-Afrika'sının süratle Türk Afrika'sı hâline gelmesi ve Akdeniz'de Venedik menfaatlerini haleldar edebilecek ve aynı zamanda Hristiyan olmayan bir devletin sağlam ve istikrarlı hâli onu telâşlandırdı; Tunus hâdiseleri, İspanya sahillerinin Barbaros tarafından tahribi ve Preveze savaşı sıralarında Venedik hükümetini Şarlken ve Papalık tarafında cephe tutmaya, yer almaya sevk etti. Diğer taraftan gizliden gizliye Fransız Osmanlı aleyhtarı bir siyaset takip ederek, Tuna havzasında Habsburgların tasarruf ve hâkimiyetlerini istikbalde teminat altına alacak, Macar tahtını Ferdinand'a sağlayacak kombinezonlara da iştirak etmek suretiyle (1538 Varadin anlaşması), Osmanlı Devleti'nin her iki saha ve istikametteki siyasetini haleldar etmek istedi. Netice malumdur: Düşman donanmasına yataklık eden ve Venedik'e tabi olan Korfo Adası'na karşı bir sefer yapıldı, Venedik sahilleri yağma ve tahrip edildi. Ege denizindeki birçok adaları zapt olundu. Barbaros Castel-Novo'yu İspanyol garnizonundan aldıktan sonra Cattaro'daki Venedik kumandanını da teslime davet etti. Gerek bu vaziyet, gerek Şarlken'in bu sırada Fransa'ya karşı tasarladığı yeni harp projesi Venedik'in işine gelmiyor, İstanbul'a gönderdiği elçi ne kadar gayr-ı müsaide isteklerle karşılaşırsa karşılaşsın azamî fedakârlık mukabilinde sulh teminine çalışıyordu ki, evvelâ Contarini sonra Badoero (Barbaro) vasıtasıyla bunu temin etti ve Mora'da sahip olduğu son kaleleri, Napoli di Romania ve Malvasia'dan başka birçok adaları ve harp tazminatı olarak da 300 bin düka mukabilinde sulhu satın aldı (1540).

Tuna havzasında Zapolyai'nin ölümüyle statükonun değişmesi bu seneye rastlamaktadır. Yanoş'un ölümüyle Macar meselesinde Türk hükümetinin nokta-i nazarı esaslı surette değişmiştir. Padişah, Macar Krallığı'nın Alman İmparatorluğu karşısında, eskiden olduğu gibi, kendi istiklâlini müdafaa edebileceğini artık ümit edemezdi. Bilâkis Habsburgların Macar Krallığı ile ittihat ederek aşağı Tuna'ya kadar incekleri ve Balkanlar'daki Türk topraklarına tecavüz edebileceklerini hesaplıyordu. Eğer Osmanlı Devleti'nin Alman İmparatorluğu ile veya onun bir şubesi ile doğrudan doğruya komşu

olması icap ediyorsa, Türk hududunun aşağı Tuna'da değil Budin'in şimalinden geçmesi daha faydalı idi.

Türk gayelerini ve hazırlıklarını Ferdinand da biliyordu. Kendisi de Budin'i elde etmek için büyük hazırlıklara girişti. Memleketinin beka ve mevcudiyetini Budin'e sahip olmakla temin edebileceğini, hatta kendi krallığının mukadderatının buna bağlı olduğunu söylüyordu. Buraya sahip olmak için girişilen müsabakanın, birinci safhasını, Ferdinand'ın kıt'aları, Budin surları altına evvela vasil olmak ve şehri kuşatmak suretiyle kazandılar. Roggendorf on bir sene sonra ikinci defa teşebbüsünü yapıyordu. İşte Tuna havzası siyasetinin yeni ve mühim bir merhalesi bu suretle başlamış oldu, neticesi de 1541 ve 1543 seferleri ile kat'i şekilde taayyün etti.

Bu esnada bu siyasetin Akdeniz meselesi ve hatta Avrupa hâdiseleri ile yeni ihtilâtlar ve münasebetler kazandığı görülmektedir. Şöyle ki, Padişah, 1541 seferine – ki tarihlerimize de İstabur seferi denilir – çıkarken Sofya'dan Barbaros Hayreddin'e emir gönderek Cezayir'e yardım gönderilmesini ve o havalideki tecavüzü karşılanmasını bildirmişti. Filhakika, İmparator Ekim 1541'de Cezayir sahillerine bir ihraç yapmış, fakat neticede ağır bir mağlûbiyete uğramıştı. Bu hareketin sebebini Kâtib Çelebi, Şarlken'in Ferdinand'a yardım ve Osmanlı memleketi sahillerini garet için Venedik sahiline gelmiş iken fakat Barbaros deryaya çıktığını işiterek ve geriye dönmeği de gururuna yediremeyerek, Cezayir'de Barbaros'a vekâlet eden Hadım Hasan Ağa'nın İspanya sahillerine yaptığı akınların intikamını almak üzere, buraya taarruza karar vermesinde gösterir. Cezayir'in Barbaros tarafından fevkalâde tahkim edilmiş olması ve aynı zamanda mevsimin de müsait olmaması gibi birtakım mahzurlardan dolayı Papa ile Amiral Doria'nın imparatoru bu sırada böyle bir sefer icrasından sarf-ı nazar ettirmek için çok uğraştıkları, fakat tavsiyelerini dinletemedikleri yolunda bazı rivayetler varsa da Şarlken'in Osmanlı Devleti'ne karşı karada doğrudan doğruya mücadeleye cüret edememiş olmasını kabul etmek daha doğru olsa gerektir.

Bu hâdisenin bir neticesi de şu oldu: 1528'de Fontainebleau ittifakı ile Zapolyai'yi destekleyen Fransa kralı, Akdeniz meselelerine

daha fazla ehemmiyet vermesi sebebiyle, onu kısmen kendi haline terk etmiş ve Bâb-ı Âli'ye gönderdiği elçi Rinçon ve onun halefleri vasıtasıyla Osmanlı Pâdişâhı ile ekseriya sade kendi menfaatleri icaplarına göre anlaşmalar yapmaya gayret göstermişti. İmparatorla münasebetlerinde daima mütereddit bir siyaset takip eden Fransa kralı Cezayir hadisesi akebinde Kapiten Rinçon'u tekrar Pâdişâhın nezdine göndererek İmparatora karşı tecavüzü bir ittifak yapılması hususunu temin etmek istemişti. Şüphesiz ki, bunda, Şarlken'in kendisine evvelce Milano ve Flandr meselelerinde yaptığı vaidi yerine getirmemesinin büyük rolü vardı. İmparator, bu defa Rinçon'un Bâb-ı Âli nezdinde, diğer Fransız elçisi Frégse'nin de Venedikle üçlü bir ittifak yapmasının ve bunun gerek kardeşine karşı Tuna havzasında açılan harpte gerek Akdeniz siyasetinde aleyhinde büyük tahavvüller husule getirmesinden endişelenerek Milano valisi Marki Du Guast'e bu elçileri tevkif ve ellerindeki vesaiki müsadere etmesini bildirdi ki, Po vadisinde Rinçon ve arkadaşının katli bu suretle vuku buldu. Mammafi onun Osmanlı Devleti nezdindeki halefi Kapiten Polin de aynı tembihatla Türk başkentine muvasalât etti ve meşhur Osmanlı-Fransız müşterek deniz harekâtının plânları bu sırada yapıldı.

Budin'in bir Türk eyâleti oluşu Ferdinand'ı teessüre düşürmüş ve Avrupa efkâr-ı umûmîyesini kendi dâvası lehinde harekete getirmek için teşebbüslere girişmişti. Bu maksatla Almanya'ya gittiğinde, Saksonya elektörünün etrafında imparatora karşı birleşen Protestanlardan yardım vaidi aldı. Steyer'de toplanan diyet meclisinde Fransa ve Venedik hariç, hemen bütün Avrupa memleketleri bulunuyordu. Brandenburg margrafi Joachim kumandasında ehemmiyetli bir Alman zırhlı askerini yardımcı kuvvet olarak alan Ferdinand, 1542'de bunları Peşte'yi muhasaraya gönderdi. Bir taraftan da elçi Tranquillus İstanbul'da müzakerelerde bulunuyordu. Avrupa'daki bu diplomatik faaliyetlerden ve Osmanlı Devleti aleyhinde yapılan hazırlıklardan Kapiten Polin Bâb-ı Âli'yi muntazaman haberdar ediyordu. Fakat efendisinin, arada temin etmek istediği sıkı ittifak bağları çerçevesinde hareket ederek İmparator aleyhinde ekseriya işbirliği yaptığı Alman prensiplerini kazanıp kazanmadığı hakkında

malûmat verdiği serahatle bilinmemektedir. Gerçi, Peçevi'ye göre "Frenç kralının vaki hâli pâdişâha ilâm eyledüğü Nemçe'nün bazı dostluk mülâhaza ettiğı kibarını... bu hamiyet ve imdattan men'-i sadedinde olduğı" malûmdur. Diğer bazı Avrupa tarihçileri de, devrin meşhur sergerdelerinden Carlo Zanetti kumandasındaki İtalyanların Budin harplerinde mağlûbiyetlerinden sonra Almanların hareketsiz kaldıklarını ve Macarların da, kendilerini müttefiklerinin nazarında şüpheli kılan bir şekilde, Türk ümerası ile anlaşma temayülü gösterdiklerini bildirirler ki, bu hareketlerin Fransuva'nın tesiriyle vuku bulduğı düşünülebilir. Ancak, Kanunî'nin Kapiten Polin'le gönderdiği mektupta (evâil-i Zilkade 949 / Şubat 1543, Bibliothèque Nationale'deki aslı) öğreniyoruz ki, Osmanlı Pâdişâhı, müttefikine tam bir güven beslememekte, onu ittifak kurabilmek için ciddi tavsiyelerde bulunmayı lüzumlu görmektedir. Cezayir beylerbeyi Hayreddin Paşa'nın (Barbaros) müttefik donanmasına serdar tâyin edildiğini ve onunla yekdil ve yekcihet olup hüsn-i ittifak ve itimad üzere donanmalar derya yüzünden yürüyüp sen dahi kara canibinden düşmanın üzerine muhkem hücum idesiniz" diye bildirdiğı mektubunda şu noktayı belirtmektedir: "Ama bu esnada Rim Papa canibinden size haber gelüb cümlemiz bir din üzere yüz mabeyinlerinde bu veçhile fitne ve fesada bâis olmak münasib değildir deyü sulh eylemek yüzünden veya âher bahane ile maslahatınızı avkettirmek isterlerse hud'alarından ihtiraz olunub olmaya ki fırsat elvermiş iken gaflet ile sizi avk ve te'hîr eyliyeler anların nasihatlerine itimad etmek caiz değildir maslahatınızda gayet ile mucid olub... Kral-ı mezbur kendüsü ile girmezse dahi ma'mure-i memleket ve vilâyetini bir veçhile harab ve yebab oluna ki nice zamanlar imaret ve âbâdan olmağa kabiliyet kalmayub kendüsüne ve aser-i hezimet-isrine kemaliyle acz ü fütur müstevli olub nice yıllar tedarik-i ahvaline kudret ve mecali kalmayub mütehayyit ve sergerdân ola." Aynı zamanda kendisine İspanya kralı tarafından mektup ve elçi geldiğini ve sulh rica ettiğini fakat "anların ümniyetleri atebe-i ulyamızda makbul olmayub kavillerine itimad olunmadı şöyle ki sizin canibinizden dahi ol yüzden adamı veya mektubu gelüb bir

tarikile sulh ve selân etmek dileri dahi kat'a yüz vermeyüb sözlerine amel etmeyesüz ki eski düşmanımızdır... kimsenün tahriki ile maslahatınızda sustluk" etmemesini tavsiye etmişti. Bilindiği gibi Barbaros'un donanması Nis'i muhasara etti ise de bundan bir netice elde edilemedi. Ancak kışı Tulon'da geçiren Osmanlı donanması Akdeniz'de Osmanlı-Fransız işbirliğini temsil ediyor, İspanyol kuvvetlerinin İtalya'ya geçmesine mâni oluyordu. Bu sırada ise Türk ordusu Estergon seferini yapmış (1543) ve Tuna havzasındaki Osmanlı hâkimiyetini bir buçuk asır sürecek olan emniyet altına almak esbabını hazırlamıştı.

XVI. asır ortalarında Osmanlı Devleti'nin Tuna havzası ve Akdeniz siyasetleri arasındaki alâka ve irtibatı en iyi karakterize eden bu hâdise ve bu kara ve deniz harekâtı Kanunî Sultan Süleyman'a şan ve şeref kazandırdığı derecede müttefikî Fransa'ya da menfaat sağlamıştır. Fransız orduları Cerisoles'de muzaffer olmuşlardı (1544) fakat İmparatorun Paris'i tehdit etmesi karşısında Fransa ertesi sene hasmı ile anlaştı ve hatta Osmanlı Pâdişâhının daha evvelden sezdiği gibi, bu muahedede Türklere karşı harp etmek için bir maddeyi kabul etti. Mamafih buna riayet etmemek kararında olduğunu ve Pâdişâha dost kalmak istediğini söylüyordu. Polin beraberinde Jerome Maurant olduğu halde bu misyonu ifa etmekte idi (1544). Onun bu ikiyüzlü siyasetine öyle bir an geldi ki imparator da iltihak etti. Çünkü Ferdinand, Macar tahtında sahip olduğu yerlere tasarruf edebilmek için, kardeşinden Fransa kralının Bâb-ı Âli nezdinde kendi lehinde tavassut etmesini rica ediyordu. O sırada, Fransa elçisi 1544'de İstanbul'dan ayrılan Polin'in halefi Montluc idi. Bunun kiyaseti sayesinde Bâb-ı Âli imparatorla evvelâ bir mütareke akdetti (1545). Şarlken bu mütarekenin kendisine temin ettiği avantajlardan faydalanmakta gecikmedi ve Fransa kralı aleyhinde İstanbul'da elçileri vasıtasıyla faaliyet sarf etmeğe başladı. Hâlbuki Fransuva, Avusturya hanedanına karşı yeniden harp yapmak istiyor ve bu hususta eski müttefikinin yardımını rica ediyordu. Pâdişâh 1547 senesi başında onu temin etti ve bir mektupla bildirdi ki "Aramızda mevcut dostluk ve ittifakı biz mazide olduğu

gibi hiç sarsmadan muhafaza ediyoruz” (Testa, I, s. 39). Fransuva, bu defa d’Aramon’u elçi olarak İstanbul’a yollamaya karar vermişti. Bu kararı tamamlamak üzere de Alman prenslerini imparatora mukavemetlerini arttırmaları için onların nezdine ajanlar gönderiyordu. Her tarafta, Osmanlı Pâdişâhının, yeniden, büyük bir ordunun başında olarak Ferdinand’ın memleketlerini istilâ edeceği ve Türk donanmasının da İtalya sahilleri ile Afrika arasındaki münasebatı kesmek için bir taarruz icra edeceği yolunda bir haber dolaşıyordu. Yâni dört sene evvelki gibi Osmanlı Devleti’ni aynı zamanda Tuna havzası ve Akdeniz meselelerini birden eline alacağı ümit ediliyordu. Hâlbuki Pâdişâh ve vezirler Avusturya’ya karşı düşmanca hareketi bu sırada hâl ve vaziyete uygun görmüyorlar, İran’a karşı bir harp için âdeta angaje olmuş görünüyorlardı. Bu sebeple İmparatorla ihtilâf mevzularını izale etmek ve çarpışmak ihtimâllerini uzaklaştırmak istedikleri şüphesizdir. Bu sıradaki Muhlberg zaferi –ki 24 Nisan 1547’de Protestanların şefi Jean Frederic von Sax’ya karşı Şarlken tarafından kazanılmıştı –ve Weltvick’in mahareti, açılmış olan müzakerelerde muvaffakiyeti temin edeceğe benziyordu. Vezirler, akdedilecek sulha daha sağlam bir zemin tesis etmek için imparatorluk ve Avusturya elçilerine, pâdişâhın, bu ahidnâmeyle Fransuva’nın da ithâl edilmesini istediğini bildirdiler. Öte yandan Fransa kralı, müzakerelerden haberdar olmuş ve hususî adamlarından Codignac’ı acele olarak ve bir şifreli mektupla Edirne’ye göndermiş, elçi d’Aramon’un muvasalatına kadar imparatorla muahede akdinin tehirini istemişti. Nihayet d’Aramon kalabalık bir sefaret hey’eti ile İstanbul’a vasil oldu (Nisan 1547 nihayetleri). Bu sırada Fransuva’nın ölümü vaziyeti büsbütün güçleştirdi. Fransa kralının ölümü hariçteki bütün temsilcileri tereddüde düşürmüştü. Hepsisi de giriştikleri müzakereleri durdurdular. Bu arada d’Aramon da yeni kraldan emir ve talimat alıncaya kadar bekledi. Bulunduğu vaziyet içinde Bâb-ı Âli nezdinde hiçbir teşebbüste bulunmak imkânına sahip olmadı. Babasının mütereddit siyasetine vâris olan II. Henri nihayet elçiyi keyfiyetten haberdar etmek için hanedan âzasından Baron de Fumel’i gönderdi ve kendisinin de, babasının şarkta takip

ettiği –fakat hiçbir zaman Garp siyasetiyle te'lif etmeğe muvaffak olmadığı- siyasete devam edeceği hakkında elçiye teminat verdi. Fakat artık geç kalmıştı. Divân-ı Hümâyûn, belki de Fransa'nın zikzaklı siyasetinin tabii bir neticesi olarak, Tuna havzasında bir müddet için sulh ve istikrarı te'sis etmek ve Akdeniz'deki vaziyeti de büyük Barbaros'un haleflerine bırakmak arzusu ile Avusturya ve imparatorlukla muahedeye karar verdi. Bu arada d'Aramon cazip tekliflerle Bâb-ı Âli'yi oyalama yolunda devam etti. Weltvik'in söylediğine göre, Pâdişâhtan, Macaristan'ın geri kalan kısımlarını istilâ etmesini ve Osmanlı donanmasını tekrar Afrika sahillerine göndermesini istedi. Fakat Bâb-ı Âli Fransa'nın şimdiye kadar olan hatt-ı harekâtından memnun görünmüyordu. Bu hoşnutsuzluğu vüzerâdan İbrahim Paşa (Hadım) bir Dîvân-ı Hümâyûn toplantısını müteakip Fransız elçisine şöyle bildirmişti:

“... Siz Fransalı dostlarımız ise Devlet-i Aliyye bir tehlike ve iztiraba duçar oldukça dâima tegafül ve tesamüh ve milletiniz bir ceng-i muhataraya giriftar olur ise izhar-ı kemâl-i teyakkuz ve taleb-i îânetde râcl ve ibram ederek vatken mine'l-evkat muâvenet-i lâyika ile Devlet-i Aliyye'ye mededres olmayub heman sâde vaadler ve bîfaide sefaretler ile dostluk izhar edegelürsüz Almanya İmparatoru ve İspanya kralı olan Kar-s Devlet-i Aliyyem aleyhine memalik-i garbiyenin bilcümle asâkirini Avusturya ve Macaristan'a celb ve cem' ve cezire-i Mora bilâdı üzerine ve Tunus muhasarasına sevk ve taslit etmişken müşterek olan düşmanı mızın işgaline müteallik kangi eser-i muhabbet ve îânetiniz zuhur etti... İtalya'ya geçmek ve size îânet ve hizmet etmek memuriyeti ile seraskerimiz Avlonya'ya dek kar'-ı mesafe ve sevk-i asâkir-i islâmiye etmişken İtalya sevâhlinde asâkirimize muîn olacak tarafdarlardan ve tefahürâne vaid ve haber verdüğünüz dostlardan hiç birisi görünmedi ve tarafınızdan dahi yek-demde bilittifak İtalya'ya lielü'lîşgal tâyin-i asker itmek mukteza-yı şurût-ı dostîden iken sizlerden bir hareket rû nüma olmayub şöyle ki bizler her ne kadar mukaddemen ve muâhheren re'yü tedbirinizden ve îânet ve himmetinizden müstağni olduk ise de sizler ne bize ve ne de kendinize yarayacak tavırda bulunub dâima eylük ve dostluk etmek fırsatını fevt edegeldiniz...”

Cevdet Tarihi'nin de kaydettiği (I., s. 349 vd.) tarihsiz bu vesikayı Sadrâzam İbrahim Paşa'ya izafe edenler bulunursa da içinde Avlonya seferinden bahsedilmesi, bunun daha muahharen ve belki de d'Aramon'a karşı vezirlerden Hadım İbrahim Paşa tarafından bu sırada söylenmiş olması ihtimalini daha kuvvetli göstermektedir. D'Aramon'u bu teşviklerinde destekleyen biri daha vardı. Daha evvel Osmanlı payitahtına sığınmış olan Christophe von Rogendorf -ki vaktiyle Budin'i muhasara eden Gauillaum von Rogendorf'un oğlu ve imparatorun hassa alayı kumandanı idi- de Pâdişâhı eski efendisine karşı harbe teşvik etmekte idi. Şatolarını ve malikânelerini Pâdişâha tahsis edeceğini, dostlarını ve taraftarlarını Habsburglar aleyhine harekete getireceğini, Türklerin Viyana'nın sahibi olması için çalışacağını vaat ediyordu. D'Aramon ile birlikte hareket ettiler. Fakat bu gayret bir semere vermedi ve 19 Haziran 1547'de Habsburglarla anlaşma imza edildi.

İmparatoru ve kardeşini senelik vergiye bağlayan ve aynı zamanda Fransa kralı ile Venedik'i de hükümlerine idhâl eden bu beş senelik müsalehanın -ki Baron Testa mütareke olarak bildirir- devamlı olmayacağını d'Aramon iddia ettiği zaman, Vezir-i âzam Rüstem Paşa, bunu fiilen tekzib etmenin kendilerine ait olacağını, söylemiş, Osmanlı Devleti'nin Tuna havzasında ve Akdeniz'de sulh ve sükûn istediğini, bu siyaseti muahede mer'i olduğu müddetçe devam ettireceğini îma etmişti...

Barbaros'un vefatı ile kapudan-ı deryalığa getirilen Sokullu Mehmed Paşa devrinde, devlet şark meseleleriyle fazlaca meşgul olduğu için, gerek Tuna havzası gerek Akdeniz sahasında sükûnet ve bu siyasette bir istikrar vardır. Fakat 1550 tarihinden itibaren Erdel meselelerinin tahavvül geçirdiği sırada Akdeniz'de de faaliyetin arttığı, Habsburgların hem Avusturya hem İspanya kollarına karşı mücadeleye girişildiği görülmektedir. Zaten Barbaros'un mânevi halefi olan Turgud da Berberistan kıt'asının ehl-i salibden istihlâsı plânları ile meşgul, Tunus ile Trablus'u İspanyolların elinden almak ümid ve arzusunda idi. Beri tarafta ise Frater György'in yâni Transilvanya işlerinde Kraliçe İzabella'nın başmüşaviri olan Martinuzzi'nin Erdel'i,

bâzı ta'vizler mukabilinde Ferdinand'a teslim etmek hususunda gizlice anlaşması ve bunun Bâb-ı Âli tarafından öğrenilmesi üzerine, Tuna havzasında harekâta yeniden girişilip, evvelâ Rumeli beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa kumandasında, sonra (1552) Vezir-i sâni Ahmed Paşa (Kara) idaresinde seferler açılırken öte taraftan, yeni Kapudan-ı Derya Sinan Paşa (Rüstem Paşa'nın kardeşi) ve Turgud Reis'in gönüllü korsan filosu ile donanma-yı hümayunu Ege denizinde buluşuyor ve Trablusu birlikte fethediyorlardı. Filhakika pâdişâh, Janos Zsigmond'un Erdel Krallığı'ndan Habsburg Ferdinand lehine feragat edip etmediği meselesini tahkik etmiş, Ağustos 1551'de Fransa kralına gönderdiği bir nâme-i hümayunda bu mesele hakkında bildirdiklerini yazmasını istemişti (Karacson). Diğer taraftan, II. Henri de bu sırada, İmparatorun Almanya'da Smalkalde ittifakına mensup Protestan prenslerle mücadelesinin yeni arz ettiği vaziyet karşısında, onlarla Alman hürriyetinin müdafaası maksadıyla bir anlaşma yapmış ve Şarlken'e yeniden taarruz etmişti. Aynı zamanda d'Aramon vasıtasıyla Pâdişâhı, 1547 anlaşmasını bozarak taarruza geçmesi için teşvik ve tahrik ediyordu ki, Erdel meselesi de yukarıda söylediğimiz gibi, bu isteği kolaylaştıracak bir durumda idi. Bu münasebetle, Ferdinand'ın, Erdel'deki vaziyet hakkında kendilerinin sorumlu olmadığını temin eden ve Bâb-ı Âli ile dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerim devam ettirmek istediklerini bildiren Rüstem Paşa'ya bir mektubunu zikretmek yerinde olur. Arşivlerimizden birinde bulunup da şu sırada tarafımızdan neşredilmek üzere olan bu vesika –ki Ferdinand'ın mektubunun Türkçe tercümesidir- öyle zannediyorum ki Haziran 1551'de yazılmıştır. Ferdinand burada diyor ki

“Pâdişâh hazretlerinin dostluğu ahd üzere var mıdır yok mudur... dostluk içinde kalaydık ve yüce âsitaneyle ahd olan kerimi sâlbe-sal göndereydik bu husustan ötürü Erdel vilâyetin alub kabz eylemedük illâ eylükle memleket ayanının ve kraliçenin izniyle ve ittifakıyla alduk kabz eyledük ve bu adla aldık ki kraliçe ve oğlunu ettikleri inkiyad mukabelesinde dostluğa lâıyk olan veçh üzere riayetler eyledük bu hususu gayri niyetle eylemedik ve sizin

pâdişâhınıza Erdel vilâyeti için anlar ne ki verirler idise biz dahi sâilbe-sâl anlar verdiğin verirdik yüce hazretle mabeynimizde olan dostluk terakkisiçün dahi artuk da verirdük... geçen maceraları şimdi koyub dostluğumuz tazelenmek içün Hristiyanların imparatoru benim efendim ve sevgilü kardeşim ile böyle lâıyk gördük ki onun nâmesinden dahi malûm olur hazretinize temenna iderüz ki aramıza girmeye lutfedüb inayetiniz ve muavenetiniz diriğ etmeyüb azim maslahatı uhdenize alub aramıza girüb yüce dergâha elçimüz varmağ içün emnü âmân hükmü inayet oluna... Elçimüz anda gönderildükde muradımız ne ise bitinciyedek ki iki cânibden askerimiz dernekden ve sefer etmekten durup Yakup yakmaktan te'hir olunup ki Allahım fazlıyle evelkinden dostluğumuz dahi pek mukarrer ola inşaallah eğer devletlü padişahın bu hususa rızaları olursa ki aramızda sulh ve selâh ola her cânibden azim dostluğumuz ola ve emn ve âmân ola ve çok kanlar dökülmek men' oluna."

Mektubun nihayetinde "Eğer muavenetiniz vâki olursa azim pişkeşler irsal" edileceğini de ilâve etmeği unutmayan Ferdinand'ın burada zikrettiği "her cânibden" sözü ile ve imparatoru da bahis mevzuu etmesi sebebi ile Macaristan'da ve Akdeniz'de her yerde muhasamata son vermeği arzu ve talep ettiği görülmektedir. Filvaki, Sinan Paşa, Şarlken'in muhafazasını kendilerine tevdi ettiği şövalyelere, asıl ana vatanlarında bir darbe indirmek isteyen Turgud'un tavsiyesi üzerine, Malta'ya bir taarruz icra etmiş, sonra Trablus'un fethine geçmişti. Bu sıradaki (1551) Osmanlı deniz ve kara harekâtı plânları d'Aramon tarafından II. Henri'ye izah edilip de ittifak icablarına göre bu elçinin yeni talimatı ile avdeti esnasında Malta'ya uğraması ve şövalyelerin üstad-ı âzami Gaspard de Willier d'Auvergne ile görüşmesi, Fransa'nın Akdeniz siyasetinde müttefiklerine tam bir itimadla bağlanmadığını, onun menfaatlerini başka bir zaviyeden mütalâa ettiğini gösterecek yeni bir delil ortaya koyuyor. Çünkü üstad-ı âzam kendisine, Trablus'a giderek Türk amirallerini, Turgud'u ve Sinan Paşa'yı muhasarayı kaldırmaya ikna etmesini, Hristiyanlık müşterek dâvası uğruna, tavsiye ve telkin edince d'Aramon derhal donanma-yı hümayuna gitmiş ve bu hususta teşebbüse girişmişti.

Ancak, Osmanlı bahriyesinin tecrübeli amirali, Fransız elçisini kale-yi ellerine geçirinceye kadar oyalamaya ve kendilerinden evvel İstanbul'a giderek, Kanunî'den evvelki karara aykırı bir hüküm ve ferman getirmesine imkân vermemeğe muvaffak oldular. Müteakip senelerde ise: Fransa'nın arzusu ile Akdeniz'de müşterek harekâta iştirak edildi: Ahmed Paşa'nın Temeşvar ve Hatvan'ı zabtı ile Eğri'yi muhasara ettiği sene (1552), Turgud Reis de 45 kadirgadan mürekkep bir donanma ile batı İtalya sahillerinde Manfredonia kalesi şimalinde Pestice'yi zabt ediyor, 7.000 İslâm esirini tahliye ettiği gibi birçok ganâim ele geçiriyordu. Fransa ile müştereken ve Habsburglara karşı Akdeniz'de bu harekâtın yapıldığı esnada Pâdişâh Fransa kralının müttetiklerine gönderdiği bir mektupta (10 Mayıs 1552) Frence kralı ile dostlukta bulunan Nemçe beylerine -ki her hâlde Moric von Sax ile Brandenburg elektörü Albert başta gelmektedir- Şarlken ve Ferdinand'a karşı mücadelelerinde onları enerjik bulunmaya ve mukavemete teşvik etmekte idi (Karacson İmre, *Török-Magyar Ok-leveltar*, s. 33, dördüncü vesika). 1553 ve müteakip senelerde Macaristan'daki askerî ve siyasi faaliyet biraz şiddetini kaybetmişse de Akdeniz'de Fransa ile müşterek hareket bütün hızı ile devam etmektedir. Fransız elçisinin vâki ricası üzerine Karlıeli sancak beyi Turgud Reis, yedi kadirga ile Fransız-donanmasına imdada gönderilmişti. D'Aramon Türkiye'ye dönünce, bu yardım sayesinde İspanyollara karşı kazanılan muvaffakiyeti zikretmiş, müşterek düşmandan alınan bâzı kalelerin Fransa'ya rabt edildiğini söylemişti. Bilindiği gibi, 961'de Sinan Paşa ölmüş yerine Piyale Paşa geçmişti. Fakat Osmanlı bahriyesi, fiilen Akdeniz'in kurdu mesabesinde olan Turgud'un elinde gibidir. Feridun Bey *Münşeat*'ından nakledilen nâmelerden birisi (s. 494 vd.) Pâdişâhın Fransa kralına Turgud'a yine yardım hususunda emir verildiğini anlatmaktadır ki, bu nâme Haleb'den gönderildiğine göre, 1554 senesi ilkbaharı tarihinde olmak lâzım gelir. Yine bu nâmeden anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti Akdeniz siyaseti ile Tuna havzası siyasetini bir arada mütalâa etmekte ve Macaristan meselelerinde -ki bu mesele Erdel ihtilâfının devamı demektir- yeni tedbirler almakta ve Budin beylerbeyi, sabıka vezâret

yapan, Mehmed Paşa'yı (Sofu, Hacı lâkapları ile meşhurdur) bu cihetteki harekâta serdar tâyin eylemekte idi. II. Henri, Kanunî'nin bu mektubundan dolayı çok memnun kalmış ve Turgud Reis ile birlikte harekâta memur Fransız donanma kumandanı Baron de la Garde'ye bir talimat göndermiştir ki, vaktiyle Nis seferinde olduğu gibi, Osmanlı donanmasının bütün ihtiyaçlarının karşılanması bunda emrediliyordu. (Bu talimat Gharrière'in ikinci cildinde mevcuttur). Daha sonra Pâdişâh Tercan'dan, yeni kapudan-ı deryaya gönderdiği fermanında (*Tuhfetü'l-Kibar*'da mevcuttur, Mart 1555 / Rebiülâhır 962) 60 gemiyi deryaya emreder ki, münasib bir mahalde Fransız donanması ile birleşilmesini ve bütün işlerde derya umuruna vâkıf Turgud Reis ile müşavere olunmasını bildirmiştir. Bu vesika donanmanın hakikî âmirinin bu tecrübeli denizci olacağını, Piyale Paşa'yı âdetâ Turgud'un vesayeti altında harekete mecbur tuttuğunu anlatmaktadır. Bu karar da ayrı bir nâme-i hümayunla Fransa kralına bildirilmiştir (Feridun Bey Münşeâtı, s. 496 v.d.). Bunda Padişah demektedir ki, her sene donanma göndermek müşkülâtta hâli değildir. Bu defa sizin donanmanız da müheyya bulunarak derya mevsimi geçmeden iş görölmeğe gayret edilmelidir. Filhakika, d'Aramon'un halefi Codignac İstanbul'dan 20 Mayıs 1555'de krala gönderdiği mektubunda bu filonun hareket üzere bulunduğunu, kendisinin de beraberce bulunacağını bildirmiş ve daha bâzı tafsilât vermişti. Gerek Pâdişâhın gerek Fransız elçisinin mektuplarını aldıktan sonra aynı senenin Temmuz başında Pâdişâha cevap veren II. Henri, Osmanlı donanmasının Preveze'ye vâsıl olduğu zaman orada kendisini beş Fransız gemisinin beklemekte olacağını, Fransız amirali ile müşterek düşmanın zararına neler yapılabileceğine karar verileceğini bildirdikten sonra son vukuu bulan hâdiseler hakkında malûmat veriyor, bu meyanda, İspanya kralının murahhasları ile kendilerinin arasında sulh akdi hususunda mükâlemeler cereyan ettiğini, fakat bunun neticesiz kaldığını çünkü müşterek düşmanın şu sırada çok sıkışık bir vaziyette bulunduğunu, imparatorluk kuvvetlerinin İtalya'da olduğu gibi diğer yerlerde de zayıf ve dağınık bir hâlde bulunup yerlerinden kımıldamak istemediklerini yazıyordu.

Bundan başka Valencia, Milano'daki askerî vaziyetlerden bahsediyor, Fransız kuvvetlerinin Piyemonte'de ve Montferrat hudutlarında Mareşal de Brissac idaresinde tutulduğunu orada İspanyol ve Almanlara karşı bir zafer kazanıldığını bildiriyor ve daha sonra şöyle devam ediyordu: "Aramızdaki tam ve samimî dostluk, iyi anlayış icabı olarak size açıkça bildirmeğe mecburum ki, bu sene karada ve denizde müştereken icrasını kararlaştırdığımız sert ve şiddetli harbi devam ettirirken düşmanımızın her tarafta maruz kaldığı güçlükleri hatırlamalıyız. Zira İtalya, Napoli, Sicilya, İspanya, Flandr ve Macaristan'da imparatorluk asker ve idarelerinden gönderilip de bizimkilerin ellerine geçen mektuplardan sonsuz şikâyetler, parasızlık, her yerde halkın isyana müheyya olduğu, harp devam ettirmenin müşkülâtından bahsedildiği yazılmakta ve müşterek düşmanı daimî bir tehdit altında tutup muvasalalarının kesilmesi iki devlet orduları tarafından karada mühim teşebbüs ve hareketlere girişilmesi lâzım geldiği bildirilmekte idi." Bununla beraber diyor -II. Henri- "şu sırada İstanbul'a avdetle istirahat halinde bulunan zât-ı şahaneniz herhalde Ferdinand'ın elçileri tarafından sahte ve c'â'li teklifler karşısında kalabileceklerdir. Ancak iki şeyden emin olabilirsiniz ki, ordunuz harekete ve donanmanız bizimkilerle beraber gelecek seneye kadar denizde kaldıkça İspanya kralı şimdiye kadar temin edegeldiği (Napoli, Sicilya ve diğer yerlerden) yardımlardan mahrum kalacaktır. Ferdinand'a gelince, kardeşinin bu kadar sıkışık bir vaziyette olduğunu görerek sizi fi'li müdahalelerden men'etmek isteyecektir. Hâlbuki zat-ı şahaneniz onu şimdi cezalandırabilirsiniz. O, kendini, herhalde sizin ayaklarınız altına atacak ve emrettiğiniz her şeye itaat ve bunları kabul edecektir."

İşte, Amasya'da Busbecq ile diğer imparatorluk elçilerinin bulunduğu ve Macaristan'da da Budin beylerbeyi Toygun Paşa'nın kumandasında Ferdinand'a karşı harekâta devam edildiği, Tuna havzasında Habsburglar ile Kraliçe İzabella ve başmüşaviri Petrovic'in vaziyeti ayrı zaviyeden mütalâa ederek, Osmanlı Devleti nezdinde zıd istikametlerde faaliyetlerde bulunduğu sırada, Akdeniz'de Osmanlı-Fransız müttefik donanması Elbe'ye, Korsika'ya taarruz

ediyor, Calvi'nin zabtına teşebbüs olunuyor. Fakat Kâtib Çelebi'nin ifadesi ile: “Donanma askeri Fransa halkı ile çok anlaşmayub imtizaç müyesser olmayunca vakti ile dönülüb rûz-ı Kasım'da” İstanbul'a döndü bu defa da müttefikler arasında tam bir ahenk kurulmamıştı. Bu sırada Cezayir beylerbeyi Salih Paşa'nın da o havalide bâzı teşebbüs ve harekâtı vardır ki, bu da, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz siyaseti cümlesindendir ve Fransa kralına gönderilen mektuplarda bundan bahsedildiği görülmektedir. Ertesi sene, bilindiği gibi, imparator Almanya'daki buhranın ve Akdeniz'deki vaziyetin kendine uyandırdığı fütur üzerine ve Avgusburg müsalahâsının (3 Ekim 1555) akabinde saltanattan feragate karar vermiş ve imparatorluğu kardeşi ile oğlu arasında taksim etmiş (16 Ocak 1556) bir müddet sonra da II. Henri ile Vaucelles mütarekesini akde muvaffak olmuştu (5 Şubat 1556). Fakat bu mütarekenin Fransa'nın iki müttefikini de memnun etmediği bazılarınca iddia edilir. Charriere'e göre, Pâdişâh şahsen mümessilinin bulunmadığı bir anlaşmayı tek taraflı olarak yaptığı ve harp ağırlığının tamamen kendi üzerine yüklediği için sefiri muaheze etmiştir, hatta bu elçinin hükümdarına yazdığına göre Bâb-ı Âli Fransa'yı bu mütarekeyi bozmağa davet etmiştir. Buna mukabil Fransa kralı 13 Kasım 1556 tarihinde Bâb-ı Âli nezdindeki elçisi de la Vigne'e gönderdiği talimatta, bu hareketindeki sâikleri bildiriyor ve imparatorun saltanattan feragatini mümkün kılmak ve kolaylaştırmak için bunu kabul ettiğini bir mazeret olarak ileri sürüyordu. Mafih, bu malûmat, Feridun Bey *Münşeat*'ında “Françe pâdişâhına irsal buyrulan nâmeler” arasında bir tanesi ile mutabık değildir. Çünkü burada Fransa'nın düşmanları ile yaptığı ve kendi menfaatini sağladığı bu “barışıklık” Osmanlı Devleti'nce “gayet ile re'y-i sevab ve makul tedarik kılınmış” olduğunu, yâni Fransa'nın hareketi kabul edildiğini anlatmaktadır, (s. 502) hatta onların “vire”sine mugayir bir iş edilmemesi için o semtlerde olan alâkadarlara emir gönderilmişti.

Ancak, yine malûm olduğu üzere, Vaucelles muahedesi Fransa'nın diğer müttefikleri Papa IV. Pol'ün siyaseti sebebiyle çok geçmeden bozuldu ve Fransa kralı yine müşterek hareket için de la

Vigne vasıtası ile teşebbüs ve faaliyetlerine yeniden devam etti. Piyale Paşa'nın 1558'deki Mayorka adasına taarruzu, bu teşebbüslerin bir neticesi olarak telâkki edilmektedir. (Saint-Priest, *Memoires sur l'Ambassade de France en Turquie*, eserinde bunu tebarüz ettirir). Fransa ile imparatorluk arasındaki bu muhasemat Cateau-Cambrésie muahedesine kadar devam eder. Fakat II. Henri bu muahedeye (1559) müttefiki Osmanlıları idhâl ettirmez. Buna rağmen Kanunî asil bir hareketle, de la Vigne'e der ki -bunu Busbecq ifade etmektedir- "Efendine yazasın ki eski dostların düşman olması çok güçtür. Eski düşmanlarında sadık dost olmayacakları o kadar bedihidir." Saint-Priest, Osmanlı Pâdişâhının bu sözlerini müttefikinin dostluğunu o kadar suiistimal eden Fransa kralına mukabil, dürüst bir karakter eseri olarak tavsif eder.

Bu esnada Osmanlı Devleti mühim bir dahilî meselenin buhranları içinde idi: Şehzade Selim ve Şehzade Bâyezid mücadelesi. Erdel ve Macaristan'da mahallî ümera siyasi ve askerî tedbirlerle, devletin menfaatlerini müdafaaya uğraşıyorlardı. Burada hudut hâdiseleri eksik olmamakla beraber, İmparator Ferdinand da sulhu elçileri Busbecq, Verantius vasıtasıyla temine çalışıyordu. Rüstem Paşa'nın ölümüne kadar (1561) kat'i bir itilâftan çekindi. Belki bunda Piyale Paşa'nın Cerbe muzafferiyeti ile Akdeniz'de İspanyollara indirdiği ağır darbenin de dahli vardır. İspanya II. Filip idaresinde tarihinin en satvetli devrini yaşamaya başlamış bulunmakla beraber, Akdeniz siyasetinde Türk iktidarı ve Türk inisiyatifi hâlâ hâkim ve muteber görünüyordu.

Semiz Ali Paşa iktidarı ele alınca Tuna havzası siyasetinde olduğu gibi Akdeniz'de de nisbî bir sükûn başlamıştı. O diyordu ki "İhtiyar efendimin sükûna ihtiyacı vardır" zaten Fransa'da, Gateau-Canberésie muahedesinden sonra ve II. Henri'nin ölümünü takip eden senelerde reform buhranları içinde ve dâhilî meselelerle uğraşıyordu. Osmanlı Pâdişâhı nezdinde dört sene sadece bir maslahatgüzar bulundurmuştu: Pétremole.

Ali Paşa'nın müsait bir tavır takınması, Ferdinand'ın elçisi Busbecq'in işini hayli kolaylaştırdı ve nihayet Mart 1562 muahedesi

Tuna havzasında sulh ve sükûnu yeniden bir müddet için tesis etti. Buna göre, İmparator Erdel'den kat'î surette feragat ediyor ve Kraliçe İzabella'nın oğlunu Janos Szigmond'u Erdel kralı olarak tanıyor ve senede 30.000 düka vergi vermeği de -Macaristan'ın kendine kalan yerleri için- taahhüd ediyordu.

Kanunî devrinin sonlarında, Akdeniz siyaseti ile Tuna havzası meseleleri arasındaki alâka ve irtibatın yeni ve son tecellisini Malta seferi ile Sigetvar seferinde görmekteyiz. Akdeniz hâkimiyetinin Osmanlılarda kalabilmesini ilk ve en esaslı şartının, şarkî ve garbî Akdeniz arasında mühim bir stratejik mahal olan Malta'nın zabtı ile olabileceğini gören Turgud Reis senelerden beri bu yolda bir teşebbüs için gayret sarf ediyordu. Diğer taraftan aynı surette Macaristan üzerinde hâkimiyetin Tuna havzası siyasetinde emniyet ve istikrarın o zaman için en mühim faktörünün, Zrinyi Miklos elinde bulunan Sigetvar kalesinin ele geçirilmesinde gören serhad ümerâsı, Kanunî'nin son sadrâzamı Sokullu'yu bu hususta iknaa çalışıyordu. Bunlardan birincisi muvaffak olamamış ve neticede Turgud'un ziya'ından sonra ve çok geçmeden Akdeniz siyaseti başarısız bir mecraya girmiş, ikincisi ise daha uzun müddet hâkim ve muvaffak yaşayabilmiştir.

KANUNÎ SÜLEYMAN'IN 1566 SZİGETVAR SEFERİ: SEBEPLERİ VE HAZIRLIKLARI

Semiz Ali Paşa'nın sadareti esnasında, Avusturya ile Busbecq'in elçiliği ile sekiz senelik bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra da Osmanlı-Avusturya hudutlarında ve Macaristan'da bazı olaylar cereyan etmiş, Avusturya hükûmeti, belki de bu yüzden evvelce taahhüd ettiği vergiyi iki sene üst üste göndermemişti. Bu anlaşmadan iki sene sonra İmparator Ferdinand öldüğü vakit (25 Temmuz 1564) vezirâzam, Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Albert von Wyss'i nezdine celb ederek hem müterakim iki senelik vergiyi istemiş hem de anlaşmanın geri kalan altı senelik müddetinin yenilenmesini talep etmişti.

Yeni imparator II. Maximilien para göndermeyi anlaşmanın yenilenmesine ta'lik etmeği uygun görmüştü. Kanunî Sultan Süleyman ise cülûs tebriki için Bâli Çavuş'u Viyana'ya gönderdiği vakit imparatorun eski ahidnâmeyi yenilemek arzusunda olup olmadığını da sordurmuştu. Bu esnada Erdel kralı ve Zápolyai'nin oğlu Zsigmond János Szatmár bölgesine müdahale etmişti. Erdellilerin telâkkisine göre, imparator o zamana kadar burayı fuzûli işgal altında bulundurmuştu. Bu olay üzerine imparator, bu hususta şikâyet ve isteklerde bulunmak maksadı ile eskiden Venedik tercümanı olan Michel Czernowicz'i İstanbul'a gönderdi. Fakat Czernowicz Komárom'a geldiği zaman Budin beylerbeyi Yahya Paşa-zâde Arslan Paşa tarafından durduruldu ve devlete verilmesi lâzım gelen paranın rediyesi taahhüd edilmedikçe Esztergon sancakbeyinin kendisine daha ileriye gitmek için müsaade edemeyeceği bildirildi. Aynı zamanda diğer Müteferrika-başı Hidayet Çavuş vasıtası ile imparatora

haber gönderdi ki, iki senelik vergi olan 60.000 duka ve Busbecq tarafından vezirlere verilmesi taahhüd edilen hediyeleri hâmil olmayan hiçbir elçinin müruruna müsaade edilmemesi hakkında emir ve talimat almıştır.

Hidayet (Erdelli olup âile adı Szent-Marc Scherer idi) ve Bâli çavuşlar paranın yakında gönderileceği vaadi ile ve Szatmyar hakkındaki isteklerden bahs eden bir mektupla ve beraberlerinde Czernowicz olduğu halde 15 Kasım 1564'de Viyana'dan ayrıldılar. Yanlarında George Albany ve Achay Czabi adlarında iki refakat memuru daha olduğu halde 22 Aralık 1564'de İstanbul'a vasil oldular. Bu refakat memurlarından birincisi kısa bir müddet sonra (Ocak 1565) İstanbul'da öldü. Diğerleri Padişahın huzuruna kabul olunmadan önce 4 Şubat 1565'de toplanan Divân-ı Hümayun'da Avusturya'nın iki senelik borcu (60.000 duka) ile vezirlere verilmesi gereken 30.000 dukalık hediye teslim ettiler. Türk kaynaklarından Selânikî Mustafa'nın bu 30.000 duka yerine 35.000 kuruş kaydı, o devirde bir dukanın 1 1/6 kuruşa müsavi olduğunu anlatmaktadır. Bu esnada, Avusturya elçileri Erdel hakkında şikâyetle bulunmakta idiler; diyorlardı ki, Erdel beyi bir sancakbeyinin yardımı ile mevcut barış anlaşmasına aykırı olarak birçok kaleleri almıştır. Boğdanlılar da bu harekette Erdellilere yardım etmişlerdir. Zira bunlar, Bâb-ı Âli tarafından resmen Moldavya beyi tanınan Alexsandre IV. Lapurne-anu'ya karşı, Dimitrasco adında birisini iltizâm etmektedirler ve bu hal de bu bölgede bir huzursuzluk doğurmaktadır.

Filhakika, sadrîâzam sulhun sekiz sene müddetle uzatılmasına müsaade edeceğini, ancak Osmanlı Devleti'nin Tisza nehri ötesinde sahip olduğu bütün toprakları muhafaza edeceğini elçilere bildirmişti. Sadece Kraliçe İzabella'nın cihazına dâhil olan memleketlerden Bánya'yı (Neustadt ve Frauenbach) bundan müstesnâ tutacağını ilâve etti. 23 Ocak 1564'de M. de Peternol adında bir Fransız diplomatının İstanbul'dan memleketine gönderdiği rapordan öğrendiğimize göre, Sadrîâzam Ali Paşa Divan'da Avusturya imparatoru ile barış içinde yaşamak politikasını takip etmekte ve ikinci Vezir Mehmed Paşa (Tavil, Sokollu) ise Erdel ve Boğdanlıların tarafını tutmakta idi. Elçi ve adamları bu esaslar üzerine barış yapmaya

mezun olmadıklarını bildirdiler ve Czernowicz Hidayet Çavuş'la birlikte Viyana'ya hareket etti. Achai Czabi İstanbul'da kaldı.

Bu sırada diğer bir müteferrika çavuşu da, barışı muhafaza etmesini bildirmek için, Transilvanya'ya gönderildi. Aynı zamanda bir müddetten beri İstanbul'da mevkuf bulunan Erdel asilzâdesi Bebek György de İstanbul'daki Erdel fevkalâde elçisi Kornyyati Békés Gáspár'ın tavassutu ile ve Erdel kralı Zsigmond János'a beslenen teveccüh dolayısı ile serbest bırakıldı.

Czernowicz Çorlu'ya vasil olduğu sırada peşinden gönderilen iki çavuş tarafından geri çevrildi ve tekrar İstanbul'a getirildi. Zira tam bu esnada, imparatorun Tokaj üzerine bir teşebbüsü hakkında ve onun emri ile birçok asker toplandığı yolunda Budin beylerbeyi Arslan Paşa'dan bir mektup gelmişti. İmparator bir taraftan Szatmár'ın iadesini talep ederken öte yandan Tokaj'ı zapt ediyordu ki, bu durum Padişahın ve Dîvân-ı Hümâyûn'un meseleyi yeni baştan incelemelerine sebep oldu. Avusturya arşivinde bulunan elçilerin raporları, kendilerine verilen talimat ile İmparatorun ve Padişahın buna dâir mektupları bu husus hakkında kâfi derecede tafsîlât vermektedir. Çorlu'dan geri çevrilen Czernowicz'e, imparatorun Tokaj hakkındaki teşebbüsünün Padişah tarafından çok fena karşılandığı iyice anlatıldıktan sonra Hidayet Çavuş ile birlikte yine yollarına beraber devamlarına müsaade edildi. Hidayet Çavuş'a verilen talimat, imparatorun Szatmár hakkındaki talebinin cevabını beklemeden Tokaj'ı bu şekilde istilâ etmesinden dolayı şiddetli bir protestoda ve şikâyetle bulunmasını âmirdi. Filhakika Hidayet Çavuş Maximilien tarafından kabul olunduğu zaman vazifesini tamamen yerine getirmiş ve Padişahın, Budin ve Temeşvar beylerbeyilerine yedi sancakbeyi ile birlikte Szigmond János'un yardımına koşmalarını emr ettiğini bildirmişti. Öte yandan bu emri alan Budin beylerbeyi Arslan Paşa derhâl altı bin kişilik bir kuvveti Erdel'e yardım için göndermiş, Temeşvar beylerbeyi Hasan Paşa da Avusturyalılardan Pankota kalesini zapt eylemişti. Bu olaylar üzerine Czernowicz yeniden İstanbul'a gönderilerek avdetine kadar Hidayet Çavuş rehin olarak Viyana'da alıkonuldu. Czernowicz aldığı talimat mucibince, Pankota'nın Avusturya'ya iadesini ve Erdel beyine Szatmár hakkında

ihbarda bulunulmasını talep ve temin edecekti; fakat Czernowicz İstanbul'a geldiği zaman hükûmette büyük bir değişiklik gördü. İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarı M. de Peternol'un 15 Temmuz'da Kral Charles'a hitaben yazdığı bir mektupta, Sadriâzam Ali Paşa'nın vefatı ile yerine Sokollu Mehmed Paşa'nın getirilmesiyle vuku bulan değişikliğe temas ederek der ki, bu vaziyet Macaristan meselesinde yeni vaziyet doğuracağı benziyor. Çünkü Semiz Ali Paşa'nın mevcut ihtilâfları sulh yolu ile halledeceği ümidi vardı. Fakat şimdi Avusturya'ya karşı birçok harpler yapmış olan bir zâtın iktidara gelmesi ile eski düşmanlığın tekerrür etmesi ihtimâli çoktur. Avusturya'ya karşı bir sefer açılarak bizzat buna Padişahın iştirâk etmesinin mümkün olduğu sezilmektedir.

Gerçekten yeni sadriâzamanın bu meseledeki tutumu selefinden iyice farklı idi. Bazıları onu harbe mütemayil bir şahıs olarak mütalâa ediyorlardı. Czernowicz'i ilk kabulü esnasında demişti ki, imparatorun Tokaj ve Szerencz'i iade etmesi lâzım geleceği gibi, Szatmár ahidnâmesi Padişahın muvafakati alınmadan yapıldığı için hükümlerinin yerine getirilmesi aslâ mümkün değildir. Sadriâzama göre, verginin ödenmesine kadar her türlü müzakereler tatil edilecek ve sulhun yenilenmesi işi bundan sonra bahis konusu olabilecekti.

Elçi Albert de Wyss ile Czernowicz, bu türlü teklifleri kabule selâhiyetli olmadıklarını bildirmişlerdir ve Czernowicz yeniden Bâb-ı Âli'nin cevabını imparatora bildirmek üzere Viyana'ya harekete hazırlanmıştır. Tam bu sırada Erdel'den yeniden acele yardım isteyen mektuplar gelince –ki bu mektuplarda aksi hâlde Erdel'in tamamen imparatorun eline düşmesi ihtimali ileri sürülmekte idi– Czernowicz muvakkaten alıkonuldu. Temeşvar beylerbeyi Hasan Paşa'dan Erdöd kalesinin 14 Temmuz'da zapt edildiği yolunda müsait bir haber üzerine de sadriâzam Czernowicz'e, Padişahın Szatmár muahedesini tanımadığını ve Nagy Byanya ve Tokaj kalelerinin Erdel beyine teslimi ile Erdel'deki Avusturya kuvvetlerinin çekilmesini, Hidayet Çavuş'un serbest bırakılmasını isteyen bir mektup vererek yola çıkmasına müsaade etti. Czernowicz 8 Ağustos 1565'de İstanbul'dan hareket ederken Dîvân-ı Hümayun da Budin beylerbeyine elçilere her türlü kolaylığın gösterilmesi yolunda emir veriyordu.

Bu sırada sadrıâzâmın amca-zâdesi olan Sokollu Mustafa Paşa Bosna beylerbeyliğinde bulunuyordu. Erdel meselesinin bu türlü ihtilâflar ve ihtilâtlar doğurduğunu görünce ve imparator kuvvetlerinin Erdel'den bir iki kaleyi aldıklarını öğrenince Hırvatistan cephesinde Avusturya'ya karşı harekete geçti. Evvelâ Zrinyi Miklôs'a âit bulunan Kruppa kalesini muhasara etti, kumandanı Mátis Bakics teslimine davet teklifini reddetti ve Avusturya kumandanlarından, ez-cümle Carnyole vâlisi Herbert Auersberg ile Zrin'den, Sluni ve Erdödy'den yardım istedi. Sokollu Mustafa Paşa Kuppa'yı 16 gün, kat'î bir netice almaksızın, muhasara ettikten sonra bütün mühimmatını tüketmiş ve kendi eyaletine bağlı iki leden (Banyaluka, Verbozen) yeni cephane ve silâh getirmişti. Bu esnada Auersberg 7.000 kişilik bir kuvvet ile Unna nehrinin karşı sahiline vâsıl oldu. Buradan ateş açarak müsademedede bulundularsa da nehri geçerek bilfiil kurtarma hareketine girişmediler. Macar kumandanlarının Auersberg'e bu yolda yaptıkları teklifi reddetmiş, istenilen 1.000 kişiyi vermekten imtina eylemişti. Macar cerleri bu fazlaca ihtiyatlı hareketi alçaklık suretinde tavsif ediyorlardı. Böylece Avusturyalılar muhasara edilen Kruppa kalesini kurtarmak için önemli bir teşebbüste bulunmadılar ve senin Mustafa Paşa tarafından zaptına seyirci kaldılar. Sokollu Mustafa Paşa bundan sonra o civarda bulunan Novi kalesini de feth etti ve Oberslo'ya kadar ilerledi. Fakat harekâtı burada durdu.

1566 senesi iptidasında da vaziyet gerginliğini muhafaza ediyordu. İmparator, durumun ciddiyetini göz önüne alarak bir taraftan muharebeye hazırlanıyor, diğer taraftan da sulhu kurtarmak için yeni bir teşebbüsten geri durmuyordu. Bu sebeple yılbaşında, Macar olan yeni bir elçiyi, Hosszúthoty'yı İstanbul'a gönderdi. Bu fevkalâde elçi vezirlere hediyeler ve serbest bırakılan yeni esir ile İstanbul'a dâhil oldu (31 Ocak 1566). Birkaç sene Palatin Nádasdy Tamás kuvvetleri tarafından esir edilmiş ve edilmesi Mihrimah Sultan (Pa-dışahın kızı ve merhum Rüstem'in zevcesi) tarafından talep edilmiş ihtiyar Kasım Çavuş da bunlar arasında idi. Fakat Hosszúthoty Kruppa'nın iâdesini teklif ederken müterakim vergiyi de getirmemiş bulunuyor, Tokaj için de inkâr izahat veremiyordu. Bu sebeple o da eski elçi Albert Uyss'in bulunduğu evde nezaret altına alındı ve müteakiben Avusturya'ya karşı sefer ilân edildi.

Tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*'da Szigetvár seferini elli yedinci vakıa olarak kayd eder ve *Heft Meclis* adlı müstakil eserinde bu seferi baştan sonuna kadar yazdığını ve burada ise bunu hülâsa edeceğini bildirir. Âli'ye göre, bu seferin sebepleri, Szigetvár kalesindeki kuvvetlerin hudutlarda yağma ve gayret yapıp ve her tarafa taarruz ederek reayayı rencide etmeleri idi. Kısmen Hırvat ve Macarlardan müteşekkil bu eşkıyanın mütemadi tecavüzleri karşısında bizzat Padişah, hastalığına ve ihtiyarlığına rağmen, sefere çıkmaya karar vermişti.

Kanunî Sultan Süleyman'ın bu şartlar altında bu sefere bizzat iştirâkini, bâzı tarihçiler, şimdiye kadar başarısızlıkla neticelenmiş olan ve Avusturyalıların çok müstahkem bir kaleleri bulunan Szigetvár ve Eger (Eğri) kalelerini alarak Macaristan'da bir mukavemet yuvası bırakmamak arzusuna atf ederler. Hattâ Györ (Yanıkkkale) ve Komyarom'u da zapt ederek Macaristan'daki fütihat silsilesini şan ve şerefle bitirmek istediğini tahmin ederler. Ancak, onun bu kararında, bir sene evvelki Malta seferi muvaffakiyetsizliğinin intikamını almak arzusu kadar, on seneden fazla bir zamandır onun sefere çıkmamasını tenkit edenleri tatmin ve teskin etmek emeli de mevcuttur, denebilir. Bu türlü hoşnutsuzluklar ve tenkitler aşıktan yapılıyordu. Meselâ Şeyh Nureddin isminde biri bizzat cihat vazifesini yapmayan bir hükümdarın muahezeye şâyan olduğunu söylüyor ve Padişahı sefere teşvik ediyordu. Bu hususta kızı Mihrimah Sultan da aynı teşviki yapıyordu. Diğer yandan Macaristan'daki ümeradan, beylerbeylerinden, Erde kralından gelen arızalar da azamî surette teşvikkâr idi. Böyle bir harekete âdetâ zorlanıyordu. Peçevî'ye göre, Budin beylerbeyi Yahya Paşa-zâde Arslan Paşa "bid-defaat rikâb-ı hümu-yûna mükâtebât gönderüb Macar serhaddinde olan melâîn ziyâde bozulub gün be-gün şekâvetleri efzûn ve fesadları iştîdâd bulmuştur, diyu arz ettikten gayrı Erdel oğlu Simon Yanoş Beç kralından feryâd ve ... nice def'a yazub istimdâd" etmişti.

Macaristan'da Arslan Paşa'nın şöhreti çok büyüktü. Türk yiğitleri arasında bir tane idi. Ok atmakta, kılıç kullanmakta, mübarezede fevkalâde meziyetlere sahipti. Onu Macar kültürünün inkişafına da hizmet etmiş bir idare adamı saymak mümkündür. Budin'de resmî dili

Latince yerine Macarca yapan, Macar deák'ları hizmetinde kullanan ilk beylerbeyi o olmuştur. Sulh ve sükûn için gayret göstermiş olmasına ve Avusturya ile münasebetlerin dostâne olmasını istemesine rağmen hâdiseler aksi şekilde cereyan eylemiştir. O, Viyana hükûmetinin vergi ve hediyelerini zamanında göndermeleri için mütemadiyen mektuplar yazmakta idi; fakat onun iyi niyeti münasebetlerin müsait bir şekilde devamına kâfi gelmedi ve imparator Maximilien'e yazdığı mektuplardan müsbet bir netice hâsıl olmadı ve nihayet, gayretleri boşa gidince, kendisi de hudutta harbe başladı ve Avusturya'ya karşı yeni bir seferin açılmasına âmil oldu. Sefer-i hümayûn başlamadan önce ikinci Vezir Pertev Paşa serdar tâyin edilerek Erdel'e gönderildi. Vazifesi Temeşvar serhaddinde bulunan Erdel kalelerinden Gyula kalesini feth etmek olacaktı. Bu iş, herhalde Lefavre'in de işaret ettiği gibi, Padişahın ve Dîvân-ı Hümayûn'un, seferin icrası kararlaştırıldıktan sonra, Rumeli beylerine ve ilgililere Tuna'yı geçerek harekâta başlamaları hususunda verilen emrin bir kısmı olacaktır. Bu plâna göre, hem Hırvatistan tarafından, hem de Erdel cihetinden taarruz ederek bütün Tuna bölgesini işgal eylemek ve Komárom üzerine de yürüdükten sonra düşmanı Viyana'ya doğru geri çekilmeye zorlamak harekâtı uygulanacaktı. Bu sebeple, Pertev Paşa'nın daha önceden mühim bir kuvvetle seferi açması gerekiyordu. O, Mart ortalarında 3.000 Yeniçeri sekban-başı ile) ulûfeciyân bölüğü ve silâhdarlardan 600 kişilik seçme bir kıt'a, 63 nefer çavuş ağalar, ayrıca 1.500 nefer kuloğlu sipahi-zâdeler ile birlikte hâreket etti. Bu sonuncular seferden zafer ile dönüldüğü zaman Padişahın fermanı ile bölüklere ilhak olunacaklardı. Pertev Paşa'ya, bunlardan başka Temeşvar beylerbeyi ile Belgrad sancakbeyi de bütün kuvvetleriyle refakat edeceklerdi.

Pertev Paşa'nın Belgrad'a gittikten sonra vaziyeti incelediği ve buna göre harekât istikameti hakkında bir emr aldığı anlaşılmaktadır. Ordu-yı hümayûnun henüz İstanbul'dan hareket ettiği bir sırada kendisine verilen direktif, Drava nehrinin feyezan halinde bulunması sebebiyle Szigetvár tarafına gitmekten vazgeçip Karadîn'den geçirilip doğrudan Eger üzerine varılması ve böylece Temeşvar tarafında olan askere de yardımda bulunması şeklinde idi. Pertev Paşa bu münasebetle ve bu emri aldıktan sonra, Padişaha gönderdiği arzında, kendisinin de

başlangıçtan itibaren Szigetvár ve Eger istikametlerinden hangisinin daha isabetli olacağını düşündüğünü, Szigetvár tarafında olan ümerânın o tarafa gidilmesini istedikleri, fakat başka bir görüşe göre, “*Eğri canıplarına varılmak evlâ ...*” bulunduğunun söylenmekte olduğunu bildirmekte idi. Bu ikinci görüşü savunanlar diyorlardı ki “...*kale-i Eğri ve ana tâbi olanlar feth olunup ve ol cânibin küffârı mesdûd olup Erdel vilâyetinden öteyi dahi bunca yıllardan beri çekilen ıstırahlardan inşaallah halâs olunduğundan gayri saadetlû Padişah hazretlerine ve asker-i islâma dahi evlâdır ... ve Szigetvár memleketimiz kenarıdır, beylerine nazar olunub kuvvet verilince eyyâm-ı saadetlerinde her zamanda kapusun açdırmayub inşaallah ol dahi feth olunur ... şöyle kim, evvel Szigetvár’a düşülüb bu yıl-ı mübârek kadem-i şerîflerile Eğri câniblerine varılmak vilâyet-i Erdel kavgasından halâs olunmayub yıllarca dükenmez azîm seferler ve işler lâzım olur...*”¹

Bu arzında Pertev Paşa, bununla beraber, kararı Padişaha bırakıyor, harekât ve aldığı tedbirler hakkında tafsilât veriyordu. Bunu tâkiben hedefi olan Gyula kalesine giderek orayı muhasarasını diğer bir arz ile anlatmış ve bu arada, aldığı birçok haberlere atfen, Boğdan ve Eflâk halkının mütemadiyen kaçarak memleketlerine gittiklerini bildirmiştir² ki, bir müddet sonra bu kaleyi feth edecek ve kendisine Gyula fâtihi denecektir.

Padişah ordu-yı hümayûnun başında olduğu hâlde, 11 Şevval 973 (1 Mayıs 1566)’de bütün devlet erkânı ile birlikte on üçüncü ve sonuncu seferine çıktı. Beraberindekiler Veziriâzam Sokollu Mehmed Paşa, üçüncü vezir Ferhad Paşa, dördüncü Vezir Ahmed Paşa (Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan’ın damadı), beşinci vezir Kızıl-Ahmedli’li Mustafa Paşa, Rumeli kadiaskeri Hâmid Efendi, Anadolu kadiaskeri Perviz Efendi, başdefterdar, Yeniçeri ağası Ali Ağa (Müezzîn-zâde Ali Paşa) idi. Nişancı Eğri Abdi-zâde Mehmed Çelebi, Başmüteferrika Celâl-zâde Mustafa Çelebi de ordu-yı hümayûnda bulunuyor, diğer belli başlı ümera arasında Karaman beylerbeyi Çerkes Süleyman Paşa, Köstendil mîrlivâsı Mehmed Han, Tırhala (Teselya) mîrlivâsı Osman-Şah Bey bin İskender Paşa-zâde Mustafa Paşa, Kocaeli mîrlivâsı Ali Pörtük Bey mevcut idiler.

1 Krş: Topkapı Sarayı Arşivi, E. 1421.

2 Aynı yerde, E. 2359.

Ordu birinci merhâle olan Çırpıcı-çayırı'nı (Rüstem Çelebi çayırı) tâkiben Çatalca, Silivri, Edirne yolu ile mûtaad güzergâhı tâkip ederken Padişah evvelki seferlerde olduğu gibi atla değil, fakat ihtiyar, hasta ve zayıf olduğu için araba ile seyahat ediyordu. Arabadan hiç çıkmıyor, vazifelilere bile buradan emirler veriyordu. Sadriâzam her menzile geldikçe ilerisini keşfe çıkıyor, yolları arabanın geçebileceği şekilde düzelttiriyordu. 15 Zî'l-kâde'de Filibe'ye, bu ayın sonunda (Haziran ortaları) Sofya'ya ulaşıldı. Niş ılicasında iki günlük mola zarfında Padişah banyo aldı. 19 Haziran'da Belgrad'a geldiği vakit Tuna'nın feyzan hâlinde olduğu görüldü. Semendire sancakbeyi Bayram Bey'e Bögürdelen kalesi (Sabács) civarında Sava nehri üzerine köprü kurulması emr edilmişti. Padişah aynı zamanda, Yeniçeri ağasına, defterdar ve hazine ile birlikte ve Rumeli, Anadolu, Karaman askerlerine nehri gemiler ile geçmelerini ve Sirmium sahrasında muntazam bir şekilde durmalarını emr etmiş, kendisi geçince onları hazır bulmayı istemişti. Belgrad ile Bögürdelen arasındaki yol, bu sırada, yağmurlardan çok zarar görmüş ve bozulmuştu. Bu sebepten çok zahmet çekildi ve Padişah alay ile konak yerine gelince kurulmuş otağ bulamadığı için sadriâzâmın çadırında bir geceyi geçirmeğe mecbur kalmıştı. Nihayet Bayram Bey köprüyü kurdu ve Padişah da Sava nehrini geçerek Sirem sahrasına indi. Orada büyük bir resm-i geçit tertip olundu ki, tarihçi Selânikî Mustafa bunun tafsîlâtını vermektedir. Kurban bayramı arifesinde Padişah ordunun başında olduğu hâlde Semlin (Zimony)'e geldi ve bayramın burada kutlanmasını emretti. Bayram töreninin bir özelliği olacaktı. O da, daha İstanbul'dan hareket edilmeden önce bir çavuş vasıtası ile Erdel beyi Zsigmond János orduya davet edilmişti. İşte bu sırada ikinci divânı kurulduğu sırada Erdel beyinin (Erdel kralı János oğlu İstefan) ertesi gün Tuna'dan şaykalarla geleceği hakkında mektubu ile adamları geldi ve ertesi günü büyük bir istikbal merasiminin yapılacağı hususunda askere ve alâkadarlara tenbihatta bulunuldu. Filhakika beklenen günde birçok asilzâdeler ve maiyeti ile birlikte gelen Zsigmond János otağ-ı hümayuna kadar sancakbeyleri ve çavuşların refakatinde ilerledi. Ordugâha vardığı vakit Osmanlı topçularının top atışı ile selâmlandı. Kendisine çavuşbaşının çadırı yanında kırmızı bir otağ kuruldu. Bayram merasiminden bir

gün sonra da Padişahın huzuruna kabûl olundu. Bu merasim esnâsında prensin önünde ve arkasında merasim elbiseleri ile ellişer çavuş gidiyor, yakınında dört vezir, Yeniçeri ağası, silâhdar bulunuyordu. Zsigmond otağ-ı hümayunun yanına vasil olunca attan inip yüz Yeniçerinin taşıdığı hediyelerin Padişaha takdimini bekledi. Bunlar içinde gayet güzel işlenmiş şartlar müsait olmadığı için, boşuna oldu. Zira her yerde reform dört altın yaldızlı gümüş kupa, 5.000 duka kıymetinde bir yakut vardı. Müteakiben maiyetindeki büyük rütbeli asilzâdelerden dokuz kişi ile Padişahın tahtı önüne kadar gitti. Tahtının etrafında dört vezir mevki almışlardı. Kral üç defa diz üstü çöktü. Padişah da her defasında ayağa kalkmasını emretmiş ve nihayet âdet olduğu üzere selâm resmini ifa etmiş ve Padişah da öpmek üzere elini uzatmıştı. Bizzat veziriâzam inci ve elmas ile süslü bir iskemle getirmiş ve prens buna oturmuştur. Kanunî Sultan Süleyman ona, kendisini Macar tahtına iclâs etmedikçe silâhı elden bırakmayacağını söyledi. Onun “*kadîmî kul oğlu kulum, ferman Padişahım hazretlerindir*” sözüne karşı Padişah “*iyilik üstüne olsun, iyilik göresin*” demişti. Padişaha yazılı bir arzuhâl sunduktan sonra otağdan dışarı çıkınca tercüman İbrahim Bey’e “*bu ihtîşâm karşısında mütehayyir kaldım, bu nihayet beni bûhûş etti, nutka takatim kalmadı*” diyerek hissiyatını bildiriyordu. Ertesi günü Padişah da Szigmond’un hediyelerine mukabil hediyelerini iki çavuşla gönderdi. Bunların içinde kıymetli mücevherlerle murassa bir kılıç ve bir hançer, dört güzel at da bulunuyordu. Padişah ona bir ziyafet de vermek istemiş, fakat sadriâzam, zayıf bir bünyeye sahip olan prensin alışkın olmadığı Türk yemeklerinden rahatsız olabileceğini ve Macarların bunu bir zehirlenmeye atf edebilecekleri ihtimâlini ileri sürerek bu tasavvurdan onu vazgeçirmişti. İki gün sonra veda için Padişahın huzuruna kabûl olunduğu vakit, Kanunî ona şöyle dedi: “*asker, barut, kurşun tedarikine çalışın, eğer bir ihtiyacın olursa bize bildir ki, çaresini bulalım.*”

Szigmond János Padişaha sunduğu arzuhâlinde Tisza (Theiss) nehri ile Erdel hududu arasındaki araziye istemiş, içerisinde câmi yapılmış olan Temeşvar ve Lippa ile Debrecen ve Szolnok şehirlerinin kendisine verilmesini talep etmişti. Bu arada Padişah üç yüz Erdelli esirin serbest bırakılmasını emrediyor ve bu seferin sonunda

kendisine istediklerinin üç mislini ihsan edeceğini sadrıâzam vasıtası ile bildiriyordu.

Savaşı artık bir emr-i vâki olarak gören imparator, irsen sahib olduğu memleketlerden asker tedarikine çalıştığı gibi, imparatorluğun diğer kısımlarından da yardım talep ediyordu. Papa'ya, İspanya kralına ve Hristiyan Avrupa'nın bütün hükümdarlarına müracaatlarda bulunuyordu. Fakat bu talep ve ricalar, biraz da şartlar müsait olmadığı için, boşuna oldu. Zira her yerde reform buhranları, bu hareketlerin tevliid ettiği parçalanmalar, kökleşmiş kinler, kolektif bir harekete pek imkân vermiyordu. Bununla beraber, Augusburg Diyet Meclisi (26 Mart 1566) bir miktar para yardımı yapmağa, 4.090 pîyade ve 8.000 süvari gönderilmesine karar verdi. Ancak, tamamen yeni bir şart ileri sürdü. Türk hâkimiyetinden kurtarılacak olan Macar toprakları imparatorluğa ilhak olunacaktı. Habsburgların merkezî Avrupa'yı kendi hâkimiyetleri altında birleştirmek arzu ve temayülünde olduğu için bu karara karşı hiçbir ihtirâzî kayıd dermeyan edilmedi. Buna rağmen Almanların vaadleri tamamen nazari kaldı. İspanya kralı II. Philippe ise, bütün askerî kuvvetlerini Pays-Bas'da tahşid ettiği ve Akdeniz'deki donanması da Türk ve Kuzey Afrika donanmaları ile güç bir mücadele içinde bulunduğu için, Avusturyalı kuzenine hiçbir müessir yardımda bulunamıyordu. Dinî mücadeleler içinde çırpınan Fransa zaten Osmanlılarla ittifakı muhafaza ediyordu. Yalnız Papa V. Pius Macaristan meselesi üzerinde büyük bir alâka duyduğu için, hiçbir şarta muallak olmaksızın yardım ediyor, Maximilien'e 50.000 duka altını gönderiyor, bir kısım İtalyan prenslerine de Avusturya kuvvetlerine iltihak etmelerini emr ve tavsiye eyliyordu. Bu suretle çok gayrı mütecanis unsurlardan mürekkep bir müdafaa kuvveti teşkil edildiği ve bunların Komárom civarında teşkilâtlandırıldığı sırada Osmanlı ordusunun Sava'yı Böğürdelen'den geçerek Semlin'e muvasalat ettiği ve Erdel kralı Zgismond János'u Padişahın kabûl ettiği öğrenildi.

Catherine de Médicis, Fransa'nın nâibe-i hükûmeti, Avusturya siyasetiyle yakından alâkadar olmakla ve onu tehdit eden tehlikeye karşı fazla kayıtsız kalamayacağını hissetmekle beraber, uzun zamandan beri kesilmiş olan münasebetleri yenilemek maksadı ile yeni bir heyeti

İstanbul'a gönderdi. Fransa'nın o devirdeki mühim şahsiyetlerinden biri olan yeni elçi M. de Grantree de Grandchamps'ın birinci vazifesi, hükûmetinden aldığı tâlimat üzerine, II. Maximilien lehine çalışmak idi. O, bu vazifesinde muvaffak olamamış, Padişah tarafından kabûl edilebilmek için Szigetvar seferinde ona refakat etmek lüzumunu duymuştu. İstanbul'a gelip de Padişahı bulamayınca onu tâkiben yola çıkmış ve Sirmium sahrasında Zsigmond János'un kabûl edildiğinin ertesi günü Padişahın huzuruna kabûl olunmuştu. Bu kabûl resmi de çok samimî ve iki devlet arasındaki münasebetleri yenilemeğe muvaffak olmuş, fakat Padişahı ve Osmanlı ordusunu seferden vazgeçirememiş ve yürüyüşten alıkoyamamıştır. Hattâ Hammer'in kaynaklarına göre, Le Roi Très-chrétien'in elçisi, Zsigmond János'u, Katolik mezhebini terk edip Lüteranist olduğu için tebrik bile etmiştir.

Semlin'de iken Karaman beylerbeyi Çerkes Süleyman Paşa Budin üzerine muhafazaya gönderildi. Padişah da bizzat Eger üzerine yürüyecekti. Bu maksadla Varadin (Pétervárad) kalesi yakınında mevcut olan köprüden geçmek üzere bir kısım asker önceden gönderilmiş ve bunların bir kısmı da köprüyü geçmişti. Bir kısım asker de Yanık-kale (Györ) ve Komárom kaleleri etrafına akın etmek üzere iken harekât plânı değiştirildi ve köprü Vukóvár kalesi önünde bağlansın diye ferman olundu. Bu değişikliğin sebebi şu idi:

Szigetvár kumandanı Zrinyi Miklós'un Tırhala sancakbeyi Mehmed Bey'i Ezsek kalesi civarında Drava nehrini gemiler ile geçerken pusuda kendisini ve oğlunu öldürdüğü, hazinesini ve ağırlıklarını zapt ettiği, kuvvetlerinden mühim bir kısmının da Siklós kalesine kaçıp kurtulduğu haberi gelmişti. Zâten öteden beri serhad ümerası da Zrinyi'nin bir an önce ele geçirilmesini tavsiye ediyorlardı. Onlara göre, Zrinyi Hırvat içinde kuvvet ve kudret ile namdar ve bahadırılık ile nâm-âver meşhûr bir laîn idi. Szigetvár'ı epeyce müstahkem bir hâle koymuş, üç binden fazla seçkin atlı ve yayayı teslim ederek kaleye kapamıştı. Bütün Macar ve Hırvat beyleri sonradan bunu kral yapacaklarına ahd ve yemin etmişlerdi... Bu sebeple Padişah da "*cümleden mukaddem bunu söndürmek ehemdir*" diye ferman edince, ordunun istikameti o tarafa çevrildi. Vukóvyar yakınında Tuna üzerine kurulan köprü kısa zamanda tamamlandı,

bütün ordu geçti. Hattâ otağ-ı hümayun da gayet seri bir şekilde nakl edildi. Bu sırada Tuna nehrinin tekrar yükselmesi neticesinde bu köprüyü sular götürdü. Bunun üzerine Padişah Ezsek civarında Drava nehrinin üzerine bir köprü kurulmasını emr etti ki, bu köprü 17 günde 118 geminin yan yana getirilip birbirine bağlanması ile vücûda getirildi. Padişah köprünün itmamını görmek üzere Ezsek civarına gitmek üzere hazırlandığı sırada ince donanma ile Ali Pörtük Bey'in (Rodos sancakbeyi, emektar Yeniçeri) Tuna'dan geldiği görüldü. O, bu donanmayı İstanbul'dan Karadeniz'e çıkarmış, sonra Tuna'ya girerek Vukóvár'a kadar gelmişti. Beraberinde Padişahın İstanbul'da bindiği kayığı da getirmişti ki, Kanunî Sultan Süleyman buna bindi ve bununla Drava üzerinde bağlanan köprüyü görmeğe gitti. Bu köprü 19 Temmuz'da tamamen geçildi ve bu esnada Padişah memleketi yağma etmeyi, köyleri yakmayı şiddetle men etti. *"Ateş yanar yerlerde kimi bulursanız katl ediniz"* diye sadriâzama emir verdi. Kale muhasara topları Mohaç iskelesine çıkarılarak burada Anadolu askeri tarafından mandalarla Szigetvár kalesine ulaştırılması da ferman olundu. Bu toplar arasında 1543'de Gazi Hüsrev Bey ile Ferhad Bey'in Katzianer ile yaptıkları muharebede ele geçirdikleri meşhur büyük top da (Koçiyan topu) bulunuyordu. Ordu evvelâ Siklós civarına vâsıl oldu. O zamanlarda bu kalenin etrafı dere, sazlı ve göllü bataklıklar olduğu için burada durulmadı ve karargâh Siklós ile Peçuy arasında Harsány mevkiinde ve otağ-ı hümayun da buradaki bir tepe üzerinde kuruldu. Bu mevki, Budin beylerbeyi Arslan Paşa'nın, son aylarda uğradığı hezimetlerin ve sorumsuz bir şekildeki hareketlerinin hesabını verdiği ve bunu hayatı ile ödediği bir yer oldu. O, sefer kararı verildiği zaman, evvelâ kendisinin serhadde savaşa başlaması lâzım geldiğine inanmış ve Padişah Macaristan'a gelmeden evvel bir başarı göstermek istemişti. Gözüne Palota kalesini kestirmişti. Bu kaleyi kumandanı cecur Thûry György ile birlikte alacak ve zaferi ile Padişah nezdinde itibar görecekti, hakkındaki itimatsızlığı giderecekti. 9.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Kaleyi muhasara etti, fakat bütün gayreti boşa gitti ve ölümünü istihkar etmesi fayda vermedi. Thûry, Arslan Paşa'nın bütün hücumlarını püskürtmüş ve yaptığı huruç

hareketleri ile Türk kuvvetlerine mühim zayıat verdirmişti. Palota kalesine Viyana'dan büyük yardımcı kuvvetler geldiği duyulunca Arslan Paşa muhasarayı kaldırdı ve Budin'e dönmek zorunda kaldı. Filhakika General Salm Polata'nın imdadına gelmiş ve bu sırada Tata ile Veszprém kalelerini de Türk kuvvetleri elinden almıştı. Bu hâdiselerden sorumlu olması lâzım gelen Arslan Paşa artık Budin'de mukadderatına intizar ediyordu ki, işte kendini temize çıkarmak maksadı ile burada Padişaha maruzatta bulunmak için geldiği sırada Padişahın gazabına uğradı, askerlerinden ayrılıp gelmesi de ayrıca cezaya müstahak görülerek, fermân-ı hümayun ile idam olundu.

Peçuy ovasında alay tertibi ve resm-i geçid icrası emredilmişti. Vezirler cebehânelerini, esliha ve mühimmat sandıklarını açarak, elbise ve takımlarını tevzi ederek kuvvet ve kudret gösterisinde bulunuyorlardı. Sadriâzam kendi alayını tertiplediği sırada oğulları Kurd Bey ile Hasan Bey'i de yanına almış ve Padişahın teftişine arz etmişti. Kanunî Sultan Süleyman, sırasıyla bütün alayları arabası ile geçerek selâmladı. 4 Ağustos'da Rumeli askeri Szigetvár kalesinin doğu tarafında ormana yakın bir yerde kondu ve Rumeli beylerbeyi kendi otağında kurduğu divâna ümera ve züemâyı toplayarak müzakerede bulundu ve Padişahın otağının kurulacağı müsaid bir yeri seçmeyi kararlaştırdı. Aynı zamanda asker içinde kaleden çok uzak olmayacak, fakat top ateşinden de masûn kalacak bir yer intihap edilecekti. Çünkü 1556'da Hadım Ali Paşa bu kaleyi muhasara ettiği zaman top ateşi tesirinde kalan bir yere konulduğu için zarar görmüştü. Padişahın otağı için kalenin müntehasındaki Semiliov tepesini seçmişlerdi.

Diğer yandan, Padişah Peçuy'dan Szigetvar'a gelirken yanına evvelâ üçüncü vezir Ferhad Paşa'yı çağırarak ona Anadolu beylerbeyi Zâl Mahmud Paşa ile birlikte kaleyi bir taraftan kuşatmasını, metrisler ile toplar kurup dövmesini ferman etmişti. Sonra Kızıl-Ahmedli'li Mustafa Paşa ile kardeşi Şemsi Ahmed Paşa'ya kalenin diğer tarafında mevziye girmelerini söylemişti ki, muhasara esnasında yapılan bir kroki Osmanlı kuvvetlerinin ne şekilde tertiplendiğini göstermektedir. Bu durum 5 Ağustos'dan itibaren, savaşın devamı müddetince az çok değişmiştir. Fetih tarihi olan 7 Eylül'e kadarki muhasara tarihi Osmanlı kaynaklarında bütün tafsilatı ile tesbit olunmuştur.

VIII

TÜRK İDARESİNDE BUDİN

Tarihimizin parlak bir devri, şüphesiz ki, Macaristan'daki Türk hâkimiyetinin devam ettiği yüz elli senelik zamandır. Osmanlı ordularının Orta Avrupa'yı cevalân sahası yaptığı bu devir, sadece askerî fütuhât bakımından değil, Türk medeniyeti tarihi bakımından da araştırmaya, incelemeye, bugünkü Türk toplumu tarafından da, hiç değilse, hatırlamağa değer bir vasıf taşır.

Akdeniz havzasının Orta ve Yeniçağlar tarihi, nasıl ki, Türk tarihi ile sıkı sıkıya bağlı ve bu bölge tarihinin gidişinde ve gelişmeler göstermesinde milletimizin ve devletimizin rolü ve önemi ne kadar büyük ise, Orta Avrupa ve özellikle Tuna havzasının aynı çağlar tarihinde de, Türklerin, Osmanlıların etkisi ve nüfuzu o derecede geniş ve şümullüdür.

Türk idaresinde Budin, dolayısıyla XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı hâkimiyetinde Macaristan konusu oldukça ilginç ve hâlâ üzerinde durulan, tetkikler ve monografiler yayınlanan bir mevzudur.

Bilindiği gibi, Budin'in Osmanlı hâkimiyeti altına ve idaresine geçişi Osmanlı Devleti'nin en kudretli ve Türk medeniyetinin en belirgin bir karakter aldığı bir devre, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanına rastlar. O zamanki askerî fütuhât, ileri bir medeniyetin, yüksek bir teşkilât ve tekniğin eseri idi. Uzun zaman bu fütuhât tahripkâr bir istilâ, Budin'deki Türk idaresi de geri bir Doğu medeniyet muhitinin mahsulü gibi görüldü, koyu bir taassup ve kin tesiriyle böylece gösterildi. Son yarım yüzyılı aşkın bir devre içinde ise, bu konuda yapılan daha tarafsız ve objektif araştırmalar,

yeni belgeler bu hükümleri, bu sabit fikirleri kısmen değiştirdi. Meselâ Birinci Dünya Savaşı esnasında Kiel Üniversitesi profesörlerinden bir tarihçi (I. Jacobe) bu konu üzerinde verdiği bir konferansta Hristiyan medeniyetinin, insanlığın geçirdiği medeniyetler tarihi içinde tek ve birinci olmadığını, Osmanlı Devleti medeniyetinin de dâhil bulunduğu Müslüman-Türk medeniyetinin uzun bir tekâmül devresi geçirerek bir zamanlar çok daha ileri bir seviyeye ulaştığını belirtmişti. Bir Macar tarihçisi de yine o sıralarda bu gerçeği teyit eden bir müşahedesini nakletmekte idi.

Viyana imparatorluk arşivi (şimdi Staatsarchiv) servisinde yan yana konulmuş iki vesikanın dikkati çektiği, bunlardan birinin İmparator II. Maksimiliyen'in Leh diyet meclisi tarafından kral seçildiğine dair bir diploma, bir berat, diğerinin ise 1562'deki Osmanlı-Avusturya barış anlaşmasının tasdikli bir sureti olduğunu bildirerek bu iki belgenin iki toplum ve iki medeniyet arasındaki derin farka ne güzel işaret ettiğini kaydetmişti. O sıralarda Lehistan oldukça kuvvetli bir devlettir. Polonya halkı Hristiyan medeniyetini tamamen benimsemiş ve kendisine özgü bir Rönesans hayatı yaşamakta idi. Buna rağmen o vesikadaki Polonya krallık armasını gösteren şekil o kadar garip ve zevksiz bir şekilde görünmüştü ki Macar tarihçisine hemen yanı başında duran Kanunî Sultan Süleyman'ın Alman imparatoruna verdiği ahidnamedeki tuğrasının göz alıcı ve sanatkârane stili ile mukayeseye imkân yoktu ve yalnız bu iki küçük diplomatik belge ve aynı zamanda sanat eseri XVI. yüzyıl ikinci yarısında Osmanlı-Türk ve Hristiyan-Leh toplumlarının medeniyet ve hayat seviyesi arasındaki derin farkı göstermeye yeter bir delil niteliğinde idi.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da Habsburg hanedanı siyasî izdivaçlar sayesinde Almanya, İspanya ve Pays-bas'nın tek sahibi olmuş, Avrupa muvazenesi bozulmuştu. Almanya ile İspanya arasına sıkışıp kalan Fransa, bu çemberden kurtulabilmek için büyük bir siyasî dehâ göstermiş ve doğuda Osmanlı İmparatorluğu'nda kendisine bir müttefik ve dost bulmuştur. Öyle bir yardımcı ki, Doğu imparatorluğunun Batı imparatorluğuna karşı harekete geçmesi neticesinde bozulan dengeyi tekrar kurmayı başarmıştı.

Bu devirde, Orta ve Yeniçağların dönüm noktasında, İslâm ve Hristiyan âlemlerinin çarpışmasında, Macaristan'ın bir sahne olduğu hakkındaki görüş biraz düzeltmeye muhtaçtır. Bu görüşe göre, Budin'in, daha doğrusu bütün Macaristan'ın mukadderatı bir milletin tek başına meselesi değil, birçok milletin müşterek meselesi olmuş, bu memleket, bir tarafta İslâm dünyasını temsil ve müdafaa eden Osmanlılar, diğer tarafta Hristiyan milletler arasında mücadele konusu haline gelmişti.

Hâlbuki bu sorunu, başka suretle düşünmek ve yorumlamak da mümkündür ve daha da isabetli olur. Şöyle ki:

Osmanlı ordularının ve fütuhatının yolu üstüne düşen Macaristan, iki asra yakın bir zaman mücadele sahası ve sahnesi olduğu sırada, Doğu ve Batı İmparatorlukları arasına düşmek talihsizliğine uğramıştır. Aslında, Kanunî Sultan Süleyman, “İspanya kralı Şarl’a ve onun Beç valisi Ferdinand’a” yâni Habsburglara karşı savaş açtığı zaman Macarlarla alış verişini olmadığını söylemiş, hattâ, vaktiyle Macarların, Selçuklu Türklerine karşı sefer açan Haçlı ordularına memleketlerinden geçmek müsaadesini verdikleri gibi, Osmanlı ordularının da geçmesine öylece ses çıkarmamasını istemiş, fakat tamamen Habsburgların siyasetine kaderini bağlamış olan o zamanki Macar kralına bunu kabul ettirememişti. Nihayet o devrin yanlış tutumu yüzünden Macarlar, Habsburgların menfaati uğruna feda edilmiş, Mohaç’ta ordusunu ve kralını kaybetmişti.

Gerçekte, bir görüşe göre, Mohaç harbini yapan, yöneten Macar milletine yabancı bir azınlıktı. kralı Polonya’dan gelmiş, zevcesi Viyana’dan gelmiş, başkenti kraliçe ile birlikte gelmiş Almanlarla dolu... Son zamanlarda bu konuda yayınlanan bir eserin yazarı, genç Macar müellifi Nemeskürty István, Mohaç savaşından sonraki olayları yorumladığı ve değerlendirdiği eserinde bu gerçekleri dile getirmektedir. Onun faydalandığı kaynaklara ve belgelere göre, kraliçe daha kralın ölümü haberi gelmeden Budin’den kaçmaya kalkışmış, krallık hazinelerini kaçırmaya teşebbüs etmişti. Çağdaş bir gözlemci olan Szerémi György, Mohaç meydan muharebesini takip eden gecelerden birindi “Budin sokaklarında ve meydanlarında Almanların meş’aleleriyle içlerinde pek çok kıymetli eşya ve

hazineler bulunan sandıkları acele acele Tuna kenarına götürdüklerini görmüş, oradan Viyana'ya taşıyacaklarını anlamış ve Macarların da ne olup bittiğinden habersiz bu olayları hayretle karşıladıklarını” kaydetmişti. Yine bu eserde görüyoruz ki, o günlerde Budin'deki Leh elçisi memleketine gönderdiği mektupta şöyle demektedir: “Macarlar fevkalâde bir sevinç içinde âdeta hayata yeniden doğmuş gibi evlerine dönüyorlar (Mohaç'tan) zira yabancı hâkimiyetinden kurtulduklarına inanmakta idiler.”

Budin'in Türklerle münasebeti tarihi işte bugünlerden, Eylül'ün ilk günlerinde Padişah'ın otağını Budin kalesi altına kurdurduğu andan itibaren başlamıştı. Bu büyük zaferden sonra da Osmanlı Padişahı ne mağrur ve zâlim ne de halim ve yumuşak olmamıştı. Burada iki hafta ve Eylül 26'ya kadar kalan padişah, orduyu dinlendirmiş, birkaç defa kaleyi, sarayları gezmiş, eski Kral Matyás'ın sarayını çok beğenmişti. Evliya Çelebi, onun bu saray karşısında, “Ah nolaydı bu saray, İstanbulumuzda Sarayburnu'nda olaydı” dediğini kaydeder.

Kanunî Sultan Süleyman duruma tamamen hâkim olmakla beraber Budin'i ve Macaristan'ı Memalik-i Mahruse'den saymaya henüz niyeti yoktur, işgal muvakkattir. Budin'deki hastalara ve düşkünlere ihsanlarda bulunmuş, avdetinde bazı sanat eserlerini –herhalde Sadriâzam İbrahim Paşa'nın da telkini ile- bu arada Apollon ve Viyana heykellerini, sonra Ayasofya Camii'ne konulan iki büyük gümüş şamdanı İstanbul'a naklettirmişti.

Ancak Mohaç'tan altı hafta sonra Macaristan tekrar ve tamamen serbest kalmıştır. Piskopos Brodarics İstvân, Türklerin, Macaristan'ı hiçbir muhafaza kuvveti bırakmadan terk ettiklerini ilân ediyordu ki, bu hâdise, böylesine askerî bir zaferden sonra görülmemiş bir şey idi ve bunu Nemeskürty bilhassa belirtmekte ve Mohaç'ın Macarlar için asla milli bir felâket sayılamayacağını ilâve etmektedir.

Üç sene sonra 23 Ağustos 1529'da Osmanlı ordusu tekrar Budin kalesi altında görüldü. Bu ikinci Türk ziyaretidir bu şehri... Ferdinand'ın kumandanları elinden Macaristan başşehrini aldıktan sonra bizzat onun merkezine gitmiş, birinci Viyana muhasarası vuku bulmuştu. Dönüşte Padişah Budin'i mahmisi ve metbuu, kralı olarak tanıdığı Yanoş'a ihsan etmişti. Yine Budin Memalik-i Mahruse'den

olmamıştır ve bu kralın ölümüne kadar öylece kalmıştır. Onun Budin'den gönderdiği bir mektup çok ilginçtir.

Bu kralın 1540'daki ölümü ile Osmanlı Devleti siyasetinde, Türk görüşünde bir değişiklik olmuştur. Ne Padişah ne vezirler ve Divân-ı Hümâyûn Macaristan'ın artık kendi başına Habsburglara karşı kendi varlığını koruyabileceğini ve bağımsızlığını sürdürebileceğini ümit etmiyorlardı. Aksine Almanların aşağı Tuna'ya kadar gelebilecekleri ve Balkanlar'daki Türk hâkimiyeti için tehlikeli olabilecekleri düşünülüyordu. Mademki Osmanlı Devleti imparatorla doğrudan doğruya komşu olacaktır o halde hududun Budin'in ötesinde olması lâzımdır deniliyordu.

Böylece Istabur seferi denilen 1541 seferi yapıldı, yine bir Ağustos günü Budin kalesi Osmanlı ordusunun üçüncü ziyaretine şahit oldu. Ve bu sefer artık Budin bir Osmanlı eyaleti haline getirildi, Mermalik-i Mahruse oldu. Macaristan'ın ayrılmış parçalarından biri doğrudan doğruya Türk hâkimiyetinde idi, onun da merkezi Budin idi. Türk ülküsü Kızılılmaya erişmişti. Matyás'ın sarayı artık Kızılalma sarayı oluyordu. (Koca Sekbanbaşı, Hulâsatül-kelâm fî reddil-avam; Ömer Seyfettin)

Budin şimdi serhat kalesidir ve tarihlerimizin ifadesiyle “hısm-ı harîm ve sedd-i metîn-i İslâm”dır.

Budin Osmanlı hâkimiyeti altında iken cereyan eden hâdiseler göstermiştir ki, bu şehrin mukadderatı bundan sonra Macarların ve Macaristan'inkine bağlı olmayıp doğrudan doğruya Alman imparatorluğu meseleleri ile ilgilidir. Zira Türk hâkimiyetinin sürdüğü bir buçuk asır boyunca Budin'e yapılan altı büyük taarruz Macarlar tarafından değil, imparatorlar ve onların müttelikleri ve vassalları veya peykleri tarafından tertip ve idare edilmiştir.

1542'deki hücumu Brandenburg prensi Joachim, 1598, 1602 ve 1603'dekileri Habsburg prensi Mathias ve imparatorluk generali Russwurm, 1684'dekini Loren Dukası Şarl, daha sonra ise Bavyera prensi Max Emmanuel idare etmişti. Bu suretle hepsi de Osmanlılara karşı yapılan ittifakların neticesi idi.

Budin'in topografyasını – Türk hâkimiyeti altında iken – şöyle özetlemek mümkündür. Evliya Çelebi civardaki tepelerden bakarak

Budin ve Peşte'nin en güzel bir tasvirini bize bırakmıştır. Budin'in iki tarafındaki tepeden güneydeki bizim Gürz-i İlyas tesmiye ettiğimiz Gellért tepesinden, kuzeydeki Gül Baba tepesinden (Gül Baba bayırı deniliyordu o zaman) Budin'e bakmış, bu büyük serhat kalesi ona bir Osmanlı baştarde gemisi gibi görünmüştür. Kalenin güney kısmındaki Kızılelma sarayı da buradadır, iç kale, kuzeye doğru olan kısma, bugün Beç kapısı denilen yere, Orta hisar deniliyordu. Bunun dışındaki Tuna'ya kadar olan varoş kalenin eteğinde idi. Gürz-i İlyas tepesinde küçük bir kale Budin'in muhafazası için tahkim edilmişti. Kuzey tarafında da derbent denilen boğazdaki tahkimat Budin'i âni taarruzlardan koruyabiliyordu.

Fekete'nin bu devre ait kitabına derç ettiği haritada şu yerler ve isimler de göze çarpıyordu:

Budin-i Atık (Eski Budin, O. Buda), kalenin batısında Kestane bayırı, Veli Bey tekkesi, Veli Bey çayırı, Kasım Paşa çeşmesi, Keşişlik bayırı, kuzey tarafında Eğri-dere, Çardak, Kızlaradası (Tuna'da Margitsriget) veya Cezire-i Dühterân, Kurukavga deresi ve adası, güney tarafında Karga bayırı, Çil bayırı, Kele ovası, Kazan ovası, Kaya burnu. Evliya Çelebi ise kale kapılarını, kaleleri birer birer kaydeder: (Ova kapısı, Peç kapısı, Ali Paşa kapısı, Oruç Ağa kapısı)

Karakaş Paşa kulesi, Kasım Paşa, Veli Bey, Murat Paşa, Siyaviş Paşa kuleleri. Kale içindeki mahalleler, meydanlar, varoştaki mahalle, sokak ve meydanlar. (Bu isimleri sakinleri ile birlikte geçen senelerde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından neşrolunan Dr. Kàldy-Nagy Gyula'nın, *Kanunî Devri Budin Tahrir Defterleri* adlı eserde mevcuttur.)

Gerek Evliya Çelebi'de gerek tahrir defterlerinde Budin'deki cami, mescit, çeşme, sebil, medrese, imarethane ve benzerleri hakkınca tafsilât bulmak kabildir.

Budin'in Manevi Mihmandarları: Gürz-i İlyas ve Gül Baba

Budin ve civarına ismini veren Türk gazilerinden yalnız ikisini zikretmek isteriz:

Peçevî, Gürz-i İlyas bayırının adlandırılması şeklini şöyle anlatır (C. I, s. 237): Yanyalı Gürz-i İlyas adındaki bir bahadır yiğit daha

Belgrad Macarlar elinde iken Belgrad'a akın yapar, kâh kâfir olur kâh baş keser, düşmana kapısını açtırmazmış. Sonra Belgrad kalesindekiler bir gün bir fırsatını bularak onu şehit ederler ve başını Budin'e Macar kralına gönderirler. Kral da böyle bir nâm-dâr yiğit başıdır diyerek bu tepeye (Gellért) defnettirir ve bundan sonra tepenin adı böylece kalır. (Evliya Çelebi bu kahramanlık hikâyesinin başka bir varyantını anlatır. Semendere sancağında bir dilâver yiğit olduğunu, nice Ümmet-i Muhammedi koruduğunu ve nihayet düşmanın hilesi ile burada şehit edildiğini bildirir.)

Peçevî, Macar tarihçilerinden naklen, bu tepenin Gellért: Gerardus tepesi tesmiye şeklini de anlatır.

Gazi Gürz-i İlyas, bütün Türk devri boyunca, bu tepeye adını verdiği gibi bu civardaki bütün mevkiller ve tesisler de ona izafeten ad almışlardı: Gürz-i İlyas kalesi, Gürz-i İlyas bayırı, Gürz-i İlyas ılıcası, Gürz-i İlyas hamamı, Gürz-i İlyas tekkesi. Böyle bir mücahit gazi rivayeti de Gül Baba ismine bağlanmaktadır: Bunun da tarihî şahsiyeti hakkında türlü rivayetler vardır:

Evliya Çelebi, Gül Baba'dan uzun boylu bahseder: Sivas muzaferâtından Merzifon'dan Bektaşî fukaralarından olup "Gül Baba-i Âli Abâ"dır. Ona, göre, Fatih, Bayezid, Selim, Süleyman hanlarla bütün gazalarda hazır bulunduğunu, Budin fethinde de bulunarak ilk Cuma namazını kıldığı gün camide vasiyet ederek ruhunu teslim ettiğini, başta Padişah olmak üzere Ebussuud Efendi tarafından namazı kılındığını, bütün ordunun tabutu takip ederek nâşını ebedî istirahatgâhı olan bu tepeye defn eylediklerini bildirir ve Padişahın Budin'den ayrılırken, kalenin muhafazasına Süleyman Paşa'yı bıraktığı gibi, Gül Baba'yı himmetleri hâzır ve nâzır ola diyerek buraya manevî gözcü olmasına dua ettiğini ilâve eder.

Başka bir rivayet bu mücahit dervişi güller arasında göstermektedir. Gülü yetiştiren ve Budin'in bahçelerinde dolaşan bu azizin ölümünden sonra buraya gömüldüğü, hayatında söz ve hareketleri ile herkes tarafından büyük bir takdir gördüğü, kerametine kail bulunulduğu şeklindedir. Budin beylerbeyi Yahya Paşa-zade Mehmet Paşa (1543-48) bu türbeyi inşa ettirmiştir.

Üçüncü bir rivayet daha sonra Budin'de beylerbeylik yapan Kadı-zade Ali Paşa ile ilgili olan rivayettir. Öte yandan bunun Kel Baba, gülmek fiilinden Gülsün Baba, Gül Baba, Dede Korkut, Gülberi Sultan şeklinde olduğu hakkında da çeşitli görüşler vardır.

Her ne olursa olsun şurası muhakkak ki, bütün Türk devri boyunca, Gül Baba bir ziyaretgâh olmuş ve Macaristan'a gelen her Türk-Müslüman burayı ziyaret etmiştir. Tıpkı Peçuy'daki İdris Baba türbesi gibi...

Budin Beylerbeyleri: Arslan Paşa, Sokullu Mustafa Paşa, Üveys Çelebi, Lala Mehmed Paşa, Kadı-zade Ali Paşa

Türk idaresindeki Budin'i, daha genel bir deyim ile Osmanlı hâkimiyetindeki Macaristan'ı anlayabilmek için Budin beylerbeylerinin şahsiyet ve icraatlarını tanımak lâzımdır.

Budin 145 sene Türk hâkimiyetinde bulunmuştur. Bu müddet zarfında 99 beylerbeyi tayin edilmiştir. Bunlardan birçoğu bu eyaletin başına birkaç defa geçmiştir. Bu devirdeki Budin beylerbeylerinden birkaçının portresini çizmek, Osmanlı idaresindeki Budin'in görünüş ve karakteri hakkında bir fikir verir:

Önce, bu seriye Arslan Paşa ile başlamak isterim;

Serhat hayatının hareket ve heyecan dolu dünyasında gençliğini geçirmiş, yiğitlik ve kahramanlık âleminde meşhur olan bir beylerbeyidir. Macar tarihçileri Arslan Paşa'dan pek çok bahsettikleri gibi, devrin Avusturya şairleri de hakkında şiirler yazmış, serhat türkülerine adını karıştırmışlardır. Hattâ meşhur Macar şairi Zıinyi'nin epupesinde de, şahsiyeti biraz değiştirilmekle beraber, mühim bir yer işgal eder. 40 yıl sürekli olarak serhat kalelerinde bulunmuştur. Gençliğini Slovenya'da muhtelif görevlerde babası Yahya Paşa-zade Mehmet Paşa ile geçirdikten sonra Macaristan'da önce (1550 Harvan) sonra İstolini Belgrad (1554) Sancak beyliklerinde bulundu. Bu vazifede iken bir gece yarısı Palota kalesine hücum eder, kaledeki bütün atları sürer, götürür. Yalnız beş saatlik bir savaşta düşmanlarını sindirmeğe muvaffak olmuştur.

Bundan sonra Peçoy ve Pojega sancak beyliklerinde bulunur, nihayet Kanunî Sultan Süleyman'ın son senelerinde Budin beylerbeyliğine, babasının 20 sene evvel bulunduğu vazifeye tayin edilir.

Divân-ı Hümâyûn Budin’de çıkan bir Yeniçeri isyanını bastırmak için ondan daha münasip bir adam bulamazdı. Onun cüretkâr akınlarını Tuna ötesinde herkes bilir ve hatırlardı. Ancak adı dillerde saygı ile dolaşan Arslan Bey’e karşı düşmanlarında bile bir kin ve nefret görülmez; kahramanlık ve şövalye ruhu serhat hayatının en fazla değer verdiği vasıflar ve meziyetler idi.

Avusturya elçisi Busbecq Arslan Bey’i çok iyi tanıyordu. Mektubunda ondan bahsederken der ki “Macaristan’da Arslan Bey’in şöhreti çok büyüktür, hiç kimse ondan daha uzağa ve yükseğe ok atamaz, hiç kimsenin kılıcı onunki kadar keskin değildir...”

Devrin bir Macar tarihçisi olan Istvánffy’de, Eğri muhasarasında (1552) en büyük kahramanlığı gösteren, Segedin’de yapılan bir düelloda bütün hasımlarını yenen yiğit Arslan Bey olduğunu kaydeder.

Arslan Paşa Macar âdetlerini tamamen benimsemişti. Onun zamanında Budin’de Macarca diplomatik diller arasına girmişti. İki devlet arasındaki ilişkilerin dostane olmasına çok çalışmış, Viyana hükümetinin vergi ve hediyelerini zamanında göndermesi için mütemadiyen İmparator Maximilyan’a mektuplar göndermişti. Fakat onun iyi niyeti münasebetlerini iyi şekilde devam etmesine kâfi gelmedi. İmparator, Arslan Paşa’ya her türlü vaatte bulunuyor, fakat bu vaadini yerine getiremiyordu. Nihayet münasebetler bozuldu. O Palota’yı tekrar muhasara etti. Fakat bu defa başarısız kaldı. Düşmanın hücumlarına karşı iyi tedbir alamadı. Kendisi de bunun kurbanı oldu. Sigetvar seferinde idam edilmek bedbahtlığına uğradı.

Onun biraz lâubali ve değişmiş hareketleri kendisine oldukça düşman kazandırmıştı. Hakkında birçok şikâyetler yapıldığı muhakkaktı ki, elimizde bunlardan bir tanesi mevcuttur.

İkinci portre, Sokullu Mustafa Paşa’nındır. Ona büyük Mustafa derlerdi. Hammer, Sokullu Mustafa Paşa için, “Budin bu adamla bihakkın gurur duyabilir” der. Hakikaten onu yalnız bizim tarihler değil, Macar tarihleri de büyük adam olarak takdir ederler. Adaleti seven, köylüyü ve tüccarı müdafaa eden, sulhun bozulmamasına canla başla çalışan bu beylerbeyi, Budin’de kendisi ile görüşen elçilerin anlattığına, ona ithaf edilen *Cevahirü’l-menakib*, *Gencine-i ahlâk* isimli eserlerin bildirdiğine göre, asıl hareketli, sempatik, doğru sözlü

ve doğru özlü bir adamdı. Açık ve samimî sözlerini, soğukkanlı muhakemesini herkes metheder, kendisinde hilekârlık ve ikiyüzlülük bulunmadığını belirtirlerdi.

Ekonomik hayatın her sahasından anlardı. Çiftlik işletir, bağlar bahçeler tanzim ettirirdi. Tüccarın, özellikle hayvan tacirlerinin dostu idi. Ticaret ve nakliyatın gelişmesi hususunda aldığı tedbirlerden bütün memleket faydalanmıştı. Hareketlerinde enerjik, tehlike ânında tedbirli ve ihtiyatkâr, harpte cesurdu. Aynı zamanda çok şefkatli bir baba idi. Bir çocuğu öldüğü vakit döktüğü gözyaşları o zaman Budin'de bulunan Avusturya elçilerinin gözünden kaçmamıştı. Cellâda başını tevdi ettiği zaman da son dileği küçük çocuğunu bir defa daha görmegi istemek olmuştu.

Kanunî'nin Sigetvar'daki türbesini o yaptırmıştı. Çok defa onu ziyaret ederdi. Türklerin Macaristan'da yaptığı büyük âbideler, arasında bu türbeden de bütün kaynaklar bahseder. Sigetvar kalesinin tam altında, Kanunî'nin son günlerini yaşadığı yerde beyaz mermerden yapılmış bu muazzam âbide bundan sonra bir asırdan fazla bir müddet bütün Türklerin ziyaret ettiği bir yerdi. Hatta o civarın Hristiyan halkı da ziyaret ederdi. Burada 25-30 kadar türbedar, şeyh, muhafız vesaire vardı. 1566'dan sonraki bütün seferlerde ordular evvelâ buraya uğrarlar, dua ve merasim yapıldıktan sonra yollarına devam ederlerdi. 1683'de ikinci Viyana muhasarasına giden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da evvelâ buraya uğramıştı. 1664'de bir aralık bu türbe Zrinyi'nin eline geçmişti. Fakat o burayı yıkmadı. Tahrip etmek isteyen askerlerine de mâni oldu. Fakat bu tarihten 30 sene sonra bir Avusturya kumandanı tarafından yıktırıldı. Viyana hükümeti, bu türbenin yıktırılmasına razı değildi. Hatta Sigetvar'ı işgal etmelerinden sonra Viyana'ya bu yolda giden bir haber üzerine hükümet tahkikat açar ve kumandan Conte de Vecchia harp konseyine, türbenin kendisinin bulunmadığı bir sırada subaylardan Gallo Tesch adında birisi tarafından yıktırıldığını ve bu işi de üzerindeki kurşunu almak, altın yaldızlı büyük yuvarlağı satmak için yaptığını bildirir, "Bu muhteşem âbideyi barbarcasına mahvetmek ne ayıp" diye de teessüfünü açıklar. Kanunî'nin türbesi de Macaristan'daki diğer muazzam Türk eserlerinin akıbetine böylece uğradı.

Sokullu Mustafa Paşa'nın güzel san'at eserlerine karşı büyük ilgisi vardı. Budin'i ilk îmar eden beylerbeyi o olmuş, sadece Budin'de değil, Macaristan'daki diğer şehirlerde de pek çok imar hareketlerinde bulunmuştu. Bunların başında Budin'deki kaplıcalar gelir. Bunların daha o zamanlar XVI. yüzyılda şöhreti bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Kalede yaptırdığı büyük camiin güzelliği hakkında Türk müverrihleri tafsilât verirler. Bunun yanına bir de medrese yaptırmıştı. Debbağhane denilen kısımda yine bir cami, kervansaray ve büyük bir kaplıca, Baruthane denilen kısımda ise Hazreti Ömer adına diğer bir cami ile *Cevahirü'l-menakib*'in ifadesine göre, gümüşten mamul kubbesi çok uzaklardan görülen diğer bir kaplıca yaptırmıştı. Bugünkü Rudas ve Királyfürdo isimlerini taşıyan kaplıcaların bânisi Sokollu Mustafa Paşa'dır. Peşte yakasında da kervansaray, iki hamam ve mektep yaptırmış, vakıflar tesis ederek imaretler açmıştı. Bundan başka Estergon, Tonla, Koppany, Segedin, Füle'k'de ve daha başka yerlerde de bu nevi imar hareketlerinde bulunmuş, birinde cami diğerinde kervansaray veya imaret yaptırmıştır.

Onun zamanında Budin'de ve Peşte'deki bağ ve bahçelerin şöhreti büyüktür. Birçok tanınmış Türk bahçıvanları bunları muntazam bir halde bulundurlardı. Mustafa Paşa huduttaki Macar kumandanları ile daima dost olarak yaşar, hepsi ile dostça mektuplaşırdı. Hayatının büyük bir kısmı savaş meydanlarında geçtiği için elbette kahramanlığı ve cesareti takdir ederdi. Bu türlü meziyetleri düşmanlarında da görünce takdirlerini esirgemezdi.

Amcazadesi Vezir-i âzam Sokullu Mehmet Paşa ona Kubbealtı vezirliği vermiş, İstanbul'a davet etmiş, fakat o bunu kabul etmemiş ve ölünceye kadar Budin'de kalmak istediğini bildirmişti. İstanbul'a vazife ile giden Avusturya elçilerine, padişah nezdinde kendisinden iyi bir lisanla bahsetmelerini ve yerini değiştirmemeleri hususunda tesir yapmalarını rica ettiği de olurdu. (1567'de, Teufenbach ve Verancsic'in Budin'den gönderdikleri mektuplar)

Bütün Budin beylerbeyleri gibi Mustafa Paşa da hararetli bir barış taraftarı idi. Viyana hükümetinin vecibelerini yerine getirmesi ve böylece barışın korunması için elinden gelen bütün gayreti gösterir ve kâh rica kâh tehditle bunu başarmaya çalışırdı.

Bir defa Eğri husarları Budinli bir Yahudi taciri kaçırmışlardı, onu geri alıncaya kadar uğraştı. Yine bu husarlar bir defa da Peşte'deki çiftliğine kadar gelmiş, onun Anadolu'dan getirtip yetiştirdiği koyun sürülerini götürmüşlerdi. Mustafa Paşa bunun için mukabele-i bilmisil yapmak imkânına sahip olduğu halde sulh yolundan ayrılmamış, Avusturya arşidüküne gönderdiği mektupta bu hâdiseyi protesto etmekle yetinmişti. Káldy'nin teklik ettiği vesikalara göre onun 12 yük yani 1.200.000 akçelik hasları vardı ve bunları eyaletin beş sancağından elde ediyordu. Bu sancaklardaki kalelerde her zaman dolaşır, ihtiyaçlarını görürdü.

Müsamahası bol bir insandı. Onun devrinde Budin'de Peşte'de bir takım Katolik müesseseleri vardı. Onlarla samimî münasebette bulunurdu. Protestanlara karşı da eşit muamele yapardı. Bir mektupta reâyanın dinî ihtiyaçları için köylere papazlar celb etmek istediğini bildirmişti.

1571'de Budin'de çıkan yangında onun Tuna kenarındaki sarayı da yandı. 1578'de ise bir zelzele şehri harap etmişti. Baruthane kalesine de yıldırım isabet etmiş, baruthane iştil etmiş, büyük tahribata sebebiyet vermiş hatta Mustafa Paşa'nın Tuna üzerinde yaptırdığı büyük köprü de üç yerinden bölünmüştü. Bağlar ve bahçeler dahi bu harabîden kurtulamadı. Sokullu bu durum karşısında çok meyyus oldu. Öte yandan, İstanbul'da Bâb-ı Âli'de düşmanları vardı, aleyhinde uğraşıyorlardı. Amcazadesi Sokollu Mehmet Paşa henüz hayatta idi. Fakat hiç nüfuzu kalmamıştı. Onu kurtaramadı ve katline fetva verilmesine mani olamadı. Bu hâdisede, Mustafa Paşa'nın, Piyale Paşa'nın halilesi Gevher Han Sultan ile izdivacı red etmesinin de büyük bir rol oynadığı söylenmiştir.

Sokullu Mustafa Paşa'nın pek haksız ve yersiz olarak idamından sonra III. Murat bu mühim eyalet merkezi için, yakini ve mutemedi olan, zekâ ve liyakatine çok güvendiği anlaşılan, Baş-defterdar Üveys Çelebi'yi seçmişti. O sırada Macaristan'da zaman zaman çok sert ve çetin savaşlar oluyor, serhadde huzursuzluk yaratanların ortadan kaldırılması Mustafa Paşa gibi çok liyakatli ve duruma vâkîf bir beylerbeyi için bile çok defa güç oluyordu. Böyle bir zamanda memleketin başına harpte hiç bulunmamış, serhat hayatını hiç tanımayan

bir defterdar getirilmişti. O sıradaki Avusturya elçisi Sinzendorf'un Viyana hükümetine bildirdiğine göre, Baş-defterdar Üveys Çelebi bu tayin karşısında hayretini mi yoksa teessürünü mü göstermek gerektiğini bilememişti ve arzusu hilâfına kendisine verilen bu vazifeyi kabul etmemek için elinde olan her çareye başvurmuştu.

Bununla beraber Budin'e geldikten sonra vaziyete intibakta gecikmedi. O Budin'e geldiği sırada hudutlarda Türk-Macar kahramanlık ve cengâverlik hayatı çok canlı idi. Her iki taraf da kahramanlığını göstermek, şan ve şeref kazanmak için her vesileden faydalanmak istiyordu. Buna karşılık iki devlet ve iki hükümdar (III. Murad ve II. Rudolf) barışın devamını arzu ediyorlardı. Bu şartlar altında işleri her iki tarafın memnun olabileceği bir şekilde idare etmek hususunda da Üveys Paşa en uygun bir adamdı. Kendisi asker olmadığı için barışseverliğini haklı olarak ve cesaretle iddia ve ilân edebiliyordu. Viyana'ya gönderdiği mektuplarında, kendisinin barışın en kuvvetli bir istinatgâhı olduğunu bildiriyor, Avusturyalılara dostluk elini uzatıyordu. Öte yandan iyi bir maliyeci olduğu için Budin'deki orduyu Budin ve Temaşvar eyaletleri gelirleri ile besliyor, hatta İstanbul'a da bazı para gönderdiği oluyordu.

Bundan sonra da Budin beylerbeyliği makamında Lala Mehmed Paşa, Mihaliçli Ahmet Paşa, Tiryaki Hasan Paşa gibi değerli şahsiyetler görüyoruz.

Lala Mehmet Paşa'nın reâyayı himaye ve müdafaa etmesi, insanlık tarafı o zaman dillere destan olmuştur. 1593'de Arşidük Matyaş'a yazdığı mektup bu bakımdan özellikle dikkate değer. Miha-Mihaliçli Ahmet Paşa ise savaşın zararlarından Macar köylülerini korumak isteyen, mültecileri ve yerlerinden çıkarılanları yerleştirmeye çalışan bir beylerbeyi idi. XVII. yüzyılın en büyük, en akıllı ve en insaniyetli Budin beylerbeyi şüphesiz ki Kadı-zade Ali Paşa idi, çok popülerdi.

XVI. yüzyıl sonlarında başlayan uzun harpler Macaristan'ı ve Erdel'i harap etmişti. Fakat bunda Osmanlı ve Kırım Hanlığı ordularından ziyade Avusturyalıların ve Rumenlerin tesiri vardı. Çünkü bu harp esnasında Viyana askerî konseyi, Osmanlılara tâbi olan Macaristan'ın ateşe verilmesini, tahrip edilmesini prensip olarak ele almıştı. Birçok tarafsız kimseler de "Alman askerlerinin Türklere karşı

harbi, her şeyi mahvetmek olduğunu” tespit etmişler, Avusturyalıların Macarlara karşı duyduğu kin ve nefreti belirtmişlerdi.

İşte bu sırada Budin’de Kadı-zade Ali Paşa gibi müstesna bir şahsiyet bulunuyordu. Bizzat Macarlar onu barışın ve adaletin direği sayıyorlardı. Babası olan Vidin kadısının bütün fazilet ve meziyetlerine askerî ve idarî kabiliyetlerini de katıyordu. Reâyanın vergi borçlarını af eder, tecil eder veya taksite bağlar, halkı hicret etmiş kale kasabaları, köyleri şenlendirirdi. Bütün söz ve hareketlerinde doğruluk, iyi niyet ve samimiyetin hâkim olduğu ittifakla teslim edilmekte idi. Ali Paşa Bocskay devrinde Macar millî hareketini yalnız sözle değil silâhla da desteklemişti. Sözünde ve her hareketinde sebat etti. Ona yazdığı mektuplarda “Macarlarla birliğini asla bozmayacağını, Macar halkının menfaatlerinden Avusturyalılar lehine zerre kadar fedakârlık yapmayacağını” temin ediyordu. O, Budin kadısı Hâbil Efendi ile birlikte barışın ve Macar milletinin en büyük istinatgâhı idiler.

Onun zamanında Zitvatorok anlaşması yapılmıştı. Ali Paşa, bundan sonra da barışın sağlam esaslara dayanması için gayretten geri kalmadı. Reâyanın üç senelik vergisini af etti. Macar komşularını yerleştirmek, yer yurt sahibi yapmakta hayli faaliyet gösterdi. Bu hususta Macar beylerbeyi ile yaptığı muhabereleleri bugün meydandadır.

Bir aralık Budin’den ayrıldı. Başka bir vazifeye tayin edildi ise de 1614’de üçüncü defa Budin’e gönderildi. Buna Macarlar, hatta Viyana hükümeti de memnun oldu. O, Budin’de yok iken serhat kalelerindeki bekçiler üç sene müddetle ulûfe almamışlardı. Bu yüzden epeyce kargaşalık vardı. Tekrar gelir gelmez kaleleri birer birer dolaştı herkese istihkakını verdi ve ondan sonra demir elle disiplini sağladı. Macarlarla dostluğu o derecede arttırmıştı ki, Budin’de hastalandığı zaman genel bir endişe duyuldu. Mektuplar ve elçilerle sıhhati soruldu. Öldüğü zaman ise Macaristan’da âdeta herkes onun matemini tutuyordu.

Türk-Macar İctimaî Münasebetleri

Türk idaresi esnasında Budin’de ve alel-umum Macaristan’da karşılıklı tesirler vardır. Türk atları Macaristan’da çok meşhurdur. Bir Türk Macarlara esir olduğu vakit böyle bir fidye-i necat verince kurtulurdu.

Meselâ Bayram Bey adında bir sancakbeyi Macar kumandanı Batt-hány'e esir olur. Serbest kalınca ona gönderdiği mektupta: "Fidye-i necat için on beş bin forint kıymetinde mal gönderdiğini fakat daha iki at borcu olduğunu" bildirmişti.

Macarlar Türk kumandanlarından bedeli mukabilinde veyahut hediye olarak daima at istemekte idiler. Buna bilhassa padişahların bazı Macar beylerine zaman zaman müzeyyen takımlı atlar hediye etmelerinin de tesiri oluyordu. Meselâ 1564'de Kanunî'nin Bebek György isimindeki Erdel asilzadesine böyle bir hediye gönderdiği vakit her tarafta bu jest alâka ile karşılanmıştı. Türlü biçimdeki Türk eğerler ve at takımlarının Orta Avrupa'ya yayılması bu zaman başlar.

Diğer taraftan kıyafet hususunda da karşılıklı tesir vardır. 1608'de İmparator Macar tacını giyeceği zaman Macar asilzadeleri tamamen Türk tarzında idi ve gerek husar alayları, gerek haydú denilen Macar askerleri hepsi Türk ve Kırım ordularının teçhizatıyla bu merasimde isbat-ı vücut etmişlerdi. Bunu iftihar ve gururla tatbik ediyorlardı.

1584'de imparatorun Lichtenstein isimli elçisi Türk ve Macar Tuna gemicilerinin aynı şekilde giyindiklerini yazmıştı. Diğer taraftan Macaristan'daki Türkler de yavaş yavaş abâniye, sarık gibi serpuşları terk ederek doğrudan doğruya Macar kalpağı giymekte idiler. Evliya Çelebi de bunu tespit etmişti. Hatta birçok Türklerin mükemmelen Macarca konuştuklarını yazmıştır. Ev eşyaları arasında birçok şeyleri Macarlar Türklerden almışlardı. Meselâ türlü yorganlar, altın ve gümüş işlemeli, sırmalı kumaşlar, Macaristan'a Türkiye'den gitmiştir. Türk ipeklileri, kumaşları çok aranılan metaldı. Kiliselerdeki âyinler esnasında kullanılan elbiseler Türk kumaşlarından yapılmakta idi. Mahmuz, çizme Türklerden alınmıştı. Avrupa en güzel çiçekleri, en leziz meyveleri bu devirde Osmanlı ülkesinden görerek tanımakta ve yetiştirmeye başlamaktadır. Macaristan'a da Türk hâkimiyeti başladıktan sonra bahçıvanlık Macaristan'da da inkişaf etmeye başlıyor. XVI. asır ortasında yabancılar Macaristan'daki meyvelerden hayranlıkla bahsetmekte idiler. Lâle, sünbül, nerkis, Türk karanfili, padişah gülü gibi çiçekleri Türklerden öğrenen Macarlar bunları Almanlara ikram etmekte idiler. Türk hâkimiyeti devri ile başlayan bu inkişaf Türk devri nihayet bulduğu vakit de zevale yüz tutmuştur.

Budin idarecilerinin makul siyaseti sayesinde Türk devrinde ticaret inkişaf etmiş, gümrük varidatı seneden seneye artmıştı. O zaman Budin'de yerleşmiş olan tüccar, İtalyan ve Yahudi tüccarları her yerde olduğundan daha fazla derecede himaye görüyorlardı. Birçok vesikalar gösteriyor ki, tacirler Türk hâkimiyeti altındaki topraklarda Avusturya arazisinden çok daha emniyet içinde seyahat edebiliyorlardı. İtalyan tacirler Rudolf tarafından müşkilât görünce doğru Budin'e gelir ve Mustafa Paşa nezdinde müsaade görürlerdi. Zara'ya kadar olan yolculuklarında kendilerini askerî bir kıt'a ile birlikte gönderdiği olurdu. Bu devirde her yerde açılan hayvan pazarları XVII. asır sonunda Türk hâkimiyetinin sona ermesiyle ortadan kalkmış ve bu ticaret sönmüştür.

Macarların milli kıyam ve istiklâl hareketlerinin daima Türkler tarafından desteklendiğini yukarıda söylemiştim. Bunda politik sebepler olduğu iddia edilir. Bu bir dereceye kadar doğrudur. Fakat asıl mesele bu suretle Macarlara yardım edilmesi, tahammül edilemeyecek bir halde bulunan Avusturya boyunduruğundan kurtulmasına hizmet olunmasıdır.

1595'de harp çıktığı vakit Macarlar, Türklere karşı büyük bir şevkle muharebe etmişlerdi. Fakat aynı Macarlar 1604'de ve 1605'de birlik olarak Avusturyalılara silâhlarını çevirmişler, dinî hürriyetlerine, siyasî haklarına yapılan tecavüzlerin intikamını almaya kalkışmışlardı. Bu tahavvül Radloff'un siyaseti neticesi idi. Türkler dinî müsamaha gösterdikleri Protestan, Calvinist, Üitaryus mezheplerinin inkişafına müsaade ettikleri halde Avusturyalılar bunu tanımamış ve birçok Macar şehirlerini yakmış ve yağma etmişlerdi.

1604'de 600 vallon askerî memleketlerine dönerken 500 ganimet yüklü araba ile gitmişler ve bu ganimeti hiçbir şeye karışmayan ve imparatorun tarafında bulunan Macar halkından almışlardı.

Budin Türk idaresinde iken Türk-Macar münasebetlerinin diğer enteresan bir tezahürü de Macarlar arasında Türklere karşı duyulan temayül ve Türklüğü kabul etmeleri olmuştur. Avusturyalılar bu gibi Macarları hain addederler ve Türk sayarlardı.

Hulâsa, bir Macar tarihçisinin dediği gibi, Macarlar, Türk idaresiyle, cesur, şövalye ruhlu, insaflı ve adaletli bir millet kazanmışlar,

Türklerle komşuluk yapanlar onlarla yakından temas edenler bu müstevli milletin ne kadar iyi vasıfları haiz olduğunu tanımışlardı.

Budin'in son kahramanlarından Kara Mehmet Paşa ile Abdi Paşa şecaatleriyle temayüz etmiş kumandanlardı. Abdi Paşa güzel Budin'i düşmana vermemek için son nefesine kadar çarpıştı. Düşmanın ateşi bütün surları tahrip etmiş, her yeri harabeye çevirmişti. Uzun aksakallı, kahraman yapılışı ile Abdi Paşa her yere koşmuş ve nihayet kılıç elinde şehit olmuş, Budin de düşmüştü. Bu ziya', Türkler için pek elimdi. Budin'in camileri, sarayları, Tuna'nın yeşil sahilleri, Beç kapısının kahramanlık menkıbeleriyle dolu hatıraları Türk'ün kalbinde uzun zaman yaşadı ve bir destan bu tahassürü en güzel şekilde ifade etti:

Ötme bülbül ötme yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağırmı deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Budin'in içinde uzun çarşısı
Orta yerde Sultan Mehmet Camisi
Kâbe suretine benzer yapısı
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mamur olan yerler hep harap oldu
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Serhatler içinde Budin'dir başı
Kan ile yoğrulmuş toprağı taşı
Çerkes Alemdar şehitler başı
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Kible tarafından üç top atıldı
Perşembe günü idi güneş tutuldu
Cuma günleriydi Budin alındı
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

KARA ÜVEYS PAŞA'NIN BUDİN BEYLERBEYLİĞİ (1578-1580)

XVI. asır Osmanlı tarihinin mühim bir siması olan Üveys Paşa - ki “Kara ve Defterdar” lakaplarıyla anılır- malî ve idarî sahada olduğu gibi, siyasi hâdiselerde de dirayetiyle tanınmış bir şahsiyettir. Yaşadığı devir tarihimizin yeni bir safha arz ettiği, Kanunî Sultan Süleyman devri, Sokullu'nun parlak muvaffakiyetlerle dolu sadâret seneleri gibi zamanları hemen takiben başlayan ve duraklamaya başlangıç gibi gösterilen devreye rastlar.

III. Murad devrinin umumiyetle cemiyet nizamının gevşemeye ve yer-yer bozulmaya yüz tuttuğu bir zaman olarak kabul edildiği ve bu asrın son dörtte birinin hususiyetleri malûmdur. Devlet idaresinde yeni unsurlar göze çarpmaktadır: Saray'da nüfuzlu kadınlar, dışarıda mukarribler... İkinciler arasında umumiyetle, Üveys Paşa da zikredilmektedir. Diğer unsurların III. Murad nezdindeki tesir ve nüfuzları ne mahiyet ve ne derecede olursa olsun Üveys Paşa yüksek mevkiini, büyük bir nispette, zekâ ve iktidarı sayesinde elde etmişti.

Ona umumiyetle, “müdebbir, hilekâr” vasıfları verilir ki; bunlardan ikincisi müverrih Âlî'nin¹ ve ondan naklen diğerlerinin isnâd ettiği mübalağalı ve haksız bir sıfat olsa gerektir.

Üveys Paşa Aydın'ın en eski ailelerinden Mevlânâ Kadı Nâzir Muhiddin Mehmed'in oğludur. 976 (1568)'da Aydın'da Köprülü mahallesinde yaptırdığı câmi için, yine bu tarihte tanzim ettirdiği vakfiyesinde “Mevlânâ Üveys Çelebi İbn el-merhum el-hâc Muhiddin” olarak zikr edilmektedir.² Üveys Çelebi'nin tahsilini kısmen

1 *Künh ül-ahbâr*, Ün. Ktb. Ty. 5959, vrk. 506.

2 Krş. Âsaf Gökbel ve Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, İstanbul 1936, s. 146. Güzelhisar'da Cemâleddin mahallesinde bir câmi yaptıran ve 965 târihinde tanzim

memleketinde ve babasından kısmen de İstanbul'da yaptığı anlaşılma ve Tire kadısı iken şehzâdeye refakat ve müteâkiben ona intisap ettiği, o sırada vefat eden defterdarının yerine tayin edildiği bilinmektedir.³ Şehzâde ile Manisa'dan İstanbul'a gelenler ve "esnâyı râhda korkarız ilka-i vezir ile babanız mukarribleri gibi başdan çıkavuz deyu nice ahd-ü peymân-ı Şehriyâriye bâis"⁴ olanlar ve tedricen genç Padişah üzerinde tesir ve nüfuz kazananlar arasında, bilhassa defterdarı Kara Üveys Çelebi de vardı.

Üveys Çelebi İstanbul'a geldikten sonra, çok geçmeden hakkında bazı şikâyetler oldu. Padişahın şehzâdeliği zamanının hesaplarını ihtiva eden defterler Divân-ı Hümayun'a geldiği esnada Üveys Çelebi celb (18 Şevval 982 / 31. I. 1575) ve yolda Lala'nın (Cafer Bey) mührü ile mühürlü sandıkları açarak para çıkarmak ve bazı kimselere kendiliğinden ulûfe vermekle itham edildi. Bu ithamlara, o, şu sâde cevabı verdi: "defterdarım, hazine-i hümayun benim mârifetimle açılır kapanur açtım ne ise mesâlih-i mühimme lâzım olduğu üzre gördüm zâyî olmuş nesne var ise beyân olunsun birine bin vereyim." Fakat öyle görünüyor ki, bizzat Lala, onun aleyhinde bulunduğu ve sadr-ı âzamın iş'arı üzerine "saâdetlü pâdişahımız hazretlerinin cülûs-ı hümayunları haberi geldiği gibi mesâlihden mâzûl ve vekâletten merfû' olduk defterdara ve sâirlere hükmümüz sâkıttır vekâlet-i âmmeye memnû' olan vezir-i âzam hazretlerinin rey-i şerifleri olmayınca ... bir umûra mukayyed olunmak câiz değildir deyû tenbih ve tekid eyledim sanduklar fethine hiç ihtiyaç yok idi" şeklinde mutâlâasını bildirdiği için Üveys Çelebi muâhaze edildi.⁵ Buna rağmen, o, biraz sonra şıkk-ı sâni defterdarı ve iki ay sonra da Lâlezâr efendinin azli ile baş-defterdar oldu.⁶ Bundan sonra Üveys Çelebi'nin Padişah üzerindeki nüfuzu daha fazla

ettirip de öteki gibi Aydın vakıflar idaresinde bulunan Arapça vakfiyesinde "Kadı Mevlânâ Muhiddin Mahmud ibn el-merhum Üveys Çelebi" olarak görünen babası bu tesisine Tire, Ayasluğ, Menteşe ve Aydın'da birçok dükkân, değirmen, hamam vs. vakfetmişti (krş. *ayn. esr.*, göst. yer.).

3 Peçevi, *Tarih*, II., s. 6.

4 Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, Ty. Mükrimin Halil Yinanç nüshası, 982 senesi vukuâtı.

5 Selânikî, *Tarih*, s. 139 vd.; Peçevi, *Tarih*, II., s. 7.

6 Âli, *Küh ul-abbâr*, göst. yer. vrk. 506.

arttı ve Peçevî'ye göre "... muttasıl tezâkiri rikâb-ı Humâyuna varur gelür oldu ve bazı menâsibanın telhisi ile viritür oldu..." Bu sırada, onun, temâmen, Sokollu'nun aleyhdarları ile birlikte olduğu görülmektedir. Hattâ vezir-i âzâmin yakınlarının uğradığı gadr ve haksızlıklarda baş-defterdarın da rolü vardı. Üveys Çelebi her halde, bunlar, vaktiyle kendisine yaptırılan teftişden dolayı, bir intikam mâhiyetinde görülüyor ve Sokollu ile mensupları aleyhinde bir hareket hattı iltizam ediyordu. Bu münâsebetle, Peçevî, onun şu sözlerini nakleder: "... Ol dahi (Sadriâzam) görsün Padişah mukarriblerine olan ihânet kindi mensubatına olıcak hoşcamıdır deyû dâimâ kinâye ve iymâdan hâli değil idi."⁸ Bununla beraber, Budin beylerbeyi Sokollu-zâde Mustafa Paşa'nın katlinde, doğrudan doğruya veyâ dolayısı ile Üveys Çelebi'nin dahi ve tesiri olduğunu söylemek mümkün değildir. Kezâ, bu birinci baş-defterdarlığı sırasında, İmparatorun İstanbul'daki elçisi Snzendorf'un kendisinden "haris köpek" diye bahsetmesinin⁹ sebebinin de bu hâdise ile alâkadar olup olmadığı bilinemez.

Sokollu Mustafa Paşa'nın pek haksız ve yersiz olarak katlinden sonra, III. Murad bu mühim eyâlet merkezi için, yakini ve muteredi olan, zekâ ve iktidârına çok güvendiği anlaşılan, Baş-defterdar Üveys Çelebi'yi seçmişti. O sırada, Macaristan'da zaman-zaman, çok sert ve çetin savaşlar oluyor, serhadde huzursuzluk yaratanların mağlûp edilmesi Mustafa Paşa gibi çok iyi ve liyâkatli bir beylerbeyi için bile tehlikeli vaziyetler ve büyük endişeler doğuruyordu. Böyle bir zamanda, memleketin başına harpte hiç bulunmayan, serhad hayatını hiç tanımayan bir defterdar getiriliyordu. Sinzendorf'un Viyana hükûmetine bildirdiğine göre, Baş-defterdar Üveys Çelebi bu tâyin karşısında hayretini mi, yoksa teessürünü mü izhar edeceğini bilememiştir ve arzu ve muvafakati hâricinde kendisine verilen bu vazifeyi kabul etmemek için elinde olan her çareye başvurmuştu. Avusturya elçisi bu tâyin keyfiyetini 18 Eylül 1578 tarihli raporunda hükûmetine bildirir; filhakika bir Mühimme kaydı da, Mağnisa ve Tire kadılarına yazılan ve Budin

7 Peçevî, *ayn. eser.*, göst. yer.

8 *Ayn. eser.*, göst. yer.

9 Krş. Takats Sandor, *A Török hodoltaeg korâbgöl*. Bp. Genius tab'ı, s. 136 "geitzing Hund".

beylerbeyliğine tâyin edilen Defterdar Üveys Çelebi'nin davalarını derhal göndermelerini emreden bir hüküm de, bundan, 16 Receb 986 (18 Eylül 1578)'da bahsetmektedir.¹⁰ Bu emirde şâban ayının sonlarına kadar gelip yetişmesi bildirilen davalar, her halde gelmiş olacak ki, Sinzendorf, yeni Budin beylerbeyi Üveys Paşa'nın, tuğ ve sancaklarını hâmilan maiyyeti ile birlikte 25 I. Teşrinde İstanbul'dan Budin'e müteveccihen hareketini hükûmetine bildirmiştir. Elçi, bu raporunda, paşa hakkındaki intibâlarını ve İstanbul'daki bazı şâyiaları, ezcümle, defterdarın hasûd, haksız ve zâlim olduğunun söylendiğini,¹¹ sadrîâzâmın, onun can düşmanı bulunması sebebiyle ve hiç askerlik de yapmamış olduğu için, Budin'de uzun müddet kalamayacağını kaydetmiştir.¹²

Üveys Paşa, 1579 senesi I. Kânun ayı başlarında da henüz Budin'e vâsıl olmamıştı. Gerçi bu müddet zarfında, onun makamına gönderilen birçok hükümler vardı: Ezcümle, eski beylerbeyinin. Erdel beyinin ve başkalarının gönderdiği bazı arizâlara cevap verilmekte, bunların hali ve tesviyesi yeni beylerbeyinden istenmekte idi. Meselâ, Budin'in şimdiye kadar pirinç, yağ gibi havâyici zarûriyesi dâima aşağı Tuna boylarından gelmekte iken, bu defâ Belgrad iskele eminlerinin, gümrük resmini veren tüccarı bile serbest bırakmadıkları ve böylece Budin'de kıtlık tehlikesinin baş gösterdiği ve birçok kimselerin bu yüzden bu mühim serhad kalesini terk ederek hicret ettikleri yolunda merhum Mustafa Paşa'nın iş'arı münasebetiyle, "... Kanûn-ı kadîm üzre mîriye âid olan gümrük rûsumların edâ itdikden sonra olagelene mugayir iş itmekten hâzer" eylemeleri için Belgrad eminlerine (iskele) gönderilen hüküm bu cümledendir.¹³ Kezâ, Erdel beyi Bathory Kristof'un Solnok

10 Krş. Takats Sandor, *ayn. eser.* göst. yer.; *Mühimme deft.*..., No. 35, s. 232.

11 Üveys Paşa'nın Budin beylerbeyliğine tâyinine düşürülen manzum bir târihte, o sırada İstanbul'da bu tâyin keyfiyetinin hoş karşılanmadığı şu suretle ifâde edilmektedir:

Ohdi beğlerbeği Budin'e Üveys
Ehl-i Divân'a vermiş idi elem
İşidüb didi sâl-i târihin 986....

Didiler halk nâ-tevâb oldu
Derdî ol kavme de azab oldu

(krş. Prof. Cavit Baysun'un hususi kütüphanesindeki bir yazma mecmua).

12 Takats Sandor, *ayn. eser.*, göst. yer.

13 35 nu. *Mühimme deft.* (18 Şaban 986 / 10 I. Teşrin 1578), s. 265. Tuna iskelesinden Budin'e gelen buğday, arpa, pirinç vs. hakkında rastladığı kayıtları zikreden

(Szolnox) sancak beyinin Erdel'de Varadin (mac. Nagyvarad) köyle-
rinden birkaçına tecâvüzü dolayısıyla vuku bulan, şikâyeti üzerine,
Solnok beyi ve Temeşvar beylerbeyi ile birlikte, Budin beylerbeyine
de, ahde mugayir olarak Erdel köylerine müdahale edilmemesi 20
Şaban 986'da (22 I. teşrin 1578) emredilmişti.¹⁴ Mustafa Paşa'nın
son zamanlarında gerek Budin, gerek diğer sancak ve kalelere âit
mirî malların hesapsız ve perişan bir vaziyette bulundukları öğre-
nilmişti ki, Üveys Paşa daha İstanbul'dan hareketi sıralarında (22
ve 25 Şaban 986 / 24 ve 27 I. teşrin 1578), "Budin'e müteallik
emvâl-i mirîye nâzır" olması, "mâl-i mîrînin teksir ve tevfiği bâbında
bezl-i maddî" eylemesi ve kalelerdeki neferler, silâh ve mühimmatı
yoklayarak defterini göndermesi emrini alıyordu.¹⁵ Diğer taraftan,
Mustafa Paşa'nın, Budin'deki akar ve emlakından satılmaları lâzım
gelenlerin satılıp icara verilmesi münasip olanların da icâra verilerek
ve her birinin defterleri tanzim edilerek mühürlü bir halde İstan-
bul'a gönderilmesi, 15 Ramazan'da (10 II. teşrin) yeni beylerbeyine
bildirildi.¹⁶ Üveys Paşa yolda iken, işleri, müşâviri ve kâhyası bulu-
nan, Ferhad Kâhya idâre ediyordu. Nitekim I. kânunun 1'inde, bu
sıfatla Arşidük Ernest'e (mac. Ernő) gönderdiği mektupta, Mustafa
Paşa zamanında, Avusturya hudut kuvvetlerinin Budin kasaplarına
âit 7.400 koyunu sürdüklerini ve şimdiye kadar, tazminat olarak,
Viyanadan, ancak 800 flori gönderildiğini, mütebakisinin ise hâlâ
gelmediğini bildirerek arşidükün meseleye alâka göstermesini ricâ
etmişti.¹⁷ Kont Zrinyi'nin, o sırada Sigetvar (mac. Szigetvar) hu-
dudunda yeni-yeni palankalar yaptırdığı, cemiyet ve hareket üzere
bulunduğu yolundaki haberi de Divân-ı Hümayun'a, belki yine,
Ferhad Kâhya bildirmiş olmalı idi ki, buna cevaben 15 Şevval'de
(10 I. kânun), Üveys Paşa'ya gönderilen hükümde, bu palankaların,

Prof. Dr. Fekete (*Osmanlı Türkleri ve Macarlar*, Türkçe trc. S. Karatay, *Belleten*,
sayı 57, 1949, s. 712) meselâ, 1571'de 4.200 ton buğday, 1573'de 200 ton pirinç
geldiğini tesbit etmiştir.

14 35 nu *Mühimme deft.*, s. 309, 313 vd.

15 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 314, 319.

16 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 357; 42 nu. *Mühimme deft.*, gurre-i Şaban 987 / 23 Eylül
1579, s. 490.

17 Krs. *A Budai Basak magyar ngelcu lecelezese* I. 1553-1589, nâşirleri: Takats S., Eck-
hardt F., Szekfü Gy., Budapest 1915, s. 162.

bir fırsatı bulunarak yıktırılması hususunda Sigetvar sancak beyi Ali Bey'e ve diğer ümerâya tâlimat vermesi emr olundu.¹⁸

Kara Üveys Paşa, işlerin idaresini ancak müteâkip sene (987 / 1579) ele aldı. O, istemeyerek İstanbul'u terk etmişti ve Budin beylerbeyliği de, muhakkak ki, arzu ettiği ve zevk duyacağı bir vazife değildi. Budin'e yaklaşıncı, şüphesiz ki, hoşnutsuzluğu artmış olacaktı; muntazam ve mâmur bir şehir ve kale yerine yıkılmış, harap olmuş bir şehirle karşılaştı, orada sağlam kalmış tek ev yoktu. Sokullu Mustafa Paşa'nın katlinden önce, barut mahzenine yıldırım isabet etmiş ve bu infilâk yalnız kaleyi değil aynı zamanda şehri de baştanbaşa tahrip etmişti, gemilerle yapılan meşhur köprüsünden eser kalmamıştı, düşman esirlerinin muhâfaza edildiği ve Macarların Cstonkatorony kulesi dedikleri kule bile yıkılmıştı ki, Mustafa Paşa'nın katline tarihlerimiz kısmen bunu sebep gösterirler.¹⁹ Bu esnâda Budin beylerbeylerinin Tuna kıyısındaki sarayları da iyice harap olmuştu. Fakat Üveys Paşa'nın buraya konması lâzım geldi; Serhad hayatının câzibesini hiç tatmamış olmak, memleketin dil, âdet ve an'anelerini bilmemekle beraber, yavaş-yavaş vaziyete intibak etti, zekâsı ve kabiliyeti sâyesinde Budin'de de işlere nüfuz eyledi, Sinzendorf'un, sadrîâzamın şiddetli aleyhtarlığını da nazar-ı itibara alarak Üveys Paşa'nın Budin'de muvaffak olamayacağı hakkındaki hüküm ve mülâhazası hiçbir suretle tahakkuk etmedi.

Budin'e geldiği zaman yanına, usulden olduğu üzere nâzik bir Macara kâtibi (mac, irodeák, Türkçe, tyst) ve bir askerî müşâvir almıştı. Mamafih derhal, Avusturya makamlarına veya serhaddeki Macar ümerâsına mektuplar yazmadı ve buna ancak temmuz ibtidasında başladı. O, Budin'e geldiği sırada hududlarda Türk-Macar kahramanlık ve cengâverlik hayatı çok canlı idi. Her iki tarafta mücadele etmek, hasmını yenmek, şan ve şeref kazanarak kahraman olmak istiyordu. Buna mukabil, iki devlet ve iki hükümdar (III. Murad, II. Rudolf) anlaşma halinde idiler ve her halde sulhun devamını arzu ediyorlardı. Bu şartlar altında işleri her iki tarafın memnun olabileceği bir şekilde idâre

18 35 nu. *Mühimme deft.*, s. 391

19 Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, Hasan-beyzâde'den naklen bu sebep bi zikr ettikten sonra, buna pek inanmadığını da kaydeder: "Hasan-beyzâde sebeb baruthâneye sâika nüzûlidir deyû nakli der baid görünür" göst. yer.

etmek husûsunda Üveys Paşa en münâsip bir adamdı. Kendisi asker olmadığı için sulhseverliğini, haklı olarak ve cesâretle, ilân edebilirdi. Nitekim Viyana'ya gönderdiği bütün mektuplarında, kendisinin, sulhün en kuvvetli bir istinadgâhı olduğunu bildirdi, onlara dostluk elini uzattı ve her zaman hizmete hazır olduğunu göstermek istedi.

1579 senesi başlarında, Avusturya hükûmeti İstanbul'da bir teşebbüs yaparak serhadlerdeki Türk kuvvetlerinin layıkıyla zapt olunmadığı yolunda, vergilerini muntazaman gönderdikleri halde sık-sık memleketlerine tecâvüz edilerek zarar verdirildiği yolundaki şikâyetini bildirmişti. Buna cevâben, 6 Muharrem 987'de (5 Mart 1579) Budin beylerbeyini "guzâtı gereği gibi zapt etmesi" ve onlar tarafından anlaşma hükümleri bozulmadıkça bizce de sulh ve salâha muhalif hareket edilmemesinin alâkadarlara iyice tenbihi emr olundu.²⁰ Aynı zamanda, yine bu tarihte ona gönderilen diğer bir hükümde de, Sigetvar sancakbeyi Ali Bey'in verdiği bazı haberler münâsebetiyle "... kral cânibine yarar ve mutemadün aleyh casuslar gönderüb fıkı-i fâsid ve hayâl-i kâsidleri ne ise tettebbü ve tecessüs" ettirmesi bildirildi.²¹

Mayıs sonlarına doğru Budin beylerbeyine gönderilen birçok hükümler vardı. Bunların tetkikinden anlıyoruz ki, Üveys Paşa, eyâlet ve serhad ahvâlini birkaç aylık müşâhededen sonra hâdiseleri ve ihtiyaçları görmüş, bunları Dîvân-ı Humâyun'a arz etmiş ve hal çarelerini göstererek bu husûsta mezuniyet ve salâhiyet istemiştir. Evvelâ, Solnok ve Gula (mac. Gyula) sancaklarında ihtilâflı olan 170 köy mes'elesi vardı: Bunlara eski ve yeni tahrir defterlerinde "bercü cânibe" yazılmış oldukları halde, Erdel beyi tarafından müdâhale vâki oluyordu ki, yukarıda, Bâthory'nin, her halde bu köyleri imâ ve işaret eden, bir şikâyeti vesilesiyle, Budin beylerbeyine bir emir gönderildiğini kaydetmiştik. Bâb-ı Âli, o zaman, mes'elenin esasına vakıf bulunmamış olacak ki, Solnok beyinin bu hareketini ahde muğayir bir tecâvüz saymıştı. Fakat bu defâ, Budin beylerbeyinin, bu köylerin isimlerini bildiren defterleri de İstanbul'a göndermesi üzerine, "Erdellûye dahl ve taarruz" ettirmemek emr olunmaktadır.²² Üveys

20 36 nu. *Mühimme deft.*, s. 93.

21 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 97.

22 23 Rebiülevvel 987 (16 Mayıs 1579) tarihli ve 652 nu. Hüküm için bk. 36 nu. *Mühimme deft.* A. 247. Bithorylerin Erdel'de çeyrek asırlık aralıksız iktidarlara

Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin Macaristan'da öteden beri tâkip ettiği mâlî siyaseti, yâni her ne şekilde olursa olsun bizim tarafa geçmiş ve o suretle yazılmış köylerin ne Erdel'e ne de Avusturya'ya vergi vermemesi husûsundaki ana prensibi büyük bir hassâsiyetle tâkip ve tatbik ettiği anlaşılıyor. Nitekim Arşidük Ernest'e gönderdiği bir mektupta da yine Solnok civarındaki 67 köyün vergilerini Türklere vermesi husûsunda Kállô (mac. Kállo) kapitenine emir vermesini istemişti. Takâts, bu hâdiseyi de delil göstererek, yeni Budin beylerbeyinin, selefleri Ali ve Mustafa paşaların siyasetlerini terkle, reâyânın vergisini büyük mikyasta arttırdığını, Eğri (mac. Eger) baş-kapiteni Kollonits Bertalan'nın, bu yüzden binlerce Macar köylüsünün (jobbágy) kaçtığını bildirdiğini kaydetmektedir.²³ Ona göre, eski Budin beylerbeyileri Budin kalesindeki askerin ulûfesi için bile merkezden para istedikleri ve aldıkları halde, sâbık baş-defterdar, bilâkis, Bâb-ı Âli'ye senede 32.000 akçe, "onera asprorum", göndermekte idi.²⁴ Filhakika, Üveys Paşa'nın, birçok mâlî ve iktisâdî tedbirlere başvurduğu, Dîvân-ı Hümâyun'a arzlarından ve bunlara cevâben aldığı emirlerden anlaşılmaktadır: Mesela, Budin'e tâbi bazı yerlerde tahrir defterlerinde "*resm-i bâc*" kayd olunduğu halde, etraftan satılmak için getirilen karasığır vs. gibi davarların pazara getirilmeyerek hâriçte satıldığını ve bu gibilerin "pazara getirmedik" diyerek bâc vermediklerini, kendilerine bu satış muâmelesinin pazarda yapılması teklif olunduğu vakit de "güre (yabâni) davardır pazara götürmeğe kadir değiliz" dediklerini gören, Üveys Paşa hâdiseyi Dîvân-ı Hümâyun'a bildirerek oradan, bu nevi bâcların da eminler ve âmiller tarafından temâmen tahsil edilmesine dâir bir hüküm getirtmişti.²⁵ Kezâ, öteden beriden gelerek Budin eyaleti dâhilinde yerleşen ve zirâât ettikleri yerlerin öşürlerini sâhib-i arzı veren defter hârici haymânelerin bâd-i havâ ve ispencelerinin de, miri için, münâsip görülen şekilde,

(1571-1595) Erdel tarihinde ayrı bir devir açmıştır (krş. Eugen Horváth. *Die Geachichte Stebenbörgen*, Bp., Danubia, s. 69; kezâ bk. Nikolaus Mester, *Stenbenbürgen als selbatondigres Fürstentum Die Stebenbürgische Froge*, nşr. Dr. Ernerich Lukinich, BP. 1940, s. 64).

23 Takâts Sandor, *ayn. esr.*, s. 141 vd.

24 Sinzendorf'un İstanbul'dan gönderdiği rapora atfen Takâts, *ayn. eser.*, göst. yer.

25 36 nu. *Mühimme defteri* (23 Rebiülevvel 987 / 20 Mayıs 1579), s. 248, sıra nu. 657.

zapt ettirilmesi, fakat Budin'e tâbi havâs-ı hümayun varoş ve köyleri reâyâlarının mezrea ve çayırlarına zu'amâ ve sipahi tarafından hiçbir suretle müdahalede bulundurulmaması da beylerbeyinin üzerinde durduğu ve hassâsiyet gösterdiği bir mevzû' oldu.²⁶ Diğer taraftan, yeniden tahrir edilen Sirmiyeye (Sirem) livâsı reâyâsının on ikişer akçe olan ispencelerine ilâve edilen birer kuruşun mîrî için alınmasını da ricâ etti.²⁷ Üveys Paşa yeni tahrirler yaptırırken, havass-ı hümayuna bazı ilhaklar yapmak cihetine de gitti: Kendisine gönderilen bir hükümden anlıyoruz ki, o, Budin'e tâbi sancaklarda birçok mezreaların şenlenerek köy olduğu, bazı köylerin ise düşman işgali görerek ya harap veyâ mezrea hâline geldiği cihetle, bilhassa, Füleke, Hatvan ve Sigetvar sancaklarında yeni bir tahrir yapılmasını ve vukû'bulacak ifrazların da kimseye verilmeyerek havâss-ı hümayuna ilhak edilmesinin münâsip olacağını arz etmiş ve bu hususta mezuniyet ve salâhiyet almıştı.²⁸ Bu tahrirler neticesinde mukabele defterleri Budin'de muhafaza ediliyor ve beylerbeyi de birçok muamelâtı buna göre yapıyordu. Eyâlet dâhilindeki ümerâ ve kadıların doğrudan doğruya İstanbul'a arz yapmayarak Üveys Paşa'ya bildirmeleri, hisar-eri, areb, fâris ve marrolos gedikleri ferağ, mahlûl ve tevcihinde, evvelâ, beylerbeyine, sonra da, onun kanalı ile dergâh-ı mûallâyâ arz edilmesi ve bu suretle defterlerin "muhtelî ve müşevveş" bir hâle getirilmemesi de Üveys Paşa'nın üzerinde durduğu bir mesele oldu.²⁹ Bu tedbirler, muhakkak ki, Budin eyaleti hazinesini büyük nispette zenginleştirmiş, fakat aleyhdarlarına da, Üveys Paşa'nın, zâlim ve haşin bir idareci olduğu kanâatini aşılamıştı.

26 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 249, hüküm nu. 659.

27 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 250, hüküm nu. 661.

28 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 253, hüküm nu. 666. Macaristan'daki vergi tahrirleri hakkında etüd yapan Prof. L. Fekete, bu tahrirlerin mâhiyetini vukufu bir şekilde izah ederek tahrir senelerine göre de bir liste yapmıştır. Kâmil Kepeci tasnifindeki tapu defterleri namı altında tanınan tahrir defterlerinin tetkikinden, 1937'de tanzim edilen bu listenin noksan olduğu anlaşılmaktadır. 1987'de Üveys Paşa tarafından yaptırılan bu üç sancağın tahriri defterleri, Prof. Fekete'nin listesinde görülmediği gibi (krş. L. Fekete, *Türk Vergi Tahrirleri*, Türkçe trc. Sadreddin Karatay, *Belleten*, sayı 42, 1947, s. 299-328), mevcut ve elimizde bulunan bu havâliye âit tahrir defterleri arasında bulunup bulunmadığı da uzun ve derin bir tetkik neticesinde anlaşılabilecektir.

29 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 251, sıra nu. 663.

Aynı tarihlerde idarî ve askerî sahadaki faâliyeti ise, asker olmasına ve taşrada ilk vazifesi bulunmasına rağmen, Sinzendorf'un da kanâat ve hükmü hilâfına, muvaffak olmuş ve ihtiyaçları iyi kavramış bir beylerbeyi vasfını verdirecek mâhiyettedir ki, bu hakikati Takâts da kabulde tereddüt etmemiştir.³⁰

Üveys Paşa, gadre ve ve haksızlığa uğrayan bazı reâyânın, dâvâları için müracaat ettikleri bir kısım kadıların, onların hasımlarına tarafdarlık yaptıklarına muttali olmuş ve bu gibi şikâyetçilerin talebi üzerine, bu kabil ahvâlde dâvâların başka bir kadı huzurunda veyâ diğer bir kadı'nın iştirâkiyle rü'yeti lüzûmunu Dîvân'a arz etmiş ve bunun için hüküm almıştı; yâni, dâvâcıların redd-i hâkim talebini kabul ettirerek diğer veyâ muhtelit bir mahkemede hak ve adâletin tecellisine çalışmıştı.³¹ Her tarafta orduya, yavaş-yavaş, yabancı unsurların girmeye çalıştığı ve askerî disiplinle birlikte cemiyet nizamını da sarsmağa başladığı bu devirde, Budin'de de bazı attâr, bakkal gibi esnâfın para kuvvetiyle Yeniçeri ve bölük-başı oldukları, fukarâya zulüm ve taaddî, eşrâf ve âyâna da türlü hakaretler yaptıklarını gören Üveys Paşa, bununla mücâdeleye girişmiş, keyfiyeti Dîvân'a arz ederek bu gibilerin, hisar geddiği verilmek suretiyle, yeniçerilikten ihracını, bölük-başı'sının da tîmara çıkmasını temin etmişti.³²

Üveys Paşa, eyâleti dâhilindeki asâyişi olduğu kadar serhad ahvâlini de bir an gözden uzak tutmamıştı. Avusturyalıların hududa yakın kalelere birçok süvâri ve piyâde askerleri koyduğunu ve iki kalesini de (Bozok, Korpona) taştan yapmak husûsunda hazırlıklara giriştiğini, taş ve kerestesini şimdiden hazırlayarak "yapû zamanında" inşââta başlamak niyetinde olduklarını arzetmiş, fakat Divan, mevcut ahîd-nâmeğe göre, kendi topraklarında böyle bir tahkimde bulunmamak teklifinin münasip olmayacağı mütalaasıyla şimdilik sabr etmesini

30 *Ayn. esr.*, s. 138.

31 *Ayn. Mühimme deft.*, s. 248, sıra nu. 655. Macaristan'da adâlet işlerinin ne şekilde görüldüğünü, eserinin ayrı bir faslında mutâlâa eden Salamon Ferenczs (*Mogyarország a török hódítás karaban*, Bp. 1886, s. 274) her kadılık (kezâ) mintakasının hududunun, çok defâ, sancak hududu ile aynı olduğunu bildirmektedir. Üveys Paşa'nın Budin beylerbeyi iken timar ve zeâmetleri müstehaklarına tevcih etmek husûsunda büyük bir dikkat gösterdiğini ve genç yaşta ölen iki kardeşini zeâmet ve timarını babasına, bir bir câize almadan verdiğini, Peçevî, büyük bir takdirle ve onun lûtufta ve merhametine bir delil olarak kaydetmektedir (krş. *Tarih*, II., s. 8 v. d.).

32 *Ayn. Mühimme deft.*, s. 250, sıra nu. 655 ve s. 252, sıra nu. 665 (vesika).

kendisine tavsiye eylemişti.³³ Mâmafih, onların Solnok sancağı dâhilinde bir palanka yapmaya başlamalarını, Divân-ı Hümâyûn aynı kayıtsızlıkla karşılamamıştı. Bunu haber veren, Üveys Paşa, Temeşvar beylerbeyi ile birlikte, Çanad (mac. Csanád), Lipova (mac. Lippa), Gûla, Yanova (Borosjenö) beylerinin sancaklarındaki *beşlû* neferleriyle, icap ederse Erdel voyvodasının da yardımı ile bu palankayı derhal yıktırmak husûsunda İstanbul'dan emir alıyordu.³⁴ Diğer taraftan, Budin'e iki mil kadar yakın bir yerdeki Hamza Bey-Sarayı mevkide o civârın emniyet ve âsâyişi mes'elesini şiddetle alâkadar ettiği için, Üveys Paşa, Divan'a bu hususta şöyle bir teklifte bulundu ve icrâatına da emir aldı. Bu mevki -ki Tuna'nın sağ sahilinde ve Budafok ile Ercsi arasında bir palanka idi-, o zaman, gelip geçenlerin uğrağı "mahûf ve muhataralı bir menzil" ve sekenesi de 10 hâne kadar Müslüman ve birkaç da zimmî reâyâdan ibaret bir yerdi. Ekseriyâ, Macar eşkıyasının (haydud, haramzâde) tecâvüzüne uğradıkları, davarları sürüldüğü ve bâzılarının da esir edildiği için, ahâlisi, Üveys Paşa'ya hallerini arz ederek bir tedarik görülmediği ve sarayı yakılıp yıkılan bu yere bir muhafaza kuvveti bırakılmadığı takdirde, kendilerinin de bırakıp gideceklerini bildirmişlerdi. 40-50 yük akçe kıymetindeki bu mevki satılığa çıkarılsa 40-50 bin akçeye müşteri bulamayacağını hesaplayan, bu sebeple de, bir muhafaza tertibatı almayı zarurî gören Paşa, buraya yakın kalelerden "hallerine göre... ikişer ve beşer *beşlû* ve *piyâde*" alınarak sipâhilerden muktedir bir kimsenin kumandası (ağalığı) altında yerleştirilmesini, hem mîrinin istifadesi hem de bu sarayın şen ve mâmur bir kasaba hâline geleceği mülâhazası ile, Divân'a teklif etmiş ve tasvibini de alarak bu meseleyi halletmişti.³⁵ Bu sıralarda Belgrad ve Sirmiyeli livâsındaki Uylok (Ujlak) kaleleri zahire anbarlarına ehemmiyet veriliyordu. Üveys Paşa bu anbarları yoklatmış, buğday, darı vs. zâhirenin, uzun zamandan beri değiştirilmemiş olmasıyla, çürümekte bulunduğunu öğrenmişti. Binâenaleyh, Semendre sancakbeyi Feridun Ahmed Bey ile gönderdiği bir arzda, bozulmak üzere bulunan bu zahirenin fiyat takdir edilerek, (behâya tutulup), tevzi edilmesinin hem miniye hem de 987 senesinde mahsul az olduğu için, reâyâyâ

33 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 248, sıra nu. 656.

34 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 254, hüküm nu. 670.

35 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 251, hüküm nu. 664.

faydalı bulunacağı, bu para ile ertesi sene bir taraftan daha fazla hububatın anbarlara konabileceğini diğer taraftan ise yeni mahsûlün uzun zaman muhafazası kabil olabileceğini bildirmiş ve bu hususta kendisi salâhiyet, Sirem sancakbeyi de emir almışlardı.³⁶

Üveys Paşa bunlara benzer daha bazı emirleri aldıktan sonra İmparator II. Rudolf'a ve Arşidük Ernest'e 1 Temmuz'da müteaddid mektuplar yazdı. "Biz Üveys Paşa" diye başlayan bu Macarca mektupları,³⁷ Budin'den gönderilmiş ve muhtelif mes'eleleri bahis mevzû'u etmişlerdi. Rudolf'a yazdığı bir mektubuna,³⁸ "Devletlû Roma Çasarı, selâmdan ve kendimizi takdimden sonra, aziz ve kıymetli komşuluk sebebi ile bize bildirilen ve komşuluğa taallük eden bütün haberleri size arz etmek istiyoruz. Bizi sorarsanız, Allaha şükr olsun ki şimdilik vücûdumuz sıhhattedir, her zaman ibâdet ve tâatte bulunup gece gündüz düşüncemiz ve arzumuz, Cenab-ı hakkın irâdesi ve Padişah-ı âlem-penahın buyurultusuna tevfikân, sefâlet ve mahrumiyetlerini gördüğümüz fakirlerin hakiki bir sulh ve emniyet içinde yaşamaları husûsudur" diye başladıktan ve "bunun tahakkuku yalnız bizim gayretimizle mümkün değildir. Mustafa Paşa zamanındaki dostluğun ve sulhün daha kuvvetlisini istiyoruz" dedikten sonra Avusturya makamlarının yalancılığını ve anlaşma hilâfına hareketlerini ele almakta, "İmparatorun yüksek memurlarına yalan söz yakışmıyor... Tanrı şahiddir ki, asilzâdeleriniz, ümerânız... mütemâdiyen ahde muğayir hareketlerde bulunuyorlar... bu gibi uygunsuzlukların mâlûmatınız ve arzunuz dâhilinde cereyan ettiğine inanmıyoruz..."³⁹ ifâdesiyle Avusturya hudud makamlarını ithâm etmekte idi. Bundan sonra, mektubunda, ahde muhâlif halleri 27 maddede birer birer sayan Üveys Paşa, isimlerini bildirdiği Avusturya

36 Ayn. *Mühimme deft.*, s. 248, hüküm nu. 658; s. 274, hüküm nu. 719.

37 "My Veyz "Vejsz" Passc", Prof. Fekete, Üveys Paşa'nın selefi kollu Mustafa Paşa'nın ilk mektuplarında "Ben, Mustafa Paşa..." dediği halde, sonradan, kral mektuplarından görerek ve daha kibar bir şekil olduğunu anlayarak, cemi sığası kullandığını, "Biz Mustafa Paşa ..." diye mektuplarına başladığını işâret etmektedir ki (krş. *Osmanlı Türkleri ve Macarlar*, göst. yer., s. 687), Üveys Paşa da onu taklid etmiş olsa gerektir.

38 *A Budai Basák magyar nyelvü levelezese*, göst. yer., s. 164, v. dd. mektup nu. 156.

39 "Es az cyázary meltosagok közöt az hazug szo nem jllik ... Szwnetlen az frigi ellen ... sok ellenközö dolgokath miuelvek, nem hihettiwk hogi effele frig ellen valo dolgok az ty akaratokbol legienek .." (ayn. esr., göst yer.).

kalelerinden⁴⁰ akınlar tertip edildiğini, yol kesen, pusu kuran, hayvanatı süren haydudların hep onlardan olduğunu bildiriyor, bu gibilerin cezalandırılıp cezalandırılmadığını soruyordu. Mamafih, kendi zamanında da sulhün devamını istediğini ve seleflerine olduğu gibi dostluk cevabı beklediğini bildirerek mektubuna nihayet veriyordu.

Arşidük Ernest'e aynı tarihte, yazdığı ve ona, "aziz ve muhterem dostumuz" diye hitap ettiği mektubunda ise,⁴¹ Debrecen şehrinin basılarak fukarânın hayvanlarının sürüldüğünü, bunların tartılarak bedellerinin Avusturya askerlerine tevzi edildiğini bildiriyor, Arşidük'den bu haksızlığı tâmir etmesini, fakirlerin bu yüzden İstanbul'a kadar giderek Divân-ı Hümayun'a şikâyetle ve ithamlarda bulunmaya mecbur kalacaklarını, haber veriyor, buna meydan vermemesini rica ediyordu.⁴² Üveys Paşa, 21 Temmuz'da yine Arşidük Ernest'e yazdığı mektuplarda, Solnok sancağına tâbi köyler meselesini yazıyor ve Horvath Péter ile gönderdiği mektubu aldığını, muhteviyatına adamlara bu tarafta büyük bir hüsn-i kabul gösterildiği halde, kendisinin mektup ve emirlerini hâmil adamların Macar hudud kumandanlarınca tevkif edildiklerini söylüyor, bu arada, mütemâdiyen ahde muğayir hareketlere teşebbüs eden Zrinyi György, Nadasdy Ferenc, Battany gibi Macar ümerâsının Roma Çesarı taraftarı ve onlara mensub olup olmadıklarını bilmek istediğini yazıyordu.⁴³ Takats Sandor, Üveys Paşa'nın işte bu türlü ifadesinin, Viyana'nın hoşuna gitmek için, yani Macar hudud ümerâsını itham etmek ve kötülemekle, Avusturya makamlarını memnun etmek istediği şeklinde tefsir etmektedir. Bununla beraber onun, bahis mevzû'u Macar kumandanları ile bilhassa Forgach Simon,⁴⁴ Eğri kapiteni Kollonits Janos Bertalan,⁴⁵ Korrarom

40 Szatmár Tokaj, Munkács, Kassa, Ecsyet, Sarkad, Ujvár, Eger, Kallo, Cyerep, Korpona, Léva.

41 Ayn. esr., mektup nu. 154, s. 162 vd.

42 Debrecen şehrini alâkadar eden ve bu şehrin havâs-ı hümayundan olduğu bildirilerek, müdahalede bulunulmaması için Erdel voyvodasına hitâben yazılan bir hükümde, aynı zamanda, Viyana hükümetinin de buraya dahl ve taarruzda bulunup, türlü vergiler teklif ettiği ifade olunmaktadır (krş. 36 nu. *Mühimme defî.*, 24 Rebiülevvel 987 / 21 Mayıs 1579, s. 267).

43 *A Budai Basak*, ... mektup nu. 162, 163, s. 174 vd.

44 Tuna-ötesi baş-kapiteni olan Forgách Simon'un Üveys Paşa'ya 12 I. Teşrin 1579 tarihli mektubu için bk. *ayn. esr.*, mektup nu. 174, s. 196 vd.

45 Kollonits'in 9 Eylül 1579 tarihli mektubu için bk., *ayn. esr.*, mektup nu. 169, s. 186.

(Komorn) kapiteni Forgach İstvan ve Tata kapiteni Rosenberg⁴⁶ ile samimi mektuplar teâti ettiğini ilâve etmekle de ilk hükmünün yanlış olabileceğini isbat eden, bir tezâda düşmüş görünmektedir.⁴⁷ Filhakika, Üveys Paşa, onların, “ahid ve emana muhâlif reâyaya salgun salın ve ehl-i fesâda ruhsat virüb iki üç yüz mikdarı çeteler” hâlinde tecâvüzlerde bulunmalarına, çok defâ, göz yumuyor ve ihtilâfları sulh yolu ile halletmek cihetine gidiyordu. Zaten, Bâb-ı Âli'den aldığı bir emirde, bu türlü şikâyetler vesilesi ile şimdi “şark serhaddi kemâl-i ihtilâl üzere olub ahvâli henüz ber- taraf olmadan ol serhad ile dahi mu'âdât üzere olmanın vechi yokdur şimdilik ol taraf ile mudârâ zamanı olmağın mehmâ-emken ol cânib ile mudârât ve muvâlât olmak mühimmâtdır” şeklinde emirler alıyordu.⁴⁸

Üveys Paşa, Arşidük Ernest ile ve Macar kumandanları ile olduğu gibi İmparatorun İstanbul'daki elçisi Sinzendorf Joachim ile de Eylül, Ekim, Kasım 1579 aylarında ihtilâflı me'selelerin halli hûsûsunda muhabereye devam etti.⁴⁹ Müteâkip senenin ilk beş ayında da Budin beylerbeyinin Arşidük Ernest'e hitâben yazılmış altı mektubunu (6 I. kânun 1580 / 14 Şubat, 18 Mart, 19 Mart, 19 Nisan ve 3 Mayıs 1580) görüyoruz. Bunlarda yine âsâyiş me'selesini bahis mevzû'u yapıyor, Avusturya askerlerinin tecâvüzlerini ele alıyor, meselâ bir yerinde, “sâdece Budin bölgesinde Erd, Sambek, Val nâhiyelerinde, kendilerine hiçbir zararı dokunmayan nice insanı huzursuz bıraktılar, nicelerini esir olarak alıp götürdüler... Bugün, 6 Ocak, karlı bir havâda, Adon ve Földvar arasında mektup nakleden Ali Çavuş'u pusuya düşürerek öldürdüler iki adamını esir ettiler ...” şeklinde acı acı şikâyet ediyordu.⁵⁰ 3 Mayıs 1580 tarihli sonuncu mektubunda, yine, Eger, Kassa, Tokay (Toka<), Satmar (mac. Szatmar), Kanyisa (mac. Kaniye) ve Hırvatistan'daki kumandanların mütemadiyen tecâvüzlerde bulunduğunu, iyi komşuluğa ve sulha mugayir hareket edenlerin tecziye edilmesi lüzûmunu ve bu husûsta serian cevap beklediğini bildirdi.⁵¹ Fakat Üveys Paşa'nın artık Budin'de sayılı günleri kalmıştı. Şimdiye kadarki faaliyeti takdir edilmiş, hatta

46 Rosenberg'in 12 Ağustos 1579 tarihli Üveys Paşa'ya mektubu nu. 165, s. 179 vd.

47 Takâts Sandor, *ayn esr.*, s. 140.

48 36 nu. *Mühimme deft.*, s. 257, hüküm nu. 678.

49 *A. Budai Basak* ... mektup nu. 166-180.

50 *Ayn. esr.*, mektup nu. 181.

51 *Ayn. esr.*, mektup nu 186, s. 215 vd.

kendisine vezâret hasları bile tâyin olunmuş, fakat İstanbul'daki aleyhdârları buna mâni olmuşlardı.⁵² Öyle görünüyor ki, 21 Safer 988'de (7 Nisan 1580) 5.000 kadar Avusturya askerinin Hatvan'a tecâvüzü ve vukû'bulan çarpışmada uğranılan zâiyat, Üveys Paşa aleyhindeki cereyanı kuvvetlendirdi ve Âli'nin ifâdesiyle "küffâr-ı bed-gümân tarafından kal'a-i Hatvan garetî fezâhatine taarruz mukarrer oldukda tekâsül ve ihmâlle deprendin deyû Budin hükûmetinden hal" olundu.⁵³ Hatvan hâdisesi vesilesiyle Divân-ı Hümâyûn "Beç kralına" gurre-i Rebiülahır'de (16 Mayıs 1580) acı bir mektup gönderdi⁵⁴ ve Budin beylerbeyliğine de 19 Rebiülahır'de (3 Haziran 1580) sarayda Emîr-alem Ali'yi (Kalaylıkoz Ali Paşa) tâyin ederek yeni beylerbeyinin muvasalatına kadar Budin muhafazasında kalmasını Üveys Paşa'ya bildirdi.⁵⁵

Takats'ın tesbitine göre, Üveys Paşa'nın azli, Macaristan'da sâdece Türk hâkimiyetindeki Macarları memnun etmiş, fakat Macar hudud ümerâsını lâkayd bırakmıştı. Çünkü onlar, Üveys Paşa idaresinde de, eskisi gibi, harp ve cengâverlik yaşayışına devam etmişlerdi. O bu hayatı tam bir sulh ve sükûna çevirememiş, fakat diğer taraftan, Macarların da mağrur ve hodkâm Avusturyalıların boyunduruğuna tahammül edemediklerini tesbit etmişti. Herhalde, onun bu yoldaki mâruzâtını Lehistan elçisinin sadrıazama vâki beyanatı da teyid ediyordu: Avusturya hükûmeti, Macar hudud ümerâsının Lehlilerle temasını menederken, Leh kralı Baihory İstvan'ın elçisi de Sokollu'ya 21 Temmuz 1579'da şu Latince cümle ile (Fere enim ultra superbiam germanorum et injuriam Hungari nequeunt) aralarındaki ihtilâfın ve antipatinin derinliğini anlatmış oluyordu.⁵⁶

52 *Tevarih-i Osmâniyân*, (M. H. Yinanç nüshası) 988 vukuatı meyanında; Sinzenderf'un raporlarına atfen Takats Sandor, *ayn. esr.*, 149; Üveys Paşa'nın 987 (1579) senesinde hasları vâridatının 913.017 akçe olması (krş. Velics Kammerer, *Defterek* I. 323'e atfen Fekete Lajos, *budapest a török karban*, Bp. 1944, s. 249) ona vezâret tevcih edildiğini göstermektedir.

53 Âli, *Künh ül-ahbar*, Üniv. Ktb. Ty. 5961/33, var. 441.; Sinzenderf bu azli 26 Mayıs ve 5 Haziran tarihli mektuplarıyla Arşidük Ernest'e bildirmişti.

54 43 nu. *Mühimme deft.*, hüküm nu. 19, s. 10.

55 43 nu. *Mühimme deft.*, s. 35; Bütün Macar kaynakları Kara Üveys Paşa'nın Budin'deki vazifesini Eylül 1578-Mayıs 1580 arasında gösterirler krş. *A Budai Basak...* s. 162, Fekete L., *Budapest a török karbon...* s. 216.

56 Takats Sandor, *ayn. esr.*, 150. "Extract ihrer kays. Maješt. Schreiben das Granitzw-sen betreffend 4 juli 1579."

Vesikalar

Mühimme Defteri 36, s. 252,

Hüküm no. 665, 23 Rebiülevvel 987 / 20 Mayıs 1579.

بدوید یکهچریر آغسته حکم که بدون بکر بکشی اویس داد اوله سند و سادته مکتوب
 کوندروب بعض عطار و شان و سایر اجناس اینه تویه یکچری و بولکباشی اویوب کئی بدوید
 اویوب کئی دخی و دخی بیایه حص و دقیری قریاره و قصله و اویوب اسکی بزار حیلرده
 مشون اویوب یکچری اولدی دیو قتر و ضمه بکی اشراف و اعصابه انواع ظم وندی
 و حقارت اویوب حتی مشارایه باتراده وارد قده شعبان نام بولکباشی تفریشک زیده
 شکایتمی اویوب سریر بولکباشی بر فقیه بلاشب اوج دزنیوز دگن اویوب میت
 متبینه مشارایه کتوره شیر و بولردن سلطان بولکباشی وندی یکچری و قمر محمد
 کشر دمنده و اوج مشومه بوجه کدانی امین اولان محمد نام زینک بش بیکن
 زیده مسجل غروشی اویوب امین سریرک میریه دیی اولنجه ذکر اولنان غروش ظم
 اولنقده و بر مبوب عناد و مخالفت ایدوکاری ایدو ایدی ضایفه سریر و اوج مشوم
 اوزره ندری ایدوکاری شک عدم اهل کدند و بایده کرکی کئی مشول و ممات اولمش سندر
 ایه عدالت انجمنه کمنیه ظم وندی اولنقده رضای شریف اولماقین ضایفه سریر و اوج
 کدو حکمرده اولمالرده حصار کدوکی و بیک ایچون اسمری محطری بیاض قونلشدر
 قونلش نشانلر احکام شریف کوندرنشدر بیورده که حکم شریفه وصول بولنقده اول
 کدو حائلده اولنان اهل قصادک اصمیرن تذکره ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو
 حکمره یازوب دنون اوزره حصار کدوکی توجیه اولنه و من بعد ضایفه سریر و اوج
 کرکی کئی مقید اویوب بر فرد ظم وندی ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو
 وندی و ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو
 سکا عاید اولور علات اویوب محکم ضبط ایلیمسن

Mühimme Defteri 42, s. 509, 2 Şaban 987 / 24 Eylül 1579.

مقدمه حضور بکی اویوب سکتوار و پنجوی سنجاق قری عیسی اولان احمد حکم که
 بدون بکر بکشی اویس قضا یا دفتری کوندروب نواه سکتوار و پنجوی سنجاق قریده بعض
 اسکالر اویوب و زانه احباجری اولنق ذکر اولنان اسکالر اشلیوب مال میریه ضرر
 سرب اولدو غی ظاهر اویوب و مذکور اسکالر قریده بعض قریله زینک کیدو کاکان
 اعشار شرعیله برین و بر مبوب مجرد اسرا و سوبشیر و ویدرلر خدمتلرندن خلاص اولق اوزره
 مرفوع اسکالر و زان نص اولنورده مال میریه هر وجهه ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو
 ذکر اولنان اسکالر کفایت مقداری و زان تبیین ایلوب دخی و ایدو ایدو ایدو ایدو ایدو
 قری زینک کاکان اعشار شرعی و رسوه عرفیه برین باقمه ادا ایدو کدندن کبره اسرا
 و سوبشیر و ویدرلر خدمتلرندن معاف اولق اوزره دفتر جدید قید ایلیمسن

Mühimme Defteri 42, s. 510, 2 Şaban 987 / 24 Eylül 1579.

موی ایله [سکنوز و پنجوی - سنجقاری محری احمد] حکمکه بدون بکریکی قیاس
سده سده نصیب دفتري کونندوزوب ذکر اولان سده فردی بعضی فضايت بزاری و بنایری
اولامنه ادايشت هروجه احتیاجی اولوب بازار و بنایر احداث اولوز ایسه میری به سبی
مقرردن دیو بلدزمکن بیوزدمکه کسنة ت ملکنة و وقتة ضرری اولوز ایسه لازم اولان
نصب لرد بازار و بنایر احداث ایلیوب دفتر جدید قید ایلیسن

Mühimme Defteri 42, s. 510, 2 Şaban 987 / 24 Eylül 1579.

مزار ایله [سکنوز و پنجوی - سنجقاری محری احمد] حکمکه بدون بکریکی قیاس
دفتری کونندوزوب لواء پنجویده قضا پنجویت جسرری وضوب فوندقاری مرمانه و مرته وقتة
مرورده لک سایر خدمتینه محری سانی قس عواض دیوانیه و تکلیف مرهبدن معاف
اولمچون دوت لواء قریه تبین ایلیوب دفتر خدایه قید اولندی دیو اقتربنه تذکره و بزوب
بدن لواء مرور می شاه بت تحریر ایلیوب دفتر خدایه قید ایلیوب لکن فرای مرورده
دعایای تحریر جدید کتبه بران خدمتدن حق اولوب حالا قضا مذکورده ت مهمانته ذکر
اولمان قریلرک تبین اولناسی لازمدر دیو بلدزمکن بیوزدمکه واردوقده ذکر اولنسان
دوت لواء قریه تبین قضا مذکورده ت مهمانچون وجه مشروح اولوزده دفتر جدید قید
ایلیسن

Mühimme Defteri 36, s. 255,

Hüküm no. 671, 23 Rebiülevvel 987 / 20 Mayıs 1579.

بدون بکریکنه حکمکه مکتوب کونندوزوب بدون مسکری و سرحد بکری و اغاری
وسایر صلان امیرلی کوب مسلمانلر کفاره اسیر اولوقده زیاده بهایه کسوت ویش اون
قیلان دربی استیوب انلر دخی فرقر اقبشر غروشه آلتوب کفار طرفه و برنجه خلاص
اولوزلر ایکن حالا اردن و قران الجیدی سده سده کاد و کورنده آدمیلری پانفرنجه تاجرلر
اولدزوب بولدفقاری یرده بازار اتمر الوب و قیلان دریلری جمع ایلیوب الوب کبشکه دری
و قیلان اولدی دیو دارالخیره قیلان دربی و ات و برنجه ت ایلچون امر طلب ایشوکت اجلان
انت کی بازار ات و قیلان دربی کدر ح کساره ایشوکت ایلچون امیری ییه و برت رضی
شریفه دفتر شولکه واردوقده دیو بدنه قضا مفید اولوب بدون سرحدنده اولان اسیر
مکتوب کونندوزوب کریکی تبیه و ت کید ایلیسنکی من به سده سده و اول جنبه
واران الجیریک یاغجه بزرگ کورده بازار ات و قیلان دربی الیزوب و کفار اسیر اولوز دخی
حلاصی ایلچون ملک محروسه دون بازار ات و قیلان دربی الوب کیشوکت استه و کورنده منع
ایلیوب کفار ح کساره بازار ات و دری و برنجه تبین شولکه امر شریفه محاف دیز کفاره
بزار ات و دری و برنجه و کین بلوب منع و دخی ایلچون اهل اولیسن

Mühimme Defteri 39, s. 26, 20 Şevval 987 / 10 Aralık 1579.

بدون بکر کیست حکم که و ذکری اولاد بکر کیست که واقع اولاد ضعیفه حکم که
 سرحد زده اولاد خواص هم چون قرباریه گذر حکم که خوفدن آمد و محال بکنز
 واروپ آنچه نصیب دوز اوتمد قبری اجتن شمعیه و کین سنجاقکاری بدات مال میری
 تحسینده آمد و محال کرکی کی معاونت و مضاهرت ایدر گذشت بکن حلا میده و نمد و قمراند
 عبری گنده و وروده ری جو صمیدون قریه لری رعایتند خلاف و شرع و قانون زاد و زواده
 و آنچه ایوب انواع صمد و نمدی ایست که رعایت اکثری دجوب یزیده و قانون دخی فرار اوزره
 اوتمد قری اعلام اولغین به بجه سنجاقکاری کرکی کی مشون و مداب اوتمد در دخی
 به عدالت انجاسمه رعای و برای آسوده حال ایوب بر فردی و نمدی اولند و نغنه اصلا
 رضای شریع بقدر بیورده که وصول و بقدره سکی بکر بکن اصلا ذخیره و وقف ایقوب
 سرحد زده اولاد سنجاقکاری به بوجه استعجال بدون جو و شریدن از حال بلیوب هر برینه
 حکم تنبه و تاکید ایوب عادت افتاد و حزینت و دجه مال میری تک جمع و تحسین یزیده
 بدات امین و محاله کرکی کی معاونت بلیوب امال و مضاهرت رعایت خلاف شرع و قانون
 آنچه لری انقمن زیاده حذر ایلیه من عوبله که من بعد امر شریعه مخالف مال میریده امنا
 و محال معاونت ایقوب و یا خود زده و برای ظلم و نمدی ایلیه و قوی اوزره درگاه ملامه
 عرض ایلیه من و نیز که قضیر سنجاقکاری و و و و و رعایت آنچه لری انقمن ایسه
 بعد الشون الی و و و و و

بر صورتی قوهی بکنه	بر صورتی ازوزنیق بکنه	بر صورتی بجوی بکنه
بر صورتی موهاج بکنه	بر صورتی سکتوار بکنه	بر صورتی سیه بکنه
بر صورتی سنهزه بکنه	بر صورتی استوزغون بکنه	بر صورتی استولای بنفاد بکنه
بر صورتی صولتی بکنه	بر صورتی فیلک بکنه	بر صورتی سجن بکنه
بر صورتی بوججه بکنه	بر صورتی سکین بکنه	بر صورتی بوزغه بکنه

XVII. ASIR BAŞLARINDA ERDEL HADİSELERİ VE BETHLEN GÂBOR'UN BEYLİĞE İNTİHABI

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. asır siyasî ve askerî tarihinde Erdel ile münasebeti oldukça büyük bir mevki' ve ehemmiyet işgal eder. Bu memleket, gerek devlete karşı bir vassal (beylik halinde) bulunması itibariyle dâhilî siyasette gerek bütün asır boyunca faal bir şekilde devam eden Osmanlı-Avusturya münâsebetlerinde şu veya bu suretle ilgili olması ve hatta zaman-zaman Şarkî ve Merkezî Avrupa mes'elelerine karışması sebebiyle harici siyasette mühim bir rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Tuna'nın ötesindeki bütün beylikler için ta'kip ettiği siyaset malûmdur ve bu siyaset daima dürüst olmuştur: bu beyliklerin dâhilî işlerine, prensip itibariyle, karışmaz, metbu'luğunu tanıdıkları ve bunun icablarını yaptıkları müddetçe münasebetler iyi bir şekilde ve pürüzsüz olarak devam eder, aksi takdirde siyasî ve askerî ihtilâtlar yapar, zaman-zaman mücadeleler olurdu.

Erdel'in iç ve dış siyaseti, başta bulunanların şahsiyetine, Katolik veya Protestan olmasına, zayıf veya kuvvetli, siyasî kanaatlerinin şu veya bu şekilde bulunmasına vesaireye göre, muhtelif zamanlarda, az çok, muhtelif veçheler almıştır. Bu beylerden ba'zıları Avusturya'ya, ba'zıları Osmanlı Devleti'ne temayül göstermiş, hareketlerini buna göre çizmiş, bir kısmı istiklâl ile hareket etmek sevdasına düşmüş ve hatta Osmanlı İmparatorluğu câmi'asında, aşağı yukarı aynı derecede ve hemen-hemen aynı hak ve imtiyazlara sâhip bir vaziyette bulunan, Eflâk ve Boğdan beylikleri üzerine otorite te'sis etmeğe kalkışmışlardır.

Bu yazımızda, XVII. asır başlarındaki Erdel hâdiselerine ismi karışan ve nihayet beyliğe intihabı bir emr-i vaki' olan Bethlen Gâbor'dan bahsederken göreceğiz ki, bu Erdel beyi, Erdel'in ehemmiyetli bir mevcudiyet gösterdiği, Osmanlı Devleti haricî siyasetinde bir yer işgal ettiği zamanlarda, XVII. asrın birinci yarısında bu memleketin başında bulunmuş ve büyük bir rol oynamış bir şahsiyettir. Bu hâdiselerden ve bu adamdan bahsetmeden önce, Erdel'in XVI. asrın ortasından itibaren imparatorluk kadrosu içinde ne suretle teşekkül edip nasıl bir istihale geçirdiğini hatırlatmak yerinde olur:

Ma'lûm olduğu üzere, Erdel'in müstakil bir beylik haline gelmesi Kanunî Sultan Süleyman'ın 1541'de Budin'i işgalini müte'âkıp, Zápolyai Janos'un dul zevcesi – Jagello hanedanından ve Leh kralının kızı bulunan – İzabella'nın posthumus çocuğu János Zsigmond ile Erdel'de ikametini ve orayı, Osmanlı Devleti'nin himayesi altında bir beylik olarak idare etmesini emreylemek suretiyle aldığı kararla işe başlamıştır. Bu çocuğun vasîsi olarak Frater György (veya diğer ismiyle Martinuzzi) – ki Orta Çağ'dan beri devam eden ve kilise adamlarının devlet idaresinde bir rol oynaması yolundaki bir an'anenin tezahürü olmak suretiyle bu devir Macar siyâsetinde mühim bir vazife almıştır – bu beyliğin (Macarlar Fejedelemség derler) Macar, Sekel ve Saksonlardan terekküp eden üç milletin çözülmez birliğine istinad eden anayasasını 1542'de Torda (Rumence Turda) diyet meclisinde kabul ettirmiş ve bu suretle Orta Çağ'dan beri Macar Krallığı câmi'asına dâhil olan ve bu krallık tâcının ihtiva ettiği memleket parçalarından biri bulunan bu kıt'a, birçok yeni hadiseler karşısında, Macar Krallığı tâcına tevariüs eden Habsburg hanedanından ayrılmış ve doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altına geçen Macaristan toprakları ile de bütün hukuki münasebetini kesmişti.

XVI. asrın sonunda, daha doğrusu Zsidvatorok = Jidvatorok muahedesine kadar, Erdel yalnız Báthory István'ın beş senelik nisbî sükûn devri müstesna, birçok karışıklıklara sahne olmuş, fakat bu tarihten itibaren tâbi ile metbu arasında münasebetler daha açık, sarih ve samimî bir mahiyet almaya başlamıştır. Bocskay István ile başlayan bu devrin ikinci ve en tipik mümessili Bethlen Gâbor'dur. Onun zamanında, Erdel siyasetinde muayyen bir karakter ve bir istikrar vardır;

o vakte kadar, Erdel, metbû'î ile münasebetlerinde sık sık gösterdiği menfi hareket tarzına mukabil, bundan sonra, şuurlu ve tamamen realist bir yol ta'kip etmiş ve bunda hayli muvaffak olmuştur.

Osmanlı-Avusturya harpleri esnasında, Erdel de, Eflâk ve Boğdan gibi bir taraftan mühim iç karışıklıklara, diğer taraftarı çok farklı siyaset tahavvüllerine ma'ruz kalmıştı. Bunun birinci sebep ve âmil-i, Erdel beyi Bâthory Zsigmond'un birbirini tutmayan bir politika ta'kip etmesi idi. Bu kararsızlığı, onun iradesiz, hasta ve mariz karakterinde bulanlar çoktur. Hattâ Habsburg hanedanından bir prensesle vuku bulan izdivacının bu hasta mizaç üzerindeki menfi te'sirinden, bu te'sirin onu muvazenesiz hareketlere sevk ettiğinden de umumiyetle bahsedilir.¹

Gerçekten, Prağ anlaşmasıyla (1595) Erdel'in mukadderatını Habsburglara bağladıktan bir müddet sonra, Bâthory, evvelâ bütün memleketi Silezya'da kendisine yapılan bir tevcih mukabilinde, İmparator II. Rudolf'a teslim ve Nisan 1598'de Erdel'i terk etti. Fakat sonra kararını değiştirerek, Erdel'in yeni nâibi Arşidük Maximilien daha memlekete gelmeden, ağustosta buraya döndü. Ertesi senenin (1599) Mart'ında ise, tekrar Oppeln'e çekildi. Bu defa bu memleketi, ailesinin bir uzvu olan Kardinal Bâthory András'a teslim etmişti. Erdel asilzadeleri, bu sırada, onun bütün arzu ve kaprislerine razı olmuş görünmekteydiler; içlerinde yegâne kudretli şahsiyet sayılan Bocskay István, bu devirde henüz koyu bir Habsburg taraftarıdır ve her şeyi Rudolf'dan beklemektedir; onun sadık bir saray adamıdır.

Kardinal Bâthory da uzun müddet vaziyete hâkim olamadı. Bilhassa, Sekel halkının hürriyet ve imtiyazlarına tecavüz etmesi, kendi aleyhinde bir cereyan yaratmıştı. Bu itibarla, imparatorla açıkça ve Bâb-ı Âli ile gizlice pazarlığa girişen, türlü entrikalar çevirerek bir kısım Erdellilerin de taraftarlığını temine muvaffak olan, Eflâk voyvodası Mihal'in taarruzuna uğrayınca, kolaylıkla mücadeleyi kaybetti ve kendisi de Sekeller tarafından öldürüldü. Bu suretle Erdel'e bir müddet için Mihal hâkim oldu ve bu def'a da Erdel ahalisi ona itaatini arz etti. Mihal, kendisini Habsburgların Erdel nâibi addettiği gibi ihtirasını arttırmış ve mevcut karışıklıklardan

1 Szekfü Gyula, *Bethem Gábor*, Budapest, 1929, s. 28.

faydalanarak, Boğdan'ı da ele geçirmek istemişti. Lehlilerin yardımına ve bir kısım Boğdanlılara istinadla tekrar Erdel'i ele geçirmeğe teşebbüs eyleyen ve bir taraftan bu memlekete giren Bâthory Szigmond'u mağlûp etmeye muvaffak olduktan sonra ise rakipsiz kaldı, bu suretle, bu üç beylikte tam bir hegemonya te'sis etti. Daha sonra Erdel'de asilzadeler aleyhine harekete girişince, ahâli Mihal'dan da şikâyet ve imparatora onlara karşı yardım istemeye başlamıştı ki, İtalyalı General George Basta'nın büyük bir kuvvetle 1600 senesi baharında Erdel'e gelişi bu suretle vaki' oldu. Evvelâ, Mirisloi'da vuku bulan çarpışmada (ağustos) Mihal mağlûp oldu. Fakat sonra, Viyana'ya giderek imparatora kendini affettirdi ve Basta ile müştereken harekette bulunmak üzere Erdel'e döndü. Diğer taraftan, Erdel halkının, 1601 ibtidalarında, tekrar Bâthory Zsigmond'u davet ettikleri görülmektedir. Ancak, Mihal'ın ve Basta'nın müşterek kuvvetleri onu kolaylıkla yendiler. Bu defa da, Avusturya kumandanı, Mihal'ın tekrar entrika çevirmeğe başladığını ve bu arada Bâb-ı Âli ile beylikler mes'elesinde yeniden pazarlığa giriştiğini sezmişti. Bu sebeple, imparatorun muvafakatini alarak, Eflâk voyvodasını öldürttü (19 Ağustos 1601). Artık, o, Erdel'in tek hâkimi kalmıştı. Daha doğrusu, öteden beri câri an'anelere aykırı olarak, Erdel'in feodal hak ve imtiyazlarını hiç nazar-ı îtibara almadan, burayı bir Avusturya vilâyeti gibi idareye çalışıyordu. Bu hali memlekette geniş bir aksü'l-amel yaratmakta gecikmedi. İşte, Unitarius mezhebinden olan Sekellerden Székely Mózes adlı asilzadenin meydana çıkışı, bunun, Osmanlı teveccüh ve himayesini kazanarak, Erdel'i, Basta'nın kumandanı bulunduğu Vallon askerlerinden temizlemek istemesi ve birçok Erdellinin de kendisine iltihakla, evvelâ, Türklere iltica, sonra da kıyam hareketine iştirak etmesi bu sırada ve bu suretle vuku bulmuştur. Hakikaten görülüyor ki, Mihal'ın öldürülmesinden sonra, yeni bir anlaşma ile Erdel'in son defa olarak II. Rudolf'a teslimini kabul eden Bâthory Szigmond'un prenslikten ayrıldığı ve tekrar iktidarı ele almaya teşebbüs ettiği sıralarda, Habsburg – Erdel – Macar zıddiyeti çok bâriz bir hal almıştı. Basta, Erdel'de vaziyete hâkim olduğu vakit asilzade sınıfına âit malikâneleri yeni bir tedkika tâbi tutmayı düşünmüş ve Macar zadeğânının elinden

bir darbeye imtiyazlarını ve arazilerini almak istemişti. Hayatın o zamana kadar cereyan eden mu'tad şekli, zadeğân hayatı Erdel'de imkânsız hale gelince, artık yaşanamayacak bir vaziyet hâsıl olunca, Erdellilerin takım-takım Türk topraklarına, hudut eyalet ve livalarına sığındıkları ve intikama hazırlandıkları görüldü. Bu anlaşmazlığı ve adâveti Peçevî bir münasebetle şöyle ifade etmektedir:

“...Ma'lûm ola ki Nemçe keferesi mutlaka Macar kavmine kadîmden ihânet üzredir Macar'ın ümerası ve kılâ' ve memleket eshâbı olan kübrası Nemçe'nin farazâ edânisi katinde ra'iyetten hor ve hakirdir bir sebep yok iken yolda rastgeldikde bir kakma çalup yolda düşürmek gibi ardından yetişse yakasın kaldırıp altına tükürmek gibi elbetde bir tahkir ve tezlil etmek lâzime-i kârlarıdır...”²

O sırada, Belgrad'da, Avusturya harplerini idare etmekte olan Sadriâzam ve Serdar Yemişçi Hasan Paşa'ya iltica eden Erdellilerin başında Székely Mozes vardı. Onun Belgrad'a gelişini ve yardım vadi alışı Naimâ şu şekilde anlatmaktadır:

“...Memleket-i Erdel'in müstakil beylerinden بکر مرنجر nâm bey kal'asına hilâf-ı mu'tad Erdel voyvodası cebren ve kahren dâhil olup âdemlerin katletmeğın gebr-i mezbûr hengâm-ı şitâda firâr edüp serdâra ilticâ ve mu'avenet ricâ eylemiş ve Erdel'in fethini boynuna almış idi. Serdâr dahi gebr-i mezbûrun sözüne i'timat edüp gitmeği mukarrer kılmışdı. Lâkin Üstuni Belgrad'ın fethi mühim olmağla takdîm erdi...”³

Naimâ'nın müstakil olarak tavsif etmesi, Székely Mózesin'de dâhil bulunduğu Sekel asilzadelerinin ve hattâ umumiyetle Erdel zadeğânının muayyen hak ve imtiyazlara sahip olmasını işaret içindir. «نه» بـ خلاف متاد .. جیراً و فہراً داخله. olduğunu söylediği Erdel voyvodası ise Báthory Zsigmond Báthory András ve bilhassa, asilzâde sınıfını malikâne ve imtiyazlarından mahrum etmek isteyen, General Basta olmak lâzım gelir. Sekelleri kendi tarafına çektiği görülen Mihail

2 Peçevî, *Tarih*, II., s. 298.

3 Naimâ, *Tarih*, I., s. 287.

Voyvoda'nın da Avusturya kumandanı tarafından katledilmesinden sonra gayr-ı memnun partisinin alemdârı olan bu asilzâde meydana çıkmıştır. Müverrih Peçevî, onun (Sékely Mózes), 1601-1602 kışı esnasında Belgrad'a ve sonra Peçuy'a gelmesini, hâdiselerin şâhidi sıfatıyla, şöyle anlatmaktadır:

“...Bunların kibârından سبک موزن dedikleri bir bed-heykel kış içinde kaçıp Serdâr'a geldi ve ubûdiyet arz edüp ilticâ etdi ve Erdel'in fethine ba'zı âsân tarik ilka etdi andan Peçuy'a geldi ve Tatar-Han'la buluştu hattâ Han hazretlerinin divânında hâzır idim cümle şehirden mevcûd olan mirzaların ve çerakiseden Han kulları... ayağ üzre mukabelesinde dururlardı amma yerlûden biz bir kaç âdem oturduk... bu tarik ile mezkûr سبک موزن buluşdurdular ve el öptürdüler ve bir mıkdar musâhabet etdirdiler ba'dehu selâmetlediler yâni Yemişçi Hasan Paşa merhum mesfûr kâfirin ilkaasın hayr-ı mahz fethetmişdi ve Erdel memleketi fethin elinde bilürdü...”⁴

Sadriâzam Yemişçi Hasan Paşa, Erdel mes'elesinin arz ettiği bu yeni safha karşısında Avusturya harplerinin daha muvaffakiyetli bir mecraya sokulabileceğini düşündü. Belgrad'dan hareketi (1011 senesi başlarında / Temmuz 1602) müte'akıp İstolni Belgrad'ı (Stuhlweissenburg = Székesfehérvár) geri aldı (Safer 1011 / Ağustos 1602) ve Erdel teshiri kasdiyle Budin'e gitti. Erdel mültecilerinin ve bilhassa Sékely Mózes'in dâvasını benimsediği ve bu mes'eleyi her şeyden önce halletmek lâzım geldiğine inandığı görülmektedir. Çünkü Budin'e geldiği zaman, Budin beylerbeyi Kadı-zâde Ali Paşa, Budin muhafazasında bulunan Soğu Sinan Paşa ve Budin kadısı Hâbil Efendi, serdâra, Avusturyalıların Estergom ve Ciğerdelen mıntakasında ordularını topladıklarını, Budin'i muhasaraya hazırladıklarını ve böyle bir zamanda Erdel'e karşı gitmenin münasip olmayacağını söylemişler, fakat ondan, “...Gerçi biz dahi küffarın topların işidiriz lâkin Erdel-oğlu Temeşvar eyâletinde bu kadar kal'a alup (Lipova = Lippa) ve (Yanova = Jenö)'yı zabteyledi yanına kalmak insâf değildir ve taburda (Avusturya ordusunda) altı yedi bin

4 Peçevî, II., s. 244.

kâfir ancak hâzır olup mücerred ehl-i İslâm Erdel'e gitmesünler deyû hile eylerler bu mahalle yapışmağa kudretleri yokdur hâtırınız hoş tutunuz..."⁵ diye cevap almışlardı. O sırada Rumeli beylerbeyi bulunan Lala Mehmed Paşa'nın da akına gitmek isteği reddedilerek Rebiülevvel ibtidasında (19 Ağustos) Szolnok'a müteveccihen ordu Budin'den ayrıldı. Dört günde Tisa (Teiss = Tisza) nehri köprüsünden geçildi ve 14 Rebiülevvel'de (1 Eylül 1602) Szarvas palankasına vâsıl olunup Gulâ (Gyula) ve Temeşvar askerleriyle de buluşuldu. Fakat bu sırada, hakikaten Budin'in muhasara edildiği öğrenilerek derhal Budin'e dönüldü, bir daha bu sefer yapılamadı. Sadrıâzamın, Szarvas palankasını karargâhından avdetinden önce Temeşvar veya Gulâ kuvvetlerinden bir kısım tefrik ederek Erdel'e gönderip göndermediğini bilmiyoruz. Yalnız şu kadar var ki, bu esnada, hattâ bu tarihten bir ay kadar önce, Székely Mózes Erdel Belgradı (Gyulafehérvár) civarında Basta'ya mağlûp olmuş ve taraftarlarından birçoğu ve bu arada Bethlen Gâbor⁶ da Türk topraklarına iltica etmişti. Onun daha önce Székely Mózes ile birlikte Belgrad'a geldiğine dair sarih bir kayıt yoktur. Fakat Temmuz 1602 hâdiselerinden sonra o da iltica edince tamamen bu müddei prensin tarafında

5 Naimâ, I., s. 288.

6 Bethlen Gâbor 1580 de Hunyad vilâyetinin Maros-İllye şatosunda, aslen Erdelli olmayan ve Tisa ötesi memleketlerinden Békés'den hicret etmiş bir aileden dünyaya gelmiştir. Ecdadı arazi sahibi asil insanlardı. İktâr bu ailenin arazisi dâhilindedir ki, bu isim de Bethlen ailesine âlem olmuştur. Babası Bethlen Farkas, Erdel'e geldiği zaman Jónos Szigmond'a hizmet etmiş, sonra onu takip eden üç Báthory'ye de sadık (İstván, Kristof, Zsigmond) kalmıştı. Bunların ilkinden yani Báthory István'dan Maros – İllye'deki araziyi mülk olarak almış ve bu suretle Erdel'in asil aileleri arasına karışmıştı. Bethlen Gâbor on üç yaşında ana ve babasından yetim kalmıştı. Dayısı Lâzâr Andrâs vesayeti altına aldı. Mamafih bu vasiliğin müsbet tesiri görülmemiş, bilâkis, bu sırada Báthory Zsigmond genç Bethlen'in elinden malikânesini almıştı ki, o da, daha çocuk iken Erdel beyinin sarayına girmeye mecbur olmuş ve bu arada Bocskay István'a da intisab etmiştir. Báthory Zsigmond'un uzaklaşmasından sonra Bocskay ile hareket etmedi, çünkü o, henüz Habsburg politikasına sadık ve taraftardı. Bethlen Gâbor, Erdel'in asilzadeler partisinden ayrıldı. Bu parti, üç defa, yani onun her gelişinde Báthory Zsigmond'a taraftar olmuş, sonra onu terkle zaman-zaman Michal Voyvoda'ya, General Basta'ya itaat etmiş, nihayet silâha sarılarak dağılmıştı. Bu arada onun bilhassa faaliyeti Székely Mózes taraftarlığında görünmektedir (Szekfü, s. 28).

faaliyete başladı. Türk makamlarıyla Székely Mózes'in Erdel be-yi olarak tanınması için müzakerelere girişti, o kışı ertesi senenin baharına (1603) kadar Belgrad'da Yemişçi Hasan Paşa'nın yanında mülteci olarak geçirdi. Peçevî, bu münasebetle,

“...mezbur ^{بن} dahi Yemişçi zamanında firâr edüp Belgrad'a gel-miş idi mezbûru yüz yirmi akçe ile müteferrika etmiş idi...”⁷ demek-tedir. İşte Bethlen'in Türk dostu ve Bâb-ı Âli'nin siyasetine taraftar bir politika ta'kip etmesi bu tarihten başlamaktadır. Bethlen, Türk politi-kasını ilk olarak ele almaya cesaret eden tek Erdelli şahsiyetin kendisi olduğunu, bilhassa son zamanlarında, söylemekten hoşlanırdı.⁸ O, mülteci arkadaşları arasında, Türkçeyi en iyi konuştuğu için, derhal bir ehemmiyet kazanmış ve müzakerelerde muvaffak olarak, Pâdişah-tan bir ahidnâme ile birlikte, serdârdan yardım te'min etmişti. 1603 yaz aylarında, Lala Mehmed Paşa'nın, Macaristan serdarı bulundu-ğu sırada, bazı kuvvetlerle Bethlen, Demirkapı'dan Székely Mózes'in yardımına gönderildi. Temeşvar beylerbeyi Bektaş Paşa, herhalde, bu yardımcı kuvvetlerin başında veya teşkilâtçısı olarak bulunuyordu. Çünkü Eylül sonlarında (18 Rebiülahır 1012) Pâdişaha sunulan ari-zada, Boğdan voyvodasından bu sene haraç istenmemesi,⁹

... وافر عسكر يازوب افلاق ايجده اولان اختلالى بطرف ايدوب اندن اردله واروب أردلده طمشوار بكاربكيسى بكتاش پشا وعسكر اسلام افلاق اولوب عسكر اسلام اليه متفق اولوب ولايت اردلدن نجه وچار لشكرى جقاروب اعوز همايدم خدمتمده...

bulunması iltizam ve rica edilmişti. Ancak Székely Mózes'in şansı yardım etmiyordu. Esasen bütün Erdel'i kendi tarafına alabilecek kadar kudretli bir şahsiyet değildi. General Basta ile birlikte hareket eden yeni Eflâk voyvodası Radul'a karşı koyamadı ve Brasso (Krons-tadt) civarında yapılan muharebede Székely Mózes maktul düştü (Temmuz 1603). Bundan sonra Bethlen tekrar Türk topraklarına iltica etmek mevki' ve mecburiyetinde kaldı. Bu tarihten itibaren bir seneden fazla bir müddet, evvelâ Temeşvar'da, sonra Belgrad'da Türk idare adamlarının yanında, Türk parası ile ve onların dostu

7 Peçevi, II., s. 350.

8 Szekfü, s. 28.

9 Başvekâlet Arşivi, İbnülemin tasnifi, Dahiliye, n. 690.

olarak yaşadı. Türk dostluğu, diplomatlığı, müzakereleri mehâretle idaresi ve müsaadekârlığı, hülâsa, Bethlen'in politik meziyetleri, onun siyasî hayatının başlangıcında da bilhassa dikkati çekmekte idi. Daha sonra, bunlara, akliselim ve i'tidal hassaları da inzimam etti. Çünkü mülteci arkadaşları, ona daha o zaman prensliği teklif ettikleri vakit, bu sıfat ve salâhiyeti kabul etmekten çekinmiş, daha müsâit zamanları ve kanunî imkânları beklemişti.¹⁰ Ta'yinât-bahaları için Belgrad'da Serdar Lala Mehmed Paşa ile mülteciler namına ve Sadrıâzam Yavuz Ali Paşa ile de Erdel'deki mukavemet hareketi hakkında müzakereleri Bethlen idare etmiş, imparatorun tarafını bırakması ve isyan hareketinin başına geçmesi için Bocskay'a, o, mektup yazmıştı. Bu arada bâzı Türk yardımcı kuvvetlerinin başında Erdel'e girmeğe teşebbüs eyledi. Bu münasebetle Erdel ahâlisine ve bilhassa Székely'lere, Dîvân-ı Hümâyûn tarafından tehditnâmeler de gönderilmişti.¹¹ Bethlen'in, bu esnada, Lippa'nın, Avusturya kumandanı Vallon Dampierre ile mücadeleleri vardır. Bir defasında bu kumandanın hücumu önünden zorla kaçabilmiş ve bütün eşyasını, o sırada imparator tarafında bulunan, hajdulara kaptırmıştı.

Bocskay isyanı Bethlen Gábor'un hayatında yeni bir dönüm noktası ifade eder. Habsburglara o kadar sadık bir Erdelli olan Bocskay István, günün birinde, Avusturya kumandanı Barbiano tarafından tecavüze uğrayınca ya malikânesini kaybederek yabancı bir memlekete iltica etmek veya silâhla karşı koymak şıklarından birini seçmek icabetmiş, o da, ikinciye tercih eylemişti. Böylece, diğer birçok neticelerden başka, Osmanlı-Avusturya harplerine de mühim mikyasta tesîri olan, Bocskay isyanı çıktı (1604).

Bocskay, bir kısım gayrimemnunları da kendi safında toplayarak, Barbiano ve diğer Avusturya kumandanlarına karşı muvaffakiyetle

10 Szekfü, s. 29 vd.

11 7 Eylül 1603 tarihli şu vesika, herhalde, alâkadarlara, bu sırada tebliğ edilmişti:

سخاء و حب هر نمی و پرده نامه اولویزه اکا نامه اولایز شویکه نامه اولیایز
اولکتر فرکزله وجودکتر اوزنادان کونوزیلور جله خاکر اسلام ابد و نثار کیری ابله
اوزرکزله واریلور واکر نامه اولورکتر اومدمکزدن زیاده رعایت اولورور دیو حکم
ومکتوب اممدر می صلح را سه ۱۲ عن بد حامی کشندا اردل ،

(Kırş. İbnülemin tasnifi, n. 482).

mücadeleye girişti. Basta'yı da Eperjes'e sığınmaya mecbur bıraktı. Kendisini Erdel prensi ilân eden Bocskay, bu sırada, başlarında Bethlen Gyabor bulunduğu halde Belgrad, Temeşvar ve Budin'deki Erdel mültecileri tarafından bu sıfatla tanındığı gibi, Bâb-ı Âli'nin müzaheretini ve Erdel beyi olarak tanınmasını temine de muvaffak oldu. Szekfü'nün, bu münasebetle,

“...Hakikatde Türklere iltihak eden Bocskay değil, b'il-akîs, küçük yaşdaki Pâdişâhın idâresinde ve sıkışık bir vaziyetde bulunan Bâb-ı Âli, Tisa ötesinin muzaffer kumandanına sığındı...”¹² yolundaki mütalâasını tarafgir bir görüşün mahsulü olarak kabul etmek lâzımdır. Buna mukabil, hâdiselerin şahidi olan Peçevî'yi dinlemek, sarih bir fikir elde etmek için, her halde, daha doğrudur:

“...Bu hakir İstanbul'dan geldim. وچای hurûc etmiş ve nehr-i Tisa'nın iki tarafında kral-ı dâll hükmüne dâhil olan kılâ'ı zabtına almış ve ehl-i islâmdan imdâd için feyâdnâmeler göndermiş meğer Nemçe melâini asker-i islâm varınca باشاب کورک nâm serdar-ı murdârın Nemçe askeriyle üzerine gönderüp askerin sınımışlar ve kendüsün kaçurmuşlar sonra yine serdâr bir mikdâr tatar ve asker ve Eyâlet-i Temeşvar'ı imdâda göndermekle bi-fadl-ilâhi-ta'alâ وچای kuvvet bulup باشاب کورک Nemçe askeriyle boğup kaçurmuş ve krala tâbi' kurâ ve nevâhî garet edüp ganâyim-i bisyâr ile asker-i islâmı avdet etdirmiş Vezir-i âzam-ı merhûm dahi merkuma نورد geydirüp umûmen Macar memleketine nasbetmeğe müteahhid olup tarafeynden ahidnâmeler verilmiş...”¹³

Görülüyor ki, Bocskay'ın, daha ilk teşebbüslerinden itibaren, muvaffakiyetlerinde Türk yardımı ne büyük bir rol oynamıştır. Daha sonra, Esztergom'un istirdadı ve Ujvar'ın zaptı sırasında da aynı hal ve zihniyetin mevcut olduğu görülmektedir. Yine, Peçevî, Kanije beylerbeyi Serhoş İbrahim Paşa'ya -ki Serdar Lala Mehmed Paşa'nın hemşirezâdesi ve Arnavut Gazi Memi Bey'in oğlu idi- tefrikan, Bocskay'ın:

12 Krş. Szekfü Gyula, *Mağyar Történet*, Bp. 1939, III., s. 372.

13 II., s. 300.

“...Asker-i islâma mu’âvenet ve muzâheret etmeğe tahahüd ve iman etmekle Macar ümerasından ¹⁴نَسْر كَرَكَل nâm ser-askerini Tuna’dan ubûr ve Beç (Viyanâ) etrafların gaarete me’mûr...” ettiğini hattâ “...ekser Macar ümerâsı kendulere mütabaat etmiş...”¹⁵ olduğunu bildirdiği gibi Naimâ da Üjvâr’ın zaptı münasebetiyle şunları kaydetmektedir:

“...Çün ¹⁶وَجَبَّ Devlet-i Aliyye askeriyle i’tidat etdi her cânibe ki, teveccüh etdi muzaffer olup bin on dört Rebiülahır evâsıtında (Ağustos 1605 sonları) Serdâr-ı âzam ¹⁷اسرعون muhasarası üzre iken ¹⁸وَجَبَّ dahi Uyvar kal’asını muhasaraya istizan zımnında asker-i İslâm ile imdâd ricâ etmeğin Eğri beylerbeyi Sinan Paşa ve Sirem ve Semendire ve Alaca-Hisar beyleri ve Tırhala beyi çerkes ¹⁹جلائع bin tatar ve çerkesden bir tâife ile gönderilüp imdâd olundukda Macar beylerlerinden ²⁰وَسَائِب nâm kâfiri kendi askerine serdâr edüp salifüz-zıkr Bektaş Paşa dahi varup Uyvar kal’asın muhâsara eylemiş idi ²¹اسرعون fethinden sonra zümre-i yeniçeriyândan bin nefer yeniçeri ile zağarcıbaşı ve birkaç sancak askeri Bosna beylerbeyi Hüsrev Paşa’ya koşup ve Uyvar’da olan asker-i islâma mezbûru serdâr etdi...”¹⁷

Szekfü Gyula, gerek Avusturyalılara karşı yapılan son harplerde, gerek Uyvar’ın zaptında kullanılan ordunun esaslı unsurunu hajdûların teşkil ettiğini söylerse de üç beylerbeyi ile müteaddit sancak beyinin, tatar ve çerkeslerden başka yeniçeri ve kapı-kulu efradının bulunduğu bu hareketlerde kat’i neticeyi Osmanlı kuvvetlerinin aldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Uyvar’ın zaptından sonra, buraya beylerbeyi nasbı mümkün iken, Bocskay’ın ricâda bulunması üzerine, serdâr ²²وَمَاعَتْ بَرودت اولسون ایچون veya, ²³“تطلب خاطر ایچون”¹⁹, Rumeli beylerbeyi Tiryaki Hasan Paşa ve ordu kadısı bulunan Vildân-zâde Ahmed Efendi vasıtasıyla kal’ayı teslim etti.

14 Bocskay’ın kumandanları Némethy Balázs ve Hipay Balázs idiler (krş. Szekfü, *ayn. esr.*, III., s. 372). Peçevi bunlardan birincisini kastediyorsa da, yanlışlıkla Balázs yerine Gergely demektedir.

15 Peçevi, II., s. 208.

16 Homonnai Drugeth Bálint ki, Bocskay tarafından başkumandan tayin edilmiş, o da, Szekfü’ye göre, Almanlardan nefret etmekle beraber, Türklerle müşterek hareketi kerhen kabul etmişti (karş. *ayn. esr.*, III., s. 376).

17 Naimâ, I., s. 420.

18 Peçevi, II., s. 309.

19 Naimâ, I., s. 403.

Yine Szekfü'nün bu münasebetle, Homonnai, Illéshazy ve Arşidük Matyas'ın, kal'anın teslim ve tesellüm esnasında Türk paşalarını bir oyunla hariç bıraktıkları yolundaki mütalâası da bizim kaynaklarımız tarafından teyid edilmemektedir.

Bu sırada Bethlen Gâbor Erdel'de idi. Adı ön plânda geçmemekle beraber, Bocskay'ın emrinde ve hizmetinde çalışıyordu. Kıt'alar sevk ve idare ediyor, kal'alar işgal ve Erdel hudutlarını Avusturyalılara karşı müdafaa ve muhafaza eyliyordu. Tamamen ona sadık ve merbut idi.²⁰ O, gerek Bocskay ile Habsburglar arasındaki Viyana anlaşması, gerek Osmanlı-Avusturya sulhu akt edildikten sonra malikânesine çekildi, yeniden bâzı yerlere sahip olmuştu. Asıl bir aileden olan Kârloyi Zsuzsanna ile evlenmesi de bu zamana rastlar.

Bocskay'ın ölümünden (1606) sonra Erdellilerin büyük bir ekseriyetli, onun vasiyet ettiği Homonnai György'ün yerine ihtiyar Râkoczi Zsigmond'u seçtiği halde, Bethlen, henüz on yedi yaşında bir genç bulunan Bâthory Gâbor'u –belki çok zengin olması ve öteden beri prensliği elinde tutan bir aileye mensup bulunması sebebiyle- namzed göstermiş ve onun lehine propaganda yaparak çalışmıştı. Evvelâ Râkôczi seçildiyse de, iki sene sonra, Bâthory Gâbor ile yaptığı müzakeresonunda, şimalî Macaristan'da bâzı yerler mukabilinde, onun lehine beylikten feragat ve ekseriyet de bu emrivâkiyi kabul etti (1608). Muhakkak ki, bu müzakerelerde ve feragat işinde Bethlen'in büyük bir rolü olmuştu. Öteden beri, gerek babasının gerek kendisinin Bâthory ailesine mensup ve sadık oldukları bilindiği ve bu sonuncuya da prensliği işgal etmesinde büyük yardımı dokunduğu için olacak, Peçevî ve Naimâ, Bethlen'i «توزیر سلطنت» göstermişlerdir.

Bocskay'ın ölümünden sonraki prens seçimlerinde Bâb-ı Âlî'nin nokta-i nazarına gelince, bu hususta, zaman zaman görüşünü değiştirdiği görülmektedir: Bu ölümü takip eden ilk zamanlarda Homonna'iyi tuttuğu ve onu Erdel beyi tanımak istediği anlaşılmaktadır. Gerçi, Bethlen'in taraftarlığını yaptığı Bâthory Gâbor 1607 ibtidalarında sadrîâzama gönderdiği bir mektupta ecdâdının, ezcümle amcası Bâthory

20 Bothlen'in ölümünden az evvel Bocskay hakkında şöyle dediği mevsuktur: “Bocskay bizim ağabeyimizdi, beni o yetiştirdi, o bana çok itimad ederdi.” (22 Mart 1628'de *Török Magyar Államekmâriyét*'den naklen Szekfü, *Bethlen Gábor*, s. 28).

István ve babası Báthory Kristof'un, Osmanlı Devleti'ne olan sadakat ve merbutiyetini hatırlatarak, amcasının o zamanki sadrîâzam Sokullu Mehmed Paşa'yı babası yerine koyduğunu, kendisinin de öylece hizmet etmek emelinde bulunduğunu söyleyerek, Erdel Beyliği'nin kendisine tevcihini, muvafakat edildiği takdirde, keyfiyetin İmparatora, Eflak ve Boğdan beylerine tebliğini ricâ etmiş ve hayatı müddetince minnettar kalacağını bildirmişse de,²¹ aynı tarihlerde Sadrîâzam Murad Paşa'nın (Kuyucu) Râkoczi Zsigmond'a bir mektup gönderdiği²² ve onları prens intihabında tamamen serbest bıraktığı görülmekte ve bunda hiç kimseden bahsedilmemektedir. Ancak, Bocskay'ın ölümünü bildiren Erdel beylerinden ve «*منازاة منور قراک منده و مسترلاند*» sayılan Péter Pap, Örvendi Pal, Pécsi Simon'un müracaatları²³ ve:

“...Cümleden haseb nesebde fâik ve hüsn-i tedbir ve tedârikde sadra lâyük kız karındaşının dâmadı ve esrâr-ı hafiyesinin mu'temed ve mu'tekidi olup kenduden sonra yerine kral olmasını ahidnâmede beyân ve Âsitâne cânibinden istizân etdüğü ecilden yerine... vaziyet ve hâl-i hayâtında kendûye inâyet olunan sancak-ı hümayun... ile... mergûb topuzu teslim eylediği...”

21 Krş. *Török – Magyarkori Történelmi emlékek, ekmánytár*, III., Budapest 1868, s. 58 vd. (*Türk-Macar Devri Tarihi Vesikalar*).

22 Bu mektubun aynı tarihteki macera tercümesi ve vesika serisinde neşredilmiştir (vesika XLIX). Murad Paşa Bâb-ı Âli'nin görüşünü şu suretle ifade etmekte idi: “...Bizim Kral Bocskay ile dostluğumuz ve ona karşı ne çeşid taahhüdlerimiz olduğunu çok iyi bilirsin. Bu sebepten memleket (Erdel) kimi kral intihab ederse o kral olur, biz de onu tanırız. Ona aynı müsâ'adeleri yapacağız. Ona tıpkı Kral Bocskay gibi hürmet ve ita'at ediniz... Sen de idâren altında bulunan kimselerle birlikde sükûnetinizi muhafaza ediniz ve harbe sebebiyet vermeyiniz. Aynı soydan ve aynı isim altında bulunan sizlere yakışan şey birbirinizi dinlemeniz ve sevmenizdir. Kral Bocskay bizimle Nemçe arasında sulhu nasıl te'sis ve idâme etdi ise siz de öyle yapınız ve bu sulhu ihlâl etmeye kat'iyen teşebbüs etmeyiniz... Fikir ve iz'an sâhibi, görmüş ve geçirmiş bir adam olan sen de bizim dostumuzsun... Senin idâren altında memleket harab olmasın... Her sınıf hakliyi bir halde bulunsun... Aranızda sevgi hüküm sürsün...” (1607 senesi iptidaları).

23 Bu isimler Feridun Bey *Münşaat*'ında (1275 neşri, II., s. 468). «*منازاة منور قراک منده و مسترلاند*» olarak geçmekte, fakat Szilágyi Sándor neşrederken (*Török - Magy, Alam okmágy*, XIII. Post. 1868, s. 61) yukardaki şekilde göstermektedir. Mamafih, Dr. Biro Vencel, Erdel'in Bâb-ı Âli nezdindeki, kapı kâhyaları, fevkalâde elçileri listelerinde, 1606, 1607 senelerinde bunlardan, hiç birini zikretmemiştir. (krş. *Erély követei a Portán*, Ciuş-Kolozsvár 1921, s. 1170).

Homonnai'yi tavsiye etmeleri üzerine Sadriâzam Murad Paşa bu-
nu kabul etmiş ve kendisine "...Erdel ve Macar vilâyetinin kralı ve
sadr-nişîni olmağa lâıyk ve sezâvar görölüp berat-ı sultânî ve men-
şur-ı hâkanî..." göndermişti (Ocak 1607).²⁴ Aynı mealde bir nâ-
me-i hümayûn da Erdel âyan ve ümerâsına gönderildi ve kendilerine

«... مشارالیه قراک سوزی متوق اشتوان قراک (Bocskay) کی باخزده مقبول
وهرحالی بدریغ و مبدولدر...»

diye teminat verildi.²⁵ Fakat Râkoczi Zsigmond bir taraftan Da-
rüssaâde ağası Mustafa Ağa'ya, onun kendisine Lugos bânı Vajda
İsvân'ın, Erdel beyi için hazırlanan sancak, tabl ve âlem ile Temeş-
var'a gelmek üzere olduğu yolunda yazdığı mektuba, teşekkürünü
ve minnettarlığını bildiren bir cevap verirken (17 Şubat 1607),²⁶
diğer taraftan, sadriâzama vâki olan hali anlatıyor ve Bocskay'ın fil-
vaki Homonnan Bâlint'i vasiyet eylediğini, fakat Erdel ahalisinin
Kolozsvâr'da toplanarak bu vaziyeti kat'iyyen kabul etmediğini ve,
ananevi serbest seçim hakkını müdafaa ile, kendisini prens seçtik-
lerini haber veriyor, ayrıca, Bâb-ı Âli'nin bu intihabı kabul ettiği
takdirde sefelinin taahhüt ettiği şekilde Lipova, Yanova kal'alarını
bütün mülhakatlarıyla Pâdişaha teslim edeceğini ilâve eyliyordu.²⁷
Herhalde bunun üzerine, daha önce Homonnai için tanzim edi-
len ahidnâmedeki isim yerini, Darüssaâde ağası Mustafa Ağa, ka-
zıtmış ve yerine Râkoczi'nin adını yazdırmıştır.²⁸ Ahidnâmenin baş
tarafındaki Macarca ibarede "Sultan Ahmed'in Gyulafehévâr (Erdel
Belgrad'ı) da Erdel beyi Râkoezi Zsigmond'a tabl ile âlem ve sanca-
ğı hâmil olan Kapıcı Mustafa Ağa ile gönderdiği ahidnâmedir, 22
Şubat 1607" cümlesi yazılı bulunmakta, fakat ahidnâme tarihinin
Homonnai için yazıldığı 19 Ocak 1607 olduğu görülmektedir. Di-
ğer taraftan, bahis mevzu'u ettiğimiz bu vesika külliyyatında, Murad
Paşa'nın, Belgrad'dan tarihsiz fakat herhalde 22 Şubat'tan daha evvel

24 Feridun Bey, *Münşaat*, 1265 nşr. II., s. 376; tercümesi için bk. *Türk-Macar Devri Vesikaları*, s. 60. v.dd.

25 Feridun Bey, *ayn. esr.*, s. 377; Macarca tercümesi, *ayn. vesika serisi*, numara LI.

26 *Türk-Macar Devri Vesikaları*, numara LII.

27 *Ayn. vesika serisi*, numara LIII.

28 *Ayn. vesika serisi*, numara LIV.

Horváth Márton adındaki fevkalâde elçi ile²⁹ Râkoczi Zsigmond'a³⁰ ve Erdel asilzade sınıflarına gönderdiği Macarca bir mektubu vardır. Sadriâzam bunda, Bocskay'ın vasiyeti mucibince prensliği Homonnai Bâlint'e terk etmesi hususunda ısrar göstermekten geri durmamakta ve mektubun sonuna doğru şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

“...Aziz dostum, siz, Homonnai Bâlint ile akrabâsınız. İkinizden birinin Bey olmasına bizim hiçbir diyeceğimiz yoktur. Ancak, aranızda mücâdele olmasın ve bu yüzden memleket ve ahâli zarar görmesin. Size şu noktayı işâret ve muhabbetle ricâ ederiz ki birbirinizi anlayınız, tıpkı Kral Bocskay devrinde olduğu gibi saadetlû Pâdişâhımıza hakiki bir dostlukla hizmet ediniz. Her iki memleket huzur ve sükûn içinde kalabilsin...”

Râkoczi'nin buna verdiği uzun cevap da tarihsizdir. Aynı görüşü müdafaa eder, Bocskay'ın vasiyetnâmesinin hiçbir kıymeti olmadığı, nasıl ki Pâdişâh veya Alman İmparatoru memleketlerini kardeşlerine veya akrabalarından birisine terk etmek hususunda bir vasiyetnâme bıraksalar hiçbir değeri olamayacağı gibi, Erdel'in de müstakil bir memleket sıfatıyla, böyle bir şeyi tanımayacağını, ötedenberi, Erdel beylerinin Pâdişaha sadakatini göz önünde bulundurarak, alınan ahidnâme hükümlerine göre memleketi idare ettiklerini, kendisinin de bu an'aneye sadık kalacağını anlatır.³¹

Râkoczi Zsigmond'un Erdel Beyliği iki sene kadar sürdü. Bu müddet zarfında mühim bir hâdiseye şahit olmuyoruz. Ancak, hâlâ prenslik müddeisi bulunan Báthory Gábor ile herhalde Bethlen'in tavassut ve gayretiyle, bazı müzâkereler cereyan ettiği görülmektedir. Râkoczi nihayet, şimalî Macaristan'da bazı yerleri alarak, onun lehine Erdel Beyliği'nden feragat ve ekseriyet de bu emrivakiyi kabul etti.³² Yeni prens bilhassa hajdulara istinat ediyordu. Hatta

29 Bu sene zarfında Bâb-ı Âli nezdine gönderilmiş diğer Erdel elçileri şunlardır: Veros Dâvid, Szentdemeteri Balassy Ferenc, Weiss Mihály idiler. (krş. Birô Vencel, *ayn. esr.*, s. 117)

30 Jorga, banun, Eflak voyvodası Michal'in eski bir arkadaşı ve dostu olduğunu bildirir: (krş. *Histoire des Roumains*, Bucarest 1940, V, s. 473).

31 *Türk-Macar Devri Vesikaları*; numara LV ve LVI.

32 Szekfü, *ayn. esr.*, s. 30.

Arşivek'e Katolik olacağı hakkında söz verdiği halde, hajdular ile yaptığı anlaşma mucibince, Calvinist kalmaya karar vermiş, onların reisi olan Nagy Andrâs'ı kendisine kumandan seçmiş ve bu gezginci, biraz da serseri taifeyi Vârad, Esced, Kállo arasında, yâni, Erdel'in kuzey-batı hudutlarında yerleştirmişti. Erdel diyet meclisi prensliğe Bâthory'nin geçmesi husûsundaki kararları aldığı ve formaliteleri ikmal ettiği sırada Bethlen Gâbor da Bâb-ı Âli nezdinde müzâkerelerde bulunuyor ve Pâdişahın Sadrîâzam Murad Paşa'nın ve diğer vezirlerin Bâthory Gâbor lehinde muvafakatini alıyordu. Buna muvaffak olan Bethlen, aynı zamanda, Erdel'in üç senelik vergisini affeden bir ahidnâmeyi de beraberinde getirdi. Bu muvaffakiyet, her şeyden evvel, Bâb-ı Âli ile müzâkerelerde selâhiyetli ve ihatalı bir şahsiyet gibi görünen Bethlen'e atfedilebilir.³³ Münşeat mecmualarında rastlamadığımız ve Mühimme defterlerinde suretini göremediğimiz bu ahidnâmenin tarihi evahir-i Cumadelulâ 1017 (Eylül 1608 ibtidaları) olmak lâzım gelir. Çünkü Bâthory Gâbor, 4 Eylül'de Sekellerin kapiteni Kornis Bohldizsâr'a (*Magnifico domino Balthasari Kornisde Ruszka Consiliario ac generali Siculorum nostrorum capitani*) gönderdiği ve Bethlen'in Bâb-ı Âli'de cereyan eden işlerden verdiği haberi ve beylik alâmeti olarak hazırlanan sancak vesaireyi 20 Eylül'de kapıcıbaşının Brasso'ya getireceğini, kendisinin bunları bin süvari ve bin piyade askerle ve parlak bir şekilde istikbal etmesi lüzumunu bildirdiği mektupta, artık, (*Dei Gratia Princeps Transylvaniae Partium Rengi Hungariae Dominus et Siculorum Cornes*) ünvanını kullanmaktadır.³⁴ Bu hâdiselerde büyük bir faaliyet gösteren ve rol oynayan Bethlen'in genç Bâthori Gâbor'a ne kadar taraf-tarlık gösterdiği açıkça görülmektedir.

Bâthory Gabor'un beyliğe getirildiği esnada Eflak'ta bazı karışıklıklar vardı ve bu yüzden evvelce Temeşvar beylerbeyi bulunan Macar-oğlu Ali Paşa'ya «طونجالبريك محاطسى مهانزاولله مراد» edilmişti (Şaban 1017 / Kasım 1608).³⁵ Bunun bir sebebi de Mihai Voyvoda'nın

33 Szekfü, *ayn. esr.*, s. 37.

34 *Ayn. vesika serisi*, numara XVI.

35 Başvekâlet Arşivi, *Ahkâm defteri*, No: 71, s. 136. Mamafih beş ay kadar sonra (16 Zilhicce 1017 / 23 Mart 1609) onun bu vazifede kalmasına lüzum görülmemiş ve

oğlu Nicolas Petraşcu hâdisesi idi. Bu adam, babasının katlin-den sonra annesi ile birlikte General Basta'nın elinde rehine olarak bulunmuş,³⁶ sonra bir aralık Boğdanlılardan bir kısmı onu memleketlerine voyvoda seçmek istemişler,³⁷ nihayet İmparator Rudolf'un sarayında vazife almıştı ki, Petraşcu'nun, babasının katlini tasvib etmiş olduğu da zannedilmekteydi.³⁸ İşte bu,

«... میخال بدصال او علی بن راشکو بانه اشیا جمع ایدوب و به دله ق سوداسیه فساد مرنگ...» olmuş ve «... رعا یا بستمه اختلاله و خراجک آلی الان عوقه باعث...» bulunmuştu (26 Şevval 1017 / 2 Şubat 1609).³⁹

Bu hâdisede Báthory Gâbor dürüst hareket etmiş ve Petraşcu'yu tutarak Eflak voyvodasına göndermiştir:

«... لکن اردل - ککی دولت علیه عودیت و اخلاص راسخ جلی اولمده رضای مایم اوزره حرکتی سرنامۀ دولت بلوب مفید مزبور اهل کتوروب سکا ارسال اتمکله محلا سده سادته ارسال مهاتدن اولغین...»⁴⁰

Onun bu hizmet ve gayreti Bâb-ı Âli tarafından takdir ediliyor, hudut eyaletlerindeki bir kısım askerin Erdel'e tecavüzü takbih ve mücrimlerin cezalandırılmaları emr olunuyordu. Nitekim yine bu sıralarda (15 Zilkade 1017 / 20 Şubat 1609), Budin beylerbeyi olan Ali Paşa'nın (Kadı-zâde) iş'arına atfen (kazaya defteri gönderip), Temeşvar beylerbeyine gönderilen hükümde «... مشوار و کوله فسلرندۀ اولان جبهی طافه سی کند و حالرندۀ اولوب و اندور اشیا سی ابله اردل ستنده اولان قریه لر دن رعا و ورا بک اهل و عیالیرین او عورلدوب فروخت اتمکله صلح و عهدۀ مضارتمدی و فساد اوزره...»

belki de adamlarının uygunsuz hareketleri sebebiyle İstanbul'a celb edilmişti. Bu yoldaki hüküm:

«... سا بقا طشوار بکر بکیسی اولان مجار او علی علی پشابه حکم که حالا اول جابیر بنایاقه تالی امن و آمن اوزره اولوب محافظه احتاج اولوب و سک بستمۀ اولان او ملرنگ رعا یا ورا بابه ندی و تجاویزی اولدوغی اشاع اولغین سن دلقوب کابو آسانۀ سادته ملازمت اوزره اولاک اسرم اولندر بیوردم که ... وصول بولمده اسرم اوزره بران تأخیر ایتموب ادم لری کینکه الوب دلقوب آسانۀ سادته کابو ملازمت اوزره اولاسکی حالکه مناسب بر منصب فتح اولمده توجیه اولوبو بیرمده اولاسن احوال ایتموب کینجه اولاب سن...» (Abkâm defteri, No: 71, s. 454)

36 Jorga, *ayn. esr.*, V., s. 454.

37 Ayn. müellif, *ayn.*, *esr.*, s. 461.

38 Ayn. müellif, *ayn.*, *esr.*, 477.

39 *Abkâm defteri*, No: 71, s. 32.

40 *Ayn. vesika*.

oldukları ve evvelce verilen cezalardan mütenebbih olmayanların Ertergom kal'asına tâyin ve irsal edilmeleri ve:

«... ذکر اولئان قلعہ لاردن دلدروب دقہری ایلہ مشار الیہ وزیرمہ (قاضی زادہ علی ہاشا) کوندرسی کہ قلعہ استرعونہ تبین ایدوب محافظہ سندہ استخدام ...»

eylemesi bildirilmekte idi.⁴¹

Ertesi seneler Báthory Gábor ile Bâb-ı Âli'nin münâsebetleri normal ve dostça devam etti. 4 Muharrem 1018'de (9 Nisan 1609) mühim ve müstacel bir iş için Tercüman Yusuf Çavuş'un Erdel'e gönderildiği, bu münâsebetle, menzil beygirleri bulmaları, Çavuş'u emin ve sâlim bir şekilde yerine ulaştırmaları hususunda, güzergâh-taki ilgililere, sancak beylerine, kadılara emir verildiği görülmektedir. Kezâ, «...بعض امور مهمہ ایچین درکاه ملا جاوشلردن احد جاوش...» 6 Şaban 1018'de (4 Kasım 1609) yine Erdel'e gitmiştir.⁴² Budin beylerbeyi Kadı-zâde Ali Paşa, herhalde Bethlen'in tavassut ve rolü neticesinde, Bâb-ı Âli'de Báthory Gábor lehine bir hava yaratıyor, ona hil'at gönderilmesini de te'min ediyordu. Meselâ, Rebiülevvel 1018'de (Haziran 1609) «...أردل حاکی ماوری غابره...» gönderilen bir hükümde

«... حالا سن آستانہ سعادت ... آشیانہ خطوص... ایلہ صداقت واختصاص اوردہ اولوب اردل ولایتک حفظ وحراستہ اولدوغئکن ماعدہ سرحد منصورمہ واقف اولان خدمات مایومئدہ بذل اقتدار اوزرہ اولدوغک بدون محافظہ سندہ اولان دستور مکرمہ و مشیر منضم نظام العالم وزیرم علی ہاشا ادام اققہ تمالی اجلالہ طرفندن سبع ہابہ نہ الفا اولماعین حکمدہ سربہ عنایت خسروانم ظہورہ کتوروب خلق فاخرمدن ربوب خلعت وورث الہجتم احسان وارزانی قلوب اعلامیجون تبین اولمشدر... وصول ہلوقدہ کوندریلان حلت فاخرمہی انواع اعزاز واحترام ایلہ اسجبال ایدوب دخی نظم و تکریم ایلہ القوب کیوب من بعد دخی جیشکدہ سرکوز اولان صداقت و عبودیتک مقتضاسنجہ اوغور مایومئدہ واقع اولان سرحد منصورمہ مک حفظ وحراستہ مطلق و مملکت ولایتہ مترع اولان خصوصلردہ مشارالہ وزیرم علی ہاشا ادام اققہ تمالی اجلالہ ایلہ خبرلشوب وجہ ومناسب کوردکی اوزرہ خدمت مایومئدہ صرف اقتدار ایدوب سرحد منصورمہ واقف و مطلع اولوب سایر لازم الرہی اولان امور و قضایای آستانہ سعادتہ و مشارالہ وزیرم emri verilmektedir.⁴³ علی التوالی یازوب اعلامدن حال اولہ سن ...»

41 *Ahkâm defteri*, No: 71, s. 244.

42 *Mühimme defteri*. No: 78, s. 85, 505.

43 *Ayn. defter*, s. 222.

Bathory Gábor'un, Erdel beyi olduğu sene Macar krallığında da bir değişiklik vukubulmuş ve II. Rudolf'un yerine kardeşi Mathias, Macar kralı (Avusturya ve Moravya ile birlikte) olmuştu. Bir kısım Macarların ve Macar krallık konseyinin yeni kraldan beklediği şey Viyana anlaşmasının (Erdel ile Macar Krallığı arasında) Erdel muhtariyetini temin eden maddesinin ilgasına ve bu memleketin, eskiden olduğu gibi, tekrar krallığa ilhakına yardım ve muvafakat etmesi idi.⁴⁴ Macar krallık konseyi âzasından Thurzo György, ez-cümle, bu fikri müdafaa etmekte ve

“...Erdel öteden beri Macar krallık tâcına bağlı kalmıştır, serbest seçim doğru değildir, Kral Erdel prensini (fejedelem) bizzat ta'yin etmelidir...”⁴⁵

demekte idi. Bir def'ada Bâthory ile Majtény'de buluşarak bu fikri kabul etmesi için ikna'â çalışmış ve onun Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasını te'min etmeyi arzu etmişti. Fakat kendisi, bu sırada henüz Bâb-ı Âli'ye sadakatten ayrılmayı düşünmüyor, *«...مآثانه ساداته الجليلين وبشكلائه»* gönderiyordu.⁴⁶

Birçok müzakâreler neticesiz kaldıktan sonra 1610'da kâssa ku-mandanı Forgâch Zsigmond ve Viyana'daki krallık konseyi âzaları, başta reis Khlesl ve aza 'Thurzo olduğu halde, Bâthory aleyhine harekete geçmek zamanının geldiğine kani' oldular. Forgâch büyücek bir kuvvetle ona karşı yürüdü. Erdel şehirlerinden Kolozsvâr ve Fejervâr derhal ona iltihak ettiler. Eflak voyvodası Radul ile birlikte Nagyszeben (Sibiu = Hermannstadt)'de Bâthory'yi muhâsara etti.⁴⁷ Öyle görünüyor ki, bu harekette Eflâk'tan başka Boğdan voyvodası da

44 Szekfü, *ayn.*, *esr.*, s. 38

45 Ayn. müellif, *ayn.*, *esr.*, göst. yer.

46 17 Safer 1019 (11 Mayıs 1610)'da Eflak voyvodasına gönderilen bir hükümde Bâthory Gábor tarafından gelecek elçi ve hediyeler hakkında

«...اولا به كد كبريه دخی بانظريه يزار آدمير قوشوب و طونه صوبى برويقايه بگوروب امين وسالم استانه ساداته كودزده من مومى اليك الجيسته وچاوشه وبشكلائه وسار اموال وارزاق آدمليته ضرر وكزنده ارشدرمكدن زباده حذر ايله من خصوص مزبور مهمات اموردن در عوق وناخيردن احتياط ايله من...»

krş. *Mühimme defteri*, No: 79, s. 205.

47 Szekfü, *ayn.*, *esr.*, göst. yer.

Avusturya kuvvetleriyle beraberdi. Fakat Bâb-ı Âli, vaziyete müdâhale etmekte gecikmedi ve Eflâk, Boğdan voyvodalarına şu emri gönderdi:

د... اردل ولايتی که ممالک محروسه مضافاتند اولوب حمايت وصيات اولنمسي
 اهم ومهنددن ايکن حاله نك طرفکدن وعسكرکدن دخل اولنوغی اعلام اولنغین امدی
 اردل ولايته وزعاتت بوجهه دخل اولنوغه رضای ماچونم یوقدر قديمدن اساتنه سعادت
 اشیانده اولان خلوص عبودیت واقیادکتر مقتضایه اکر طرفکدن واکر عسکرک
 چانندن بر مردی اردل ولايته دخی تجاوز ایندیرمیوب بربرکتر ایله دوستلق و مضافات
 اوزره اولماکوز مانده فرمان قضا جریایم صادر اولنور یوردیم که وصول بولنده بوباده
 صادر اولان فرمان عالیشاه اوزره اساتنه سعادت آشیانده اولان اخلاص وعبودیتک
 مقتضایه ولایت اردله نك وادمکرکدن بر فردی دخل ونجاوز ایندیرمیوب منع و دفع
 ایله سن رضای هایتیه مخالف وصدن اجتاب ایلیوب بربرکتر ایله دوستلق ومضافات اوزره
 اولان شویکه اسرینه محال بر وضع وصدور ایله صکره جوابی مشکل اولور اکا کوره
 ملید وحه مشروح اوزره اولان امرک اجراسته وار فونی بازوی هت کوره سن صفر
 (Mayıs 1610).⁴⁸ ۱۰۱۹

Bundan başka, Bâb-ı Âli, Bâthory'nin imdadına bir kısım kuvvetler de göndermiş ve bu suretle onun vaziyete hâkim olmasına yardım etmiştir. Neticede, bir taraftan, hajdû reisi Nagy Andrâs tekrar Bâthory taraftarlığını ilân ederken, diğer taraftan Forgách Zsigmond da ordusunu kaybederek evvelâ Bogdan'a kaçtı, sonra, küçük bir grupla Kassa'ya gönderildi.⁴⁹

Bâthory Gábor'un bundan sonra intikam hareketlerine giriştiği görülmektedir. Erdel'deki Sakson şehirlerini muhâsara ettiği gibi Eflak'a bir akın yapmış ve bu memleketi kan ve ateş içinde bırakmıştı. Evvelâ, Avusturyalılara sonra, Budin beylerbeyine ilticâ etmiş olan Eflak voyvodası Radul Şerban, beylerbeyi⁵⁰ (mükerrer) tarafından iltizam olunarak Bâthory'nin akınlarından şikâyet eyledi. Hâlbuki Bâthory, Eflak'a ancak Pâdişaha hizmet maksadı ile girmiş olduğunu ve daha bazı tasavvurlar beslediğini kalabalık bir elçilik hey'eti ile İstanbul'a bildirdi.⁵¹ 1612 Diyet Meclisi'nde aleyhtarlarından birçoğunu

48 *Mühimme defteri*, No. 70, s. 82.

49 Szekfü, *ayn.*, *esr.*, göst. yer.

50 Mükerrer. Hammer, bu beylerbeyinin kim olduğunu tasrih etmezse de, bu sırada Kadı-zâde'nin yerine Tırnakçı Ali Paşa'nın râyin edildiğini Venedik raporlarına atfen bildirdiğine göre bu ikinciye kasd ediyor demektir (VIII. s. 122).

51 Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi*, VIII, s. 123.

tevkif ettirdi. Nagy Andárs'ı öldürttü. Onun bu şiddet politikası karşısında Diyet Meclisi ona, itaatini arz ve izhar ettiyse de muhalifleri, siyasi hasımları mücâdeleye devam ettiler ve cenubda bir muhâlefet merkezi olan Brasso'da bu memleketin kumandanı Weis Mihály'in idâresi altında, birçok Macar ve Sekel asilzadelerinin ve Hajdûların yeni kumandanı Géczy András'ın iltihakıyla daha kalabalık bir şekilde toplandılar. Mamafih muhâlefetin başı olan Weiss'in, yapılan yeni bir mücâdelede maktûl düşmesiyle Bâthory bu mücâdeleyi de kazanmış oldu. Dâhilde mevki'i sağlamaşan Prens artık partiyi kaybetmek üzere bulunuyordu. Çünkü Bâb-ı Âli ⁵² دول قرال ديمكه مشهور اولان. Bâthory'den tamamen yüz çevirmişti. Müverrih Szekfü, Hajdû kumandanı Géczy András'ın Bâb-ı Âli tarafından Erdel Beyliği'ne getirilmesinin düşünlüğünü söylerse de ⁵³ kaynaklarımızda, şimdilik, bunu te'yid ve tevsik eden bir kayda rastlanmamaktadır.

Buna mukabil, Bâb-ı Âli, Bethlen Gábor'u tutmakta idi. Çünkü o da, şimdiye kadar iltizam ettiği ve taraftarlığını yaptığı Bâthory'den ayrılmış ve Erdel'i terk ederek Türk topraklarına sığınmıştı. Bu tahavvülü gören Erdel beyi, siyâsetinde bir değişiklik yaparak Viyana ile bir anlaşma yapmış, onların müzâheretini sağlamış, buna karşılık da, Bâb-ı Âli'nin senelik vergiden başka bir şey istemesi hâlinde reddeceğini ve hattâ Osmanlı himayesinden kurtulmaya çalışacağını vaad eylemiştir. ⁵⁴ Hâlbuki aynı senenin (1612) ilkbaharında Bâthory, Szentdemeteri Balassy Ferenc ile Marosvásárhelyi Borsos Tamás ismindeki elçileri İstanbul'a göndererek ⁵⁵ bâzı tekliflerde bulunmuş, bâzı muvaffakiyetlerinden de cesaret alarak, yeniden senelik verginin azaltılmasını, kırk bin altın borç verilmesini, dört bin süvari ile birlikte Eflak ve Boğdan voyvodalarının, Temeşvar ve Egri beylerbeylikleriyle Gyula ve Sozlnok sancak beylerinin emri altına verilmesini, Eflak ve Boğdan vergilerinin kendisine bırakılmasını istemiş ve bu şartlarla

52 Naimâ, II., s. 131.

53 *Ayn., esr.*, göst. yer.

54 *Ayn. müellif, ayn., esr.*

55 Dr. Biro Vencel bunların 1613'de geldiklerini söylerse de vaziyete göre bir sene evvel bulunmuş olacaktırlar. *Ayn., esr.*, s. 118.

Macaristan'ı otuz bin Hajdû ile istilâ ve Erdel hududunu Pressburg (Bretislava W Pozsony)'a, kadar uzatmayı taahhüd etmişti.⁵⁶

Szekfü'ye göre, artık Bâthory geç kalmıştı. Türk ordusu daha fazla vaz'iyete hâkimdi. Bilhassa Bethlen Gábor gibi Erdel'in en mühim şahsiyetlerinden biri de bu tarafta idi. Filhakika o, bu sıralarda, Erdel'in büyük, kudretli ve zengin asilzadelerindendi. İçlerinde Déva da bulunan bir takım kal'alara sahipti. Bu memleketin güney-batı mıntıkasında ondan büyük asilzade hemen hemen yoktu. İlk zamanlarda ikisinin arası iyi olmasına rağmen, bilâhare, karakter ve tabiat itibâriyle tamamen ayrı yaradılıştâ bulundukları için, başka-başka siyasî akidelere sâhip oldukları tahakkuk etmişti. Erdel beyi Bethlen'den şüphe ediyor, çekiniyor ve kendisi için tehlikeli ve rakip addettiği bu adamı ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Bu fikrini kendi sevgilisi (Dengeleginé Török Kata), Bethlen'e haber verince⁵⁷ 1612 sonbaharında tekrar Osmanlı topraklarına ilticâ etmişti. Naimâ Efendi, "Tekrar bin yirmi birde mestûrun havfinde Âsitane'ye ilticâ etti" der.⁵⁸ Evvelâ Temeşvar beylerbeyinin⁵⁹ sonra Budin beylerbeyinin yanında ikamet etti. Buralarda iken Bâthory'nin prenslikten ıskatı için çalıştı. Bu hususta yalnız Türkler nezdinde değil, Macarlar, ezcümle, Thurzo nezdinde de teşebbüslerde bulundu. Ona Budin'den yazdığı mektupta:

"...Bâthory yardım için size mürâaat ederse vermeyiniz, çünkü, komşu memleketlerle sulh içinde yaşayan ve memleketini kanunlara göre, adâlet ve basiretle idâre eden bir Erdel beyi Macaristan için de iyi ve hayırlı olur..."

56 Hammer, *ayn. esr.*, VIII, s. 146. Avusturya elçisi ise bu tekliflerin kabulüne mâni olmaya çalışanlardan idi. (12 Mayıs 1612) krş. Hammer, *ayn., esr. f. ter. C. VIII*, s. 198).

57 Szekfü, *ayn., esr.*, göst. yer.

58 Naimâ, II, s. 131.

59 Bethlen'in 18 Haziran 1512'de, daha Lippa'da iken oranın kumandanına verdiği talimat dikkate değer. Bunda, kal'a efradının Temeşvar eyaletine, yani Türk köylerine tecâvüzde bulunmamaları, hilâfında hareket edeceklerin şiddetle cezalandırılmaları emr olunmaktadır (krş. *Türk-Macar Devri Vesikaları*, IAI, s. 107). Öyle görünüyor ki, o, kısa bir zaman sonra Temeşvar beylerbeyine ilticâ edeceğini hesaplamış ve, belki de, hüsr-i kabûlünü bu suretle te'min etmek istemişti.

diyordu.⁶⁰ Bu mektup açıkça gösteriyordu ki, mülteci Bethlen, Bâthory'nin beylikten ıskatını ve ona halef olacak kimseyi de düşünüyordu. Bu hususta kendisini öne sürmemekte ve Thurzo'dan bir namzet teklif etmesini rica eylemekteydi. Mamafiş, onun, Erdel Beyliği'ni, Macarların kendisine teklifinden ziyâde, Bâb-ı Âli'nin yardımıyla te'min etmek istediği de tahmin olunabilir.

Bethlen, bu sırada, Tiryaki Hasan Paşa'nın kethüdası bulunan İskender Paşa ve Avusturya elçisi olup da ikinci defa Bâb-ı Âli nezdine gönderilen ve kendileriyle birlikte seyahat eden, müverrih Peçevi'nin şahadetine göre mükemmel Arapça ve Farsça bilen Ceneviz Andrea Negroni ile İstanbul'a geldi. Negroni Jidvatorok muahedesinin tatbikatı hakkında, Dîvân-ı Hümâyûn'da bazı izahat verdikten (3 Kasım 1612) sonra, o esnada Edirne'de olan Pâdişahın emir ve iradesi üzerine oraya gitmişti⁶¹ ki, Budin'den beraber geldikleri Bethlen Gábor'un da, birlikte Edirne'ye gittiği ve Negroni'nin Pâdişah tarafından kabûl edildiği sırada, onun da hazır bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶²

Bâthory'nin hareketleri artık tamamen şüpheli görüldüğü ve kendisi itimadı kaybettiği, diğer taraftan, Avusturya'nın da Erdel beyi hakkındaki menfi görüşü öğrenildiği için, Dîvân-ı Hümâyûn, Bethlen Gábor'u tutmaya karar verdi. Onun izahatı ve "hasmı olan Deli Kral'ın su'-i hâlini söylemesi" karşısında "vükelây-ı devlet ol bed sîreti kal' ve karn' esbâbına mübâşeret olunmak gerekdir"⁶³ dediler. İskender Paşa Kanije beylerbeyliğine tâyin ve Bâthory Gábor'u azl ve ıskat etmek üzere Erdel seferine me'mur edildi. Ancak "...Asker bir gayrı bahâne ile cem' olmak gerekdir..." diye düşündükleri vakit, Peçevi, "...Bu abd-i fakir Budun'un ba'zı mahallerin esâsından ta'mir etmeğe muhtâc olmağla ziyâde asker içtimâ'î lâzım gelmiştir deyu bir kazâyâ..." etmiş ve bu tedbir muvafık görülerek buna göre emir ve hüküm verilmişti.⁶⁴

60 Szekfü, *ayn.*, *esr.*, göst. yer.

61 Hammer, *ayn.*, *esr.*, *tr.* *trc.* VIII, s. 144.

62 Szekfü, *ayn.*, *esr.*, göst. yer., Mamafiş tarihlerimiz "*Mezbûr Bethlen İskender Paşa vasıtasıyla Nasuh Paşa'ya varup Dergâh-ı âlî de tarîf kesbeyledi*" diyerek sâdece sad-riâzamlı buluştuğunu söylerler (krş. Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I., s. 364; Peçevi, I., s. 350; Naimâ, II., s. 131).

63 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I., s. 364.

64 Peçevi, II., göst. yer.

İskender Paşa 1613 senesi sefer vakti (1022 senesi ortaları) or-dusunu Sirmiy'e de topladıktan sonra evvelâ Temeşvar'a giderek De-mirkapı'dan Erdel'e girmeğe hazırlanmıştı. Bu münasebetle, Dîvân-ı Hümâyûn'un, bu sefer hakkında me'mur edilen kuvvetlerin kimlerden ibaret olacağı ve alâkadarların vaktinde toplanabilmesini te'min etmesi husûsunda Budin beylerbeyine şu emri gönderdiği görülmektedir:⁶⁵

... بدون محاصه شده اولان وزیر حسن پشاه حکم که چون قدم بدون محاصه شده ایکی فوت اولان وزیر حسن پشاه⁶⁶ اردل حاکمی اولان پتور غاور ایچون اردب رعیت نجاور ونیدی اوزره اولوب اعیان ولایت الیه دخی حسن طوک ایچوب قتل حسن وغارت اموال ایلمکدن ظل اوانته ولایت سرورده ک صغار و کباری کندودن رضا وشکران اوزره اولوب دایما نظم ایلدکدن غیری سده سادته اطاعت و انقیادی دخی خلوص اوزره اولوب دماغی لساند اوزره اولودون عرض ایتمک سزورده ازاله و ایصال ایچون امیرالامراء الکرام قتیبه بکریکیسی اسکندر دام اقباله الیه سیم و پوزعه و سگدن و کلیس و قرقه سنجافکاری سندرده و هرک الای بکلیری والویه سزورده زعات و تیاری اولان درگاه سلام متفرقلری و چاوشلری و جه زعما و ارب تیاری الیه و بظنون ما عدا روم ایلی اسراستدن و دین والاچه حصار کوسندین و ولجین و اسکوب و سلاتیک سنجافکاری الویه سزورده کت عموماً متفرقه و چاوش و زعما و ارب تیاری الیه نصیب اولوب لکن سزورده جمع اولوب خدمت سزورده تمام جمیع الیه و ازمنه سب اولنجون ذکر اولتان اسرایه بدون ظلمن نصیره و ازمسز دیو احکام شریقه کوندن شاییدی حالا مشارالیه اسکندر دام اقباله جه آدمملری و تکبیل دشمن راعله نام محله واروب حاضر و اماده اولظه ذکر اولتان اسرا و سایر عسکر دخی مجللاً واروب موی الیه ملاق اولمالری و مرصت فوت اولدین مأمور اولدققلی خدمانی آتنامه ایرشدوملری مهمات دین و دولتدن اولظه کدو طرفکدن مقدم و منجیل آدمملر تدارک ایدوب ذکر اولتان اسرای و سایر عسکر حقی یرلندن قلدروب مشار الیه ارسال و ایصال ایلمک اسرا ایدوب بیوزده که وصول پلندقه اسم اوزره بو بایده اوکات و جهله و دقت و احتیاطه مقید اولوب دخی برار آدمملر کوندروب ذکر اولتان اسرای و سایر عسکر حقی یرلندن قلدروب مشارالیه ایصال و ارسال ایلمس و بالجه خدمت مذکورده مأمور اولان عساکر منصوره مک محل مأموره دخی الیه و ازماری سنک کال دقت و احتیاطه موقوفدر اکاکوره بصیرت اوزره اولوب بو حصیره و از قوتی بازویه کتروب ذکر اولتان عسکری ارسال و اخراجده تمام استجال ایلمس ...⁶⁶

65 Vefatından bahsedilen Vezir Hasan Paşa, muhakkak ki, Tiryaki Hasan Paşa'dır. Evvelce (1509) Venedik elçisinin Kadı-zâde Ali Paşa yerine, yanlış olarak, -belki Tırnakçı - Tiryaki benzerliğinden dolayı - ta'yinini bildirdiği Tırnakçı Ali Paşa (zaten böyle bir adama rastlanmamaktadır) olmayıp Tiryaki Hasan Paşa bulunduğu galip bu ihtimaldir ki, 1612 (1021)'de vefat ettiği bu vesikadan anlaşılmakta, fakat diğer Vezir Hasan Paşa'nın hüviyeti öğrenilememektedir. Beylerbeyleri listesinde, Tiryaki Hasan Paşa'yı Ocak 1614'e kadar bu eyâletin başında göstermiş ve diğer Hasan Paşa'dan hiç bahsetmemiştir. (krş. Fekete Lajos, *Buda pest a törökörban* "Türk devrinde Budapeşte" Bp. 1944, s. 217).

66 20 Şaban 1022 (5 Ekim 1613) *Ahkâm defteri*, No. 71, s. 324.

Diğer taraftan, Sadrıâzam Nasuh Paşa, Ketenci Ömer Paşa'yı da ayrı bir kuvvetle ve Şahin Giray, Eflak ve Boğdan beyleri ile birlikte, Eflak içinden geçip Erdel'e dâhil olmak üzere me'mur ve sevk etmişti.⁶⁷ Szekfü, evvelce Temeşvar beylerbeyliğinde ve Tuna muhafazasında gördüğümüz, Macar-oğlu Ali Paşa'nın da, Ketenci Ömer Paşa'dan bahsetmeksizin, bunların başında veya arasında bulunduğunu kaydeder ki,⁶⁸ tarih ve vesikalarımızda, bu münasebetle, ismi geçmemekle beraber, zayıf bir ihtimal olarak kabul edilebilir.

Bâthory Gábor bu vaziyet karşısında İstanbul'a elçi üzerine elçi gönderdi ve seferin te'hiri için müzakerelere girişmek istedi; Lippa ve Jenö kal'alarını va'detmek, fakat Szeben'i elinde tutmak suretiyle anlaşmaya taraftar oldu.⁶⁹ Bu iki kal'a, evvelce, Avusturya harpleri esnasında Bâthory Zsigmond'un isyanı sıralarında, Erdel'den ayrılmış, vergi ve haracını Temeşvar eyaleti ile Szolnok sancağına vermiş ve bu suretle doğrudan doğruya Türk hâkimiyeti altına geçmişlerdi. Bilâhare Bethlen Gábor'a verilen ahidnameden⁷⁰ anlıyoruz ki Dîvân-ı Hümayun, bu kal'aların, **... ردف حاب** ettikleri için artık vergilerini o yolda vermelerinde, Erdel'in bunlara müdâhale etmemesinde ısrar etmiştir.⁷¹

67 Peçevi, II., göst. yer.

68 *Bethlon Gábor*, göst. yer., *Magyar Történet* III., göst. yer.

69 Szekfü, *Bethlen Gábor*, göst. yer.

70 Feridun Bey, *ayn., esr.*, II., s. 443.

71 Bu mes'ele daha sonra Bâb-ı Âli ile Bethlen arasında bir ihtilâf mevzu'u olarak kalacak, birçok müzâkerelere yol açacak, ihtilâf epeyce müddet devam ettikten sonra Bethlen bunları teslim mecbur olacaktır. Macar tarihçilerinden Angyal Dâvid bu hususta bir etüde (*Történet Tanulmányok*, Budapest 1937) mes'eleyi uzun uzadıya tetkik etmiş ve Jidvatorok muâhedesinin Avusturya'ya bıraktığı Vác kalesi hakkındaki Türk iddialarıyla alâkasını, gerek Avusturya hükümetinin gerek Erdel'in birbirleriyle gizli veya açık mücâdeleleri esnasında, Osmanlı Devleti'nin müzâheretini ve yardımını te'min maksadıyla, bu kal'aları Bâb-ı Âli'ye teslimi va'detmekte, yekdiğerini itham eylediklerini belirttikten sonra, hâdisenin, Erdel, Avusturya, Venedik, İspanyol ve Saksonya vesikalarından topladığı malûmata göre, izahını yapmıştır. I. Ahmed devrindeki Türk diplomasisinin karakter ve metodlarını ortaya koyacak olan bu mes'ele tarihlerimizde fazla yer işgal etmektedir. Türk vesikalarıyla karşılaştırmak suretiyle bir def'a da Osmanlı görüşüne göre tetkik ve izahı yapılmak lâzımdır ki, biz gelecek makalelerimizden birini bu mevzu'a hasredeceğiz.

Bâthory'nin şimdi bu kal'aları teslim etmek istemesine, Dîvân-ı Hümâyûn, bittabi ehemmiyet vermemiştir. Artık mes'ele, bir iki kal'anın teslim edilmesi olmaktan çıkmış, Erdel beyinin değişmesi, oradaki vaziyetin umumî arzu ve devletin menfaatlarına uygun bir şekilde düzenlenmesi mahiyetini almıştı. Harekât tabî'i seyrini takip etti. İki taraftan Erdel'e giren kuvvetlerin tazyiki karşısında, Bâthory, Szeben'den uzaklaşmaya mecbur oldu. Kolozsvâr şehrinin kendisini kabul etmediğini anlayınca, Forgách'ın, Hajdûlardan müteşekkil olarak gönderdiği iki bin kişilik yardımcı kuvveti yanına almakla beraber, kendisine ilticağâh gösterdiği şimaldeki Huszt kal'asına gitmeği reddederek, Vârad kal'asına sığındı. Burada, son bir siyasî cinayet olarak, evvelce prenslik iddiâ etmiş olan Hajdû kumandanı Géczy Andras'ı öldürttü.⁷² Bu adam, filvaki', bir seneden beri onun aleyhinde çalışıyor ve Erdel asilzadelerine, Bâthory'nin fenalıklarını sayarak beylikten ıskatı için harekete geçmelerini tavsiye ediyordu.⁷³

İskender Paşa'nın serdarlığı altındaki Türk ordusu ve muâvin kuvvetler, beraberlerinde Bethlen olduğu halde, Bâthory'nin kaçması ile ilgilenmeyerek Erdel içlerine girdi ve Erdelliler arasındaki anlaşmazlıkları hal ile bir taraftan Bâthory'yi ıskat, diğer taraftan, yeni Erdel beyini seçmek işiyle meşgul oldu. Onlar, aralarındaki ihtilâfları hal için, bir sancak beyinin tavassutuna müracaat etmişlerdi. Evrenos Bey-zâdelerden Selânik sancak beyi Mustafa Bey, bir kısım Erdelliler tarafından, herhalde Vârad kal'asına kapandığı sırada, Bâthory Gábor nezdine gönderilmiş, fakat o ayrılmazdan önce, harp başladığı için, kal'ada hapis ve tevkif edilmişti ki, bu münâsebetle İskender Paşa'ya devlet tarafından irsâl olunan bir hükümden Mustafa Bey'in hemen tahliyesinin, kendisine muâdil sayılabilecek bir esir verilmek suretiyle, bir an evvel icra ettirilmesi bildirilmişti.⁷⁴

72 Szekfü, *ayn.*, *esr.*, göst. yer.

73 29 Haziran 1512 tarihli ve Tergoviste'den gönderdiği mektûp için bk. *Türk-Macar Devri Vesikaları*, III., s. 108 v. dd.

74 19 Ramazan 1022 / Kasım 1613. *Mühimme defteri*, No: 80, s. 161.

Serdar, şimdiye kadar yapılmayan bir harekete teşebbüs etti. 19 Eylül'de, daha Erdel'e girmeden önce, Bâthory'nin ıskatı hakkında Erdellilere bir beyannâme gönderdiği gibi,⁷⁵ 18 Teşrinievvel tarihli mektûbuyla da Diyet Meclisi'ni, yeni Erdel beyini seçmek üzere, Kolozsvâr'a dâvet etti. Filhakika, 23 Ekim'de, toplanan Diyet Meclisi, İskender Paşa'nın tesviyesi üzerine Bâthory Gyabor'u beylikten ıskat ve yerine Bethlen Gâbor'u intihap etti. Bu seçimi, memleketin fi'îlî işgal altında bulunması sebebiyle, Bocskay'ın telâkkisine göre, Libera Electio addetmeyen küçük bir kısım Diyet Meclisi âzası çıktı

«... قیزه بکریکی اولوب آردل سرینه مأمور اولان ناکر بخت مانیمه
باش وبوغ اولان اسکندر دام اقباله حکم که غازی اوزنوسک اوغولرندن اولوب سلاک
سجامکی اولان قدوة الاسرا مالکرام مصطفی دام عرب رار اولوب اعوز هانیون سادت میده
ذل اقتدار ایده کلکه اردلو ملاعب مانلرند اولان قه وصادی نکسین و حسن واقع
اولان امور مهمه ایچین میر مشارالیه سابقا آردل حکمی اولوب نصبان ایدن
ماتوری غابوریه کوندردکه چلوزدن مقدم حکمت خدا ایله جنک و حرب و فتح اولوب
میر مشارالیه ایچره مذکورک باندن و نساغ حسی ایدوب ماضی محسوس اولوب و آردلو
کفره شدن داخی برنجیه رار بکیرک اول جنکه آسیر اولوب حالا بانکده محسوس اولدقاری
مسلم علیه الفا اولغین میر مشارالیه منادل بر آسیر و بریلوب اطلاق ایندرلهس مانده
فرمان مایونم صادر اولندر بیوردم که وصول بولقدن و مانده صادر اولان فرمن
جلیل القدرم اوزره عمل ایدوب اول جنک عخلنده طوتلوب آسیر اولوب اصل بانکده
محسوس و مقید اولان آردل اسیرلندن میر موسی ایله منادل بر آسیر و بروم مذکور
اطلاق ایدرمک مانده نالان مقید اولوب های طریق کان مشارالیه مصطفی دام غزیه
ملازمین مذکورین الدن خلاص ایدوب چلوزملری موفور وجهه بمحسوس ایلهسن اما
طایفه مذکورک مکر و حدلرندن طایت احتیاط اطوب ملزومکی میر مشارالیه اطلاق ایدوب
طفره کوندرمیلر سدسی درکاهدن و برحکال کافری و بریهسن و ایچره کوندریهسن ...»

75 *Türk-Macar Devri Vesikaları*, III., s. 109. Demirkapıdan, Erdel âyan ve asilzâdelerine hitaben ve cevabi mâhiyette yazılan bu mektup-beyannâmesinde, İskender Paşa, bu ordunun Erdel'e niçin geldiğini anlamamalarına ve bu seferin Pâdişahın emriyle vuku'bulduğunu kabul etmemelerine hayret ettiğini söyledikten sonra, Bâthory Gâbor hakkında senelerden beri yaptıkları mütemadî şikâyetleri hatırlatıyor, bunu inkâr ederlerse, içlerinde kimlerin bu şikâyetleri yaptıklarını göstereceğini bildiriyor. Sonra vaktiyle Türk idaresine kendi istekleriyle geçtikleri ve o zamandan beri gösterdikleri sadakat hususunda yazdıklarına da uzun boylu cevap vermeyeceğini, ancak devlete sadık kaldıkları müddetçe ne memleketin ne Erdel halkının hiçbir zarara uğramadığını, ne Allah'ı ne de kendilerini Alman boyunduruğundan kurtaran Pâdişahı tanımadıkları zaman başlarına büyük belâlarına geldiğini ve müstahak oldukları cezaya çarptıklarını hatırlatacağını da ilâve ediyordu.

ise de ekseriyet, kimi korkudan kimi Bethlen'in seçilmesiyle işgal ordularının memleketi derhal boşaltacakları ümidiyle, reylerini beklenen şekilde verdi.⁷⁶

Peçevî, Kâtip Çelebi ve Naimâ "Deli Kral Varad kal'asına girüp tahassun" ettiği sırada, İskender Paşa'nın Bethlen'i Erdel Belgrad'ında beyliğe geçirdiği, fakat Bâthory'nin hayatta kaldığı ve Erdel'de bulunduğu müddetçe yeni prensin vaziyetinin müşkül olacağını ve "ol mel'unun sıhhatında bu emr-i kebir husûl-pezir olmak gaayet asîr" bulunacağını söylemekte müttefikdirler.⁷⁷ Binaenaleyh mes'eleyi "yine Bethlen Gâbor ilkasıyla ve müşaveresiyle Erdel'in itimâd ettikleri birkaç haydud voyvodalarına hezar va'dlar ve istimaletler verdiler" cezrî şekilde hal için İskender Paşa'nın ordusuyla avdetinden sonra Bethlen'i takibe giden Bâthory'yi öldürtdüler.⁷⁸

«دل مران واراددو چلوب غلن اورورنه نذارك كورمك صدنده ايكن ويوده لك برى
كبدده ز ايكن نه مكي نم بوب كبركن نك ابه اوروب قل ايدهلر»

Bâthory Gâbor'un katlinde Viyana sarayının da parmağı vardı. Nitekim Khlesi, bilâhare bunu itirâf etmişti. Erdel politikasını tahakkuk ettirmek üzere yâni, bu memleketin başında Viyana'ya merbut, Katolik bir prensin bulunmasını te'min için, adamları vasıtasıyla Bâthory'yi öldürtmekle fayda ummuştu. Fakat yerine geçen Bethlen Gâbor, aradığı karakterde bir adam değildi. Bu sebepten derhal yeni Erdel beyi aleyhinde de cephe almakta gecikmedi.⁷⁹ Bunun için olacaktır ki, Szekfü, onun hakkında:

"Gerek garb Macarlarının gerek Viyana Krallık Konseyi'nin nazarında Türk dostu, Türk hizmetkârı telâkki edildi. Onun Erdel Beyliği bu memleketin krallığa tekrar bağlanmasının artık çok uzak bir istikbâle atılması manasına geliyordu"⁸⁰ mütalâasında bulunmaktadır.

76 *Történelmi Tár*, 1881, *Toldologi Mihály emlékirata* 1513-1615'e atfen Szekfü, *ayn.*, *esr.*, s. 43.

77 Peçevî, II., s. 350.

78 *Fezleke*, I., s. 364.

79 Angyal Dâvid, *ayn.*, *esr.*, s. 184.

80 Szekfü, *ayn.*, *esr.*, s. 44.

XI

THÖKÖLY İMRE VE OSMANLI-AVUSTURYA İLİŞKİLERİNDEKİ ROLÜ

Birinci Bölüm (1670-1682)

Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti devri tarihinin 1670'de başlayan ve on sene süren kısmı "Mülteciler devri" olarak anılmaktadır. Thököly'nin tarih sahnesine çıkışı bu devre yeni bir önem ilâve eder. Bu devrin Thököly'ye ve karşılıklı olarak Thököly'nin bu devir üzerine yaptığı etkiyi anlayabilmek için 1676 yılına kadar, yâni Thököly'nin Macarlar ve Macaristan tarihinde büyük bir önem kazanmasına kadar olan Macar mültecileri devrinin olaylarını gözden geçirmek gereklidir. Öte yandan, XVII. yüzyıl ikinci yarısındaki mülteciler meselesini incelemek, dolayısıyla Avusturya hükûmetinin, kendi egemenliği altında bulunan Macarlar ve Macaristan hakkındaki şiddet politikasını anlamak ve birçok Macar'ın memleketlerini, evlerini terk ederek Erdel'e Türk topraklarına ilticâ etmelerinin gerçek nedenlerini kavramak için, Avusturya İmparatoru Leopold'un kişiliğini tanımaya, etrafındakilerin ve genellikle o devrin hâkim zihniyetini bilmeye ihtiyaç vardır.

XVII. yüzyıl ortalarında absolitizm yâni, merkezî iktidar birçok Avrupa monarşilerinde asilzâde sınıflarının aleyhine olmak üzere güçlenmekte, devletin merkezîleştirilmesi işinde Fransa'da olduğu derecede başarı gösterilmemekle beraber, asilzâde sınıfları Avusturya'nın kendi asıl vilâyetlerinde de kuvvetlerinden çok kaybetmekte idiler. İşte, Avusturya vilâyetlerinin bu değişen durumu, Viyana sarayında, Macarlarla olan ilişkilerin de değiştirilmesi

arzusunu uyandırıyor, devlet idaresinde o zaman hâkim olan prensipler ve Fransa'da Fronde hareketinin bastırılmasından sonra güçlenen Fransız absolutizmi örneği, Viyana'da da merkezî iktidarın kesin bir hâkimiyet elde etmesini ister bir hâle getiriyordu. Hâlbuki Habsburglara bağlı Macar topraklarında az çok siyasal ve dinî bir serbestlik vardı. Venedik'in Viyana'daki elçisi Battista Nani 1658'de kendi hükûmetine Macarların imparatora sâdece mâdenlerin geliri ve krallık unvanını vermekle yetindiği, başka hususlarda iktidarın birkaç asilzâde ailesinin elinde bulunduğunu bildirmişti. Yâni, bu devrin hâkim prensipleri ile Macaristan'ın durumu bir çelişki teşkil ediyordu. Viyana sarayı bu kanaate sahip olduktan sonra, derhal, asilzâde sınıflarının geleneksel hak ve imtiyazlarını tâyin ve tesbit eden anayasanın ilgasını, Macaristan için de Avusturya vilâyetlerininine benzeyen bir yönetim uygulanması kararını aldı ve mutlak bir idare (absoluti dominatus) kurulmasını ilk görev saydı. Bu amacın gerçekleşebilmesi için de dini baskıya ve zulme serbest bir sâha hazırladı. Bu suretle Macarların mukavemet kudretini felce uğratmaya çaba gösterdi. Viyana'daki nâzırlar, Macar başrahipleri ve büyük asilzâdeler bu konuda başrolü oynadılar. Ortak bir antlaşma çerçevesinde çalıştılar.

Bu baskı Macarlar üzerinde menfî bir etki yaptı. Ve bu devir tarihinde mülteciler sorunu diye adlandırılan bir olay meydana geldi ki başlarında nador yâni Macar başvekili olan Wesselényi Ferenc olduğu halde imparator ve saray aleyhine tertiplenen bir komplo ile başlamıştır. Bu tertibin birinci ve zâhirî sebebi Vaşvar anlaşması (1664) gösterilmektedir. Gerçekten, bu antlaşma ile Viyana'nın herhangi bir dış müdahaleye meydan vermeden, Macaristan'ın siyasal ve dinî özgürlüğünü yok etmeye bir zemin hazırlamak istediği Macar halkında genel ve yaygın bir kanaat haline gelmişti. Bu nedenle resmî durumları sebebiyle saray yöneticilerinin zihniyetlerini bilen, memleketin ileri gelenleri kurtuluş için bir komplo hazırlamaktan başka çıkar bir yol olmadığına inandılar; bizzat Avusturya ve Katolik taraftarları başta olmak üzere Vesselényi Ferenc idaresinde bu işe giriştiler. Bu komploya, Hırvatistan Bâni Macar Krallığı'na

bağlandığı Ortaçağlardan beri bu memleketin genel valisi gibi tanınan yüksek idarecisi, Zrinyi Péter ve diğer büyük yöneticiler, Frangepán Ferenc, I. Rákóczi Ferenc de dâhil idiler. Bunların yaptıkları bir toplantıya Erdel beyi Apafi'nin bir adamı, Teleki Mihály de katılmış, Mador'un teklifi üzerine Macar anayasasının yürürlükte kalması için önce İmparator Leopold'e müracaatı, onun reddetmesi üzerine ise silâha sarılmayı kararlaştırmışlardı. Bu kararın uygulanması Apafi'nin Padişah ve Dîvân nezdinde yapacağı teşebbüs ve aracılık ile olacak, Türklerin yapacağı yardıma karşılık senede 60.000 altın takdimi teklif edilecekti. Gerçekten, Apafi bu tavassutu kabûl ve icrâ etmişti. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bir yandan Girit muhasarası ile meşgûl olması öte yandan Avusturya ile henüz akdedilen Vaşvar anlaşmasını (1664) bozmak istememesi böyle bir harekete girişmeyi engelliyordu. Bu sırada, komplonun başı olan Wesselényi'nin ölümü (1667) ile mesele başka bir safhaya girmiş, onun yerini, Macaristan'ın en zengin adamı Nádasdy almıştır ki, berikinin asıl emelinin en yüksek idare ve siyasî makam olan, madorluğa tâyin edilmek olduğu bilinmekte idi. Komplö düzenleyenler Osmanlı hükûmetinden müsbet bir yardım görmeyince, Fransız kralı XIV. Louis'ye yöneldiler. Başlangıçta müsâit davranan Fransa kralı sonradan bunlara önem vermedi. Ve kendisinden yardım rica edildiği de Leopold tarafından öğrenildi. Ancak bu hareketin müretteplerinden olan Nádasdy ve Zrinyi bundan bir zarar görmediler ve yerlerinde bırakıldılar. Gerçekten 1670'de Türklerin yardımı reddetmelerine rağmen isyanı başlattılar ve Zrinyi ile Frangepán orduları ile Csáktornya'da, I. Rákóczi Ferenc kuzey Macaristan'da ayaklandılar, fakat bu hareket başarıya ulaşmadı, hepsi de silâhlarını bıraktılar ve teslim oldular. Avusturya hükûmeti, bu isyânın belli başlı tertipçilerini birer birer tevkif ettirerek bir komisyon teşkil etti. Nádasdy, Frangepán ve Zrinyi'yi kanunsuz olarak Viyana'da kurdurulan mahkemeye sevk ederek rütbelerini kaldırdı, servetlerini zabt ve kendilerini idâm ettirdi. Diğerleri için Pozsony (Bratislava)'da teşkil edilen mahkeme hüküm verecekti ki, bu da iki kişiyi idâma, bu komploya katılanlardan 300 kişinin de mallarının müsaderesine mahkûm etti.

1670 senesi yaz aylarındaki bu isyan hareketinin bastırılmasından sonra, imparatora bağlı Macaristan'ın ve Macarların idaresinde sert tedbirler alındı ve genellikle Macarlığın âdeti imhası için plânlar hazırlandı ve uygulanmaya başladı.

Bu konuda başka bir görüş ve anlayış daha vardır, şöyle ki, hemen daima Viyana hükûmetini temsil edenler, Macarların otonomilerine bağlılıklarını, Almanlardan nefret anlamına alıyorlardı. Meselâ aydın bir adam olan Schröder, Macar Millet Meclisi'nin kanuna uyararak yaptığı mukavemeti "Cermenliğe karşı gerçek bir ayaklanma" diye vasıflandırmıştır. Yâni, Macarlar ne zaman Viyana sarayına keyfî bir surette tâbi olmak istememişlerse, onlar, kendi şahıslarını mütemadiyen Avusturyalılık ve hattâ Cermenlik nâmına tahkir edilmiş telâkki ettiler, imparatorun nazırlarına göre, Macarların yaradılıştan var olan hâinlikleri ıslâh edilmez; bu, ancak ezilmek suretiyle yok edilebilir, bu bakımdan yumuşaklık tavsiye edenlere imparator inanmamalıdır. Leopold, bu münasebetle, nâzırlarından vaktiyle Richelieu'nün XIII. Louis'e söylediği gibi, tavsiyeler dinliyordu. Richelieu demişti ki, "Hristiyanlık, tecavüzleri çabucak unuttacaktır, fakat kral mütecâvizlerden mümkün olduğu kadar çabuk intikam almalıdır."

Avusturya devlet adamlarından biri, Königsegg, bunu şöyle ifade ediyordu: "Macarlar isyân etmekle bütün hak ve imtiyazlarını kaybetmişlerdir, bundan sonra 'armis subjecti' yâni, silâh zoru ile itaat altına alınmış muamelesi" göreceklerdir. Bu görüşü Montecoculi bir yöntem olarak uygulamaktadır. Ona göre de, "Macaristan'da tarih boyunca hiçbir zaman barış ve sükûn mevcut olmamıştır; Macarların nankör ve isyâncı bir karakterleri vardır ki, bunu ancak silâh gücü ile düzeltmek gereklidir; Macarlar Habsburgları hiçbir zaman meşrû hükümdarları olarak tanımamışlardır, hâlbuki Habsburglar bu hakkı I. Ferdinand ile elde etmişlerdi."

Macar büyük asilzâdelerinin idâmı, birçoklarının mallarına el konulması ve bütün memlekette yabancı askerler vasıtası ile bir tehdîş hareketine girişildiği zaman, öteden beri, gizli tutulan bir tasarının gerçekleştirilmesi düşüncesi Viyana sarayına kolay göründü.

Ancak, Macar asilzâdelerinin mukavemetleri, Çeklerde olduğu gibi henüz tamamen kırılmış değildi. Macaristan'da köklü bir ıslahat hareketine girişilmesinin bir Osmanlı-Avusturya savaşına yol açıp açmayacağı bilinmiyordu. Zira Türklerin Macaristan'dan ayrıldıkları sürece Macar mukavemet gücünün ve yardım umutlarının kaynağını kurutmak imkânsızdı.

1671'den başlayarak cereyan eden olaylar, Avusturya'ya bağlı Macar topraklarında her sınıf halkı, büyük küçük asilzâdeleri, şehirli ve köylüleri aynı derecede üzüyordu; geçen olaylardan duyulanmış, menfaatleri bozulmuştu. Bununla beraber, mukabele-i bilimsel hareketini ancak, artık daha kaybedecek bir şeyleri olmayanlar düşünüyordu. Mallarına el konulan Macarlar henüz Pozsony (Bratislava) davaları sona ermeden, 1671 Haziran ayında, kendilerine yapılan kötülüğe karşı koymağa kesinlikle karar vermişler, siyasî plânlar tertip eden ve Wesselényi'nin izinde yürüyen yeni liderlerin verdiği direktif dairesinde harekete başlamışlardı.

Bunlara göre, Macaristan'ın özgürlüğe kavuşması, ancak Türk himâyesinde ve Erdel ittifakı ile mümkündür. Bundan başka, Erdel'e karşı Protestanlık sempatisi de mevcuttu. Gerçi, bu sempatiyi, siyasî baskılarla karşılaşan büyük asilzâde sınıfı hissetmemekte idiler, fakat bunlar da siyasî bir zorunluk nedeniyle Protestanlarla anlaşmak gereğini duymaktaydılar. Bu konuda, İsveç elçisinin 1617'de doğrudan doğruya imparatora müracaat ederek, Macarlara karşı dinî baskıları terk etmesini rica ettiğini hatırlamak gerekir. İsveç elçisi şunu da ekliyordu: "Eğer dinî baskıdan vazgeçilmezse Macarlar tamamen Türklerin kollarına atılacaklardır." Buna karşı, imparatorun şu cevabı alıyordu: "Katolik olmayanlara müsamaha göstermekten ise o ülkeyi kaybetmek daha iyidir böyle bir memleketin Türkler tarafından alınması da büyük bir felâket sayılmaz."

1670 ortalarında öncü Avusturya ordularının kuzey Macaristan'a gelmesi üzerine baskıya maruz kalanların büyük bir kısmı kaçmaya başlamıştı: Ya Erdel'e ya da Türk topraklarına iltica ediyorlardı. Mülteciler bir Protestan prenslik saydıkları Erdel'e büyük bir umut ve güven besliyorlardı. Gerçekten, Erdel beyi Apafi Mihály

ve onun konseyi gerçek Protestanlardı. Protestanların baskı altına alınmasını, genel teveccühü kazanmış büyük asilzâdelerin idamlarını ve Macar asilzâde özgürlüğünün ayaklar altına alınmasını büyük bir teessürle müşahade etmişlerdi, fakat sadece bu kadarla kaldılar ve silâha sarılmayı düşünmediler. Apafi'nin yaptığı tek şey, henüz olayların başlangıcında, 1670'de, mültecilerin haklarını savunmak maksadı ile Viyana sarayına müracaatla adaleti lütuf ve merhametle birlikte uygulanmasını rica etmek olmuştur ki, buna Montecoculi müsbet cevap vermiş, fakat tatbikat başka şekilde olmuştur.

O sıralarda bütün Avrupa'da devletler, kabullendikleri mezheplere göre anlaşmalar yaparak birbirleriyle savaş yapıyor değillerdi. Bu nedenle, Macar karakteri taşıyan Erdel, kuzey Macaristan meselelerine, Viyana'da Macarların lehine teşebbüslerde bulunan Almanya'daki Protestan devletlerden daha büyük bir sempati duymasına rağmen, Apafi'nin meclisinde de siyasî görüşler hâkimdi. Erdelliler, Weasselyenyi taraftarlarının plânlarını tamamen kabul ediyorlardı. Çünkü Osmanlı himâyesinde Avusturyalılarla mücadele edecek Macarların yardımı ile sonradan Erdel'in daha da büyüyeceğini umuyorlar, mültecilerin işine bu gibi düşüncelerle alâkadar oluyorlardı. Fakat herhangi bir başarı ihtimali görülmedikçe hareket-siz kalmayı tercih ediyorlardı. Divân-ı Hümâyûn'un himâyesi, hiç değilse muvafakati olmadan hiçbir şey taahhüt etmek istemiyorlar, hele öne atılarak, arzuları hilâfına, Türkleri bir savaşa sürüklemeyi düşünmeye cesaret edemiyorlardı. Gerçekten, bu sırada Erdel hâmi devletten çok korkmaktadır. Hristiyan ittifakına bel bağlayan bir siyasetin kendisini nerelere sevk edeceğini, nasıl bâdirelere düşüreceğini II. Rákóczi György'ün Lehistan macerası ile geçen on sene içinde iyice anlamıştı. Bu bakımdan Erdellilerin bu sırada parolası, "her şeyi tehlikeye koymaktansa Türkler tarafından gelecek her darbeye tahammül etmek" şeklinde idi. Mülteciler de Türk himayesinin lüzumu konusunda Erdel ile aynı düşüncededirler. Fakat elçileri Osmanlı başkentine hiç de müsait görülmeyen bir zamanda seyahat etmişlerdir. Zira Kazak hatmanı Doroşenko, Ukrayna'nın tâbiyetini Osmanlı hükümdarına arz ettiğinden beri, Türkleri özellikle

bu bölge ilgilendiriyordu. Nitekim Macar mültecilerinin elçileri 1671 Haziran'ında Osmanlı ordugâhına, Filibe'ye, gittikleri vakit Osmanlı Devleti'nin Lehistan aleyhine harp hazırlığında bulunduğunu gördüler. Elçiler, Szepesoy, Petröczy, Radics istek ve ricalarını Osmanlı hükûmetine şöyle bildirdiler: Leopold'un bundan sonra kral olarak tanımadıklarını, bütün ülkeyi temsil etmemekle beraber, birçok mahpus Macarlar, pek çok Avusturya askerlerinin baskısı, zulmü altında bulunanlar adına yardım rica ettiklerini bildiriyorlardı. Eğer Osmanlı Devleti himâyesini öteki Macaristan'a da teşmil ederse 18.000 kişilik bir ordu vücuda getirmeyi ve senede 50.000 taller vergi vermeyi taahhüt edeceklerdi.

Gerçekten, Osmanlı Devleti o sırada Macar meseleleri ile daha doğrusu, Avusturya'ya bağlı Macaristan işleri ile pek ilgilenmek istemiyordu. 1664 Vaşvar antlaşması hükümlerine aykırı hareketten çekiniyordu. Bu tutumu Bâb-ı Âli'nin imparatorun siyâsetine boyun eğdiği şeklinde yorumlayan batı tarihçileri vardır. Hattâ Viyana'daki İsveç elçisi Pufendorf'un iddiasına göre, Sadr-ı azam Fazıl Ahmet Paşa, barışı devam ettirdiği sürece, Viyana sarayından senede 60.000 altın alıyordu. Bu konuda, Avusturya hükûmeti, sadr-ı azamın Macar mültecilerine yalnız yardım etmemekle kalmayıp, Viyana hükûmetine bu meselede her türlü kolaylığı göstereceğine inanıyordu.

Dîvân-ı Hümayun, Macar mültecilerinin elçilerine kesin red cevabı vermedi, bâzı vaadlerde bulunulduğu söylenebilir. Avusturya ile barışın bozulmaması esas siyaseti ise de, Macar mültecilerine karşı müsamahakâr davranmaktan da çekinmedi. Ve elçileri, gereğinin yapılması kaydıyla Budin beylerbeyi nezdine gönderdi.

Mültecilerin elçileri, Osmanlı devlet adamlarının bu vaatlerinden büyük ümide kapılmışlar ve her şeyin kazanıldığını sanmışlardır. İçlerinden biri, Kadics Erdel'e gider, oradakilere Macar mülteciler meselesinin bundan sonra iyi bir doğrultuda yürüyeceğini, ancak, Erdel beyi Apafi'nin silâha sarılması gerektiğini bildirir. Bu konuda, mülteciler ile o zamanki Erdel siyaseti arasında oldukça büyük görüş ayrılıkları göze çarpmaktadır. Zira Erdel yöneticileri, Radnóth'daki bir toplantıda elçilerin açıklamalarını

yetersiz bulmuşlar, ihtiyatlı bir siyâset izledikleri için, bu kadar önemli bir meselede kuru sözlerin kâfi olmadığı, ittifakların böyle basit bir şekilde söz vermelerle sağlanamayacağı cevabını vermişlerdir. Her şeyin halledildiğini sanan ve bütün şartların kendilerine uygun düştüğünü kabul eden Macar mültecileri Erdellilerin bu aşırı çekingenliğini, kılı kırk yarmak kabilinden adderek avdet ederlerse de, bir süre sonra Budin seyâhatinin bir sonuç vermeyişi, o senenin yaz ayları sonunda tekrar gönderilen bir elçinin müsbet bir cevap alamayışı, Erdellilerin, Dîvân-ı Hümayun'un gerçek niyetlerini iyi bildiklerine mültecileri inandırmıştı.

1672'de Osmanlı-Leh savaşı başlamıştı. Avusturya ile iyi olan ilişkileri bozmaması, barışı koruması hususunda, Apofi'ye daha ilkbaharda Padişah tarafından ciddî uyarma yapılmıştı; buna rağmen mülteciler, Osmanlı makamlarının kendilerine yardımı reddettiğine bir türlü inanmak istememekte, Avusturya boyunduruğundan kurtulmak için mümkün olan her türlü hareket ve faaliyeti göstermekte, bu arada, Dîvân-ı Hümayun'un kesin emrine aykırı olarak, Apafi Mihály'nin, yâni Erdel Beyliği'nin kendi lehlerine duruma müdahalesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Tabiatıyla, Apafi buna cesaret edemediği gibi, Erdel topraklarında Macar mültecilerinin kuvvetlerini toplayarak hazırlıklarını yapacakları münasip bir yer göstermekten de çekinmekte idi.

Bu sırada, mülteciler, başka bir yönden, kendilerine cesaret ve ümit verici sözler duymuşlardı. Gerçekten 1672 yaz aylarında Rumen voyvodası Ghika, mültecilere, onların meseleleri hakkında Dîvân-ı Hümayun nezdinde tavassutu teklif ediyordu. Macar tarihçisi Angyal David'e göre, Osmanlı hükûmeti, Macar mültecileri ile Bükreş aracılığı teması Erdel'inkinden daha faydalı görmekte idi. Ghika, mültecilerin mutemed adamı Absolon'a -ki Tökhöly İmre'nin mürebbisi idi ve Alman menşeli olmasına rağmen yirmi seneden fazla bir zaman Kurucz hareketlerine hizmet etmişti. 1674'den sonra Mültecilerin birinci sınıf diplomatı olmuştu- Bâb-ı Âlî'nin, köylü kazakların işi ile dertleri ile ilgilendikten, onların meselelerini yoluna koyduktan sonra, Macar asilzâdelerini, mültecilerini yardımsız

bırakmayarak zâlimlere karşı mutlaka himâye edeceğini söylemiş, eğer memlekette güvenilebilir bir dayanakları varsa direnmelerini sürdürmeyi tavsiye etmişti. Gerçi, mülteciler Eflâk voyvodasından kuru bir tavsiye yerine fiilî bir yardım beklemişlerdi. Fakat içinde bulundukları şartlar, heyecanları, bu ferahlatıcı sözlerle de yetinmeyi yeterli gösteriyordu. Mülteciler şuradan buradan topladıkları para yardımı ve sâire ile Ağustos 1672’de imparatora ilk taarruzu yaptılar. 1676’ya kadar süren savaşlar içinde önemli bazı başarılar kazandılar, kaleleri işgal ederek kuzey-batı istikametinde ilerlediler. Avusturyalıların hazırlıksız olması ve genel memnuniyetsizlik bu başarıları sağlamakta başlıca etken olmuştu. Mültecilerin kuvvetleri bilhassa hafif süvaridir, fakat bir müddet sonra Avusturya ordusu kuvvetlenmiş ve Ekim 1672 sonunda kuzey Macaristan’da Györké civarında mültecilere ağır bir darbe indirebilmişlerdi. Bundan sonra ise mülteciler bir kısım kaleleri teslim ederek Türklerin hâkim oldukları topraklara kaçarak ara sıra Türk kuvvetleri ile takviye edilmiş olarak akınlar yapıyor, pek çok ganimet alıp, yine Osmanlı topraklarına dönüyor ve burada güvenli bir sığınak buluyorlardı. Macar tarihlerine göre, mültecilere askerî kuvvet vermek suretiyle yardım yapan Osmanlı kumandanları hudut beyleri, bunların Kurucz taburlarında Avusturyalıları karşı çarpışmalarına da müsaade etmişlerdi ki, Györké savaşında ölenler arasında birçok Türk’ün bulunuşu bunu isbat etmekte idi.

Gerçekten Türk yardımı olmaksızın Kurucz hareketinin sonu çabuk gelebilirdi. Kurucz mensupları kendilerini “Allah’ın inayeti ile ve vatanımızın maddî, manevî kurtuluşu için silâha sarılan grof, bey, büyük asilzâde, atlı ve yaya sınıflarından oluşan Macarlık” diye adlandırıyorlardı.

Bu sırada Osmanlı makamları ve özellikle Protestan Macarlar arasında menfaat birliğinden dolayı bir türlü sempati meydana gelmişti. Aynı zamanda Macarlar pek o kadar ağır vergi altında ezilmiyorlardı. Mültecilerin Erdel’i kendileri ile birlikte sürükleyerek Osmanlı-Avusturya çatışması yaratacakları hususunda arzu ve umutlarına karşılık, Apafy ve taraftarları bu hesabın yanlışlığını

düşünüyorlar ve iyi biliyorlardı ki, Osmanlı hükûmeti dilerse hudut kuvvetleri vasıtası ile mültecileri yola getirir yahut Avusturya'ya onları cezalandırmak hususunda müsaade verebilir. Öte yandan, Erdel'in Székely Lászlo adındaki elçisi vasıtasıyla 1673'de yaptığı bir istimzaca, Osmanlı hükûmetinin, Macaristan ve Erdel'in, ne kadar meziyetli olursa olsun tekbir adamın elinde birleşmesine asla müsaade edemeyeceği cevabı verilmiştir. Hâlbuki bu durum, mültecilere yardım hâlinde Erdel beyi Apafy ve onun yardımcısı Teleki'nin kısmen gizledikleri bir arzu idi. Bu suretle, Bethlen Gábor devrinin (1613-1629) yeniden yaşanması Apafy zamanında mümkün olmadı. Bethlen'in yaptığı savaşların ve Türk ittifaklarının etkisi altında bulunan ve Bocskay'ın telâkkisini kabul eden Apafy, Osmanlı hükûmetinden Macar milletinin milli ve dinî isteklerini himâye ve siyânet etmesi imkânı mevcut olmasına rağmen, ciddi askeri bir yardım görmüyordu. Yarım yüzyıldan fazla bir süre bu imkânı bahşetmeğe yanaşmayan Divân-ı Hümayun karşısında Bocskay Erdel'i bundan sonra da bu yardımdan mahrum kaldı. Gerçekten Varad beylerbeyi Silahtar Mehmed Paşa, Bâb-ı Âli'ye beş Erdel vilâyetinin Osmanlı topraklarına ilhakı yolunda bir teklifte bulundu. Hatta bu maksatla gönderdiği elçilere mülteciler de kendilerinininkileri kattılar. Fakat Silahtar Mehmed Paşa, bu beş vilâyeti mültecilerin kışlık ikametgâhlarına tahsis ettikten sonra, mültecilerin daha başka ne istediklerini keşfetmek mümkün olmadı. Erdel'de, mültecilerin Silahtar Mehmed Paşa ile sıkı dostluğu büyük bir şüphe uyandırıyordu. Hâlbuki Paşa'nın himâyesi ve yardımı olmaksızın mültecilerin kendi kuvvetlerini idâre edemeyecekleri muhakkaktı.

Lehistan kralı Jan Sobieski, mültecilerin küçük ölçüdeki yardım ricalarını memnuniyetle yerine getiriyordu. Ancak 1675 Eylül'ünde, o zamana kadar dağıtılan paranın yeterli olmadığını daha fazla verilmezse bu ayaklanma hareketinin sönmesinden korkulacağını bildirmiştir. Mülteciler, yardımların zamanında ya da istenildiği ölçüde olmaması ihtimâli ile Erdel'e karşı da kuşku duyuyorlardı. Erdel yöneticisi Teleki, yapılan fedakârlığa karşılık mültecilerin daima bir şükran borcu duymalarını istiyor, gerçekten onlar da bunu

zaman zaman ispat ediyorlardı. Meselâ, mültecilerin o zamanki şefi Wesselényi Pál, 1675 ibtidâlarında Varad beylerbeyinin kendilerine kışlık barınacak bir yer gösterdiği zaman, Apafy'ye yazdığı mektupta, "her ne sûretle olursa olsun Türklerin, daha fazla kuvvetli olması, bizim için de zararlıdır" demişti ki bununla Erdel'e olan bağılıklarında ve güven beslemelerinde samimî olduklarını göstermek istiyordu.

Bu sıralarda Erdel, mülteciler sorunu ile ilgili olarak Avusturya'ya karşı bir savaş için, kendisini zayıf hissetmekte, fakat Fransız yardımı ile bu işin pek o kadar masraflı olmayacağını ve mülteciler ile birlikte büyük neticeler elde edebileceği bir harp yapmayı ümit eylemekte idi ki, bu takdirde de Teleki'nin bu kuvvetlerin başına bir kumandan olarak getirilmesini sağlamaya çalışıyordu.

Mülteciler, 1675'te de, Osmanlı hükûmetinin duruma müdahalesini istemekte ısrar etmekte idiler; ya kendilerine verilecek bir kuvvet ya da Apafy'ye bu yolda bir tâlimât şeklinde bu müdahale gerçekleşebilirdi. Elçileri devamlı olarak Bâb-ı Âli'ye gidip geliyor, bilinen ricalarını tekrarladıkça da aynı cevabı alıyorlardı. Meselâ Mart 1675'de elçisi Szepersy, İstanbul'a giderek Avusturyalılar hakkındaki şikâyetini sadr-ı azamın kethüdasına büyük bir ye's için de ve aynı zamanda muhatabını rikkate getirmek düşüncesiyle şu şekilde yapmıştı:

"Eğer birçok defalar Bâb-ı Âli tarafından bize vaat edilen himayeyi görmezsek, bütün kuvvetlerimizle Avusturya'ya kesin bir hücum yapmaya karar verdik, ya tam bir galibiyet elde ederiz yahut büsbütün mahvoluruz." Sadaret kahyâsı buna karşı eski görüşü tekrarlamış. Lehistan savaşları sebebiyle kesin bir tavır takınmanın mümkün olmadığını, bu meselenin ileride ele alınabileceğini bildirmişti.

Öte yandan, Avusturya hükûmeti mülteciler meselesinde bir oyalama siyâseti izliyordu. İmparator Leopold'un baş müşâviri Hocher, Erdel yöneticileri Apafy ve Teleki'ye hattâ bir kısım mülteci reislerine mektuplar gönderterek, imparatorun mültecilerle müzakerelere girişmeye hazır olduğu ihsâs ediliyordu. Macarlara karşı şiddet taraftarı olan ve Pozsony (Bratislava)'daki mahkemenin başkanı

sıfatıyla komple elebaşılarını idam ettiren bu adamın prensibi “en iyi tedib tedbiri ölüm cezasıdır, çünkü ölümler isyan yapamazlar” idi ve şimdi bu manevrası mültecilerce şüphe ile karşılanıyordu. Bu yüzden bu mektuplara cevap dahi vermemişlerdi. İmparatorun ve Viyana sarayının ne dereceye kadar müsaade edeceğini iyice biliyorlardı. Bu tekliflerde bir hile seziyorlar, evvelce verdiği sözü tutmayan Leopold’e asla güvenmiyorlardı. Bununla beraber Apafy ve Teleki, Hocher’in mektuplarına cevap vermişlerdi. Gerçi, Erdelliler de arzu edilen şeyin dinî ve hukûkî tecavüzlerin esaslı bir şekilde ortadan kaldırılması olduğunu düşünüyorlar, Viyana’ya karşı güvensizliği de kuvvetli bir şekilde hissediyorlar ve Macar Protestanlarının ızdırablarına kalben iştirak ediyorlardı. Fakat Erdel’in özel durumunu ve menfaatlerini düşünmek gerekli idi. Bu bakımdan siyâsî görüşleri mültecilerden farklı idi: Özellikle, Erdel siyâsetinin daha elastikî olması, birçok ihtimalleri dikkat nazarına alması lâzımdı. Bunun için de imkân nisbetinde barışçı görünmek icab ediyordu. Erdel, imparatorla henüz açıktan açığa ilişkileri kesmediği cihetle Viyana sarayının, mültecilerin tekrar memleketlerine dönmeleri içinde, Apafy’nin aracılıkta bulunması konusundaki ümidini takviye etmeyi lüzumlu buluyordu. Aynı zamanda, Varşova’daki Fransız elçiliğinin fedakârlıklarının artmasında da bir âmil olacaktı. Bu sebeple aynı sene Viyana’ya gönderilen, Erdel elçisi –ki bunlardan biri Csáky László idi- bazı taleplerde bulunuyorlar, fakat olumsuz cevapla geri dönüyorlardı. Avusturya hükûmeti, eskiden açıkladığı gibi, müsaade edilen malikânelerin geri verileceğini vaad etmekte, fakat işgal edilen kiliselerin, eskiden Katolik kiliseleri olmaları dolayısıyla, geri verilmeyeceğini ve binâenaleyh haklı olarak zapt edilmiş olduklarını bildirmekte idi. Tard edilen papazların yerlerine dönmelerine müsaade edilmeyeceğini, çünkü bunların Protestan oldukları için değil, âsî ve imparatora hakaret eden kimseler bulundukları için mahkûm olduklarını iddiâ ediyordu.

Bu durumda artık, kuzey Macaristan’ın Osmanlı himâyesinde bağımsız bir beylik hâline gelmesi hemen hemen genel bir arzu hâline gelmişti. Bunun içinde silâha sarılmak gerekli idi.

1675 ilkbaharında Venedik hükûmetinin Viyana elçisi, hükûmetine gönderdiği ve Macar meselelerine temas eden bir yazısında “Milletin, krallığın yeni müesseselerinden soğuyarak yüz çevirdiği açıkça görülüyor ve bu meselenin kötüye gideceği sanılıyor. Çünkü belki Hristiyanlık için bir felaket olabilecek derecede durumu karıştırmaya ve isyanı körüklemeye muktedir cüretkâr bir adam meydana çıkabilir” demektedir idi, hâlbuki Viyana’da Tökhöly İmre’nin adı unutulmuştu. Onun bu cüretkâr adam olabileceği hatıra bile gelmiyordu. O, buna mukabil, başkalarındaki mevcut arzuya hâkim oldu ve bir şeyler yapmak arzusuyla mültecilerin hareketlerini dikkatli ve canlı bir ilgi ile izledi.

Tökhöly İmre ve Mülteciler Sorunu

Macar asilzadelerinden Köhöly István (1623-1670)’in oğlu Tökhöly İmre, kuzey Macaristan’da Szepes vilâyetinde Kés-ârk denilen bir kasabada 25 Eylül 1657’de doğmuştu. Ve bu sebepten kendisine Kéesyarki Tökhöly İmre deniliyordu. Babası İmparator Leopold aleyhine tertiplenen Wesselényi isyanında bulunduğu için, takibata uğramış ve 1670’de Arva kalesinde muhasara edilerek ele geçirilmiş ve öldürülmüştü. Tökhöly İmre, babası tarafından daha on yaşında iken kuzey Macaristan’daki Eperjer’de yeni açılan Beteranist kolejine gönderilmiş, fakat durumun karışık olması nedeniyle çok geçmeden, babasının yanına aldırılmıştı. Babasının ölümü üzerine de, babasının vaziyeti gereğince, Erdel beyi Apafy’nin yanına kaçtı (Ocak 1671). Avusturya hükûmeti tarafından 6 Kasım 1671’de ilân edilen emirnâmeye göre, Tökhöly İstvan’ın çocukları baba tarafından mirastan mahrum ediliyorlardı. Ancak, ana tarafından, Tökhöly İmre büyük bir servete nâil oluyordu ki, bunların bir kısmını, vâsi sıfatıyla, Apafy işgal ettirmişti ve bu yüzden de Tökhöly, Apafy ile Teleki hakkında güvensizlik duymuştu.

Onun tahsili oldukça ciddî olmuştu. Öğretmenleri Tökhöly’nin kabiliyetlerini özenle geliştirmiş, o da birçok şeyi severek öğrenmiş ve zamanın önemli bir kısmını mütalaaya hasretmişti. Çocukluğunda okuduğu tarihî ve siyasî eserler Tökhöly üzerinde büyük ölçüde

tesir yapmış, sonraları da diğer meşguliyetleri arasında bu türlü okumaları sürdürmüştü. Bu arada Protestan harplerinin tarihi onu çok ilgilendiriyordu. Ailesi aslında Protestan idi, fakat hemşireleri babasının ölümünden sonra, Katolik terbiyesi verilmek üzere imparator tarafından Gróf Esterházy Ferenc'e tevdi edilmişti. Amcası da Katolik olmaya zorlanmış, böylece, Tökhöly ailesinde Protestan olarak yalnız o kalmıştı. İhtimal bu durum ona, Protestanlığın çektiği acıları daha iyi duyuruyordu.

O sırada Macar Protestanları Hollanda'daki savaşlara karşı büyük ilgi duymakta idiler. Macarların hâlini Hollanda'nın durumuna çok benzetiyorlardı. Hollanda'nın İspanya'dan ayrılışında ve özgürlüğüne kavuşmasında mevcut imkânlar Macaristan için de Avusturya boyunduruğu altında baskı gören Protestan Macarlar için de bir ümit kaynağı oluyordu.

Fakat Tökhöly'i daha fazla Bocskay ve Bethlen devri, Bethlen Gabor'un hayatı ve yaptıkları ilgilendiriyordu. Zaten, büyük anası Bethlen Gabor'un yeğeni idi ki, ana tarafından tevarüs ettiği bütün servet şöhrete mâlik olmak istiyor, onun gibi Avrupa işlerinde ağırlığını hissettirmeyi tahayyül ediyordu. Türk himâyesi ve yardımı olmaksızın bu işin gerçekleştiremeyeceğini iyi biliyordu ve zaten Erdel'de de bu himâyeyi büyük bir gayretle sağlamaya çalışanların etkisi altında bulunuyordu.

Tökhöly'nin rolü, gerçekte, Macar mülteci hareketinin önem kazandığı bir devirde başlar; mülteciler, 1672 taarruzunun bir gayesinin de Tökhöly arazisinin geri alınması olduğunu ilân etmişlerdi. Hakikaten bir süre için, bu mâlikane ele geçirilip idâre edilmişti. Bu esnada, buradan elde edilecek gelirle mültecilerin faydalanmaları düşünülmüş, bu yüzden Erdel'den, Tökhöly'nin millî mücadelede görev almasına müsaade edilmesi istenmişti. Ancak 1675 yılına kadar, bu, mümkün olmadı. Fransız ve Leh yardımları sağlanırken, Teleki'nin mültecilere komutan olması da kesinleşti.

2 Kasım 1676'da Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ölmüş, yerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa geçmişti. Avusturya'nın Bâb-ı Âli nezdindeki elçisi Kindsberg, Avusturya aleyhine savaşa hazırlandığını sandığı ve

Hristiyanlığın büyük düşmanı bildiği Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden dolayı tanrıya şükrederken, yeni sadrâzam hakkında da çeşitli söylentiler dolaşmakta, onun barışçı bir politika izleyeceği ve Avusturya aleyhine tasarlanan savaşı geri bıraktıracığından özellikle Varşova'da endişe duyulmuştu. Erdel beyi Apafy'de böyle düşünüyordu, bu yüzden Teleki'nin tertiplelediği savaş planını yeni sadrâzamanın siyaseti iyice öğrenilinceye kadar ertelemeyi uygun bulmuştu. Apafy'nin bu tutumu ise, Tökhöly teessürle karşılıyordu. Çünkü o da, harekete hazırlanmıştı. Varşova'daki Fransız elçisi Béthume, Fransa'nın Erdel'e yardımı ile ilgili olarak 27 Mayıs 1677'de bir anlaşma imzaladı. Mültecilerin ihtilâl komutanı olarak Teleki belirlenmiş, kendisi tarafından gönderilecek yardımcı kuvvetlerin onun idaresine verileceği, harp masrafları için de yüz bin taler ödenmesi taahhüt edilmişti.

Bir müddet sonra, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bu konudaki düşüncesi anlaşılmıştı. Kindsberg, sadrâzamanın 1677 yazında Avusturya'ya karşı savaş açacağını zannetmişse de, Çehrin seferi başlamıştır. Avusturya elçisinin, Apafy'nin harpçi emelleri ve Fransa ile yaptığı anlaşma hakkında sadrâzam nezdindeki şikâyetleri üzerine, Erdel Kapı-kahyâsına bu kabil şikâyetlere meydan verilmemesi tenbih edilmişti. Tam bu sıralarda mültecilerin elçileri Kende, Keczar, Radics İstanbul'a vasil oldular ve Bâb-ı Âli'ye, senelerden beri mültecilerin evvelce vaat edilen Türk yardımını beklediklerini, bir kısmının Avusturyalılara iltihak ettiğini, fakat büyük çoğunluğun Bâb-ı Âli'ye ve Türk milletine bağlı bulunduğunu söylediler. Ancak, bu defa da müsbet bir netice alamadılar. Bununla beraber, Fransızların verdiği parayı Erdel beyi hesabına mülteciler ordusuna dağıtmakta bir sakınca görülmedi. Bunu Kapı-kahyâ da elçilere söylemişti.

Tökhöly, bu sırada, ihtilâlcilere katılmak çarelerini aramaktadır ve bu fırsat da çok geçmeden zuhur etmiştir. Şöyle ki, Apafy, mültecilerin başında bulunan Wesselengi Pâl'den birtakım kuşkuları vardır ve mültecilerin kendisine yönelttikleri sorular ve teklifler karşısında, yâni, Erdel beyinin Varşova anlaşmasının uygulanmasını geciktirmesi karşısında Fransızların takınacağı tavır, belki bir sorumluluk düşeceği mülâhazası ile ayaklananların başına, Teleki'yi gönderemiyorsa, hiç

değilse, birinci sınıf Macar asilzâdesi olan Tökhöly İmre'yi tâyin etmesinin uygun olacağı yolundaki düşünce ve dilekleri muvacehesinde, Tökhöly İmre'ye bir salâhiyetnâme verdi.

Bu olay Tökhöly'nin hayatında önemli bir aşamayı gösterir. Çünkü Varşova anlaşmasının Teleki'ye sağladığı bu özenilen makam ve pâyeye, henüz yirmi yaşındaki bir genç asilzâdeye, kısa bir süre için de olsa, intikal ediyordu ki, o bu fırsatı değerlendirmek isteyecekti. Gerçekten, mülteci şefleri Wessélengi, Forval ve diğerleri ile Teleki ile anlaşmakta ve onlara kendi liderliğini kabul ettirmekte güçlük çekmedi. Ancak Apafi, onun şimdilik Erdel'de kalmasını, fiili harekete geçmemesini istiyordu. Buna karşı o, hiç değilse kadehlerde bir kıyam hareketine başlanması için emir vermesini, kendisinin de basit bir yurtsever olarak bu harekete katılmasına müsaade etmesini, Apafi'den rica etti. Apafi, bu isteğe karşı gelirse, mülteciler konusunda iyi niyet beslemediği sanılacağı düşüncesiyle, bu müsaadeyi verdi (13 Ekim 1677). Fakat kendisine bağlı kalacağı hakkında Tökhöly'den bir sadâkat belgesi almayı da gerekli buldu. Böylece Tökhöly, Erdel'den ayrıldı.

Bu sırada Macar elçileri İstanbul'da Sadrâzam Kara Mustafa Paşa ile zaman zaman görüşüyorlardı. Bu elçilere göre, sadrâzam, Çehrin seferi münasebetiyle orada cereyan eden savaşlar hakkında kesin bir bilgi almadan onları geri göndermek istememiştir. Kara Mustafa Paşa, belki de, galib gelindiği takdirde, hudut kalelerindeki Osmanlı ümerâsına Macar mülteci kuvvetlerine yardım etmelerini emredecekti. O zamana kadar olduğu gibi, yine Avusturya'ya karşı ayaklanan Macarları ve Erdeli cesaretlendirmeye devam ettiği seziliyordu. Nitekim Kindsberg, Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi, 13 Ekim 1677'de yazdığı raporunda, Ukrayna'da neticesiz bir sürü savaşlar yapmaktan bıkan sadrâzamanın iklimi ve arâzisi daha müsâit olan Avusturya'ya karşı bir ihtilâl havası içinde bulunan Macaristan'da başarılı harp yapılacağına kanaat getirdiğini iddia etmişti. Gerçekten, Macar mülteci elçileri de sadrâzamanın kendilerini dostça kabul ettiğini, kendilerine daha bir süre önce yardım edilmesi düşünülmekzen Ukrayna ve Kazak meseleleri yüzünden buna imkân bulamadığını söylediğini, bundan sonra Türk topraklarında da

mültecilere sığınacak yerler, konaklar verileceği, Erdel beyine gelecek ilkbaharda yardımlarına koşması için emir gönderileceği, bizzat devletin de yardım edeceği vaadinde bulunduğunu bildiriyorlardı. İhtilal hareketinin başlangıcından beri Bâb-ı Âlî'den bu kadar iyi ve müsait haber gelmemişti ki, bunu duyan Apafi, Erdel meclisi üyeleri ve Tökhöly, artık en iyiyi umut edebilirlerdi.

Bu durum karşısında ve mültecilerden huduttaki bir grup birliklerin Tisza nehri civarında Avusturya kumandanı Pogger'i yenilgiye uğratmalarından sonra Tökhöly önce, Protestanlığa ihânet eden Hajdu-Böszörmény şehrine karşı hareket ve onları yola getirmek istemektedir. Zira Hajdu denilen bu halk grubu 1672'den beri devamlı olarak imparator tarafından hareket ediyorlar, bu yüzden, gerek Macaristan'daki Türklerin gerek diğer Kalvinist kurs taifesi ve mültecilerin kin ve nefretlerini üzerlerine çekiyorlardı. Kendileri de Kalvinist olmakla beraber, kendilerini imparatorun himâyesinde saymakta idiler.

Tökhöly, Erdel'den ayrıлып Bilsar'a geldikten sonra Várad beylerbeyi Arnavut Hüseyin Paşa, sadrâzâmın mültecilere yardım edilmesi hususundaki emrine uyarak, Tökhöly'nin Böszörmény hajdularına karşı girişmek istediği harekâtta Türk birliklerinin yardım etmesini teklif etti. Ancak, o, bu yardımı kabul etmeden önce, onları iyi sözle yola getirmek cihetine gitti. Kabûl etmedikleri takdirde şiddet hareketine başvuracağını söyledi. Barışçı teşebbüsler bir sonuç verince, şehir Tökhöly kuvvetleri tarafından muhasara edildi. Fakat bazı gayri müsâit gelişmeler ihtiyatlı davranmalarına sebep oldu ve Erdel'e doğru geri çekildiler.

Viyana hükûmeti, 1677 başlangıcından beri, Apafi vasıtasıyla elde edemediği mültecileri, para dağıtmak, dehâlet ettikleri takdirde affedileceklerini ilân etmek suretiyle Avusturya siyâsetine celp etmek istemekte ve bu maksatla teşkil ettiği komisyonları göndererek para tevziine çalışıyordu. Fakat mülteciler Viyana hükûmetinin ne parasına, ne de, vaadlerine önem vermedikleri için bu çaba sonuçsuz kalıyordu.

1678 başlarında batı hududlarındaki askerî durum imparator aleyhine bir cereyan tâkip ettiği zaman, Viyana'da, barışçı girişimlerde

bulunmak için daha fazla bir arzu duyuldu. Leopold, bu yüzden Avusturya'ya bağlı Macaristan bölgesindeki kilise ve idâre işlerinde sözü geçen kimseleri Mart 1678'de Viyana'da bir toplantıya çağırdı. Katılanlar arasında özellikle, Széchenyi Esterhazy Zichy gibi büyük asilzâde ve büyük arazi sâhipleri vardı. Viyana sarayını temsil edenler ise Schwarzenberg, Abale, Montecuccoli, Hecher idiler ve imparator bizzat bu toplantılarda bulunmuştu. Güzel edebî Latince sözlerle (*Pulcherrima et floridissima latina eratione exhortione*) nazırlarının düşüncelerini tasvib etmiştir. Schwarzenberg, ortak bir toplantıda durumu normale kavuşturmak hususunda ve alınacak tedbirler konusunda Macarların düşüncelerini sorduğu zaman, onlar, Macaristan'da Katolik ve asilzâde sınıflarının bu karışıklıklarda uğradığı zararları anlatmışlar, kendilerinin sadık birer teb'a olduklarını savunmuşlar, Heopold'un gösterdiği şefkat ve anlayışı şükranla karşıladıklarını belirterek, isyan eden Macarların dış müttefiklerinden özellikle Türk tehlikesine işâret etmişlerdi. Bu tür beyanlar, ortak mecliste dostluk gösterilerine vesile olmuş, Avusturya devlet adamları karşılık olarak imparatorun, Macarların Almanlardan, Almanların da Macarlardan ayrı olarak yaşamasına imkân olmadığına, tabiatın bu iki milleti, ak ve kara günlerinde birbiri için yaratmış bulunduğuna, düşman aynı olduğu için, birlikte hareket etmek lüzumuna inandığını bildiriyorlardı (*nosse optime nec hungaris sime germanis, nec germanis sime hungaris bene esse, Fortuna mutua nexu naturac ad invicem alligata habeamus communes hostes, habeamus sensus communes*).

Esasta anlaşma husûle geldikten sonra, teferruat meselelerinde Macar murahhasları âsi Macarların yanına yalnız nasihatçi değil, fakat onlarla pazarlığa girişecek kimselerin gönderilmesini teklif ettiler. Ancak bunun imparatorluk için küçültücü bir hareket olacağı genel bir af ile müsâdere edilen mallarını geri verileceğini açıklamanın yeterli olacağı cevâbı verildi. Bu kararlar Temmuz (1678) başlarında ilân edildi ise de Macar mültecilerini tatmin etmedi ve inandırmadı. Viyâna konuşmaları yapılırken, mülteciler de Tökhöly'nin başkanlığında ve Erdel temsilcilerinin de iştirakiyle bir

toplantı yapmış, mevcut ihtilâfları gidermiş, Teleki ile birlikte ve ahenk içinde müşterek gayeye doğru çalışmaları kararlaştırılmıştı.

Fransızların yeniden yaptıkları para yardımı sağlandıktan sonra, Mayıs'ta Teleki ve Tökhöly kuvvetleri birleşmiş ve bu esnâda Macar, Erdelli, Kazak, Tatarlardan mürekkeb olarak 10.000 kişilik bir ordu meydana gelmişti. Tam bu sırada Avusturya kumandanı Würmle 6.000 kişilik bir kuvvetle Rakmaz'da savaş hazırlıkları yapmakta ve Ungvar'a doğru yürümekte idi. Tökhöly ve bir kısım kumandanların, Würmle kuvvetlerine daha yolda iken taarruz etmeleri teklifini Teleki uygun bulmadı ve çekildi. Bazı önemsiz kalelerin zaptı ile meşgul oldu. Bazılarına göre, Teleki, kesin sonuçlu savaştan çekinmekte ve esâsen savaş için gerekli vasıfları hâiz bulunmamakta idi. Tökhöly, bu sırada ordunun diğer kısmı ile Sarost'ta kalarak Würmle'i zaman zaman tâciz ediyordu. Öte yandan, Erdel'den geldiğinden beri, kendi mâlikâne topraklarında çalışan köylüyü de, isteklerini yerine getirmeleri hususunda mütemâdiyen sıkıştırıyordu. Hattâ bu yüzden rahatsızlık duyan bu halk, Eğri beylerbeyilerinden eski efendilerine, karşı yardım rica etmişlerdi. Bunun üzerine beylerbeyi kaymakamı İbrahim Ağa, Tökhöly'ye "zavallı halka, altından kalkamayacakları yükleri yüklüyorum" diye yazmağa mecbur kalmıştı.

Kurucz kuvvetlerinin ikiye ayrılışından Tökhöly sorumlu tutulamazdı. Zira Teleki'ye, Avusturya ordusunun yardımcı kuvvet almasından, onlara kesin bir darbe indirmelerini teklif etmişti. Fakat Teleki, Kossa'yı kuşatmaya cesâret edemeyerek, bütün kuvvetiyle Eperjes'in muhâsarasına girişti. Onda da uzun müddet dayanamadı, şehir ahâlisi muhâfızlarla birlikte cesûrâne mukavemet etti ve Teleki de 15 Ağustos'ta muhâsarayı kaldırdı ve geriye çekildi.

Teleki'nin Erdel'e dönmesinden sonra, Tökhöly, artık isyan hareketinin başına geçerek, askerî tedbirlerini almakta, kendi âile topraklarında yaşayan Slovak köylüler derhal ona iltihak etmektedirler. İmparatorun ordusunda birçok defalar ayaklanan Macarlara karşı savaşmış, fakat kendisi de hâlis bir Macar olan büyük asilzâde Palfa'nın köylerini yaktırarak, kendi soyundan olanlara zulüm yapmasının bu sûretle cezâlandırılacağını ona ihtâr etmiş oluyordu.

Bu sıralarda, Tökhöly, resmen mültecilerin kumandanı Wes-selényi Palt olmakla beraber, elinde mevcut kuvvetlerle kuzeydeki mâden şehirlerini tehdit ediyordu. Bunun için Viyana saray konseyi imparatorudan yardım istemeye gerek duymuş, eğer memleketin bu en zengin şehirleri elden giderse diğer bölgeler için de tehlike belireceğini ileri sürmüş, neticede bu konuda bir teminat da almıştı. Fakat Tökhöly, tehditlerini bir beyannâme göndermek, mâden şehirlerinin ikişer adam göndererek teslim işlerini görüşmelerini istemek suretiyle sürdürdü. Bu beyannâmede, bu şehirlerinin kendisine mukavemete yeltendikleri takdirde, kül hâline getirileceği belirtiliyordu. Maden şehirleri, bu türlü tehditleri şimdiye kadar Osmanlı kumandanlarından dinlemişler, ciddi olarak dikkat nazarına alınmamasının gerekli olduğunu öğrenmişlerdi. Bu sebeple şehirler, halkı, resmî mâden idâre makamları ile anlaşarak bu tehlikeyi atlatmaya ve pazarlığa girişmeye karar verdiler. Ancak, Tökhöly'nin mâden idâresinden, şehir halkından ayrı ayrı istediği külliyetli miktardaki para bir anlaşmayı mümkün kılacak nitelikte değildi. Yalvardılar, yardım alıncaya kadar bir zaman kazanmak istiyorlardı. Maden şehirlerinin şimdiye kadar hiçbir taarruza uğramadığını, hattâ son Osmanlı-Avusturya savaşları esnâsında bile, Türklerin, Pâdişahın ve Osmanlı hazinesinin menfaatini düşünerek, buraya dokunmadıklarını, çünkü madenler işlemezse, kendilerine bağlı yerlerin de vergilerini ödeyemeyeceğini düşündüklerini ve bu sûretle memleketin genel refâhına hizmet ettiklerini söyledilerse de bu ricâlar Tökhöly'e pek tesir etmedi. Elçilerine verdiği cevapta, imparatorun madenlerin gelirine memlekettten çıktığını ve bunun Macarların aleyhine olmak üzere Türklere karşı harcadığını bildirdi ve mâdem ki madenlerin faydasını Macarlar görmektedirler, o halde, kendisinin de bunun düşünmeyeceğini ilâve etti ki, bu iddiâ Macar tarihçilerine göre, boşuna değildi ve aksine Macarların öteden beri şikâyet ettikleri bir şeydi. Gerçekten, maden şehirleri birer birer teslim oldular, işgal edilen şehirlerde Protestan ayini serbest bırakıldı. Katoliklere de bir zarar verdirilmedi. Sâdece Cizvitlerin kendiliklerinden uzaklaşmaları gereği duyuldu. Ancak bu işgal uzun sürmedi. Kısa bir müddet

sonra, imparator kuvvetlerinin yaklaşması üzerine, Tökhöly geri çekilmek zorunda kaldı. Vüsmle gelerek tekrar şehirleri işgal etti.

Viyana'da Tökhöly ile babasından kalan arâzi ve emlâki sebebiyle, çabuk anlaşılabilceği kanaati hâkimdi. O da bunu bildiği ve mümkün olduğu kadar fazla müsâade koparmak için ısrar ediyordu.

Bu sırada Tökhöly'nin, meşhur Zriny âilesinden olup da I. Rák-yoczi Ferencz'in dul zevcesi bulunan ve zevci öldükten sonra çocukları ile birlikte Viyana'da ikamet eden Zrinyi İlona'ya izdivaç teklif ettiğı görölmektedir. Ancak bu kadın, kendisinin ve çocuklarının kaderine kayıtsız ve şartsız Tökhöly'nin kaderine bağlamak istemeyerek ve barış yapıncaya, Tökhöly kendi mâlikânesine dönünceye kadar bu teklife muvafakati istemektedir. Bazı tarihçilerin iddiâsı, Tökhöly'nin Zrinyi İlona'yı alabilmek için, barışın derhal yapılmasını istediğı ve gerekirse Katolikliği kabûl edeceği merkezinde idi. Ancak buna cevap olarak da kimsenin böyle avantajlı bir fırsat vesilesi için bile, şerefsiz ve Protestanlık ülküsüne hiyânet etmek sûretiyle, imparatora sadâkatini arz etmesinin düşünebileceğı söylenmişti.

Tökhöly esas itibariyle bütün ümitlerinin gerçekleşmesini Türk yardımından bekliyordu. Macar tarihçisi Szilagyi bu konuda şu görüşlere yer vermektedir:⁸¹

“Osmanlı İmparatorluğu'nun tehlikeli bir şekilde zayıfladığına, savunma gücünün iyice azaldığına, maddî yardım kaynaklarının kurduğuna, o sıralarda, pek çoklarının vakıf bulunmasına rağmen, Macarlar, yine de Türk kuvvetine karşı durulması mümkün değildir kanısında idi. Bu sebeple elçileri devamlı olarak Bâb-ı Âli'ye müracaat ediyor, fakat müsbet bir netice alamıyordu. Mülteciler 1678'de bile, Türklere, insan vasıtaları ile mukavemet edebilmenin hemen hemen mümkün olmadığına kanaat getirmiş bulunuyorlardı. Bu görüş kamuoyunda sarsılmaz bir inanç hâlinde kökleşti. Politikacılara, askerlere ve halk kitlesine aynı şekilde etki yapmıştı. Bu bakımdan, Avusturyalılar ile Türkler arasında bir seçim yapmak lâzımgelse ve bunlardan birine tâbi olmak zorunlu olsa, daha büyük ve daha güçlü olana, yâni Türklere bağlanmak daha evlâdır diye

81 *A Magyar nemzet Története*, VII, s. 348.

düşünüyorlardı. Zira ışığı en parlak olan seyyâre aydır. Kuyruklu yıldız ise onun etrafında dolaşmaktadır. İşte bu inanç Tökhöly'yi, vaktiyle Bocskay, Bethlen ve Ryakyoczi'lerin mükemmel şekilde yürüttükleri yola sevk etti ve sâdece onların politikasını izledi. Fakat bu, öyle bir zamanda vuku buldu ki, Osmanlı İmparatorluğu artık eski kudretinde değildi ve kendisine istinat edenlere lâyıkıyla yardım edemiyordu. Eğer, Tökhöly, bir nesil önce, 1663'de ortaya çıksaydı, gayretleri tamamen başarı ile sonuçlanırdı. Hâlbuki bu politika 1680'den sonra onu uçuruma sürükledi. Zamanın değiştiğini fark edemeyen, o sırada bile kendi kaderini imparatorluğunki-ne bağlayan Tökhöly'yi sükûta mahkûm etti."

İşte Macar tarihçisi, Szilagyi'nin Tökhöly hakkındaki düşünce ve yorumları böyle sıralanmaktadır.

Viyana ile diyalogu sürdürmek isteyen ve bir mütareke havası içine giren Tökhöly, Debrecen'de bulunduğu esnada, Avusturyalılardan istediği üç kalenin terk edilmediğini, Protestan kiliselerinin geri verilmesinin de reddedildiğini öğrenince hayâl kırıklığına uğradığını anladı. Mültecilerin komutanları, hakkında acele bir kararı beklemekte idiler. Gerçi ne pahasına olursa olsun, barış istiyor değillerdi. Fakat Erdel'den, Türklerden, Lehistan ve Fransızlar tarafından tatmin edilmemişlerdi. Bir aralık Moskova'nın Bâb-ı Âli'ye bir elçi göndermesi bir ümit uyandırmışsa da bu da çok sürmedi. Uzun ve üzücü bir beklemeden sonra kendilerini derin bir yalnızlık içinde hissettiler. Hattâ işlerinde eski iddialarından vazgeçerek 1678'de Viyana hükûmeti tarafından ilân edilen genel aftan faydalanmayı düşünenler bile olmuştu. Bununla beraber, kendilerine aynı zamanda maddî yardım yapabilecek ve Varad (Varadin) beylerbeyi nezdinde nüfuz ve otoritesi olan, işlerine enerjik bir şekilde idâre edecek bir kumandan istiyorlardı.

Kraszma'daki toplantının önemi, Apafi'nin ihtilalcilere komutan olarak Tökhöly'yi göndermesi idi. Mültecilerin bir kısmı Wesselényi'yi istemelerine karşılık, öteki kısmı Tökhöly'yi tercih ediyorlardı. Varad beylerbeyine 6 Ekim 1679'da yazılan mektupta şöyle deniliyordu:

“Pâdişahımız efendimize gizlice hiyânet eden ve zât-ı şâhânenin himâyesinde bulunan Macarların mahvı için Almanlarla (Avusturyalılarla) anlaşmış olan Wesselényi Pal’ı, bu âna kadar Macar mültecilerinin kumandanı olarak tanıdığımızı, tarafımızdan, pâdişahımız efendimize karşı her zaman gerçek bir sadâkatle bulunacağını umarak, kumandan tâyin edilen, Tökhöly’ye inanmak ve onu tanımak istemediğinizi bildirdiler. Sizden, bundan sonra, Tökhöly’yi tarafınızdan tâyin edilmiş bir kumandan olarak tanımanızı, kendisi ile anlaşarak, pâdişahımız efendimizin sâdık bendeleri olan Macarların işlerinde, zât-ı şâhânenin hizmetlerinde daha iyi bulunmalarını sağlayacak gayretlerinizi ve yardımlarınızı hâlisâne ve samîmi olarak rica ederim.”⁸²

Bu sıralarda kuvvetleri dağılan Wesselényi, bir aralık bir yerde saklandıktan sonra, Tökhöly’nin kumandanlığını kabûl ederek ona iltica etmiştir. Öte yandan Ocak 1680 tarihinde toplanan Szoloszla’daki meclis Tökhöly’yi Macar kuvvetlerinin resmen başına geçirdi. Bu vesikayı ilk imzalayan da Tökhöly’nin eski rakibi Wessélenyi oldu. İlk ihtiyâç, Tökhöly’nin kuvvetlerine emin bir yer bulmaktır. Erdel’de ve doğrudan doğruya Türk hâkimiyetinin bulunduğu yerlerde barınmaya imkân olmadığı için krallık arazîsi dâhilinde bir yer bulmak istenmekte idi. Sene sonundan beri Viyana siyâseti epeyce yumuşak görünüyordu. Yaptığı pek enerjik olmayan seferleri de Tökhöly’yi büyük ümitlere düşürüyordu.

Macar mültecileri ve Tökhöly İmre’nin bu hareketin başına geçmesi ile ilgili olarak Silahtar Tarihi şu bilgiyi vermektedir.⁸³

“Bu aralıkta Doduk kral (Totok, Slovaklar) dahi helâk olup oğlu Tökhöly İmre yerine geçti ve azim kıtal olmakla tekrar yine Orta-Macar galip gelip Nemçe’yi bozdular ve üç yüz kadar namdârların esir edip kimin kazığa urdu, nicesin kala gelmez hakaret ile katletmekle Çasar ile beyinlerine adâvet-i küllî vâki olduğundan oradan Orta-Macar’ı kaldırmak fikriyle bilcümle Nemçe askerinin kendi üzerlerine hareketi vakti Tökhöly İmre kralı dahi mukateleye

82 Krş. *Török-Magyarkori történeli emlékek*. VIII.

83 *Silahtar Tarihi*, I, s. 742 vd.

kaadir olamayacağıın fehmedip memleketinden kasr-ı yed eyledi ve on bin mikdar Macar askeriyle geyip Göle (Gyula) kurlarına dâhil oldu ve artık Orta-Macar mağlub olmağla Nemçe çasarı memleketlerin ve reâyânın zaptedip kırallarının makargâhları olan Kassa ve Horot ve Füleke ve sâir kıla' ve palangalarına Nemçe askeri doldurdu ve Taliya ülkesi hâkimleri olan hemcinsleri Zrinyi, Bathány ve Nádasdy oğullarına dahi dest-drazlık edip bir nice kapudanların tutup katletti ve anların dahi kale ve palankalarına Nemçe askeri doldurulup bu minval üzere gerek Orta-Macar'ı ve gerek Tayla beylerini zîr-i destine aldı. Bizzaruri onlar da raiyyeti kabûl mahkûm oldular. Lâkin Orta-Macar taifesi Nemçe'nin cevrine takat getiremeyip bitâp olmalarıyla pes perdeden Tökhölv İmre krala haber gönderdiler. Kelevvel kralımızsın Nemçe tecâvüzü hadden geçti. Ehl-i avâlimizi gözümüz önüne fâhişe gibi kullanır ve bize tutturur oldular. Bunları görmekten ölmek yeğdir. Hemen bir taraftan haber gönderip yürüyesiz biz cümle sağır ve kebir kılıç kuşanıp âmâde ve birimiz kalmayınca değin döğüşüp Nemçe'yi vilâyetten sürüp çıkarmağa karar-dade ve ittifakların ilân etmeleriyle cümle beylerin ve kapudanların müşâvereye cemedip görün bakın memleketin fukarasının hâline gayret-i dîn bumudur, bî-eyyi vech-i kâme ne yüzden olmalı ise bahâmın ve Macar tâifesinin intikamın almak üzeremize lâzım oldu. Çaresi nedir deyecek bizim evvelki gibi kvvet ve kudretimiz kalmadı, memleket yedi adâda âl-i Osman pâdişâhına iltica ve imdâd talep edip kulluk arzedelim kabûl eder ise fe-bihâ ve illâ gayri yüzden çâre olmaz devü sözlerin bir yere kovup bin seksen üç tarihinde (1672/73) Yanova (ienö) beylerbeyi Vezir Cerrah Kasım Paşa Szarvas palangasını binâ ederdi. Gelip buluştu, murâdın der-î devlete iltica edip dostuna dost düşmanına düşman ve her ne cânibe sefer-i hümayûn iktiza eder ise dil ve cânımla hizmet etmek ve beni makargâhıma iclas ettirmek üzere kulluk arzileyip ve şimdiki halde Göle kurbünde iskân olunmaların niyâz eyledikte âkıbet-endiş âdem idi, sizin gibi müteharriklerin arasına girenler haz ve candan çıka gelmişlerdi. Bilâhare devlet-i aliyye ile Nemçe beynine nifak düşürüp nâ-hak nice kan dökülmeğe bâistir, deyü riza vermeyip kodu ve tekrar bin seksen altı (1676) tarihinde bir takrip ile âsirâne-i saâdete âdemlergânderdi. Vezîr-i

âzâm Fazıl Ahmet Paşa mukaddemâ Nemçe seferin kapatınca ne zahmetler çekmiş idi. Kat'â niyazların isga etmedi ve bu cânibden dahi yüz bulamayıcak sükût edip Nemçe ve Macar sınırlarında ser-seri gezerken...”

Silahtar Tarihi'nin “Doduk kralı” dediği Tökhöly'nin babası, şüphesiz ki böyle bir sıfat ve ünvanı taşımıyordu. Sâdece Slovaklarla meskûn bir sâhada yaşayan zengin bir Macar asilzâdesi idi. Tökhöly İmre'nin babasının yerine geçmesi de, yukarıda olayların sıralanmasından anlaşılacağı üzere, birdenbire olmamış ve kendisine verilen ahidnâme ile Orta-Macar kralı ünvanını da aşağıda göreceğimiz gibi 1682 tarihine verilmiştir. Yanova beylerbeyi Cerrah Kasım Paşa'ya müracaat ise çok daha evvel vuku bulmuştur.

Tökhöly İmre'nin 1680 senesinde yaptığı askeri harekât oldukça başarılı geçmişti. O, büyük kitleleri emirleri ile sevketmesini bildiği gibi, ordusunu kullanmaksızın hasmının can alacak noktasını bulmakta da mahâret gösteriyordu. Ağustos 1680'de Késmark kalesini zaptetmiş, fakat Lócse kalesini muhasarada muvaffak olamamış, Avusturya kumandanı Caprara'nın müdâhelesini de dikkate alarak muhâsarayı bırakmıştı. Bu sırada Viyana hükûmeti de bir barışa taraftar görünmektedir. Avusturya'nın bu hareketi mülteci Macarlar hakkındaki iyi düşüncelerinden değil, belki de, o sırada devletler-arası durumun zaman zaman değişmesinin bir sonucu idi. Viyana'da, Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra Türklerin mültecilere yardım edeceğinden korkuluyordu. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa buna taraftardı, fakat bu arzusunu gerçekleştirmeden önce Rusya ile savaşa başlamıştı. Buna Viyana'da çok sevinmişlerdi. Zira Türklerin mültecilere yardımı tehlikesi bertaraf edilmişti. Öte yandan, Avusturyalılar, Türkleri kızdırmamaya da gayret gösteriyorlardı. Kamarın'da tahkimat yapmıyorlar, süresinin yarıdan çoğu geçmiş olan Vasvar anlaşmasının uzatılmasını pâdişahıtan rica ediyorlardı. Hâl-buki Papa XI. İnnosan, Viyana hükûmetinin bu yoldaki tutumunu hiç de hoş görmüyordu. Elçisi vasıtası ile gönderdiği haberde, imparatorun Macarları memnun etmesini, Türklerle savaşa hazırlanmasını, Fransızlarla ittifak ederek Esztergom ve Budin'e saldırmasını

bildiriyordu. Fakat Leopold, ne Macarları tatmin ne de Osmanlılara hücum etmek istemiyordu.

Bu sırada Lehliler ve Ruslar imparatorla ittifak yapmaya hazırdılar. Hattâ Rus elçisi bu maksatla Viyana'ya gelmişti. Leh millet meclisi, Katolik devletlerden yardım aldığı takdirde Türklere savaş ilân etmesi için Kral Jan Sobieski'ye yetki vermişti. Ancak Leopold yardımı reddetti ve böylece harp açılmadı ve Ruslar da Türklerle barış yaptılar.

Tökhöly'yi imparatorun lutfûna sığınması konusunda iknâa çalışanlar da vardı. Bu takdirde, çok yardım göreceğini ve herkesin kendisine müzâheret edeceğini söylüyorlardı ki, Tökhöly, buna karşı bir anlaşmayı kendi şahsî sorunu olarak görmediğini, memleketin yaralarını tedâvi etmek arzusunda bulunduğunu bildiriyordu. Viyana sarayı özellikle mezhep meselelerinde, müttefiklerin teşviklerine rağmen, müsâadekâr davranmak niyetinde değildi. Nitekim Hollanda ve Branderburg elçileri daha Nymveg kongresinde imparatorun elçisine, Protestan Macarların vicdan hürriyetlerine dokunmamalarını, yabancı memleketlerde yaşayan Protestan Macarların yurtlarına dönmeleri hususunda imparatora etki yapmalarını tavsiye etmişlerdi. Fakat Viyana'da bu tavsiyelere kulak veren olmamıştı. Orada mezhep konusunda Kolonics mutlak hâkimdi. O, Protestanlara tolerans göstermektense memleketin bir çöl hâline gelmesini tercih ediyordu. Papazlar kiliselerde şu meâlde vaaz ediyorlardı: "Macaristan'ı, hattâ daha fazlasını Türklere terk etmek ve imparatorun elinde asâsâ ile tac ve tahtından uzaklaşması, Protestan Macarlara müsamaha göstermekten daha iyidir." Kollonics de buna benzer sözler söylüyor, Luter taraftarlarını şeytandan daha hilekâr ve daha hâin ilân ediyordu.

İstanbul'daki Erdel elçisi Szilvéşy Balint (Valentin Szilavsz) bu sırada pâdişahın bir nâmesini Apafi'ye getirmişti. 1 Muharrem 1092 (21 Ocak 1681) tarihinde Edirne'den yazılan IV. Mehmed'in nâme-i hümayûnu aynen şöyle idi.

"Mühr-i hümayûnuma hâmil mektubum sana vâsıl olunca mâlûmun olsun ki zâtı şâhâneme sadakat ve hüsn-i niyetle itaatini arzedenden mutemed bir bendesi gibi şimdiye kadar sadâkatinde sâbit ve dâyim kaldın, tarafımdan memleketin beyi olarak tâyin edildiğinden

beri devlet-i aliyye-i şâhâneme karşı vazifelerini, memleketinin müdâfaasına, halkının iyiliğine çalışmaya, diğer hizmetlerin arasında mevcut bütün imkânlarla ve takatin nisbetinde ifâya gayret ettin. Erdel memleketinin vergisini mektubunla birlikte südde-i saâdetime gönderdin, zât-ı şâhânem tarafından kabûl edilen Valentin Szilasv adlı elçin vasıtasıyla tayinlerini taht-ı hümayûnuma isâl ettin, yazdıkların mâlûm-ı şâhânem oldu, icâbına tevessül ile ve sadâkatin gereğince bundan sonra da arzu ediyorum ki sana emânet ve himâyem altına tevdi edilen memleketleri muhâfazaya hulûs ile devam edesin, fakirlere lütûf ve merhametle muâmelede karar etmiyesin, her türlü fenalığı def'edesin... idârem altında bulunan memleketi Hristiyan ordularına, şerirlere karşı müdâfaa ve muhâfaza edesin. Eğer başka hususlarda emrim olursa onu icrasına gayret eylesin. Zât-ı şâhânemin lütufkârlığını kazanmaya sa'y ve gayret edesin, iyi anlıyasın ve mühr-i hümayûnuma dikkat edesin..."

Apafi, bu mektubu aldıktan sonra, ilkbaharda, vaad edilen Türk yardımını temin etmeyi arzu, kısa bir zamanda Viyana hükûmeti ile mülteci Macarları ve Bâb-ı Âli'yi aynı derecede memnun edecek ve Erdel arazisini Macar krallık arazisi aleyhine genişletecek bir anlaşma akdetmeyi ümit ediyordu. Öte yandan, 1681'de Saprón'da bizzat kralın da bulunduğu bir toplantı yapılmıştı ki, bunu millet meclisi olarak nitelemekte ve Esterhzy Pal'i Macaristan nador'u, yani başvekil seçmekte idiler. Bu zât ise, nador olduktan sonra Tökhöly taraftarlarını da kazanmak ve memleketi birleştirmek istiyordu. Ancak teati edilen mektuplar bir netice sağlamamış, millet meclisinde büyük bir çoğunluğun koyu Katolik olduğunu düşünen Tökhöly ise, müzâkere için murahhas göndermeye lüzûm görmemişti.

Tökhöly, bu sırada, dikkatini İstanbul'a çevirmişti. Bâb-ı Âli'nin Şubat 1681'de Moskova ile anlaşma yapması, Tökhöly'yi, Leopold'ün hukukî bakımından yaptığı müsaadelerden daha fazla ilgilendiriyordu. Martta Beregszasz'da bir Türk elçisini kabûl ederek onunla sadrâzama bir mektup gönderdi ki, bunda millî bir kral isteyen Macarlığın hissiyatı ifâde ediliyordu. Sadrâzama, bir süre önce, Avusturyalılar tarafından öldürülen Macar asilzâdelerinin, kendilerinden

Türk himâyesinin esirgenmemesini rica ettikleri vakit, sadaret kaymakamı bulunduğu hatırlatılıyor, onların intikamının alınmasını telmih eden Latince şu özdeyiş ilâve olunuyordu: “Sit vindex sanguinum ipsorum.” Tökhöly’nin bu isteğinin reddedilmediği, Raşid Tarihi’nin ifâdesiyle “ol havâlîde olan vülât ve ümerâsının ziyr-i himâyelerinde havf-ı düşmandan mahrûs ve kendü de sâir bendegân-ı dergâh-ı saltanat gibi” telakki olunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁴

Gerçekten Mayıs’ta (1681) Budin beylerbeyi İbrahim Paşa Tökhöly’yi, sadrâzamın Macarların hizmetini kabûl ettiğinden haberdar ediyordu.

Tökhöly, Osmanlı Devleti’nin silahlı müdâhelesini ne kadar kuvvetle ümit ediyorsa, Viyana’ya karşı istediklerini de o nisbette artırıyordu. Osmanlı-Rus antlaşmasından sonra Bâb-ı Âli’den bir garanti alınca Viyana hükûmetine çok ağır şartlar teklif etmişti. Pozsony (Bratislava) millet meclisine adamlarını göndermesi hakkında yapılan müracaatlara daima birer bahâne bularak red cevabı verdi. Viyana ile barışı arzu edenler, genellikle Tökhöly’yi kararsız ve gafil bir genç olarak suçluyorlardı.

O sırada Erdel elçileri, İstanbul’da idiler. Bunlar her fırsatta Tökhöly’nin şöhretini azaltmaya çalışıyor, sadrâzama, onun Bâb-ı Âli’ye bağlılığının şüpheli olduğunu, mülteciler hareketlerindeki liderliğinin herkes tarafından kabûl ve tasdik edilmediğini, bu genç asilzâdenin otoritesinin henüz mevcut bulunmadığını telkîne gayret gösteriyorlardı.

Anlaşıldığına göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1681’de bazı kaleleri zapt ederek Avusturyalılarla savaşa bir mukaddime hazırlamak istiyordu. Belki de Mülteci Macarların, şimdiye kadar devamlı olarak Bâb-ı Âli nezdinde tekrarladıkları gibi Orta-Macar denilen bölge halkının sadâkatine güvenilip güvenilmeyeceğini denemeyi arzu ediyordu. Bir kısım Macar tarihçilerine göre, Bâb-ı Âli, ahidnâmeyi herhangi bir Macar asilzâdesine göre vermeyi tercih ederdi. Zira bu sûretle, teşekkülü muhtemel müstakil bir Macaristan (Orta-Macar devleti) halkının çoğunluğu yine Macar olan. Erdel’den ayrı olarak vergi ödeyecekti. Fakat durumu, henüz belli olmayan bir kimsenin

84 *Raşid Tarihi*, I, s. 374.

hatırı için, Apafi ihmâl edilmez, gücendirilemezdi. Bu yüzden, ona, 18 Nisan 1681'de Erdel, Eflak ve Boğdan birliklerinden kurulu bir ordunun kumandanlığı tevcih ve bu yolda, kendisine bir ahidnâme verildi. Bu âhitnâmede, kral seçimi Macarların serbestçe oylarını kullanmalarına bırakılıyor ve arzu edilen başarı ve zafer gerçekleştiği takdirde yeni bir ahidnâme verileceği vaad ediliyordu.

Bu olayı, henüz öğrenmemiş ve Budin beylerbeyinden yardım hakkında vaad almış olan Tökhöly, 20 Mayıs'ta (1681) Avusturyalılarla olan mütârekeyi bozmuş ve Bihar eyâletine doğru hareket etmişti. Orada bu haberi alınca üzüldü. Zirâ, kendisini Apafi'nin maiyetinde bir kumandan görmek istemezdi. Sadece Serdar Hasan Paşa'ya güveniyordu. Bu durumu bilen Hasan Paşa her ikisini barıştırmak istemektedir. "Tökhöly'yi Apafi'nin yanına götürerek, ahidnâmede yazıldığı gibi, Apafi'nin kumandanlığını tanımaya râzı etmiştir. Gerçekten, Tökhöly'nin 29 Ağustos 1681 tarihinde Apafi'ye gönderdiği mektupta, hakiki bir Macar olduğunu, o âna kadar uğradığı mahrumiyetler ve kendisini ilgilendirmeyen işlere harcadığı paralarla isbat ettiğini, memleketin büyük asilzâdelerinin kendilerine örnek olabileceklerini yazmakta idi.⁸⁵

O seneki askerî harekâtta Avusturyalılara karşı birkaç yerde yenilgi olunca, Bâb-ı Âli, Apafi ve onun kumandan olarak gönderdiği, Teleki'nin gerçek savaş değerlerini ve mülteciler meselesindeki başarısızlıklarını anlamış, Tökhöly'nin duruma daha fazla hâkim olduğuna inanmamıştı ki, bu olayların gelişmesinde büyük ölçüde etki yaptı. Öyle görünüyordu ki, Varad beylerbeyi Hasan Paşa'nın Tökhöly lehinde İstanbul'a gönderdiği bilgiler ve raporlar sadrâzamı şimdi artık tamamen Tökhöly'yi tutmaya karar verdirmişti. Bunun delili olarak elçisi Szenczi Istvan'ın 9 Ağustos 1681 tarihinde İstanbul'dan Tökhöly'ye gönderdiği rapor zikredilebilir. Bu mektupta ezcümle denilmektedir ki "Tanrıya şükr olsun zât-ı âlilerini ilgilendiren sorunlar, gerek Paşa (Hasan Paşa) ve Bâb-ı Âli, gerek bütün Türk milletince o kadar benimsenmiştir ki, bizzat siz de daha iyisini bekleyemezsiniz... Paşa, zâtîâlilerinin tâbiinin kendi tâbii,

85 Török-Magyarkortörténelmg emlékek, VIII.

râlihsizliğinin kendisinin ve bütün Türk milletinin felâketi olduğunu söylemek derecesine varıyor. Almanlardan herhangi bir zarar gelmemesi için, işlerinize özellikle şimdi çok dikkat ediniz, çünkü bütün orduda bulunan Türklerin gözü yalnız, size dikilmiştir...”⁸⁶

Öte yandan, Dîvân-ı Hümâyûn nezdindeki Erdel elçilerinden Erdel beyi Apafi Mihaly’ye 9 Aralık 1681 tarihli mektupta da ezcümle şöyle deniliyordu. “Sadrâzam zât-ı devletlerinin Macar meseleleri hakkında şu sûretle tedbir almanızı emrediyor. Mülteci Macarlar eğer imparatorun lûtfûna sığınmak, memleketlerine avdet ederlerse, sizden hâlen gerek Erdel’de bulunan büyük ve küçük asilzâdelelerin gerek Tökhöly’nin yanında bulunanların sevgisini istemektedir. Bâb-ı Âli’ye sâdık kalmaları için, Erdel’de bulunanların oraca, iâşe ve ibâtelere sağlamanızı, Tökhöly’nin yanındakilere karşı da lütuf ve müzâheretinizi esirgememinizi rica etmektedir. Ayrıca sadrazam, Macarların kendilerine müşterek bir kumandan seçmelerini emrederek, eskiden olduğu gibi şimdi de birlik olsunlar, ikiye ayrılmasınlar, seçilecek kim olursa olsun, gelecekte Erdel beyi olmayı değil, bir şerefli kumandan olarak kalmanızı düşünsün, demektedir...”⁸⁷

Bu sırada Leopold İstanbul’a, Gr. Caprara Albert başkanlığında bir İternuntius heyeti göndermişti ki, bunların önemli tekliflerde bulunacakları sanılmıştı. Hâlbuki sâdece imparatorun barışçı emeller beslediği hakkında sadrazama teminat veriyorlardı. Gerçekten, gerek imparator gerek nazırları Macarları itaat altında bulundurmanın tek yolu olarak Türklerle barışı devam ettirmek olduğunu görüyorlardı. O sırada bir nâzır Leopold’a şöyle yazmıştı: “Macarların hemen çoğu şüpheli, sadâkatsiz ve itaatsizdir. Kötü zamanlarda ve tehlikeli anlarda en büyük fenâliğa bunlar sebep olmaktadır. En isâbetli hareket onları uzaklaştırmak ve kendi cinsleri arasına terk etmektir.”⁸⁸

İmparator elçisinin beklenen ümitleri gerçekleştirememesi, “Kurs kralı ile beyinlerini telif ve elçi-i mesfûre birkaç defa teklif olundukda adem-i kabûlde ısrar ve muâmele-i huşûnet ve muhâlefette

86 Krş. Török-Magyarkori történetmi emlékek, VIII, XCI, s. 143.

87 Török-Magyarkeri, történel emlékek, VIII, vesika CXXIV, s. 180.

88 A magyar nemzet története, VII, Kont Jörger quinten láyihası, Majlath, Geschichte cestersichs, IV.

istismrâ,”⁸⁹ Tökhöly’nin dâvasına Bâb-ı Âli nezdinde daha fazla güç kazandırdı. Nitekim Tökhöly, bir taraftan imparatorun elçisi Napoli Saponara ile müzakerelerde bulunmayı, evlenmesi ve bazı asılzâde mülkânelerini elde etmek konusunda pazarlığa girişirken, birkaç elçisini de sadrazam nezdine gönderiyordu. Merzifonlu’ya yazdığı mektubunda, ezcümle, “Zât-ı devletlerinin ayaklarına kapanarak, âcizâne istirhâmım, Macar mültecilerinin arzularının gerçekleşmesi yolunda himâyenizi esirgememinizdir. Bunu kabûl buyurduğunuz takdirde güçlü durumumu zât-ı devletlerinden aldığım kuvvete hamledeceğim”⁹⁰ diyordu. Onun elçileri 9 Ocak 1682’de sadrâzam tarafından kabûl edildi. Elçiler, Tökhöly’ye Orta-Macar prensliği-nin verilmesini ricâ, bu takdirde, iki sene içinde bütün memleketin Tökhöly’ye itaat edeceğini, vergi vermeyi de taahhüt eyliyeceğini temin ediyorlardı. Sadrâzam kendisine yardım edileceğini vaad edince, çok memnun oldular; Tökhöly de bu güzel haberi alınca, artık, Saponara ile müzâkereyi usûlen devam ettirdi ve Viyana sarayının Zrinyi İlona ile evlenmesine muvafakat etmesini kâfi gördü ki, bu sûretle Bathory, Rakoczy ailelerinin geniş toprakları da kendi eline geçiyordu. Sadrâzam tarafından Tökhöly’e gönderilen cevâbî mektupda hizmetlerinin mükâfatsız bırakılmayacağını, Budin beylerbeyinin de serdar tâyin edildiğini, bundan sonra ondan tâlimat alması gerektiğini bildiriyordu. Bu konuda Silahtar Tarihi oldukça ilginç tafsilat vermektedir:

“...vezirâzamı Kara Mustafa Paşa sadrûlvüzerâ oldukta tamaai galip âdem olduğun haberalıp (Tökhöly) hayli mal göndermekle murâdına vasil oldu. Yâni ki nişledi ise işledi (Tökhöly’ye ahidnâme 16 Eylül 1682 tarihinde verilmişti) ve ol dahi Devlet-i Aliyye kanadıyla uçuk konmağa başlayıp bu behâne ile serhadd-i İslâm askerinin tüvânisi dahi bunlara karıştı, hâsılı Nemçe diyârına akınlar eyleyip hasarattan hâli olmamağla Kurs (Kurucz) tesmiye oldu. Yunan lisânından celâli demektir. Bu eşkiyânın hareketi sulha mugayırdır. Sonra bizimkilerden serhadd-i islâmın bircânibine yürürler

89 *Raşid Tarihi*, I, s. 387; *Silahtar Tarihi*, I, s. 757.

90 Krş. Angyal Dâvid, ayn. esr., I, s. 251.

deyü Çasârın başvekilinden veziri-âzama ne denlü şikâyet kâğıtları geldi ise dinlemeyip pâdişâha dahi bildirmedi. Kendi memleketlerin teshîrin kasteden tâîfeye karışmayız cevâbın yazıp gönderdi git-tikçe ruhsatın ziyâde eyledi. Ol dahi işbu sene-i mezkûrede Budin beylerbeyi Arnavut İbrahim Paşa'dan istîzân edip nâme-ve azîm hedâya ile der-i devlete elçi gönderdi. Vezîriâzâmın Macar altını ile gözün boyayıp, elinden giden Orta-Macar memleketin yâni ki makargâhı olan Kaşud (Kassa) ve Horod ve Füleke ve ona muâdil kale ve Palanga ve kurâ ve varoşların Nemçe yedinden nez' ve istihlâsı için arz ve niyâz edip bir miktar asker talep eyledi... Elçi Dîvân-ı Hümâyûn'a davet ve ziyâfet eyleyip ulûfesi tevziinden sonra mûtaad üzere hil'atleyip arz odasında pâdişâha buluşturdu, nâmesin sunup pişkeşin arzeyledi ve lisânen dahi kralının sözün söyleyip yüzün yerlere süricek erbâb-ı hâcâta kapımız meftuhdur, sözünüzde sâbit kadem olursanız memulumuzun mülzemi görülür buyurulub kralına isâl etmek üzere bir mücevher topuz ihsan olunub mezun oldu ve Budin beylerbeyi vezir Arnavut İbrahim Paşa, Orta-Macar memleketin Nemçe elinden tahlis ve kral-ı mümâileyhe zaptettirmek üzere serasker râyin olunub hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ile kılıç kaftan gönderilip yanına kapısı ve Budin eyâleti askerinden gayri mükemmel kapıları ve eyâletleri askeriy-le Özi beylerbeyi vezir Kuşçu Mustafa Paşa ve Rumeli beylerbeyi Küçük Hasan Paşa kethüdâsı Ahmed Paşa ve Yanova beylerbeyi Şeyhoğlu Ali Paşa ve Sirem ve Semendire sancakları ve Âsitâne'den dahi Zağarcı Mehmed Ağa ile bir mikdar yeniçeri ve cebeci ve topçu ve top arabacı ve Budin kalesinden dahi kifâyet miktarı top ve mühimmât cebehâne râyin buyurulup, bu cümle asker sene-i âtiye bahârında Peşte sahrâsında cemiyet eyledikten sonra kral-ı mümâileyh ile bir yere gelib anın rey-i hareket etmek üzere her birine müekked ahkâm-ı şerîfe irsâl..."

Nisan 1682 sonbaharında Tökhöly Budin'e gitti ve orada olağanüstü tezahüratla karşılandı. Şerefine günlerce şenlikler düzenlendi. O sokaktan geçerken, halk "yaşasın Macar kralı" diye bağırıyordu. Budin vâlisi İbrahim Paşa, Tökhöly'ye pâdişâhın hediyelerini verdi. Kuvvetlerini düşman memleketinde bulundurmasını tasvib etti.

Avusturyalılar bu sûretle savaş hazırlıklarını ihmâl edeceklerdir di-yordu. İbrahim Paşa ve Tökhöly anlaşma esaslarını hazırladılar ve pâdişahın tasvibine arzetteler. Budin beylerbeyinin Tökhöly ile an-laşmasını 18 Mayıs'ta bir mektupla Erdel beyine bildirdiği göröl-mektedir. Bunda aynen şöyle demektedir: ⁹¹

“Bâb-ı Âli'nin Hristiyan prensleri arasında en eskisi ve en mûteme-di Erdel beyi, benim iyi kalbli dostum... değerli mektubunu aldım ve muhtevâsını iyice anladım. Pek muhterem dostum, pâdişâhımı-zın arzûy-ı şâhânesi odur ki, eskiden beri Bâb-ı Âli'ye sâdık ve bağlı olan kuzey Macaristan halkının işleri artık yoluna girsin. Şevketli pâdişâhımızın bu lütufkâr isteklerine uygun olarak, senin de sâdık bir bende gibi, şimdi bir kimsenin kendi yerlerinde, bir kısmının senin bölgede, kısmen de Kont Tökhöly İmre dostunun yanında bulunan kuzey Macaristan ahâlisini tatmin edici sözlerle teskin etmen ve kardeşlik sevgileri ile birleşmesine bütün imkânlarla gay-ret et ve bu konuda hiçbir şeyi ihmâl etme! Eğer bir arzun olursa, Bâb-ı Âli'ye teveccüh et, ona göre hareket et...”

Tökhöly İmre Temmuz 1682 başında harekâta başladı. Düşman henüz hazırlığını yapmamışken birçok mevkiî birden elde etmek için çalışmak istedi. Serdârın muvasalatından önce Kassa'ya varmayı düşü-nüyordu. Serdar ise Budin'den hareket etmeden önce Erdel beyini bir buyrultu ile çağırmişti. 24 Temmuz tarihini taşıyan bu yazısında şöyle diyordu: “Osmanlı ordusunu celb edilen İslâm askeri ile telakkî edi-len emir gereğince, kuzey Macaristan halkının savunmasını yapmak üzere Eğri kalesine vâsıl oldum. Buradan doğruca Kassa'ya hareketim mukarrerdir. Sen şimdiye kadar yetişemedin... Çabuk gel!...”⁹²

Tökhöly, halkı, gelmekte olan Türk ordusu ile korkutmak iste-miş, onların kendisi gibi merhametli olmayacağını, bu bakımdan, kendisine teslim olmalarını talep etmişti. 26 Temmuz'da genel bir ayaklanma hareketi ilân etti. Yayınladığı beyannamede düşmanı şimdiye kadar verdirdikleri zararın tazmini sorununu gelecek mil-let meclisine ertelemek, mültecilerin mahvına yürüyecek kararlar

91 *Török magyarköri történelmi emlékek*, VIII.

92 Aynı vesika koleksiyonunda.

almak, kendi onayları alınmadan Bâb-ı Âli'ye elçiler göndererek, Macar özgürlüğü karşılığında, imparatora huzur ve sükûn sağlamak istemekle suçluyordu. Bu sonuncu suçlamanın etkisi büyük oldu. Çünkü Leopold'ün Tisza nehrinin doğusundaki memleketleri Türklere vereceği hakkında bir söylenti dolaşıyordu ki, bunun üzerine “esirler gibi satılmaktansa Tökhöly'ye tâbi olalım, Türklere vergi verelim” diyorlardı.

Kassa kalesi kumandanı Lamalı kaleyi bir süre savundu, fakat Yeniçerilerin kale duvarlarına yaklaştığını görünce teslim bayrağı çekti, bu sûretle Kuzey-Macaristan'ın başşehri Tökhöly'nin eline geçti (14 Ağustos). Bu konuda tafsilât veren Silahtar Tarihi, Orta Macar kralı dediği Tökhöly'nin atlı ve yaya 12.000 askeri ile Avusturyalıların 13 seneden beri tahkim ettikleri ve Nemçe tabyası denilen tabyayı kapatmış iken, Eğri beylerbeyi Şeyhoğlu Ali Paşa'nın, ardından serdarın yetişmesi ve yardımlarıyla iki gün iki gece savaştan sonra teslim alındığını kaydetmekte ve şu hususları da belirtmektedir:⁹³

“...ve Macar milletinden olup kadimden... içinde sâkin ve mütemekkin mülk ve akar sâhibi olan ahâli-i vilâyât ve tâife-i tüccar raiyyeti kabûl etmek şartıyla kemâkân yerlerinde iskân olunmak üzere, âmân verildi ve Nemçe tarafından üzerlerine kapudan olan lâin (Lamalı) sekiz yüz Nemçe kazelesiyle kaleden ihrâç... olunduktan sonra kale-i mezkûreye kat'a taarruz olunmayıp bâfermân-ı hümayun devlet-i pâdişâhî istidâ-yı himâyet ve inâyet eden Tökhöly İmre krala teslim ve makargâhına iclâs ve asâkir-i menzûre-i garet-kerândan masûn olmak için serdârbir ân tevakkuf etmeyip hemen ol gün guzât-ı islâm ile ol mahalden rihlet edip bir mesâfe geri çekildi...”

Tökhöly, bundan sonra Eperjes, Lócse, Tokaj, Onod ve Pütnok mevkillerini birer birer zapteder ve 22 Ağustos'ta Osmanlı Kurucz ordusu Fülek kalesini muhasaraya başlamıştır. Bu sırada Tökhöly ve Apafi arasında bir anlaşmazlık olmuş ve Apafi ordudan ayrılarak Erdel'e dönmüştür ki, bu hadise Râşid Tarihi'nde “ol esnâda Tökhöly İmre ile Erdel kralı beyinlerinde bir mikdar münâfere ve adâvet zuhûr

93 *Silahtar Tarihi*, I, s. 754 vd.

etmekle...⁹⁴ şeklinde kaydedilmiştir. Bundan sonra da Fülele kalesi alındı ki, Silahlar Tarihi bu konuda uzun uzun tafsîlât vermektedir.⁹⁵

Öte yandan, Caprara'nın İstanbul'dan dönüşünde müşâhedelelerini ve harp hazırlıklarını anlattıktan sonra, Viyana'da gizli bir harp meclisi toplanmış (Ağustos 1682), aynı zamanda Türkler ve Fransızlar karşısında savaş yapılamayacağı düşünülerek, her ne pahasına olursa olsun, Türklerle anlaşmaya çalışılmasına karar verilmişti. Müzâkere esnâsında bazıları Türklerle harbin göze alınmasını teklif ettikleri zaman, çoğunluk onlara cevap olarak, "Doğuda birkaç vilâyet, batıda ise imparatorluk tacı bahis konusudur" demişlerdi ve bizzat imparator da bu düşünceyi benimsemişti.⁹⁶

Tökhöly, Fülele'in alınmasından sonra, merâsim elbisesi giymiş olduğu halde Serdâr İbrahim Paşa'nın çadırına gitti. Bayrağında Tökhöly âile arması vardı ve üzerinde "Tamdem Volonte Deo" sözü yazılı idi.

İbrahim Paşa, Tökhöly'yi karşısına oturttu ve güzel sözlerle Türk-Macar dostluğunun bir tarihçesini yaptı: "Bethlen'in yurtsever hareketinden sitâyîle bahsetti. Şimdiki durumun da, Bethlen devrine benzediğini ve onun hatırasına hürmeten halefini Dîvân-ı Humâyûn'un Macaristan hâkimi yapmak istediğini ve bu yüzden yenilmesi imkânsız olan Osmanlı ordusunu Macaristan'a gönderdiğini anlattı, bu esnada da Tökhöly'ye Macaristan kralı diye hitâp etti.⁹⁷ Daha sonra Pâdişahın ve Dîvân-ı Hümayun'un gönderdiği ahidnâmeyi verdi. Bunun esâsları Budin mülâkatından sonra, Tökhöly ile İbrahim Paşa'nın adamları arasında hazırlanmıştı. Bu esaslar Vasvar anlaşmasında saptanan hudutlar dâhilinde Macar arazisinin bütünlüğünü ve bununla birlikte asilzâde ve Protestanlığın özgürlüğünün Türk himâyesi altında sağlanacağını öngörüyordu. Budin anlaşmalarını hukûki bir ahid şekline sokan ve 14 maddeden ibâret olan bu belge,⁹⁸ Bethlen'in torunu Tökhöly'yi Macar kralı

94 *Râşid Tarihi*, I, s. 376.

95 *Silahlar Tarihi*, I, s. 755 vd.

96 *Kriegsarchiv* 1863, Konferansların tutanakları.

97 Krş. Angyal David, I, s. 278.

98 Fülele kalesi altında verilen bu ahidnâmeden ayrıca *Râşid Tarihi* de bahseder, I, s. 378.

olarak tanımlıyor, bu krallığının bütün Macaristan ve Hırvatistan'a şâmil bulunduğunu ifade ediyordu. Yine bu ahidnâmeye göre, Tökhöly'nin ölümünden sonra, Macarlar krallarını serbestçe seçebilecekler, fakat bu seçilecek kral asla Katolik olamayacaktır. Dinlerini, âdetlerini Hırvatlar gibi muhafaza edebilecekler ve iki Protestan mezhep (Luteranistler, Calvinistler) bundan sonra da aynı hukûki durumda olacaklardı; Macar topraklarına Türkler akın etmeyecekler ve bu memleketi küçültemeyecekler, Macarların Türk yardımı ile Avusturya'dan alacakları her kale ve nâhiye Macar kalacaktır. Avusturya ile yapılacak anlaşmalarda Pâdişah, Macarlar aleyhine hiçbir madde koyamayacaktır. Cizvitler memleketten terk edilecekler, Macar tüccarları, normal günlük resmini ödedikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında serbestçe ticaret yapabilecekler idi. Şimdiye kadar her iki tarafa vergi veren bölgeler bundan sonra da aynı şekilde vergi verecekti. Macar kralı kendi arazisi için Osmanlı hazinesine senede 40.000 taller (Kroniklerimizde 40.000 karakuruş) vergi verecektir ki, bu hiçbir sûretle artırılamayacaktı. Ahidnâmeden sonra, Tökhöly'ye krallık alâmetleri olan kılıç, taç, asâ, bayrak ve kürk teslim edildi. Bunların her birini ayrı ayrı paşalar veriyordu. Meselâ kürkü giydiren paşa şöyle hitap etti: "Tökhöly İmre, şevketlü pâdişahımız efendimizin seni Macar krallığına tâyin ettiğinin alâmeti olarak gönderdiği bu kürkü al ve bil ki, bu kürkü senden alan pâdişahın sırtından almış demektir." Öteki paşalar da buna benzer sözler söyleyerek hâmil oldukları şeyleri teslim etmişlerdi. Tökhöly krallık tacını da başına koyduktan sonra, serdar ayağa kalktı, yeni krala bey'at etti ve diğerlerine de aynı şeyi yapmalarını emretti. Tökhöly ile paşanın refakatında çadırına döndü ve İbrahim Paşa'nın arzusunu yerine getirerek yol boyunca başından çıkarmadı. Ancak, yalnız kalınca, maiyetindekileri teskin için, hemen kral ünvanını kabûl ve kendisini yalnız prens (Fejedelem) sayarak Macaristan'ın hâkimi olarak kalacağını bildirdi. Bu arada Türklerin verdiği krallığı kabûl etmeyen Bocskay'ı biraz da kapalı sözlerle Bethlen'i hatırlattı. Bu sonuncuyu bahis konusu etmekle kral ünvanını almasının tamamen imkânsız olmadığını anlatmış oluyordu.

Bu sûretle Macaristan'da yeni bir prenslik, derebeylik kurulmuştu, fiilen yıllarca yaşadı ve Macar kralının idâresinden ayrıldı. Yeni prensliği Erdel'deki mülteciler ve bir kısım asilzâdeler tanıdı.

Tökhöly, bundan sonra, Saponara'ya her hususta seleflerinin yolunda yürüyeceğini ve Roma-Cermen imparatorluğu ile barış akdetmeye hazır olduğunu, ancak bunun bugünkü şartlara uygun bulunması gerekeceğini söyledi ve şimdiki şartlarının geçen kış konuşulup tesbit edilenden daha başka olduğunu da ekledi.

Fülek'in alınmasından sonra, serdar İbrahim Paşa geri Budin'e dönmüş, Tökhöly orada nisbeten az bir kuvvetle kalmıştı. Bu durumdan memnun olmayan Tökhöly, Bâb-ı Âli'ye, İbrahim Paşa bir süre daha kendisi ile birlikte kalsaydı veya kendisine yardım ederek Nyitra ve Léva kalelerinin de alınabileceği yolunda şikâyetle bulundu. Bununla beraber Caprara daha önce geri çekildiği için, bu fırsattan istifâde eden, Tökhöly, mâden şehirlerini birer bire ele geçirdi ki, bunlardan birinde onun armasını taşıyan yeni bir altın sikke basılmıştı. Buralara sâhip olmakla Tökhöly'nin şöhreti her tarafa yayıldı.

18 Ekim'de Viyana'da müzâkereler başladı. İmparator adına bu konuşmaları yönetenler, Hermann ve Hocker idiler. Önce Tökhöly'nin prens (princeps) değil, prensipal (principalis) olarak tanımlanmasını kararlaştırıldı. Tökhöly'nin elçileri Bâb-ı Âli'nin, Viyana ile Tökhöly'den ayrı bir barış yapmaya yanaşmayacağını efendilerinin ise genel barış ve Hristiyanlığın menfaatine hizmet etmek üzere barışa, tavassuta hazır olduğunu söylediler. İmparatorun elçileri, buna karşılık, Tökhöly'nin ne gibi esaslarla Osmanlı hükûmetini barışa yanaştırabileceğini anlamak istediklerini bildirdiler. Ayrıca Tökhöly'nin Bâb-ı Âli'ye bağlı bulunması sebebiyle de çok ihtiyatlı bir şekilde müzâkere etmek isteyeceğini, istediğini duyduklarını ilâve ettiler. Buna cevâben birinci isteklerinin barış olduğunu tekrar ve Viyana sarayının, Tökhöly'nin Türklere tâbiyetini arz etmesini hoş karşılamasını ve Macarların Türk hâkimiyetinden kurtulmak istemeyeceklerine inanmamasını rica ettiler. Diyorlardı ki, Tökhöly, Bâb-ı Âli'nin kendisine vermek istediğinden daha azı ile kanaat edecektir ve ahidnâme yalnız askerî maksatlar için

gönderilmiştir. Tavassut teklifini Viyana hükûmeti kabûl edemiyordu. Bu takdirde Habsburglar bütün Avrupa'da zelil bir mevkie düşmüş olacaktı. Ancak, Tökhöly'nin tekliflerini de derhal reddetmeye cesaret edemediler. Sonunda 19 Kasım'da (1682) mütarekeyi imzaladılar. Daha önce İstanbul'dan bunun için muvafakat istediği görülmektedir. Zirâ, Erdel beyinin Bâb-ı Âli'deki elçisi Nagy Istvan'ın 10 Aralık'ta Apafi'ye gönderdiği mektubunda bilgi vermekte, Tökhöly'nin Bâb-ı Âli'yi Viyana sarayının kendisinden bir mütâreke yapılmasını istediğinden haberdar etmekte, onun da bu isteğe, Divân-ı Hümayun'un bu konudaki muvafakatı gelinceye kadar mütarekenin sürdürülmesi şeklinde karşılık verdiğini bildirmekte olduğunu yazmıştı.⁹⁹ Viyana sarayı ve Tökhöly arasındaki bu anlaşmaya göre, Saram nehrine kadar kuzey Macaristan, Tökhöly'ye orada bulundurduğu birlikler için, ayda 3.000 altın verilecekti. Bu münâsebetle, Macar tarihçileri şu görüşe yer vermektedirler.

“Viyana hükûmetinin absolutizmi bütün cephelerde ric'ata mecbur oldu. Bunu iki faktör meydana getirmiştir, biri Avrupa'nın genel durumu ve Türk-Fransız ilişkileri, diğeri de Macar mültecilerinin ve Tökhöly'nin baskısı... eğer Macar Krallığı'nın doğu kısımları, hiç şikâyet etmeden, Kassa'daki Avusturya kumandanına itaat etseydi, bu takdirde Macar anayasasının tekrar yürürlüğe konmasına ve gerçek Protestan bölgelerde din özgürlüğünü kabûle gerek kalmayacaktı. Bu bakımdan, Tökhöly'nin ayaklanması, genel Avrupa sorunları ile birleşerek, Macarlığın inkişâfına büyük ölçüde etki yapmıştı. Tıpkı Bethlen ve Rákóczi Györgi devirlerinde olduğu gibi...”

Tökhöly, durumdan Apafi'ye haber verdi. Bu sûretle Macaristan'ın bir kısmının hâkimi olduğu kabûl edilmişti. Protestanlar durumun böylece değişmesinden memnun idiler, şimdiye kadar din sorunlarında gördükleri baskı kaldırılmıştı. Mülteciler yurtlarına dönerek mülklerini geri alabilmiş, düzensiz vergilerden, Avusturyalıların merhametsiz davranışlarından kurtulmuşlardı ve okullarını da açabilmişlerdi. Tökhöly o devrin deyimi ile “Restitutio in

⁹⁹ Aynı vesika serisi, VIII.

İntegrum”u büyük bir sarsıntı olmaksızın gerçekleştirmeye çalıştı. Eperjes kolejinin, eski öğrencisi Tökhöly onuruna ve onun huzurunda düzenlediği bir müsâmerede temsil edilen piyeste, Tökhöly Protestanlığın ve Macar özgürlük ve bağımsızlığının kurtarıcısı rolünde gösterilmişti. Ordusu günden güne artıyor, kuzey Macaristan’da Avusturya askerlerinden baskı ve zulüm gören küçük asilzâdeler, Joblagy denilen köylüler akın akın ona iltihak ediyorlardı. Eskiden Tökhöly arazisinde bulunan Slovak köylüleri de ötekiler gibi, hızla Kurucz süvârileri yanında yer almakta, piyâdeler kahramanca savaşmakta idiler, fakat idâre, inzibat işleri iyi değildi, yağmacılar görülüyordu.

II. RÁKÓCZI FERENC VE OSMANLI DEVLETİ HİMAYESİNDE MACAR MÜLTECİLERİ

Merhum Ahmet Refik Bey'in "Memalik-i Osmaniye'de Kral Rakoçi ve Tevabii" başlığı altında "Tarih-i Osmani Encümeni Külliyyatı" serisinde neşrettiği vesikalara "Methal" yazısına şöyle başlanmaktadır: "Macarların fedakâr kahramanı Rákóczi Ferenc'in Sultan Ahmed-i Salis devrindeki Memalik-i Osmaniye'ye ilticası Osmanlı tarih-i siyâsisinde mühim bir fasıl teşkil eder." Gerçekten, bu değerli tarihçimizin işaret ettiği gibi, XVIII. yüzyıl birinci yarısı siyâsi tarihimizde Rákóczi Ferenc ve Macar mültecileri özel bir önem ile etüdü edilebilecek bir konudur.

Ben, bu konuya girmeden önce, XVII. yüzyıl sonlarında, Macaristan'ın büyük bir kısmı henüz Türk hâkimiyeti altında bulunduğu bir sırada, tekevvün eden diğer bir Macar mülteci hareketinden bahsetmek istiyorum ve bu suretle Rákóczi Ferenc hareketinin evveliyatına, Macar topraklarında, Macarlar arasında, Avusturyalılar ve Habsburg baskısına karşı beliren tepkilere ve bu hareketin Osmanlı siyâsetine ne suretle yansıdığına temas ederek konunun biraz daha aydınlanmasına çalışacağım.

Macar tarihinin 1670'de başlayan ve on seneden fazla devam eden bir kısmı Macaristan'da genellikle "mülteciler devri" diye anılmaktadır. Habsburgların zulüm ve baskısından, din ve vicdan hürriyetine yaptıkları tecavüzden bizâr olarak iltica eden bu Macarlar kısmen, o sıralarda Türk hâkimiyeti altında olan Erdel'e, kısmen de doğrudan doğruya Osmanlı eyaleti olan Budin, Eğri gibi yerlere sığınmışlardır. O devirdeki mülteciler meselesi, Macar büyük

asilzâdelerinden Wesselényi Ferenc'in imparator ve saray aleyhine tertipledeği bir komplo ile başlamıştı, bunun sebebi de Habsburgların Bâb-ı Âli ile akdettiği Vaşvar muahedesi olmuştu. Bu antlaşma ile Viyana hükûmetinin, herhangi bir dış müdahaleye meydan vermeden kendi hâkimiyeti altındaki Macarların siyâsî ve dinî özgürlüklerini ortadan kaldırmaya bir zemin hazırlamak istediği Macar milletinde genel bir kanaat halinde yaşıyordu. Bu sebeple, resmî vaziyetleri dolayısıyla ahvale yakından vakıf olan Macar büyükleri, asilzâdeleri, kurtuluş için bir komplo yapmaktan başka çıkar bir yol olmadığını gördüler. Bizzat Avusturya ve Katolik partisinin taraftarları, başlarında, o sırada Nádor yâni şansöliye görevini yapmakta olan Wesselényi Ferencz olduğu halde bu işe giriştiler. İçlerinde, Türkiye'ye iltica eden Rákóczi Ferenc'in babası I. Rákóczi Ferenc de vardı. Bâb-ı Âli'ye bağlı ve sadık olan Erdel prensi Apafi'nin adamı Teleki de onların toplantısına katılmış, müzakere sonunda, Macar anayasasının yürürlükte kalması için evvelâ imparator Leopold'e müracaatı, reddedildiği takdirde silâha sarılmayı kararlaştırmışlardı. Bu kararın icrası da Apafi'nin Padişah nezdinde yapacağı tavassut ile olacaktı. Bâb-ı Âli'nin yapacağı yardıma ve müzaherete karşılık senede 60.000 altın takdimi teklif edilecekti.

Gerçekten, bu tavassut kabul ve icra edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, bu sırada Girit harpleri ile meşguldür, öte yandan da Avusturya ile daha yeni akt edilen Vaşvar antlaşmasını bozmak istememektedir. Fazıl Ahmet Paşa, böyle bir harekete girişmeyi uygun görmemektedir.

Komplo mürettepleri, Osmanlı padişahından ve hükûmetinden elle tutulur bir yardım görmeyince XIV. Louis'e teveccüh ederler, Fransa kralı başlangıçta müsait davranırsa da, sonradan, Aachen barışını müteakip, bu işe önem vermez, üstelik bu teşebbüs Leopold tarafından da öğrenilmiştir. Çaresizlik içinde görünen Macar büyükleri, Bâb-ı Âli'nin böyle bir müzaheret ve yardımı ret etmelerine rağmen, Avusturya'ya karşı isyan bayrağını açmışlar, Frangepán, Zrinyi ve Rákóczi (Türkiye'ye iltica eden Rákóczi'nin babası) Cs-yaktornya bölgesinde, kuzey Macaristan'da (bugün Çekoslovakya'da

bulunan Kassa civarında) silâhlarını terk ettiler ve teslim oldular. Bu hareketin başlıca müretteplerini Avusturyalılar tuttular ve cezalandırdılar. Frangepan, Nádasdy ve Zrinyi'yi, Macar tarihçilerinin iddiasına göre, ayrı kanunî olarak, Viyana'da teşkil edilen mahkemeye sevk ederek, idam ettirdiler, servetlerini müsadere ettiler. Diğerleri için Macarların Pozsony dedikleri, bugünkü Bratislava'da kurulan bir mahkeme hüküm verecekti ki, sonradan bu mahkeme, özgürlükleri için silâha sarılanlardan 300 kişinin arazilerinin müsaderesine, iki kişiyi de idama karar verdi.

Bu hareket şüphesiz ki, merkezî Avrupa'da kuvvetlenmeye başlayan mutlakiyetçilik cereyanının bir tezahürü idi, monarşilerin asilzâde sınıfları aleyhine kuvvetlenmesi demek oluyordu. Aslında, bu devrin hâkim prensipleri, yâni mutlakiyetçilik hareketi ile Macaristan'ın Habsburg hâkimiyetine bağlı Macar topraklarının durumu bir tezat teşkil ediyordu. Viyana sarayı, bu prensibi benimsedikten sonra, derhal Macar asilzâde sınıflarının haklarını ve imtiyazlarını tayin ve tesbit eden anayasanın ilgasını, Macaristan'a da Avusturya vilâyetlerinininkine benzeyen bir statü, bir idare uygulama kararını aldı, mutlakî bir yönetim kurulmasını (*absoluti dominatus*) birinci vazife telâkki etti ve bu amacın gerçekleşmesi için de dinî takibata, baskıya ve zulme serbest bir cereyan ve sâha açtı. Bu suretle Macar milletinin mukavemet kudretini felce uğratmaya gayret gösterdi ki, bunun sonu, Macar tarihçilerinin telâkkisine göre, Macarlığın imhası olacaktı.

Bu bakımdan, cereyan eden hadiseler, memleketin her sınıf halkını, büyük küçük asilzâdeleri, şehirlileri ve köylüleri aynı derecede müteessir ediyordu.

Macarların kaderi üzerinde düşünen herkes, Türk himayesinde ve Erdel'in ittifakı ile Macarlığın dinî ve siyâsî özgürlüğüne kavuşmasını mümkün görüyordu. Erdel'e karşı bir Protestanlık sempatisi de mevcuttu. Katolik Macar asilzâdeleri bile, siyâsî bir zorunluluk görerek, Protestanlıkla anlaşmak lüzumunu duyuyorlardı. Bu gelişme ise Avusturya'yı endişelendirmiyordu. Nitekim 1671'de Viyana'daki İsveç elçisi, doğrudan doğruya İmparatora müracaatla

Macarlara karşı dinî takibatı terk etmesini rica ettiği ve aksi takdirde bütün Macarların Türklerin kollarına atılacağına dikkatini çektiği zaman şu cevapla karşılanmıştı: “Katolik olmayanlara müsamaha göstermektense o vilâyeti kaybetmek daha iyidir. Böyle bir vilâyetin Türklere geçmesi de bizim için felâket sayılamaz.” İşte böyle, tarihi adı ile, *Kurucz hareketi* denilen Macar dinî, hukukî ve siyâsî özgürlükleri için mücadele, yeniden başlamış oluyor ve yeni bir aşamaya ulaşıyordu. Bu safhada ise II. Rákóczi Ferenc’in üvey babası Tökhöly Imre Macar milliyetçilerinin ve davasının önderliğini, liderliğini ele almış ve Osmanlı siyasetine ayak uydurmaya çalışmıştı.

Kroniklerimizde, Tökhöly’nin Osmanlı makamlarıyla nasıl ilişkiler kurduğu ve nihayet Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından ne suretle himaye gördüğü ve kendisine Padişahın ahidnamesini temin ettiği uzun uzadıya kaydedilmiştir. Buna göre, önce Yanova (Jenö) beylerbeyi Cerrah Kasım Paşa’nın Sarvaş palankasını yaptırdığı sırada, ona mülâki olarak isteğini bildirmiş ve “*Muradımdır der-i devlete iltica edüb dostuna dost, düşmanına düşman ve her ne canibe sefer-i hümayun iktiza eder ise dil ve cânımla hizmet etmek ve beni makarr-gâhıma iclâs ettirmek üzere kulluk arzileyip ve şimdiki halde Göle (Gyula) kurbinde iskân*” olunmasını rica eylemişti. Daha sonra şartlar elverdiği sırada, yâni, Kara Mustafa Paşa vezir-i âzam olduktan sonra, Budin beylerbeyi Vezir Arnavud İbrahim Paşa’nın da aracılığı ile, arzusuna nail oldu ve “... *Elinden giden Orta Macar memleketin yâni ki makarr-gâhı olan Honod, Kaşav ve Filek gibi kale ve palankalarını, köy ve varoşlarını Nemçe elinden nezi’ ve istihlâsı için*” Bâb-ı Ali’nin muvafakatini ve yardım vaadini aldı. Kendisine IV. Mehmed’in verdiği ilk ahidnâme Şubat 1682 tarihlidir ve Grof Tökhöly Imre adına yazılmıştır, şöyle denilmektedir: “*Devlet-i âliyyemde nice zahmet ve meşakkat tahammül ile daima sadakat ve istikamet üzere olduğu ecilden zir-i himâye-i serîrimde kabul kılınup mukaddema Orta Macar taifesi hüsn-ü ihtiyarları ve iltimasları üzere bilütfullah-ı teâlâ Orta Macar memleketinin krallığına nasbolunup ve fevtinden sonra Devlet-i âliyyemin sadakati uğruna canını bezleden Zerrin oğlunun Elena Zerine nâmında kızı zevcesi olmakla kadimden*

tasarrufunda olan emvâl ve emlâki Devlet-i âliyem canibinden himaye ve hıfz oluna."

Ahidnâmenin daha sonraki bendleri, Tökhöly'nin ölümünden sonra Orta Macar Krallığı'na Macar milletinin serbestçe seçeceği bir kalvinist veya luteranistin geleceği, o bölge halkına hiçbir zarar gelmemesi, reâyânın esir alınmaması, Nemçe'den alınacak bütün kale, palanka ve varoşların kendilerine bırakılacağı, refah ve saadetleri için her türlü tedbirin alınacağı vesair gibi hükümleri ihtiva ediyordu.

Sadr-ı âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Tökhöly Imre'yi her zaman iltizam etti. Kendisine verdirdiği ahidnâme ahkâmını Tökhöly'nin düşmanlarına her zaman tanıttırmak istedi. Viyana muhasarası sırasında Sopron ahalisine hitaben neşrettiği ve merhum Halil Ethem Bey'in *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda yayınladığı beyanname bu konudaki siyâsetini kuvvetle dile getirmektedir. Bilindiği gibi, ölümüne kadar (İzmir'te 1705'de ölmüş ve oraya gömülmüştü) Türk dostu olarak kalan, sadakatini ve bağlılığını her zaman gösteren ve hizmet eden bu Macar kahramanı kendisini şöyle tanıtmaya gayret gösteriyordu:

Muîn-i Âl-i Osmnım itaat üzereyim emre
Kral-ı Orta Macarım ki nâmım Tököli İmre

İşte XVIII. yüzyılda Osmanlı memleketlerinde mülteci hayatı yaşayan Kral Rákóczi ve tevabiinden önce, Türk toprakları yine böylece, başlarında Orta Macar kralı veya Kurs kralı denilen Tökhöly Imre ve arkadaşlarına bir ilticağâh olmuştu.

Karlofça muahedesinden sonraki senelerde, Macar İstiklâl Savası kahramanı II. Rákóczi Ferencz'in Osmanlı Devleti'ne ilticası da, o zamanki Türk-Macar münasebetlerinde, hatta Osmanlı İmparatorluğu siyâsi tarihinde önemli bir yer tutar. Osmanlı Devleti Karlofça andlaşması hükümlerini, bu arada özellikle Budin, Macaristan ve Erdel'in ziyânını kolaylıkla hazmedemiyordu. Daha barış anlaşması yapılmazdan önce bile Erdel ahalisini Habsburglara karşı mukavemette tutmak maksadıyla bir beyanname neşretmişti ki,

bunda Erdel vilâyetinde olan Sakson, Macar ve Székely taifelerinin âyanı, belli başlıları, şehirler, kasabalar ve köylerin idarecilerine hitap ediyor. Nemçe'nin kadimî düşman olarak Erdel'i istilâ ve birçok defalar zulüm ve itisaflarda [haksızlık] bulunduğu, fetret esnasında dedelerinin kılıç kuşanıp ve yerine göre İslâm askerinin imdad ve muavenetiyle kuvvet bulup Nemçe keferesini memleketlerinden ihraç ve zulm ve taaddilerini külliye def ve ref edüp sâyeî himayeî padişahîde asûde-hâl ve müreffehül-bâl ve nice seneler âsâyış ve istirahat ettikleri belirtiliyor. Müteakiben *"hâliyâ zikrolunan düşmanın teaddi ve eziyeti kemiklerinize dayanıp ve âyin ve ırz ve emvâl ve emlâkiniz pâymîâl ve etvâr ve evzâ-ı şen'ialarına dahi tehammül ile gaflete gark olup ve nice nice fırsatlar fevt eyleyüp neaceb Nemçe'nin ayağı altında kaldınız"* deniliyordu. Bu beyannâmede –ki 1109 tarihinde (1697) yazılmış olduğu ve II. Mustafa'nın Logos seferini takiben gönderildiği anlaşılmaktadır– Erdel'i Avusturyalılardan geri almak için Osmanlı ordusunun ve Kırım tatarlarının memleketlerine gireceği belirtilerek şöyle denilmektedir: *"Ancak asker duhulünde başsız reâyâ ve berâyâ ve sahipsiz memleket her ne kadar himâye ve sıyanette himmet-i padişahi olursa da dost memleketi gibi gözetilmesi mümkün olmadığını siz dahi bilursuz. Ama mukaddem tedarikle kendü ahvalinizi kayırıp ve nizamınıza her ne şekil ianet olması lâzım ise arz ve ilâm eylemeniz ile taht-ı rızây-i şehri-yârîde bulunmanız tarafınıza her veçhile enfâ' olmakla işbu mektubumuz ile cümleiniz habîr ve âgâh olmanız murad olunub ana göre hayırhâh umurdide ve işe kadir olanlarınız birbiriniz ile haberleşüp ittifak ve ittihad eyleyüp mukaddemâ istihlâsınız ve size lâzım olan her ahvaliniz istidası sizden zuhur eyledikde Devlet-i Padişahîde hiçbir türlü nesne eksik değildir asker ile ve her veçhile sahip çıkup size ianet ve himayet olunması mukarrerdir."*

Şüphesizdir ki, şartlar elvermediği cihete bu beyannamenin etkisi fazla olmadı ve uzun sürmedi, zira çok geçmeden barış anlaşması yapmak zorunlu oldu.

Ancak birkaç sene sonra kaybedilen memleketler, özellikle Erdel için Bâb-ı Âli'nin alâkadar olabilmek fırsatı zuhur etti. Rákóczi Ferenc'in Avusturya'ya karşı kurtuluş savaşına başladığı vakit (1703),

Osmanlı hükûmeti, evvelâ, bu hareketin mahiyetini anlayamadı ve Râşid Tarihi'ne göre (III. s. 128) Rákóczi'nin başarılarından haberdar oldu, bir kısım Kuzey Macaristan ve Avusturya şehirlerini işgal ettiğini öğrendi, fakat onun gerçek amacını, ne yapmak istediğini bilemedi, sadece, ihtiyatî bir tedbir olmak üzere, Belgrad ve Temeşvar kalelerinin müdafaasını takviye maksadıyla 1.000 Yeniçeri gönderildi (Mart 1704).

Öyle görünüyor ki, Rákóczi kurtuluş savaşı sırasında Bâb-ı Âli ile iyi ilişkilerde bulunması ve muhtemelen Türklerden yardım alabilmesi konusunda bir düşünceye sahipti ve bu yüzden Ağustos 1706'da o zamanki Vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa'ya bir mektup ve elçiler göndermek suretiyle müracaat etti. Diyordu ki, Avusturyalılara karşı, istiklâl savaşı yaparken, Osmanlı Devleti ile komşuluk hukukuna ve merasimine titizlikle riayet edilmiş, iki tarafı ilgilendiren işlere dair de elçileri Pápai János, Horváth Frenéz ve Heter vasıtasıyla bilgi arz eylemiş, bu suretle de Devlet-i Aliyye'ye karşı olan saygı ve merbutiyetini ispatlamıştır. Bu münasebetle Çorlulu Ali Paşa'nın sadr-ı âzamlığa getirilmesini memnuniyetle haber aldığı için samimî tebrik ve iyi dileklerini de bildiriyor, Macar milletinin eskiden beri mer'i ve muhterem tuttuğu dostluk hislerinin unutulmamasını rica ile Macaristan ve Erdel meseleleri ile ilgili olarak arz ettiği hususların icrasına müsaade ve lütuf buyurulmasını, Avusturya hanedanına karşı yapılan bu savaş sırasında mümkün olan yardımın esirgenmemesini istirham, kendilerinin de bu babta hiçbir kusur göstermeyeceklerini ilâve ediyordu.

Çorlulu Ali Paşa'nın sadâreti ve daha sonraki senelerde Osmanlı hükûmeti Rákóczi'nin Macarları özgürlüğe ve bağımsızlığa kavuşturacak mücadelesi ile ilgilenemedi, başka sorunlar, problemler vardı İmparatorluk için... Fakat buna rağmen, Rákóczi elçileri Dîvân-ı Hümâyûn tarafından büyük bir dostlukla kabul ediliyordu. Bazen Pápai János, bazen Henter gelip gidiyordu.

Nitekim Temmuz 1709 tarihli (Cemaziyel evvel 1121) bir hüküm, bize, Rákóczi'nin elçisi Henter'in İstanbul'a gelerek durum hakkında izahat verdiğini ve sonra Erdel'e avdet ettiğini anlatmaktadır

ki, bu hüküm yol üzerindeki Osmanlı makamlarının hiçbir yolsuzluğa meydan vermemelerini emrediyordu. Rákóczi istiklâl savaşı sırasında, Avusturyalılarla 6 büyük muharebe yapmıştı. Bunların sonuncusu 22 Ocak 1710'da Romhány civarında vuku bulmuş ve Rákóczi'nin Kurucz denilen ordusu, başlangıçta başarı göstermiş, fakat sonra bozguna uğramıştı. Bu savaştan 23 gün sonra Rákóczi'nin İstanbul'daki adamına, -belki de Henter idi- gönderdiği mektubun Türkçe özetinde -fotokopisini neşretmiştik- bu çarpışmanın tafsilâtı ve suret-i cereyanı anlatılmaktadır. Avusturya kumandanları Sickingen ve Saint-Croix, sayıca çok üstün bir kuvvete karşı, disiplinli bir ordu ile önemli bir zafer kazanmışlardı.

Ancak elimizdeki bu rapor bize bu yenilgiden bahsetmemektedir. Bilâkis bazı muvaffakiyetleri haber veriyor, düşmanın kuvvetini olduğundan çok gösterirken, kendi kuvvetinden bahsetmeyişi, kayıplarını az gösterişi bu raporun sıhhat ve doğruluğundan şüphe ettirmektedir. Mamafih bu savaşı her iki taraf da kendisi için bir zafer addederek, olayları kendi görüşüne göre muhakeme etmiş olabilir. Öte yandan, Rákóczi'nin Osmanlı hükûmeti ile daimî surette temasını muhafaza eden adamına, bazı mülâhazalarla, kasten bu şekilde idare-i kelâm ettiği de hatıra gelebilir. Çünkü onun bu savaşı, dış yardımlara gittikçe daha fazla ihtiyaç gösterdiğini kabul ettiği bir devrede, vuku bulmuştu. Herhalde bu noksan tercüme ve hulâsadan ziyade raporun aslını incelemek daha doğru hükümlere ulaştıracaktır.

Osmanlı hükûmeti için birkaç sene sonra durum tamamıyla değişmişti. Divân-ı Hümayun'un artık Viyana hükûmeti ile iyi münasebette bulunduğu söylenemezdi. Zira Venediklilerle yapılan ve Mora'da cereyan eden savaşlar sırasında Avusturya başvekili, bazı şartlar dermeyeran ederek müdahalede bulunmak istemişti ki, böylece Avusturya ile münasebetler yavaş yavaş bozuldu ve savaş kaçınılmaz bir hal aldı. Bu esnada Temeşvar beylerbeyi Vezir Mustafa Paşa'dan, Avusturyalıların Osmanlı Devleti aleyhine hazırlandığı hakkında bir rapor geldi (7 Cemaziyel-evvel = Nisan 1716). Mustafa Paşa diyordu ki, İmparatorun Osmanlılarla barış anlaşmasını bozduğu bütün Avusturyalılar arasında açıkça söylenmektedir ve

Leopold'ün nazırları, Rákóczi taraftarlarının Macarlar arasında büyük bir çoğunluğu teşkil etmesi ve onları cebirle de yola getirmeyi uygun bulmaması sebebiyle, kendi tarafına kazanabilmek için, bir hile düzenlemişti. Güyâ, İmparatora Devlet-i Aliye tarafından gelen bir mektupta bütün Macarların yediden yetmişe kadar kılıçtan geçirileceği yazılmış imiş... Bu takdirde Avusturya'ya Osmanlı ve Tatar askeri taarruz edince ilk önce Macarlığı mahvetmesi muhakkak imiş... O halde Macarların da bu müşterek düşmanı memleketten tard etmek için Avusturyalılarla birlikte olması, kendi memleketlerini kurtarmaları menfaatleri icabı imiş... İmparator ve hükûmeti, Rákóczi taraftarlarının Türklere ziyadesiyle meyil ve muhabbetleri olduğu bilindiğinden türlü yalan haberlerle onlardan soğutmayı düşünüyorlarmış. Temeşvar beylerbeyi Mustafa Paşa'ya göre, Viyana hükûmeti bundan önce de Macarları, Rákóczi taraftarlarını kazanmak için türlü hilelere başvurmuş, fakat bir fayda sağlayamamıştı; bu sefer de böyle bir haber çıkararak Macarları Osmanlılardan uzaklaştırmaya ve şüphelendirmeye çalışmakta, aralarında bir anlaşma husulünü bertaraf etmeyi ümit etmekte idi. Hâlbuki Temeşvar beylerbeyinin bildirdiğine göre, akıllı, dürbin ve dûrendiş Macar büyükleri bu haberin bir hile olduğunu anlayarak önem vermemişler, bir kısım sâdedil halk ise bu yalanı gerçek sanarak "İçimize Tatar gelecek imiş" diye endişeye düşmüşlerdi.

Bundan sonra, Dîvân-ı Hümâyûn, başka sebeplere ilâveten, Temeşvar beylerbeyinin arzını da nazarı dikkate alarak, Avusturya'ya karşı harbe girmişti. O zamana kadar Rákóczi çoktan Avusturya'ya karşı mücadelede yenilmiş ve evvelâ Lehistan'a, sonra da Fransa kralı XIV. Louis'ye iltica etmişti. Bununla beraber, gayesine erişmek, Macarları Habsburg boyunduruğundan kurtarmak için ümidini tamamen kaybetmemiş ve Osmanlı Devleti ile teması muhafaza etmekten geri kalmamıştı. Sadık adamı Pápai János bu işe memurdu, bu adam Eflâk'da ikamet ediyor ve müsait bir zaman kolluyordu. Vaktaki Karlofça barışı bozularak savaş başlamak üzere idi. Derhal Eflâk voyvodası Iskerlet oğlu Nikola'ya müracaatla, Raşid Tarihi'nin ifadesiyle, şöyle meramını anlattı: "*Devlet-i Âliye'den ednâ teveccüh*

gösterilir ise Kral-ı mezkûr (Rákóczi) meydana çıkup Devlet-i Âliye'ye külli hizmet edeceği mahalli tereddüt değildir deyû Erdel ve Macar generallerinin mevsûk-ul-uhud iş erleri Kral-ı mesfûre havâdar olup cânib-i Devlet-i Âliye'ye mütâbaat arzusunda oldukların ilâm ettik-de..." Eflâk voyvodası da Pápai János'un hülâsa-ı takririni derhal arz etmekte gecikmedi ki, Nemçe ile savaş hâli belirlediği için serdar "*düşman-ı dinin bünyân-ı takviyetlerine bu makule rahne verir hâlete müsaade olunmasını*" kararlaştırdı.

Bunun üzerine, Macar Krallığı Rákóczi Ferenc'e tevcih olunduğuna dair kendisine hitâben bir nâme-i hümayûn gönderildi ve bunda ona, vaktiyle Venedik dojları ve Hristiyan hükümdarları için kullanılan elkaş ile

افتخار الامراء العظام اليسوية مختار الكبراء الفخام المسيحية مصاح جامير الطاعة النصراية
elkabı ile hitab edildi. Osmanlı Devleti'nin "*Mülk-i mevrûsu olan Erdel Vilâyeti*"nin evvelce Apafi Mihal'e tefviz edilmişken, tedbirsizliğinden dolayı Nemçe eşkıyasına çiğnettiğini, asilzâdelerini ve bütün ahalisini perişan eylediğini belirtti, Rákóczi'nin iyi niyet, doğru tedbir ve düşüncelerine zât-ı şâhânenin her suretle itimadı olduğu, ecdadından birçoğu gibi kendisinin de büyük hizmetler yapacağı ümidinin tam bulunduğu izah edilerek Erdel hükûmeti kendisine verildi, daha sonra ise memleket halkının âsitâne-i saadete sâdikâne hizmet edenlerden kimi murad ederse ona verileceği va'd olundu ve bu hususta itminân-ı hâtır için, malûm şekildeki yemîn ile bu sözlerin te'yid ve te'kidı yapılmak istendi. Ahidnâmede Bethlen Gábor zamanında olan vergilerden (yâni XVII. asır başlarındaki cizyeden) fazla bir şey talep edilmeyeceği de belirtilmiştir. Rákóczi Ferenc'e verilen görev ise "*Zabt-ı rabt-ı memleket ve sahâbet ve sıyanet-i raiyet babında sıdk-ı azimet ile sarf-ı himmet ve aled-devam dostumuza dost ve düşmanımıza düşman olup ittihad ve ittifak-ı tam ile.... Envâ-ı fütuhât-ı cemîle ve yüz aklıkları zuhuru ve Nemçe mehâzîlini memleket-i Erdel'den tard ve ibâd eser-i nühusetleriyle ol memalikten izâle...*" idi.

Bu nâme-i hümayûnden başka Sadr-ı âzam Ali Paşa tarafından da bir mektup yazılarak Rákóczi Osmanlı memleketlerine davet

edildi. Nâme-i hümayûnun Pápai Jyanos vasıtasıyla gönderildiği bildirildi ve Osmanlı hükûmetinin Erdel hakkındaki düşünceleri açıkça belirtildi.

Ali Paşa'nın "*Hürmetlü ve muhabbetlü dostumuz*" diye yazdığı bu mektup, ordu hareket ettikten sonra Uludere sahrasında 5 Cemaziyelahir 1128 tarihini (27 Nisan 1716) taşımaktadır. (Bu mektubu Ahmet Refik Bey nâme defterinden almış, fakat yanlışlıkla Şehit Ali Paşa'nın halefi Halil Paşa'ya izafe etmiştir. Hâlbuki Ali Paşa'nın Varadin'de şehadeti aynı senenin Zilkade ayında yâni Eylül'de vuku bulmuştu).

Sadr-ı âzam Ali Paşa'nın şehadetinden ve Halil Paşa'nın sadr-ı âzamlığa getirilmesinden sonra aynı senenin sonlarında (Evâil-i Muharrem 1129) Rákóczi'ye ikinci bir ahidnâme gönderildi ki, bunda, Pápai János'un orduy-ı hümayunda Sadr-ı âzam Halil Paşa ile birçok defalar müzakereler yaptığı ve Rákóczi ile anlaşma şartlarının belirlendiği söyleniyordu. Ezcümle, kendisinin Âsîrâne-i saadete gelmesine izin-i hümayûn olduğu, geldiği zaman ona lâzım olan asker ve mühimmat ile müttefiki olan bazı Hristiyan devletlerinden tedarik eylediği "*Mütefennin askere*" dahi gerektiği veçhile hazine ile yardım yapılması, talep ve iltimasına uygun olarak, kabul edildiği yazılmış, vaktiyle Bethlen Gábor'a yapılan müsaadelerin Rákóczi'ye de gösterileceği belirtilmiş ve şu görüşlere yer verilmiştir:

"Devlet-i âliyemiz Nemçelû ile gerek siz Astâne-i saadet-medârımıza vüsulünüzden evvel ve gerek sonra müsaleha murad eyledikte ve gerek avn ve inayet-i bâri ile Devlet-i âliyemiz Erdel ve Macar memleketlerini Nemçelûdan tahlis eylediğinde sizi ve Erdel ve Macar taifesini dahi müsalahaya ithal eyliye ve Erdel ve Macar memleketlerini Nemçelûdan tesallutundan istihlâsa kemal-i takayyüd ve ihtimam oluna..."

Diğer hususlar ise Rákóczi'nin muvasalatından sonra kararlaştırılacak idi. Sadr-ı âzam Halil Paşa dergâh-ı âlî kapucu başarılarından Küçük Bahri Ağa'yı Fransa'ya göndermişti. Bahri Ağa Fransa'da Marsilya'da 5.000 kuruş navlun ile bir gemi kiralamış ve Rákóczi'yi Gelibolu'ya getirmişti. Gelibolu'ya gelen Rákóczi'ye rikâb-ı hümayun hazinesinden 480.000 akçe verilmesine dair 25 Rebiül-evvel

1129 (15 Mart 1717) tarihli bir belge mevcuttur. Karadan Edirne'ye getirildi, Mihâl Köprüsü civarında parlak bir şekilde karşılandı, Padişah tarafından kabul edildi ki, Râşid Tarihi bu konuda (C. IV, s. 371) “*Kifâyet miktarı ulûfe ve taayyünât tertip ve muktezây-ı vakit ve hâl üzere muamelât-ı lütufâmîz ile tatyip olundu*” demektedir.

Rákóczi Edirne'de bulunduğu ve Padişah tarafından kabul edildiği sırada, sadr-ı âzam ile bâzı siyâsî müzakereler yaptığı görülmektedir Padişaha sunulan iki ariza muhtevası ve hatt-ı hümayunlar bize bu konuda bir fikir vermektedir.

Birinci hatt-ı hümayun Sadr-ı âzam tarafından, İspanya'dan Rákóczi nezdine gizlice gelecek elçiye refakatçi olarak verilecek bir kimse hakkında, yazılan arizaya padişahın derkenarıdır.

Mesele, Rákóczi'nin Edirne'de bulunduğu esnada (28 Kasım 1717 – Mart 1718) ve bahis konusu elçiyi kabul ettiği zaman ortaya çıkmaktadır. Bu sırada Sadr-ı âzam Kayserili Mehmet Paşa'dır. Bâb-ı Âli Varadin hezimetinin ve Ali Paşa'nın şehadetinin etkisi altında ve acı gerçekler karşısında daha ziyade barışa mütemayildir, İngiltere ve Hollanda elçileri de bu hususta gayret göstermektedirler. Fakat Rákóczi'nin Macar millî hareketini Habsburglara karşı tekrar muvaffakiyetle sevk ve idare etmesinin, aynı istikametteki diğer bir askerî hareketle âhenkdar bir işbirliği yapması halinde, belki durumu bir dereceye kadar kurtarmak, belki de harbin seyrini tamamen lehde değiştirmek mümkün olabilecektir ki, bu, hatıra gelmektedir. Bu üçüncü yardımcı ve müttefikin İspanya olması belki de mümkündür. Ve bu elçi de İspanya'dan gelmiş, Rákóczi tarafından kabul edilmiştir. İspanya kralının elçisi olarak gelen bu adam, Bossimène, maceraperest bir Fransız binbaşısıdır ve o sırada İspanyol politikasının emrinde hareket etmektedir. İspanya hariciye nazırı Kardinal Alberoni, Rákóczi'nin mektuplarını aldıktan ve gönderdiği kimselere temas ettikten sonra bu adamı bir muhabir olarak göndermiş, fakat vaziyet değiştiği takdirde onu tamamen kendi haline bırakmayı düşünmüştür.

Daha elçinin geleceğinden kimsenin haberi yok iken Edirne'de Rákóczi ile sadr-ı âzam arasında cereyan eden müzakerelerde (Aralık sonları, 1717) Rákóczi, İspanya-Avusturya arasında yakında bir

harp olması ihtimalini ileri sürerek, Osmanlı hükûmetine harbe ve mukavemete devamı tavsiye etmişti. Gerçi sadr-ı âzam ona, kendisinin İspanya kralı adına müzakere yapmaya mezun olup olmadığını sorduğu vakit müspet bir cevap verememiş, ancak İspanya kralını, Türklerin bu konuda müzakereye hazır oldukları hakkında temin edebilirse buna muvaffak olabileceğini vaat etmişti. Sonra 4 Ocak 1718'de Padişah tarafından kabul edildiği vakit de bu ihtimalleri derpiş eden bir muhtırayı takdim etmişti.

İşte bu sırada ve bu konuşmaların etkisi altında bulunan sadr-ı âzam, “*Bundan mukaddemce iâde olunan İspanya elçisi için mübaşir olan Seyit Mehmet Ağa kulları henüz gelmemekle, yeni gelecek İspanya elçisi nerede müsadif olursa olup getirmesi için izni hümâyûn buyurulur ise...*” diye yazarken, böyle bir ümidin tesiri altında gibi görünmektedir. Bununla beraber Padişâhın verdiği hatt-ı hümâyundaki cevap makûl ve mantıkîdir: “*Gelecek elçiye Devlet-i Âliye tarafından âdem iktiza eylemez ve gelecek elçi Devlet-i Âliye’ye gelmeyüp kral-ı mezkûra gelecek olmakla ne vakit gelürse kral-ı mezkûre varmasına be’is yoktur, âdem tâyin eylemeyesin.*” Bunu söylerken, Padişâhın, gizli gelecek elçi ile bir şey konuşmak mümkün olmayacağını, bu sıfatla hareket edenlerin hiçbir mes’uliyet ve taahhüt altına girmeden kendi menfaatlerini temine çalışmak isteyeceklerini düşündüğü şüphesizdir. Gerçekten, Bosoimène Rákóczi’ye gelişi güzel vaatlerde bulunmuş, fakat ne onunla bir anlaşma imzalamaya yanaşmış, ne de Osmanlı hükûmeti ile doğrudan doğruya teması arzu ettiğine dair bir zan uyandırmak istemiştir. Öte yandan Kardinal Alberoni de, bu iş Avrupa’da duyulduğu ve İmparatorun Papa nezdindeki elçisi, bir kardinalin böyle bir harekette bulunmasını protesto ettiği vakit, hiç tereddüt etmeden böyle bir teşebbüsü inkâr etmiş, bu ithamı bir iftira olarak vasıflandırmıştı. Yine bu sıralara ait başka bir hatt-ı hümâyûn yine İspanya elçisi hakkında Padişâha vuku bulan bir maruzatla ilgilidir.

Rákóczi Ferenc, ordu-yı hümâyûn ile birlikte Avusturya’ya karşı harp etmek üzere harekete karar verdi. Macar kumandanlarından Bercsényi ise Erdel’e girmek üzere vazife alıyordu. Osmanlı ordusunun Macar askerlerinin nasıl ve nerede çarpışacakları, o sırada

Bosna muhafazasına memur Köprülüzâde Numan Paşa'ya gönderilen Mayıs 1717 (Evail-i Cemaziyelahir 1129) tarihli hükümde açıkça görülmektedir. Bu hükümde Bercsényi, Rákóczi'nin başve-kili olarak gösterilmekte olup, onun vasıtasıyla yazılan Müslüman ve Macar askerinin, diğer bazı birliklerle birlikte Tirgovişte Boğazı'ndan Erdel'e gireceği, ayrıca, "... *Hotin tarafında mütemekkin ve hizmet-i devlet-i âliyeme müteheyi olan asâkir-i Macarluyân...*" dan bahis olunmaktadır. Aynı sene içinde, birkaç ay sonra Hotin muhafızı ve Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen hüküm ise Rákóczi'nin kumandanlarından General Eszterházy Antal'in de o taraftan bu harekete katılacağı bildiriliyordu ki, sene sonlarına doğru savaşın cereyanı Osmanlı ordusu için müsait olmadığı ve Hotin muhafızı Mustafa Paşa'nın da düşmanın taarruzlarına karşı Eflak'ı muhafazaya memur olduğu esnada General Eszterházy kendiliğinden Tuna nehrini geçerek, düşmana saldırmış, fakat bu hareketi, Serdar-ı Ekrem tarafından doğru görülmeyerek, dikkati çekilmiş ve İbrâil muhafazasında kalması emr olunmuştu.

Harbin kaybedilmesi üzerine, Rákóczi Ferenc de tekrar memleketini eline geçirmek ümidini yitirmiş, belki de yine Fransa'ya veya İspanya'ya sığınmak arzusuyla, Fransa ve İspanya'ya mektup ve adamlar göndermiş, Bâb-ı Âli de, karadan ve denizden gelecek cevapların, hiçbir yerde durdurulmayarak hemen kendisine irsâli hususunda İzmir mollasına ve diğer ilgililere 1718 senesi sonlarında birçok emirler göndermişti. Bizzat Rákóczi ise (1718) Ağustos başlarında Edirne'ye ve İstanbul'a gelmek üzere ordudan ayrılmıştı, bu münasebetle, kendisinin ve maiyeti erkânının muhafazası için yol üzerindeki kadılara, kethüda yerleri ve Yeniçeri serdarları ile vilâyet âyanlarına hükümler gönderilmiş, "... *Kendisi ve etbânı kifâyet miktarı münâsip mahallere kondurup ve gecelerde bekledüp ve mahûf ve muhatara olan yerlerde yanına yarar kılağuzlar koşup emin ve sâlim birbirinize irsal ve mahal-i memure isâl edüp ikrâm ve tevkîrine ve mihmandarlık merasimin icrâda tesamüh ve tekâsülden begayet ihtiraz ve ictinab eylemek bâbında*" sıkı emirler verilmişti. Rákóczi, Şaban 1130 (Temmuz 1718) sonlarında Edirne'ye gelmiş, adamları için

Edirne’de üç ev tutulmuş, 15 günlük kirası olarak 2.400 akçe (günlüğü 120) ödenmiş, yine Yıldırım Câmîi yakınındaki Seyit Bekir’in hanı, günlüğünü 80 akçeden, Şaban ayı için 3.120, Ramazanın 15 günlüğü için 1.600 akçe ödenmiş idi. Bu sırada Rákóczi’nin tayinatı günde 9.021, Forgách’inki ise günde 732 akçe, Rákóczi’nin yanına verilen altı çavuşun (Ramazan 1130) ücreti 7.200, kullandığı 14 Sirem arabasının ücreti 18.666 akçe, yine bu seyahat esnasında kullanılan öküz arabaları için 53.600 akçe ve gerekli malzeme için de 7.760 akçe harcanmıştı. Rákóczi’nin Edirne’den İstanbul’a kadar harcırahı ise 1.000 kuruş esedî, yâni 160.000 akçe idi (Vesika, İbn-ül Emin, Hâriciye, n. 1329).

Rákóczi İstanbul’da Yeniköy’de ikamet ediyordu. Kendisine lâzım olan şarap adalardan tedarik olunuyordu. O sıralarda Divân-ı Hümayun’un müsaadesi olmaksızın yabancılara şarap verilmezdi. Bu sebepten Yeniçeri ağası ile hassa bostancıbaşısına yazılan hükümde, Akdeniz’deki adalardan Rákóczi’nin ihtiyacı için satın alınacak 2.000 mudra şarabın oturduğu yere nakline mani’ olunmaması bildirilmişti. Aynı suretle konağına gelecek domuzlardan da gümrük resmi alınmaması hususunda ilgililere talimat verildi.

1720 senesi başlarında, Bender ve Eflak taraflarında bulunan Macar generallerinin de huduttan içeri alınmalarına lüzum görüldü. Bunlar Eszterházy, Csáky, Berczéni ile maiyetlerindeki Macar askerleri idiler ve haklarında şöyle deniliyordu:

“... Bundan akdem esnay-i cenk ve cidalde hizmette bulunup firma baad hududa karib mahallerde ikametleri münasip olmamağla bade-yevm dahi mekârım-i seniye-i mülûkânemden tayinatları verilüp sâye-i himâye-i şâhânemden hoşhâl ve مطيب الال olmaları için Timur Hisar kazasında münasip olan mahallere iskân olunmaları fermanım olub...”

Rákóczi’ye bağlı olan kumandan ve Macar askerlerinin Avusturya hududundan oldukça uzak yerlere yerleştirilmesine karar verildikten sonra, bugünkü Bulgaristan’da, o günkü Paşa sancağında iskân edilmeleri münasip görüldü. Bu maksadın temini için Şubat 1720’de Bender muhafızı İbrahim Paşa ile Eflak voyvodasına

gönderilen emirde ezcümle şöyle deniliyor ve evvelce Tökhöly ile gelen Kurucz askerlerinin bulunduğu yere yakın yerlerde iskân olunuyordu: “*Bundan akdem Temeşvar ve Belgrad ve ol havalide hizmette olup Niğbolu’ya gelüb Erdellü ve Macar kursları neferatı birkaç senedir ol vatanların terk ve zir-i himaye-i pâdişahiye istinad etmeleriyle 1111 senesinde (1700/1699) vukubulan sulh ve salâh akabinde Niğbolu’dan kaldırılıp Paşa sancağında vaki’ hâli ve harap olan Petrofça hâs kurâsına nakil ve iskân olundukları Başmuhasebe defterlerinde bulunmağla bu defa dahi devlet-i aliye-i ebed-peyvendime ilticâ eden* افتخار الامراء الملة المسيحية قرال راقوچی فرنج خنت عواقبه

tâbi olan Macarlulardan hâlâ Bender ve Eflak taraflarında meks ve tevakkufüzere olan Eszterházy ve Csáley generaller ve neferatı ve Bercényi ve Máriási generallerin dahi neferatları bundan akdem hudus eden cenk ve muharebe esnasında hizmette bulunup fımabaâd hududa karib mahallerde tevakkuf eylemeleri muktezay-ı hâle muvafık olmadığından bunların dahi bâlâda zikri seb’kat eden kurslu ve Macarlu taifelerin iskân olundukları hass-ı mezbûr kurâsının hâlâ hâli ve harab olan mahallerine nakil ve tautin olunmaları münasip olmağla...” Eszterházy ve Máriási generaller ile ilgili olarak Ekim 1719’da Boğdan voyvodasına bir hüküm gönderilmekte ve bunların Boğdan’da reâyâyâ taaddiden hâli olmadıklarını bildiren voyvodaya, maiyetleri ile bir an önce Bender’e nakledilmeleri emrolunmakta, Eszterházy’ye günde 350 sağ akçe tayinatbahâ verildiği, 169 Macar neferine ise günde yarımşar okkalık 169 ekmek ve yarımşar kıyye et ile hayvanlarına yem tahsis olunduğu, Máriássy generalin 135 neferine aynı şekilde tayinât verildiği ve bunların Boğdan hazinesinden mahsup edilmeleri lüzumu belirtilmektedir (Vesika 18-a). Bunlarla ilgili bir emrin de Timur-Hisarı kadısına ve Timur-Hisar voyvodasına gönderildiğini görüyoruz. Bu hükümdar Eszterházy, Máriássy ve Csáky generallerin Bender’den ve Eflak’dan maiyetleri ile birlikte Timur-Hisar’a gelecekleri, oraya kadar masraflarının Boğdan voyvodası tarafından görüleceği, Timur-hisar’a geldiklerinde kaç nefer getirdikleri yoklama neticesi tesbit edilerek generallere 350’şer akçe

ve neferlerine de birer ekmek, yarımşar okka et verilmesi, kendilerine sıkıntı çektirilmemesi ve bu masrafların da uhdelerinde bulunan Timur-Hisarı mukataası ve Siroz iktisabı ve Siraz âdet-i ağnâsı mukataaları gelirinden ödenmesi bildirilmekte idi.

Rákóczi Ferenc'in İstanbul'da, Yeniköy'de ikameti uzun sürmedi. Avusturya elçisinin müdahalesi ve baskısı üzerine Tekirdağı'na gönderilmesi uygun görüldü. Rákóczi ve maiyeti için Tekirdağı'nda ev tedarik edilmesi emir olundu. Rodoscuk naibine ve Rodoscuk'da Yeniçeri zabıtine gönderilen hükümde, Rákóczi için, Yeniçeri Ağası Mehmet Ağa'nın evvelce sâkin olduğu çiftliğin tahsis edilmesi, kendisine tâbi' olan Macarlulara mahsus gereği kadar konağın tahliye ettirilerek, yakın oraya geldiklerinde yerleştirilmeleri, evvelce emredilmişken, sonradan bu çiftlikte ikametın münasip olmayacağı düşünüldüğü ve şehrin kenarında Yusuf oğlu bağçesine kondurulub Rum mahallesinde bezirgân Tanaş zimmî hânesi ile daha başkalarının evlerinde maiyet-i halkı ile iskânın daha uygun olduğu bildirilmekte idi. Bu hususta daha bazı evler verildi ve nihayet Ağustos'da (1720) kapucu-başılardan Salih'in delâletiyle, Rákóczi ile yanında bulunan generalleri ve adamlarına mahsus olarak tutulan 23 evde yerleştirildiler. Bu evlerin sahiplerinden bazıları, bu miktardan fazla evlerinin fuzulî işgâl edildiğini iddia ettilerse de, keşif yaptırılmış, iddianın aslı olmadığı anlaşılmış, bu münasebetle Rodoscuk naib ve diğer ilgililere gönderilen hükümde, Rákóczi hakkında daima saygılı davranılması, bu gibi şikâyetlere meydan verilmemesi şöyle dile getirilmişti:

“Kral-ı müşârün-ileyh devlet-i ebed-müddetimin misafiri olmağla sâye-i himâye-i padişâhânemde müreffehü'l-bâl ve mutmainü'l-hâl mer'i ve mebnî olması mühim ve muktazi olmağla menâzil eshab-ı mezburların taaddileri men ve fımabad dahi ol vechile emr-i şerifi heraç ederler ise amel ve itibar olunmamak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur.”

Bu evlerin her birinin icarı 356 akçe olup hepsinin bu sıralarda aylık icarları 13.776 (bazen 14.240) akçe tutuyordu. Rákóczi'nin günlük tayinatı 7.500 akçe olup diğerlerinin ise Máriássy 240, Csaky 240, Bercsenyi 600, Horvyath Ferencz kapı kâhyası 120 (Aralık

1722 kayıtlarına göre) akçe olub (bu sırada Eszterházy ölmüştü), Sefer 1135 (Aralık 1722) tahsisatları yekûnu 336.400 akçe idi. 1724 senesi sonlarında veya 1723 senesi başlarında Bercsyenyi de ölmüş, tahsisatı olan günde 600 akçenin hazinemânde olduğu belirtilmişti.

Bu sıralarda Rákóczi ve tevâbiinin işlerine bakmak üzere iki çavuş (120 akçe), Müteferrika İbrahim (yevmî 50 akçe) ve Tercüman Mustafa Ağa (30 akçe) tahsis edilmişti.

Rákóczi Tekirdağı'na yerleştikten sonra, Kapucubaşı Salih Ağa ile siyâsî durum hakkında, Bâb-ı Âlî'ye yeni bir muhtıra takdim eder ki, bir hatt-ı hümayun, bize bu hususu açıklamaktadır. Mayıs veya Haziran 1720'de olması muhtemel bir zamanda, o, İspanya hakkında hayal kırıklığına uğramakla beraber, yine bazı projeler tertip etmekten geri kalmıyor, hazırladığı muhtıraları Padişaha ve Fransa kralına göndermekte devam ediyordu.

Avrupa'nın genel siyâseti hakkında açık düşünceleri ve bilgisi olan, devletlerin birbirleri ile münasebetlerini nispeten daha iyi bilen Rákóczi, bu suretle Osmanlı Devleti'ne daha iyi hizmet etmek istiyor ve birçok konularda Türk devlet adamlarını aydınlatmağa çalışıyordu. Bunu hatt-ı hümayunda "*Bezbûrun yazdığı kâimede bazı kelâmları hariç olmayub*" sözlerinde görüyoruz. Problemler bu vesile ile de daima dikkate alınmaktadır: "... *Defi lâzım gelen Nemçelûnunun Akdeniz'e donanma çıkarması vaki' midir*", "Çıktığı halde ne tarafta tersane inşa edecektir", "Şah nider?" Dış politika Fransa ile sıkı dostane münasebetin sağlanmasını gerektirmektedir. Padişah hatt-ı hümayunda bunu ta'cil ediyor ve diyor ki "*Frenceye gidecek çelebi ne zaman gider?*"

Bir süre sonra Tekirdağı'nda Rákóczi ile birlikte oturan General Forgách'in oğlu Zsigmond Lehistan'dan babasını ziyarete gelmiş ve bir müddet beraber kaldıktan sonra, ailesinin yanına Lehistan'a avdet için Divân-ı Hümayun'dan izin istemişti. Şubat 1721'de Hotin muhafızı Abdi Paşa ile Rodoscuk'dan Hotin'e kadar ve sonra Leh hududuna kadar yol üzerindeki kadılara ve diğer ilgililere gönderilen hükümde, bu işlerine müdahale edilmeyerek ve cizye istenilmeyerek ta'ciz edilmemeleri, emîn ve sâlim olarak yerlerine gitmelerinin

temini emir olunuyordu. Müteâkiben bizzat Forgács da Lehistan'a gitmek ve orada manastırda bakiye-i ömrünü geçirmek istediğini bildirerek müsaade talep etmiş, kendisine bu müsaade bahşedildiği gibi alâkadarlara da on adamı ve 12 hayvanı ile yolda emin ve mahfuz yerlere kondurularak sâlimen gitmelerinin sağlanması lüzumu emr olunmuştu. (Forgács ile ilgili bir vesikayı da biz neşretmiştik. Cevdet Hariciye, 276, vesika 9).

Ertesi sene, 1722 Mart'ında da General Csáky, Bükreş'de olan ailesini Erdel'e nakletmek için müsaade istedi. Bu talebi, Rákóczi'nin o sıradaki kapu kethüdâsı Horváth Ferenc arz etmiş, izin almıştı. Bunun için Tekirdağı'ndan Bükreş'e kadar yol üzerindeki ilgililere, General Csáky'nin muhafazası için bir hüküm gönderildiği gibi, Eflak voyvodası Nikola Voyvoda'ya da, ailesinin Erdel'deki akrabalarının yanına gidebilmeleri için yeteri kadar araba verilerek sâlimen yerlerine gönderilmesi emredilmişti.

Csáky, bundan sonra, daha uzun müddet Tekirdağı'nda kalmış, hattâ Rákóczi'nin 1735'de ölümünden sonraki senelerde mültecilerin temsilcisi sıfatıyla Macar generallerinin nafaka bahalarını Tekirdağı gümrüğü hesabından tahsil etmiştir. Meselâ 1159 (1746)'da bir aylık tahsisatları olan 48.240 akçeyi –ki günlük nafaka bahaları 1.608 akçeden hesap edilmiş ve kuruş hesabıyla 402 kuruş tutmuştu.- Gümrük emini Halil Ağa'dan almıştı (Cevdet Hariciye, 5791, H. 1154). General Eszterházy ise, Tekirdağı'nda, ilk zamanlarda, galiba 1722'de ölmüş, ailesi ve adamları Lehistan'a gitmek istemişler, yol paralarını temin etmek maksadıyla Eszterházy'nin altı aylık nafaka bahasını ki günde 300 akçeden 177 günlük 53.100 akçe, kuruş hesabıyla 442 kuruş esedî, Hazine-i Âmire'den kendilerine ödenmişti (vesika 7-b).

Rákóczi de 1735 ilkbaharında Tekirdağı'nda vefat etti. Mültecilerin bir kısmı türlü sebeplerden zamanla İstanbul, Edirne ve hatta İzmir'e dağılmışlardı. Bunların tahsisatları mahallî gümrük veya mukataa gelirlerinden karşılanmakta idi. Bu konuda birçok belgeye sahibiz. Mültecilerden bazıları da, yine Bâb-ı Âli'nin malûmatı ve müsaadesi ile Lehistan'da ikamet ediyorlardı. O sırada Lehistan'da

karışıklıklar olmuş, komşuları ile vaki' ihtilâfları ve çarpışmalardan Macarlar da huzursuz kalmışlar ve tekrar Osmanlı memleketlerinde yaşamak istemişlerdi. (Zi'lhicce 1147 tarihli bir ferman, Nisan 1735).

Komáromi ve Turi adındaki, Rákóczi tevâbiinden olan Macarların, evvelce bazı işleri görmek üzere, Rákóczi tarafından Lehistan'a gönderilmiş ve orada ikamet etmekte iken, Lehistan'daki karışıklıklardan dolayı, Osmanlı hudutlarında yaşamak ve yerleşmek hususundaki müracaatları ile ilgilidir. I. Mahmud bu isteği kabul ederek, Hotin civarında reâyası bulunmayan köylerden münasip ve yeteri kadarının kendilerine tahsis edilmesini uygun görmüş, bunların diğer yerlerden reâyâ getirerek köylerini şenlendirecekleri, ziraat yaparak cizyelerini ödeyecekleri ve Osmanlı himayesinde rahat ve huzur içinde yaşayacakları konusundaki teminatlarını, müteveffa Kral Rákóczi'nin adamlarından oldukları ve bunların himâyeye lâıyk ve müstahak oldukları gerekçesiyle, gereğinin yapılmasını Hotin muhafızına emretmişti. Rákóczi'nin ölümünden sonra Tekirdağ'ında mültecilerin hayatı sürüp gitti. Sonradan Avusturyalılarla yeni bir ihtilâf ve savaş çıktıği zaman da 1737'de Rákóczi'nin oğlu Rákóczi Jozsef, Humbaracı Ahmet Paşa'nın delâletiyle babasının yerini aldı. Tekirdağ'ından İstanbul'a gelerek Padişah I. Mahmud tarafından kabul edildi ve kendisine "Erdel Hâkimi ve Engurus Dukası" unvanı ile bir ferman verildi, cepheye gönderildi.

Maatteessüf bu sefer de Erdel'i kurtarmak mümkün olmaz, kendisi cephede ölür ve Tekirdağ'ndaki tek tük, şuradaki buradaki Macar mültecilerinin hayatı sürüp gider. Bu yılların renkli tablolarını, mültecilerin acı-tatlı yaşamalarının çeşitli safhaları, Rákóczi'nin sadık adamı Mikes'in mektuplarından izlenebiliyor. Dîvân-ı Hümâyûn kayıtlarından ve Türk arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre Bâb-ı Âli, Tekirdağ'ndaki Macarların huzur, rahat ve güvenlik içinde yaşamalarını sağlamak maksadıyla hiçbir tedbirde kusur göstermiyordu. Mülteciler arasındaki ilişkileri ve resmî makamlarla münasebetleri düzenleyen bir başbuğ seçiliyor, İstanbul'un tayin edilen görevliler de onların ihtiyaçları ve Tekirdağ gümrüğüne havale edilen ödenek suretleri ile meşgul oluyorlardı.

Rákóczi'nin ölümünden sonraki senelerde başbuğları General Csáky idi. 1758 sonbaharında başbuğları General Zay vefat edince, Báb-ı Âli, bu defa bizzat Mikes'i başbuğ tayin etmişti ki, üç sene sonra 2 Ekim 1761'de, onun da ölümü vuku buluyor, yerine bir başkası geçiyordu. Macar mültecilere ait resmî kayıtları XIX. yüzyıl başlarına II. Mahmud devrine (1808) kadar görebiliyoruz. İşte XVIII. yüzyılda, o zamanlar, Rodoscuk veya Tekfurdağı diye anılan Tekirdağı kasabasının hayatına, Rákóczi ve Macar mültecileri böylesine bir özellik ve renk katmışlardı.

Fakat ana vatandaki Macarların çilesi henüz dolmamıştı. Özgürlük ve bağımsızlıklarına çok bağlı olan Macarlar, bundan sonra da Habsburg hâkimiyetine karşı meşru' direnme haklarını kullandılar, yılmadan mücadele ettiler ve geçen yüzyılın ortalarında tekrar güç bir duruma düştükleri zaman ise Türkler nezdinde yine bir ilticagâh aradılar. O zaman Tanzimat devlet adamları, özellikle, Mustafa Reşit Paşa o sıradaki Macar kahramanı Kossuth Lajos'u ve yanındaki Macarları ve Lehlileri Osmanlı Devleti'nin himayesi altına almakta tereddüt etmedi; Rus Çarlığı'nın ve Avusturya İmparatorluğu'nun tehditlerine karşı da insan haklarının savunucusu sıfatıyla direndi, bütün medenî dünyanın takdir ve tebriklerini kazandı. Bu tarihî gerçekler bugünkü ve gelecek nesiller tarafından elbette büyük bir dikkat ve ibretle öğrenilecek ve bilinecektir.

Eskiçağlarda, ortaçağlarda iki millet arasında mevcut şu ya da bu türlü ilişkilere ilâveten Tökhöly, Bethlen ve özellikle Rákóczi ile Kossuth'un hatıraları, aynı kahramanlık ve asâlet hâleleri içinde tarihin sinesinde yatan bizimkilerle, yâni, Budin valileri Sokullu Mustafa Paşalar, Arslan Paşalar, Abdürrahman Abdi Paşalar gibi kahramanların hatıraları ile birlikte Türk ve Macar ulusları arasındaki ortak bağların silinmez izleri, birer tarihî belgeleri olarak kalacaktır, yaşayacaktır.

XIII

XIX. ASIR SONLARINDA TÜRK-MACAR MÜNASEBETLERİ VE YAKINLIĞI

Tarihimizde Türk ve Macar milletleri arasında uzun muhasamat devreleri olduğu gibi birbirleri ile temasa geçtikten itibaren zaman zaman yakınlık duydukları, dostluk kurdukları da görülmektedir. XIV. asırda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da hâkimiyet kurması ve bunu takip eden asırda da bu hâkimiyetini Tuna'ya kadar olan bölgede kuvvetlendirmesi, hatta daha ötelere doğru istilâ emelleri beslemesi, o devrin mazbut, disiplinli ve kudretli bir devleti olan Macar Krallığı ile muhasama haline gelmesini, onunla sık sık savaşlar yapmasını intaç etti. Orta Çağ şartları ve zihniyeti iki ayrı safta cephe olan bu milletleri elbette başka bir vaziyete getiremezdi. Ancak Rönesans ve Reform devresindedir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun da kudret ve şevketini arttıran Avrupa devletleri muvazenesinde mühim bir unsur haline gelmesini takiben, karşılıklı vaziyette nisbî bir değişiklik hâsıl olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Mohaç zaferinden sonra evvelâ siyasî şekilde başlayan Türk-Macar dostluk münasebetleri müteakip devirlerde ve asırlarda, zaman zaman, daha kuvvetli ve samimî bir mahiyet iktisap etmiştir. Bu devirlerde, iki millet arasındaki ırkî bir rabitadan, çok eski tarihlerde, tarihin karanlık devirlerinde mevcut, birlikte ve aynı medeniyet muhiti içinde yaşama hâtıralarından şuurlu bir iz, fikir ve his iştiraki bittabi düşünülemezdi. Türk ve Macar milletlerinin moral yapısı, ahlâk ve karakterleri arasında bazen şayan-ı hayret neticeler veren derin müşâbehet, o zamanlar, şüphesiz ki, dikkati çekmemişti. Fakat zamanla, türlü şartların ve amillerin tesiri ile bu keyfiyet yavaş

yavaş anlaşılır ve kabul edilir bir hale gelmiş, bazı hadiseler de bunu tamamen açığa vurmuştu.

Bilhassa XVII. asır başlarından itibaren Bocskay, Bethlen, Thököly ve Rákóczi gibi Macar hürriyet ve istiklâl hareketlerinin lider ve kahramanları Osmanlı Devleti'nin himayesinde istiklâl ve milli varlıklarının teminatını gördükleri zamanlarda iki millet arasındaki anlayış ve yakınlığın daha bariz bir şekil ve istikamet aldığı görüldü. Meselâ 1697'de, Osmanlı-Avusturya harpleri sırasında Macar rüesasına Bâb-ı Âli tarafından gönderilen bir mektupta Macarlığın mevcudiyetine verilen ehemmiyet ve bunun korunmasının bir vazife olduğu şöyle belirtilmişti: "Nemçe düşmanı... kanınızı dökmekle Macar namını kaldırmak murad eder... Devlet-i Aliyye tarafından size gereği gibi sahip çıkılıp... Padişah... ol taraflara azimet buyurmuşlardır..."

1848 Macar ihtilâlini takiben vukua gelen hâdiseler ve Macar mültecilerinin Türkiye'de büyük bir hüsn-i kabul görmeleri de bu yakınlığın ve iki millet arasındaki anlayış ve dostluğun yeni bir tezahürü idi. Macar istiklâlinin yeni kahramanı Kossuth ve arkadaşları her şeylerini kaybettikleri zaman, sadece Türk devleti ve milleti arasında sıcak, samimi ve kendilerine sahip çıkan bir muhit bulabilmişlerdi. XVIII. asırda olduğu gibi bu defaki mülteciler meselesi de Türkiye'nin diplomasi tarihine şeref verebilecek bir mahiyet arz etmektedir. Bu meselenin hallinde Tanzimat devlet adamları ve bilhassa Mustafa Reşit Paşa büyük bir muvaffakiyet ve maharet göstermişlerdi. Onların her türlü tehlikeleri göze alarak gösterdiği cesaret ve maharet, Osmanlı İmparatorluğu'nun o devirdeki malî ve askerî zaafına rağmen bu hususta ibraz ettiği alicenabane hareket, hürriyet ve insan haklarının mukaddes ve aziz tutulduğu o zamanın Fransa ve İngiltere'sinde en parlak nümayişlere vesile teşkil etmişti. Filhakika, istiklâl mücadelesine girişip de muvaffak olamayan Macarların Türklere ilticalarını ve kabullerini o zamanki Avusturya ve Rusya devletleri müttefikan protesto ederek iadelerini istedikleri vakit Abdülmecid; "Ecdadımın altı yüz seneden beri bunca fedakârlıklarla muhafaza ettiği himaye hakkında Avrupa bizden nez' etmek mi istiyor. Bu hakkı zayi ettikten sonra bana saltanatın dahi

lüzumu yoktur. Bir Macar'ı elli bin Osmanlı kanı döker yine muhafaza ederim." demiş ve bu asil hareket karşısında onlar da fazla ileri gidememişlerdi. Bu mültecilerin iskân edildikleri Kütahya, Vidin, Halep ve sair yerlerde hususi olarak konaklar tefriş ve kendilerine mihmandarlar tayin olunmuş ve her türlü istirahatlerinin teminine çalışılmıştı. Bunlardan bazılarının Osmanlı Devleti hizmetinde askerî vazifeler aldıkları, içlerinde temayüz eden şahsiyetler de bulunduğu bilinmektedir.

Macar milleti, Türk millet ve devletinin zayıf ve zebun kardeşlerine gösterdiği yakın alâka ve yardımı asla unutmadılar ve bu hadiselerden yirmi beş sene sonra cereyan eden evvelâ Osmanlı-Sırp muhasamatında, müteakiben Osmanlı-Rus harbinde muhtelif vesilelerle sempati ve dostluk, kardeşlik hislerini izhara çalıştılar. 1876 tarihinde, onlar, emellerini artık büyük mikyasta tahakkuk ettirmiş bulunuyor ve 1867'den beri Avusturya-Macaristan dualizmi içinde geniş bir muhtariyet içinde, millî varlıklarını istedikleri gibi tanzim eden, inkişaf ettirebilen siyâsî ve sosyal bir cemiyette yaşıyorlardı. Diğer taraftan, bu müddet zarfında Macar tarih tetkikleri de hayli ilerlemiş, Macarlığın Türklükle olan yakın alâka ve münasebetleri hakkında çok şey öğrenilmişti. Macar milletinin, millî his ve meselelerde hassasiyeti genişti. İşte, 1876 Sırp isyanında Aleksinaç muzafferiyeti üzerine Macar efkâr-ı umumiyesi kalben büyük bir sevinç duymuş, İslav âlemine karşı, Türk milleti hakkındaki his ve sempatilerini parlak bir şekilde açığa vurmuştu. Evvelâ, Budapeşte Üniversitesi talebeleri ile Macar zâdegânından mürekkep bir heyet vasıtasıyla Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa'ya murassa bir kılıcı bir iftihar nişanesi olarak takdim ettiler. Bu heyet İstanbul'a geldiği vakit ikametleri için Beyoğlu'nda hususi bir daire tahsis olunmuş, Bab-ı Seraskeri'de ve Altıncı Daire'de şereflerine ziyafet ve balolar tertip edilmiş. Şehrin şayan-ı temaşa mahalleri kendilerine gezdirilerek izaz ve ikramlarına çalışılmıştı. İçlerinden bir kısmı da Mecidi ve Osmanlı nişanlarıyla taltif olunmuştu.

Macarların bu suretle gösterdikleri dostluk ve meserret tezahürleri, bağlılıkları Osmanlı hükümetini ve Padişahı fevkalade mütehasşis

etmişti. II. Abdülhamid bu sadakatlerinin ne derecede kıymetli ve makbul tutulduğunu anlatmak ve bir mukabele olmak üzere, Kanunî Sultan Süleyman devrinde Budin'in fethi ile devlet merkezine getirilen ve o vakitten beri Saray kütüphanesinde mahfuz bulunan bazı kıymetli kitapları hususi bir yadigâr olarak Budapeşte Üniversitesi'ne hediye ettiği gibi, Macarların bu heyetine iyi bir karşılık ibrazı maksadıyla, İstanbul'dan bir Türk heyetinin Macaristan'a gönderilmesine karar verildi. Bu kitapları Padişah yaverlerinden Tahir Bey götürmüş ve teslim etmişti. Peşte Şehbenderliği'nden gönderilen 25 Cemaziyevvel 1294 (7 Haziran 1877) tarihli bir yazıda, üniversiteye yapılan bu kıymetli hediyeden dolayı Macaristan'da büyük bir memnuniyet hâsıl olduğu ve bu hususta gazetelerin Türkler lehinde birçok yazılar yazdığı bildiriliyor, gazete kupürleri aynen ve tercümeleri ile birlikte Hariciye nezaretine takdim olunuyordu ki bunlar bilâhare sadaret kanalı ile Padişaha da arz edilmiş ve tercümeler onun nezdinde alıkonulmuştur (Başvekâlet Arşivi, İrade Defteri, Hariciye, numara 99, 102).

Macar heyetinin avdetinden çok geçmeden bu tarafça da 15 kişilik bir heyet tertip edilerek 1877 senesi ilkbaharında Macaristan'a gönderildi. Bu seyahate iştirak ve heyete dâhil bulunan Mehmet Tevfik Bey'in (Çaylak gazetesini çıkardığı için o zamanlar kendisine Çaylak Tevfik deniliyordu) "Yâdigâr-ı Macaristan, Nişan-ı İttihad" namıyla neşrettiği risale, bize bu heyetin kimlerden mürekkep olduğunu ve seyahatin nasıl geçtiğini enteresan bir şekilde hikâye etmektedir (İstanbul, Mihran Matbaası Neşriyatı, Ramazan 1294), fakat biz, bu hususta arşivimizde mevcut orijinal vesikaları, bu malûmatı tamamlamak maksadıyla, bilhassa bahis konusu etmek istiyoruz.

Türk heyetine, İstanbul'da Sultanahmet'teki Özbekler Dergâhı şeyhi ve Buhara emîrinin Dersaadet kapı kethüdası olan Şeyh Süleyman Efendi başkanlık ediyordu. Heyetin diğer azaları ilmiyeden Hoca Mehmet Efendi, Mısırlı Samipaşazâde Abdülbaki bey, Meclis-i Mebusan azasından Edirneli Hüsnü Bey, Mekteb-i Sultani dâhiliye müdürü Mehmet Muhlis Efendi, bu mektebin hukuk muallimi Ahmet Fazıl Efendi, Mekteb-i Sultani mezun ve talebelerinden bir

kısım gençler ile yukarıda zikrettiğimiz, Muharrir Tevfik Bey idiler. Seyahat 20 Nisan 1877’de başlamış, Varna ve Rusçuk tarikiyle ve oradan da bir vapurla Tuna’dan Baziaş ve daha sonra trenle Temeşvar ve Segedin yolu ile Peşte’ye muvasalat edilmişti. Heyet, Macar topraklarına girdikten sonra, ahalideki cuş-u huruşa, dostça tezahürata payân yoktu, küçük istasyonlarda bile, heyete, muazzam tezahürat yapıyordu. Bir istasyondaki müşahedesini Yadigâr-ı Macaristan müellifi, şöyle anlatmaktadır:

“Diğer bir istasyona daha gelindi. Hava kararmış olduğundan burada mızıka ve ahalinin nümayiş-i sabıkına mehtaplar ikadı ilâve olunmuştu. Ahali kadın erkek vagonlara atılıp güya kırk yıllık hasret çekmiş baba ana evlâd gibi bize sarılır, yüzümüzü öper, ‘geliniz Türkler karındaşlar biz bir vatan evladıyız, bizi ve vatanınızı görün’ derler ve familyalar küçük çocukları kucaklarında getirip elimizi öptürmek için vagonlara uzatırlar ve gençler çiçekler takdim ederler éljen törok (Türk çok paşa) sadası ayyuka çıkardı.” (s. 47 vd.). Tren Temeşvar istasyonuna geldiği vakit “meydanda iğne atsan yere düşmeyecek surette halk birikmiş mızıka çalar” bir halde idi. Burada söylenilen nutuklardan birinde Macarlar diyorlardı ki “Türkler gelin bu yerler o âli himmet babalarınızın bir vakitler kılıçla zapt ederek muahharen terk ettikleri yerlerdir ki, siz şimdi muhabbetle kalplerimizi, vatanımızı, cümlemizi teshir edin biz bir ana bir baba evladıyız, hususen vatansız kalan vatandaşlarımızı Avrupa’da hiçbir devlet kabul etmediği halde sizin o Macarları vatanınıza kabul ve kendilerine karındaş muamelesi etmeniz münasip memuriyetlerde ve padişahınızın gözü, bebeği ve evlâdı olan asakir-i şahane silk-i celiline kabul eylemeniz, hastalarına hekimler tahsisi ile bakmanız, mülk ve mal sahibi ettirip hayatlarını temin eylemeniz gibi gösterdiğiniz garip nüvazlıkların teşekkürü hiçbir vakitte unutmayacak ve Osmanlı ile menafî ve mezaratta müşterek olan Macar milleti sizin menafiiniz uğruna kanlarını akıtacaktır.” (s. 49. vs.).

Peşte Şehbenderliği’nin 3 Mayıs 1877 tarihinde Hariciye nezaretine gönderdiği tahriratta da (İrade Defteri, Hariciye, Cemaziyelevvel 1294, numara 91) şu tafsilât veriliyordu:

“... Peşte'ye kadar güzergâhları olan bilcümle şehir ve kasabatta fevkalâde hürmet ve riayete mazhar olmuşlardır. Mumaileyhin rakip oldukları katar makarr-ı hükümete takarrüp ettikçe miktar-ı ahali ve izdihan-tekessür ve cesamet kesp eylemekte olduğu ve hatta pek çok zamandan beri Macaristan'da hiçbir hükümdar bu derece izhar-ı muhabbet ve meserret ile kabul kılınmamış idüğü mervidir. Temeşvar ve Segedin ve Kızılgıl'da (Cegléd) mumaileyhin şerefine olarak ziyafetler keşide olunup bunlar da memurin-i mahalliye dahi hazır bulunmuşlardır. Ahalisi yetmiş bin nüfusa yakın olan Segedin şehrinde mumaileyhimi Demiryol mevkiinde istikbal eylemek için önlerinde mızıka ve meşaleler olduğu halde kırk bin kişi irsal edilmiş ve mumaileyhimin vusullerinde rakip olacakları arabaların beygirleri çıkarılıp tehiye ve izhar kılınan otele kadar ahali tarafından çekilerek isal kılınmışlardır. Gerek zadeğân ve gerek ehad-ı nastan zükûr ve inas ekser ahali takbil-i dest etmek emeliyle faziletlu Şeyh Süleyman Efendi'nin etrafına tecemmu etmekte oldukları ve Segedin ashap emlâkinin en mütehavvil ve mütenefzi olup rivayete göre 1876 senesinden evvel konağını İmparator Fransuva Jozef hazretlerinin ikametine tahsisten imtina etmiş olan Baron Dukaraç (?) kendi mihmanları ad eylediği Osmanlı mebuslarına mezkûr konakta bir ziyafet ita eylemiştir. Nisan'ın 29. Pazar günü saat onda Peşte ahalisi cümleten sokaklarda bulundukları misillu Osmanlı mebuslarını kabul etmek üzere Macaristan'ın meşhur şehirlerinden dahi mebuslar vürud ettiğinden Demiryol mevkiinden “Hungarya” oteline kadar olan cadde tahminen yüz bin kişiyi mütecaviz ahali iki taraflı dizilmiş ve mevkiinde dahi Darülfünun ve makarr-ı hükümetin birer heyet-i mebusesi ile gazete muhbirleri mevcut bulunmuş oldukları halde saat on bir buçukta katar mevkiine vâsıl oldu. Talebe-i ulûm görüldüğü anda ahali tarafından çok yaşa manasına olan “éljen, *éljen*” sada ve avazesıyla fevkalade alkışlar icra edildi. Bu sırada Osmanlı Macar milletlerinin rabita-i muhabbet ve uhuvvetkâranelerine dair Osmanlı ve Macar lisanı üzere iki nutuk irad olunduktan sonra iki kilometrelik mesafesi olan mevkiden Hungarya oteline kadar alettevali alkışlar icra olduğu ve yol üzerinde bulunan haneler bir takım eşya-yı nefise ve çiçekler ile tezyin edilmiş olduğu halde

talebe-i mumaileyhim otele isal edildi ve bunu müteakip eshab-ı nüfuz ve haysiyetten birçok zevat vizito itasına müsaraat ve otelin önünde mevcut olan ahali dahi mumaileyhimi balkon üzerinde rüyet eylediler. İşbu resm-i kabul polis ve hükümet tarafından bir günâ müdahale vuku bulmaksızın icra olundu. Mebusan-ı mumaileyhim burada şehrin mihmanları addolunup haklarında rasime-i izaz ve ikramın icrasına parlamento azasından ve Festi Naplo'nun sermuharriri Baron Raes (?) (Kaas Ivor) memur ve mualliminden Doktor Béla Erödy dahi tercüman tayin olunmuştur. Küll-i yevm mumaileyhimin şerefine olarak büyük ve mükemmel ziyafetler ita olunmakta ve Devlet-i aliyye hakkında teveccüh ve muhabbeti mualin nutuklar irad kılınmakta olduğu misillu şehir ile civarında balo ve konser ve tiyatro vesaire ley'iyat icrasıyla alettevali izhar-ı şadımani ve mesar edilmekte idi... Nümayışat-ı vakıa ca'li bir şey olmayıp umumi ve samimi olduğunu kemal-i fahr ve memnuniyetle müşahede eylediğimi ve bunun ileride tesirat-ı hasenesi iktitaf olunacağı ümidinde bulunduğumu arz ederim."

Hariciye nezareti bu raporu sadarete bildirdiği gibi, bu heyetin İstanbul'a avdetinden sonra da, dostluk ve kardeşlik münasebetlerini daha kuvvetlendirmek ve samimiyetin artmasında, Türkler lehinde Macar umumi efkârında geniş mikyasta hâsıl olan sempati ve tezahüratta başlıca rol oynayan şahsiyetleri taltif etmek maksadıyla bazı tevcihler yapılmasını de istemişti ki, sadrazamın 9 Cemaziyevvel 1294 (22 Mayıs 1877) tarihli tezkeresinde Macar meclis-i mebusanı azasından Baron Kaas Ivor ile Peşte'de Türkçe muallimi Béla Erödy ve Millet müzesi müdürü Otto Hermann üçüncü rütbeden mecidi nişanının Macaristan kütüphane ve müzeler umumi müfettişi Fransuva Polczky'ye yine üçüncü rütbeden Osmanî nişanının verilmesini tensip etmiş ve bunu Padişaha da arz ederek iradesini almıştı. Bu arada, Macar generallerinden Klapka'nın faaliyeti hakkında da Viyana sefaretinden Hariciye Nezareti'ne iş'arda bulunulmakta ve sadaretin de bu meseleyi Padişaha arz ederek bazı isteklerini bildirmekte idi. Devlet-i Aliyye hakkında büyük gayretler sarf eden bu zat, Viyana sefaretine müracaatla, devletçe lüzum var ise İstanbul'a

gelmesi için telgrafla emre intizar ettiğini yâni hizmetini arz etmişti. Bu hususu sadrazam, saraya şu mütalâa ile aksettirmekte idi (İrade defteri, Recep 1294, numara 171):

“... Mumaileyh Klapka hayrîhah devlet-i aliyyeden olup şimdiye kadar Macarlıların bu tarafa temayülât-ı hasenesine delalet eylemiş olduktan başka geçen günü Peşte’de on beş bin kişiden mürekkep büyük bir cemiyet akdiyle saltanat-ı seniyyenin hukuk ve menafine muvafık nutuklar irad etmiş ve iş’arai ahireye göre Macaristan’ca bu teşebbüsatin tesiriyle taraf taraf cemiyetler in’ikadı ve Devlet-i Aliyye lehine mütalâalar iradı ilerilemekte bulunmuş olmasına mebni mumaileyh Klapka’nın şu aralık buraya gelmesinden ziyade orada bulunup da efkâr-ı umumiyei bir vefk-ı dilhah kazanmağa bir kat daha devam etmesi hayırlı olacağından buralarının beyanıyla ve mesai-i maruza-i halisanesi bais-i mahzuziyet-i seniyye olduğunun tebşiriyle beraber kendisine zuhurat tertibinde atıye-i seniye olarak 300 altın dahi gönderildiği halde pek ziyade minnettâr-ı lutf-u âli olacağı ve mesaisinde faide görüleceği hariciye nezaret-i celilesiyle beynimizde münasip gibi tezekkür olunmakla...” Bu mütalâa Pa-dişaha arz edilince tamamen tasvip edildikten başka, onun öteden beri yaptığı hizmetlere karşılık 300 lira gibi cüz’i bir şey gönderilmesinin münasip olmayacağı, bunun 1.000 liraya iblağının doğru bulunacağı, mabeyin baş kitabetinden şu suretle bildiriliyordu. “... Kalapks’nın bidayet-i muharebede Devlet-i Aliyye’nin nazar-ı takdirine arz eylediği plânlardan niyyat-ı sahiha-i hayrîhahanesi zahir olduğu gibi bu defa da daha evvel Macaristan’ca Devlet-i Aliyye’ye izhar olunan alaim-i meyl-i teveccüh ile onun eseri olmak üzere Avusturya devletinin politikasınca şimdiye kadar görülen itidale dahi esasen mumaileyhin teşebbüs ve ikdamı bais olduğundan kendisine verilecek atiyenin 300 liradan ibaret olması haysiyet ve hizmeti derecesine mütenasip olamayacağına ve mumaileyhin celb ve tatyibinde olan faide-i azime bedihiyattan bulunduğuna binaen atıye-i mezkurenin 1.000 liraya iblağı...” Viyana sefaretinden, bu meseleye dair hariciye nezaretine 14 Ağustos 1877 tarihli ikinci bir telgraf gelmişti (15 Şaban 1294, aynı yerde, numara 182) ki, aynen

şöyle denilmekte idi: “General Klapka Macar parlamentosu azasından muharabe-i hazıranın hitamına değin hukukumuzu muhafaza eyleyecek olan ve elyevm eyleyen zevata halkın şevk ve muhabbetini muhafaza için bir mahalden diğer mahalle giderek ettikleri ve bundan sonra edecekleri masarife mukabil verilmek üzere sefaret-i seniyyeye 500’den 600 liraya kadar bir kredito açılmasını zat-ı âlinizden rica eylemekliğimi ibram ve elhah ile ihtar etmiş ve mösyö “Helfy” namında gayet maruf ve gayet nüfuzlu ve gayet meşhur olup istitaat-ı maliyesi husul-ü muvaffakiyetimiz için sarf eylediği mesai ve gayretle nisbet-i münakisede bulunan zatı dahi atıfet-i seniye-i cenab-ı tacidariye cümleden evvel tavsiye eylemiştir.” Sadaret de bunu “... fevaid-i memulenin tesrii husulünü mucip olacağına binaen zik rolunan 500 altınlık kredinin küşad edilmesi ve muamiyleyh Mösyö Helfy’ye dahi 250 altın ita edilmesi ve bunların zuhurat tertibinden icray-ı mahsubu...” mütalaasıyla Padişaha arz ederek iradesini almıştı.

Şunu da kaydetmek icap eder ki, harp esnasında, Avusturya hükümeti her suretle müzaheret ediyor değildi. Macaristan’da müşahede edilen dostluk tezahüratı ve muhabbet, sadece, Macar milletinin duyguları idi. Resmi Avusturya-Macaristan hükümeti, belki de bitaraflik muhafazası maksadıyla, bazı güçlükler çıkarmaktan geri kalmıyordu. Meselâ, Bâb-ı Âli, ordu için Macaristan’dan hayvan satın almış, fakat Avusturya hükümetinin men etmesi, ihracına müsaade eylememesi sebebiyle muharebe sonuna kadar muhafazasına mecburiyet hâsıl olmuştu. Bu maksatla istabl-i âmireden iki memur gönderilmek üzere iken, daha fazla masraf etmemek için taliplerine satılmak zorunda kalınmıştı (aynı İrade Defteri, Şaban 1294, numara 170). Peşte’de hakkımızda faaliyette bulunan ve propagandalar yapanlardan biri de Türkoloji tetkikleri ile meşhur olan âlimlerden Vänberg idi. Aynı zamanda Meclis-i Mebusan azası bulunan bu zat, bir taraftan, Devlet-i Aliyye’nin yalnız askerce değil ıslahat-ı seria icrasınca dahi lâzım gelen kuvve-i hayatiyeye malik olduğunu isbat maksadıyla “Almanca ve Fransızca risaleler yazarken, diğer yandan da Peşte’deki İngiliz kulününde “Osmanlıların terakki ve ıslahata

istidat ve kabiliyetlerini kemal-i maharetle isbat” mevzuunda konferans veriyordu (10 Teşrinievvel 1877) ki, bu konferansın duhuliyeye biletlerinden hâsıl olan para da Osmanlı ordusu yaralılarına gönderilmişti. Ancak, yazdığı risalelerin tab masrafları için icap eden 500 filorinin, talebine binaen kendisine verilmesi de uygun görülüyordu (aynı yerde, numara 202, 214). Viyana sefaret-i, kezâ o zamanlarda Avusturya ve Macaristan’da çok okunan *Deutsche Zeitung* gazetesi muharrirlerinden Rudolf Schrer’in de Devlet-i Aliyye’nin hayırhahı olması dolayısıyla beşinci rütbeden Mecidî nişanı ile taltif edilmesini istiyordu. Bu meseleye dair 4 Teşrinievvel tarihli ve hariciye nezaretine hitap eden yazısında şöyle diyordu (Şevval 1294, numara 223): “Mumaileyh neşr olunacak muharrerat-ı resmiyenin tab’ı ve ara sıra sefaret-i seniyyeye pek mühim havadis itası ile Devlet-i Aliyye’ye ibraz-ı hasr-ı hizmet etmekte olduğu gibi Rusya ve Ulah lisanlarına aşına bulunduğu cihetle Rusya ve Ulah gazetelerinin neşriyat-ı kâzibesini red ve cerh ile beraber burada tab olunan Rusya taraftarı gazetelerin dahi eracif ve ekâzibini tashih etmekte ve gerek kendi gazetesinde ve gerek lehimizde bulunan gazetelerde Devlet-i Aliyye hakkında hayırhahane bir takım bend ve mektuplar yazmakta olduğundan muharrir mumaileyh hakkında istiday-i âcizanemin terviç ve is’afı babında...” Sefaretin bu talebi yerine getirildiği gibi, Sefir Turhan Paşa’nın, Türk ordusu mecruhları için bizzat 2.000 Frank yardım eden ve ayrıca bir komite teşkil ederek hayli iane toplayan Macar muteberanından ve Pressburg ahalisinden Avukat Mösyö Edmond Sralagde Res Ramon için de “tezyid-i şevk ve gayretini mucip olmak üzere” istediği üçüncü rütbeden bir kıta Mecidî nişanı tevcih edilmişti (numara 244).

Osmanlı-Rus harbini büyük bir alâka ve heyecanla takip eden Macar umumî efkârı asil hareketler yapmakta devam ediyordu. Peşte şehbenderliğinden 1 Teşrinisani 1877 tarihinde hariciye nezaretine gelen tahrirat (aynı yerde, Zilhicce 1294, numara 236) şöyle idi: “Macaristan’da Oroshâza... kasabası ahalisinin devletlu Gazi Osman Paşa hazretlerine olan muhabbet ve meftuniyetlerine delil olmak üzere Mösyö Aleksandr Harsâni (Harsanyi Andràs) vasıtasıyla

çakerlerine tevdi olunan zer ü simden mamul bir defne tacı ufak bir sanduka mevzuan ve bugünkü postaya teslimen makam-ı âli-i nezaretpenahilerine takdim olunmuş olmakla mezkûr tacın birlikteki mektup ile müşarünileyh hazretlerine isali hususunun iktiza edenlere emir ve tenbihi babında...” Sadaret, bunu, Pilevne’deki “muharebat-ı muzafferenenin nişane-i takdiri olarak” kabul ediyor ve “tarik-ı muhabere açıldıkta mektup ile birlikte kendisine gönderileceği” beyanıyla keyfiyeti Padişaha arz eyliyordu. Daha sonra Debrece ahalisi de “altından mamul ve gayet musanna bir tacı” Padişaha takdim ve ihda edilmek üzere, bu şehir ahalisinden ve zadedgândan Kont Danyel Vay (graf Vaj Daniel) marifetiyle Peşte şebbenderliğine teslim etmişti (23 Aralık 1877) (İrade Defteri, Hariciye, Zilhicce 1294, numara 266).

Türk ve Macar milletleri arasındaki, bu harp sırasında, daha fazla samimiyet peyda eden dostluk ve kardeşlik hislerinin birçok tezahürlerini daha kaydetmek mümkündür. Bu dostluk ve yakınlık bundan sonra da devam etmiş ve muhtelif hadiselerle tesiri görülmüştür. Ziraat ve sanayi sahasında büyük inkişaflar gösteren Macaristan, bu ilerlemelerini Osmanlı Devleti’ne ve Türk milletine tanıtmak hususunda gayret sarf etmekte geri durmuyordu. Meselâ Peşte’de tulumba fabrikatörü Fransuva Valser (Valser Ferenc)’e dördüncü rütbeden Mecidî nişanı verilmesi (3 Rebiülevvel 1308, Dâhiliye, 557), Macaristan ziraat nezareti memurlarından Sâros Kapel’in, Macaristan orman nizamlarını tefsiren telif ettiği kitaptan derhal bir tanesini Padişaha takdim etmek istemesi (25 Rebiülahir 1308, Dâhiliye 1210), Türkiye’de zıra edilerek mahsulleri matluba muvafık zuhur eylediği takdirde istenildiği kadar gönderilmek üzere Macar ziraat nazırı ile üniversite müdürü Erödy Béla taraflarından bazı hububatın takdim edilmesi -ki bu hareket padişahın çok hoşuna gitmiş ve alâkadarlara yeniden nişanlar tevcih etmişti- (2 Ramazan 1308, Hariciye 194) bunun yeni delilleri idi ve daha sonra da, asrın sonlarında ve müteakip asrın başlarında yine böylece devam etmişti.

Notlar

1. *Erödy-Harrach Bela* muharrir ve pedagog idi (1846-1936). Evvelâ Fiume şehrinde, sonra Kolozsvár (Iuj)'da çalıştı. 1892-1918 arasında Budapeşte mıntakası maarif eminliği yaptı. Etnoloji, coğrafya ve edebiyat tarihi sahalarında eserler yazdı, bilhassa mütercim olarak İran şairlerini, Firdevsi, Hafız ve Sadi'yi Macarcaya tercüme de muvaffak oldu. Türkçe gramer de yazmıştı. "Firavunların Memleketinde" (1888) adlı seyahatnamesi İtalyanca olarak da çıkmıştır.
2. *Kaas Ivor* naşir ve politikacıdır. 1842'de Hont vilâyetinde Lanté'de doğmuş ve 1910'da Budapeşte'de ölmüştür. Ailesi aslen Danimarkalı olup Avusturya zabitanı meyanında bulunuyordu. Fakat kendisi tamamen Macar terbiyesi almış ve Budapeşte Hukuk Fakültesi'ni ikmal etmişti. Bir müddet Hollanda'da yaşadı, ancak 1866'da Macaristan'a döndü ve derhal evvelâ *Hon* sonra *Hajénk* adlı dergilerin tahrir heyetine girdi. 1868'de bir dünya seyahatine çıktı ve 1870'de memleketine avdetle Kont Andrâny Gyula'nın matbuat bürosu azası oldu. 1871'de *Reform* dergisi yazı ailesine girdi. 1875-1894 arasında *Pesmti Neplò* gazetesi muharrirliğini yaptı ve en nihayet *Budapesti* gazetesinde çalıştı. Bu arada Parlamentoda çeşitli siyasi faaliyetlerde bulundu.
3. *Klapka Görgey* 1820-1892'de yaşamış bir generaldir. Macaristan'da 12'inci hudut mıntakası birliklerinde yüksek rütbeli bir subay olarak vazife görmüş ve Mart 1848'de millî hareketlere iltihak etmişti. Evvelâ Erdel'de sonra Komaron'da harp etmiş 4 Kânunusani 1849'da Şimali Macaristan'daki orduya kumanda ederek Avusturya kumandanı Schlick kuvvetlerini üç defa mağlup etmeye de muvaffak olmuştu. O senenin ilkbaharında cereyan eden muharebelerde zafer ve şân kazandı. Vilâgos muharebesinden sonra ise kahramanca bir müdafaa yaptı. Kalesini, serbestçe çekilip gitmek şartıyla teslim etmek zorunda kalınca evvelâ Türkiye'ye iltica etti sonra Cenevre'ye gitti. 1866'da Bismarck'ın tavassut ve müzaheretini ile Klapka lejyonunu teşkil etti. 1867'de affedilerek memleketine döndü ve Macar parlamentosuna seçildi.

4. *Helfy Ignac* Macar istiklâl harbi esnasında Kossuth'un yanında çalıştı. 1852'de Viyana'ya, sonra, İtalya'ya gitti ve orada hukuk tahsilini ikmal etti. Mültecilerle temasa geçti. Milâno'da bir matbaa kurdu ve *Alaanza* adlı bir gazete çıkardı. Avusturya ile Macaristan'ın birleşmesinden sonra Milano'da *Magyar Magyar* adlı bir mecmua neşrine başladı ki, bunda iki devletin birleşmesi ile alay ediyordu. 18 nüshası çıkan bu dergiye Macar millî kahramanı Kassuth da yazmıştı. Helfy 1869'da memleketine döndü. Kossuth'un tavsiyesi üzerine sol temayüllü bir programla mebusluğa adaylığını koydu ve kazandı. Partinin ikinci başkanı oldu. 1878'de Debreçan, 1881'de Szentgotthard mebusu seçildi. Kossuth'un birinci derecede taraftarı idi ve maddi sıkıntılara maruz kaldığı sırada onu yazılarını ve hâtıralarını neşre ikna etti ve bu yazıları tanzim ederek tab' ettirdi.

MAKALELERİN KÜNYESİ

1. "Macaristan'daki Türk Hâkimiyeti Devrine Ait Bazı Notlar," *Türkiyat Mecmuası*, c. VII, (1942), 200-211.
2. "Macar Devlet Arşivi ve Tarihçesi," *Belleten*, c. III, s. 11-12, (1939), 447-457.
3. "XV. Asrın Birinci Yarısında II. Murad Devrinde Hristiyan Birliği ve Osmanlı-Macar Mücadeleleri Esnasında Edirne," *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965, 119-135.
4. "Korvin Mathias (Mátyás)'ın Bayezid II'e Mektupları, Tercüme-leri ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni," *Belleten*, c. XXIII, s. 87, (1958), 369-381.
5. "Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar," *Kanunî Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970, 5-39.
6. "XVI. Asır Ortalarında Osmanlı Devleti'nin Tuna Havzası ve Akdeniz Siyasetleri, Bunlar Arasında Alaka ve İrtibat, Muhtelif Veçheleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF Dergisi)*, c. XIII, s. 4, (1955), 64-77.
7. "Kanunî Süleyman'ın 1566 Szigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. XVI, s. 21, (1966), 1-14.

8. "Türk İdaresinde Budin," *Atatürk Konferansları*, V, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975, 163-178.
9. "Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği (1578-1580)," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. II, s. 3-4, (1952), 17-34.
10. "XVII. Asır Başlarında Erdel Hadiseleri ve Bethlen Gabor'un Beyliğe İntihabı," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, s. 1, (1949), 1-28.
11. "Tökhöly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü," *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu*, 1976, 180-210.
12. "Rákóczi Ferenc II ve Osmanlı Devleti Himayesinde Macar Mültecileri," *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu*, 1-17.
13. "XIX. Asır Sonlarında Türk-Macar Münasebetleri ve Yakınlığı," *Nemeth Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1962, 171-182.

DİZİN

- A**
Abdi Paşa 161, 266
Abdülhamid II. 274
Abdurrahman Hibri 50, 56
Alaman seferi 90
Alman İmparatorluğu 99, 100, 115
Alman prensleri 84
Aloisio Gritti 91
Anadolu 4, 39, 44, 45, 46, 49, 52, 53, 54, 55, 138, 139, 143, 144, 156
Andrea Doria 92, 114
Angyal Dâvid 18, 21, 205, 208, 239
Apafi Mihály 213, 216
Araniti 47
Archivum Regni 27, 28
Arnavut Hüseyin Paşa 225
Arnavutluk 40, 42, 47, 48, 55
Arslan Paşa 107, 131, 133, 136, 143, 144, 152, 153
Arşidük Ernest 167, 170, 174, 175, 176, 177
Arşidük Ferdinand 83, 86
Avusturya 9, 10, 15, 18, 20, 21, 22, 23, 59, 73, 81, 87, 89, 91, 92, 93, 96, 98, 99, 103, 104, 107, 108, 112, 113, 114, 119, 120, 121, 122, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 141, 146, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 165, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 181, 183, 184, 185, 186, 189, 192, 199, 200, 202, 203, 205, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 233, 244, 246, 247, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 260, 261, 263, 265, 269, 272, 273, 278, 279, 280, 282, 283, 286,
Ayasofya Camii 148
B
Bâb-ı Âli 34, 42, 61, 112, 117, 119, 120, 121, 123, 128, 134, 156, 169, 170, 176, 183, 184, 188, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 205, 215, 218, 219, 222, 223, 225, 229, 230, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 245, 246, 250, 254, 255, 260, 262, 266, 267, 268, 269, 272, 279
Bakács İstvan 36
Balassa 14, 102
Balkanlar 9, 12, 43, 47, 52, 55, 74, 100, 110, 115, 149, 271
barbar 11
Barbaros Hayrettin 114
Baron Roggendorf 89, 104

Báthory Istvan 59
 batı Hristiyan birliği 40, 41, 45, 52
 Bayezid II. 10, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 69, 71
 Beç kapısı 150
 Beç kralı 92
 Beç valisi 90
 Behram Çavuş 75
 Belgrad ric'ari 51
 Benda Kalman 40
 Bethlen Gábor 9, 182, 187, 192, 196, 203, 205, 207, 208
 Bizans Devleti 46
 Bizans imparatoru 39, 40, 54
 Bocskay István 9, 182, 183
 Boğdan 60, 61, 73, 95, 97, 106, 108, 138, 181, 183, 184, 188, 193, 199, 200, 201, 205, 237, 264
 Bosna kralı 48
 Brankoviç 43, 48, 53
 Bratislava 83, 211, 213, 219, 236, 251
 Budapeşte 33, 35, 66, 204, 273, 274, 282
 Budin 10, 19, 20, 26, 35, 73, 77, 81, 85, 86, 87, 89, 91, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 116, 117, 118, 122, 125, 127, 131, 133, 134, 136, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 182, 186, 187, 190, 197, 198, 200, 202, 203, 204, 215, 216, 233, 236, 237, 239, 240, 241, 243, 245, 249, 252, 253, 269, 274, 286
 Bulgaristan 37, 48, 53, 55, 66, 263
 Busbecq 107, 127, 129, 131, 132, 153
 Büyük Türk 14, 36, 111

C

Cambrai sulhu 90
caput christianitis 14
 Carlo Zanetti 118
 Catherine de Médicis 141
 Celâl-zâde Mustafa Çelebi 138
 Cenevizliler 39, 40
 Cevdet Paşa 112
 Cizvitler 244
 Cstonkatorony kulesi 168

Ç

Çanakkale Boğazı 39, 47
 Çandarlı Halil Paşa 54, 55
 Çehrin seferi 223, 224
 Çekoslovakya 31, 250
 Çelebi Sultan Mehmed 38, 39

D

D'Aramon 122, 125
 dârü'l-cihâd 44
 Dârülhadis Câmii 50
 Darü'n-nasr ve'l-meymene 56
 Debrecen 30, 35, 140, 175, 230
 Devlet-i Aliyye 99, 121, 191, 239, 255, 272, 277, 278, 279, 280
 diplomatika 29
 Divân-ı Hümayun 61, 62, 77, 81, 85, 86, 90, 94, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 121, 132, 133, 134, 137, 149, 153, 164, 167, 170, 173, 175, 177, 189, 203, 204, 205, 206, 215, 216, 218, 238, 240, 243, 246, 255, 256, 257, 263, 266, 268
 Doduk kralı 233
 Doğu Kilisesi 37
 Ducas 41
 Düzmece Mustafa 39

E

Ebü'l-Hayrât 50, 56

Ebussuud Efendi 151

Edirne 4, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 103, 104, 120, 139, 203, 234, 260, 262, 263, 267, 285,

Eflâk 38, 40, 41, 42, 48, 49, 53, 106, 108, 138, 181, 183, 184, 188, 199, 200, 217, 257, 258

Eflâk voyvodası 38, 40, 41, 42, 49, 183, 188, 257, 258

egnum christianitissimum 14

Eğri 35, 106, 108, 125, 136, 138, 150, 153, 156, 170, 175, 191, 227, 241, 242, 249

Emir Sultan 45

Enisül-Müsâmirin 50

Erdel 10, 18, 21, 27, 28, 34, 48, 49, 52, 59, 61, 62, 66, 67, 81, 82, 85, 87, 88, 91, 94, 95, 97, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 113, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 157, 159, 166, 167, 169, 170, 173, 175, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 234, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 245, 246, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 258, 259, 261, 262, 267, 268, 282, 286

Erdel Belgrad'ı 105, 194

Erdel Hâkimi ve Engurus Dukası 268

Erdelliler 102, 206, 214, 220

Ergene Köprüsü 44

Erödy-Harrach Bela 282

Eski Câmii 39

Eugene IV. 52

Evrenosoğulları 59

F

Fatih Sultan Mehmed 48, 74

Fekete Lajos 34, 35, 177, 204

Fekete Nagy Antal 36

Ferdinand 19, 26, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 123, 124, 125, 127, 129, 131, 147, 148, 212,

Ferhad Kâhya 167

Fetret Devri 37

Fontainebleau ittifakı 116

Forgâch Zsigmond 199

François 77, 78, 79, 80, 84, 89, 90, 91, 96, 104

Frangopulos 46

Fransa 14, 77, 78, 80, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 103, 104, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 141, 142, 146, 209, 210, 211, 223, 250, 257, 259, 262, 266, 272

Frater György 96, 97, 105, 122, 182

Fronde hareketi 210

G

Gazavât-i Sultan Murad 54

Gazi Hüsrev Bey 82, 143

Géczy Andras 206

Gelibolu 39, 42, 43, 44, 45, 47, 55, 259

Gelibolulu Mustafa Âli 136

Gellért tepesi 150, 151
 General Eszterházy 267
 Girit harpleri 250
 Grek-İslâm Ortodoks medeniyeti 13
 Gritti 86, 87, 91, 93, 94, 95, 113,
 Gül Baba 150, 151, 152
 Gürz-i İlyas 150, 151
 Gyula 7, 95, 105, 137, 138, 150, 169,
 183, 187, 190, 191, 201, 232, 252,
 282

H

Habsburglar 28, 83, 85, 101, 105,
 122, 127, 192, 212, 246
 Haçlı seferi 52
 Hadım Şahabeddin Paşa 55
 Hajdú 201, 202, 206
 Hammer 60, 61, 66, 67, 75, 86, 142,
 153, 200, 202, 203
 Hazine-i Âmire 267
Heft Meclis 136
 Helfy Ignac 283
 Henri II. 120, 123, 124, 126, 127, 128,
 129
 Heredot 11
 Herzog Jozsef 35
 Hipay Balázs 191
 Hobordansky 87, 88
 Hosszúthoty Kruppa 135
 Hristiyanlığın bulvarı 16
 Humbaracı Ahmet Paşa 268
 Hunyadi 51, 52, 53, 54, 56
 Hurûfi 55

İ

İbrahim Paşa 76, 80, 86, 87, 88, 89,
 91, 92, 94, 112, 113, 114, 121, 122,
 148, 190, 236, 240, 241, 243, 244,
 245, 252, 263

İskit 82, 96
 İstabur seferi 116
 İstolni Belgrad 35, 84, 85, 103, 186

J

Jagellon Izabella 97
 Jagello sülâlesi 51
 Jagello Ulaszlo 52
 Janaki Torzello 52

K

Kaas Ivor 277, 282
 Kanunî Sultan Süleyman 73, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 85, 87, 88, 89, 90,
 91, 92, 93, 94, 97, 99, 101, 103,
 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111,
 112, 119, 131, 136, 140, 143, 144,
 145, 146, 147, 148, 152, 163, 182,
 271, 274, 285
 Kapudan-ı Derya Sinan Paşa 123
 Karadeniz 41, 143
 Kardinal Alberoni 260, 261
 Kârloyi Zsuzsanna 192
 Kâtip Çelebi 203, 208
 Katolik 13, 142, 156, 181, 196, 208,
 210, 213, 220, 222, 226, 234, 235,
 244, 250, 251, 252
 Katolik-Latin medeniyeti 13
 Kemal Paşa-zâde 60, 61, 79
 Kırım Hanlığı 157
 Kızılalma 149, 150
 Klapka Görgey 282
 Korfo Adası 115
 Korvin Mathias 59, 285
 Kossuth Lajos 269
 Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 222
 Kraliçe İzabella 105, 122, 127, 130, 132
 Kruppa kalesi 108, 135
Kurucz hareketi 252
Künhü'l-Ahbâr 136

L

Lala Mehmed Paşa 152, 157, 187, 188, 189, 190
 Lâtinçe 62
 Lippa 101, 105, 140, 173, 186, 189, 202, 205
 Louis XIV. 211, 250, 257
 Louis de Savoie 78
 Lûtfî Paşa 60, 61
 Luther 14
 Lüteranist 142

M

Macar 7, 8, 9, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 47, 49, 51, 52, 53, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 108, 111, 113, 115, 119, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 146, 147, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 168, 170, 173, 175, 176, 177, 182, 184, 185, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 199, 201, 202, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286,
 Macarca 4, 7, 18, 62, 137, 153, 159, 174, 194, 195
 Macar devlet arşivi 25, 29, 31, 32, 33, 36

Macar Diyet Meclisleri 77

Macar elçisi 61

Macaristan 7, 8, 9, 10, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 49, 51, 52, 53, 56, 60, 63, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 121, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 134, 136, 141, 143, 145, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 165, 170, 171, 172, 177, 182, 188, 192, 195, 202, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 234, 235, 236, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 253, 255, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285,

Macar Krallığı 27, 73, 83, 97, 99, 100, 113, 115, 182, 199, 210, 246, 253, 258, 271

Macarlar 9, 13, 15, 16, 18, 22, 23, 42, 49, 147, 148, 149, 151, 158, 159, 160, 167, 174, 182, 202, 209, 210, 212, 213, 215, 217, 222, 228, 229, 233, 238, 244, 249, 257, 268, 269, 275

Macar Millet Meclisi 212

Macar milli hareketi 158, 260

Mahmiye-i Edirne 56, 57

Mahmud I. 268

Mahmud Baba 44

Maksimiyen 76, 83, 107

Malkoçoğulları 59

Mari Terez 96

Maximilien II. 131, 142

Mehmed IV. 234, 252

Memalik-i Mahruse 148, 149
 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 23, 154,
 222, 223, 233, 236, 252, 253
 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî 50
 Michel Czernowicz 131
 Mihaliçlı Ahmet Paşa 157
 Mihal Köprüsü 260
 Mihrimah Sultan 108, 135, 136, 138
 Mohaç Seferi 81
 Montecoculi 212, 214
Monumenta Hungaria Historica 63
 Mora 15, 40, 41, 81, 92, 114, 115,
 121, 256
 Mukaddes Roma Cermen İmparatorlu-
 ğu 73
 Murad I. 37, 41
 Murad II. 10, 39, 40, 41, 42, 43, 45,
 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 74, 111, 285
 Muradiye Câmîi 50
 Murat III. 156
 Mustafa Reşit Paşa 269, 272
 mutlakîyet 28
 Müceddid-i Devlet 38
 Mülteciler devri 209

N

Naatî 44
 Naimâ 185, 191, 192, 201, 202, 203,
 208
 Nemçe 88, 91, 96, 103, 118, 125, 161,
 185, 190, 193, 231, 232, 233, 239,
 240, 242, 252, 253, 254, 258, 259,
 272
 Nemeskürty István 147
 Némethy Baláza 191
 Nicola Radovic 62, 65
 Nicolas de Gona 46
 Nicolas Petraşcu hâdisesi 197
 Niğbolu 37, 38, 264

Nikola Voyvoda 267
 Niş 38, 52, 65, 69, 139
 N. Jorga 61

O

Orta Avrupa 33, 36, 73, 75, 76, 77,
 81, 89, 92, 93, 95, 106, 107, 109,
 111, 145, 159
 Oruç Bey 61
 Osmanlı-Avusturya münâsebetleri 181
 Osmanlı Devleti 9, 10, 18, 37, 39, 43,
 48, 55, 67, 73, 88, 89, 90, 92, 100,
 102, 106, 109, 110, 111, 112, 114,
 115, 116, 117, 119, 120, 122, 125,
 127, 128, 129, 132, 145, 146, 149,
 170, 181, 182, 193, 205, 211, 215,
 236, 250, 253, 255, 256, 257, 258,
 266, 269, 271, 272, 273, 281, 285,
 286
 Osmanlı-Fransız işbirliği 119
 Osmanlı İmparatorluğu 114, 146, 181,
 182, 199, 229, 230, 244, 253, 271,
 272
 Osmanlılar 9, 38, 47, 48, 52, 79, 103,
 104, 108, 110, 147
 Osmanlı-Macar münasebetleri 61
 Osmanlı Pâdişahı 41, 43

P

Palatin Eszterhazy 22
 Papa 14, 43, 52, 64, 78, 80, 84, 105,
 116, 118, 128, 141, 233, 261
 Papalık 54, 81, 84, 115
 Pavia 77, 78, 84
 Peçevî 88, 91, 92, 103, 136, 150, 151,
 164, 165, 172, 185, 186, 188, 190,
 191, 192, 203, 205, 208
 Peçuy 143, 144, 152, 186
 Pertev Paşa 137, 138

Peşte 102, 103, 117, 150, 155, 156,
240, 274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 281

Philippe II. 141

Pius V. 141

Polonya 77, 79, 85, 86, 146, 147

Pragmatica Sanctio 96

Preveze savaşı 115

propugnaculum christianitatis 14, 16

Protestan 123, 160, 181, 213, 214,
217, 220, 222, 228, 230, 234, 244,
246

R

Radul Şerban 200

Rákóczi Ferenc I. 211, 250

Rákóczi Ferenc II. 34, 252, 286

Rákóczi György II. 214

Rákóczi József 268

Reform 271, 282

Rodoscuk 265, 266, 269

Roggendorf 89, 100, 104, 116,

Roma İmparatorluğu 12

Rönesans 146, 271

Rudolf II. 157, 168, 174, 183, 184,
199

Rumeli 4, 37, 48, 52, 54, 55, 74, 75,
81, 105, 106, 123, 137, 138, 139,
144, 187, 191, 240

Rüstem Paşa 101, 102, 104, 107, 122,
123, 129, 138

S

Sakson 95, 105, 200, 254

Sava 85, 139, 141

Segedin 49, 53, 153, 155, 275, 276

Sekel 95, 182, 183, 185, 201

Selânik 41, 42, 43, 45, 46, 47, 206

Semiz Ali Paşa 107, 108, 129, 131, 134

Sevgend-nâme 53

Sırbistan 42, 43, 48, 49, 53, 56

Sırp Despotluğu 53

Sırp despotu 41, 42, 48, 49, 52, 53

Sokullu Mehmed Paşa 122, 123, 193

Sokullu Mustafa Paşa 152, 153, 155,
156, 168

Stefan 42, 43, 53

Szabó István 36

Székely László 218

Székely Mózes 184, 187, 188

Székesfehérvár 35, 82

Szigervár 136, 137, 138, 142, 143, 144

Szigismund 37, 38, 41, 43, 47, 48, 49

Szolnok 35, 106, 140, 187, 205

Ş

Şehzade Cem 59, 64

Şehzade Mustafa 39, 106

Şehzade Orhan 55

Şemsi Ahmed Paşa 144

Şeyh Nureddin 108, 136

T

Tâcü't-tevarih 60, 61

Tekirdağı 265, 266, 267, 268, 269

Temeşvar 59, 106, 125, 133, 134, 137,
140, 167, 173, 186, 187, 188, 190,
194, 196, 197, 201, 202, 204, 205,
255, 256, 257, 264, 275, 276

Thopia 47

Thököly İmre 9, 23

Thûry György 143

Tiryaki Hasan Paşa 157, 191, 203, 204

Tokaj kalesi 108

Tökhöly 10, 34, 216, 221, 222, 223,
224, 225, 226, 227, 228, 229, 230,
231, 233, 234, 235, 236, 237, 238,
239, 240, 241, 242, 243, 244, 245,
246, 247, 252, 253, 264, 269, 286

Tranquilus 102

Transilvania 51, 67, 77, 95, 122, 133

Tuna 9, 10, 12, 15, 16, 42, 43, 48, 49,
50, 52, 53, 55, 59, 60, 65, 68, 69,
85, 90, 95, 100, 107, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 119, 120,
121, 122, 123, 125, 127, 129, 130,
137, 139, 142, 143, 145, 148, 149,
150, 153, 156, 159, 161, 166, 168,
173, 175, 181, 191, 205, 262, 271,
275, 285

Tuna havzası 9, 10, 107, 111, 112, 113,
114, 116, 119, 120, 122, 125, 129,
130

Turgud Reis 123, 125, 126, 130

U

Ulahlar 102

Uzun Hasan 60

Uzunköprü 44

Ü

Üngürüs 60, 80, 101

Üveys Çelebi 152, 156, 157, 163, 164,
165, 166

Üveys Paşa 10, 157, 163, 166, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173, 174,
175, 176, 177, 286

V

Varadin 35, 97, 98, 115, 142, 167, 230,
259, 260

Varadin anlaşması 115

Varna 55, 56, 275

Venedikliler 47

Venedik Senatosu 79, 81

Vildân-zâde Ahmed Efendi 191

Viyana herseki 64

Vlad Drakul 40

voyvodalıklar meselesi 111

W

Wesselényi 210, 211, 213, 219, 221,
228, 230, 231, 250

Wesselényi Ferenc 210, 250

Y

Yâdigâr-ı Macaristan, Nişan-ı İrtihad
274

Yakup Bey 45

Yavuz Sultan Selim 74, 76

Yıldırım Bayezid 37, 38, 41, 43, 62,
68, 73

Z

Zâl Mahmud Paşa 144

Zapolyai 82, 84, 85, 86, 87, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
102, 113, 115, 116

Zenebissi 47

Zinkeisen 60, 63, 67

Zsidvatorok 182

Zsigmond János 131, 133, 139, 142

PROF. M. TAYYİB GÖKBİLGİN

OSMANLI-MACAR İLİŞKİLERİ

AVRUPA'DA İKTİDAR MÜCADELESİ: TÜRKLER VE MACARLAR...

Yeniçağ ve Yakınçağ'da Avrupa'daki iktidar mücadelelerinin önemli bölgelerinden birisi Orta-Avrupa'nın merkezini teşkil eden Macaristan'dır. Macarların yaşadığı bu topraklar özellikle Osmanlı-Habsburg hanedanları arasındaki askerî ve siyasî çatışma ve uzlaşma süreçlerinin tarihsel sahnesi olmuştur.

Osmanlılar ve Macarlar arasındaki etkileşim 14. yüzyılda Osmanlıların Balkanlar'da yayılması ile başlamış, özellikle Mohaç Savaşı sonrasında ise yeni bir hal almıştır. 16. yüzyılda Osmanlıların Tuna Havzası siyasetinin önemli unsuru haline gelen Macarlar ile münasebetleri sonraki yüzyıllarda da artarak devam etmiştir. 1848'de bağımsızlık mücadelesine girip başarılı olamayan mültecilerin Osmanlı'ya ilticalarını ve kabullerini o zamanki Avusturya ve Rusya devletleri birlikte protesto ederek iadelerini talep ettikleri vakit Sultan Abdülmecid'in "Bir Macar'ı elli bin Osmanlı kanı döker yine muhafaza ederim" diye mukabelede bulunması bu ortak tarihin serlevhalarındandır.

Osmanlı-Macar ilişkileri üzerine Türkiye'de önde gelen tarihçilerden olan Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in bu çalışması bu ortak tarihin gelişiminin izlerini sürüyor. Gökbilgin'in on üç çalışmasını bir araya getiren bu kitap, Macaristan'daki Türk hâkimiyeti devrine dair bazı notlarla başlıyor. II. Murad devrindeki Osmanlı-Macar mücadeleleri, Korvin Mathias'in II.

Bayezid'e mektupları, Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa siyasetinin safhaları, 16. yüzyıl ortalarında Osmanlıların Tuna Havzası ve Akdeniz siyasetleri, 1566 Szigetvar Seferi'nin sebepleri ve hazırlıkları, Budin'in Türk idaresindeki vaziyeti, Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği, 17. yüzyıl başındaki Erdel hadiseleri ile sürüyor. Kitabın son bölümlerinde ise Thököly İmre'nin Osmanlı-Avusturya ilişkilerindeki rolü, II. Rakoczi Ferenc ve Osmanlı himayesindeki Macar mülteciler ile 19. yüzyıl sonlarındaki Türk-Macar münasebetleri yer alıyor.

Osmanlı-Macar İlişkileri, konuyla ilgilenen tüm tarih meraklıları ve bilhassa da tarih öğrencileri için bir başucu kaynağı özelliği taşıyor...

Kronik

₺ 25,00
KDV'den muaf.

kronikkitap.com

kronikkitap

ISBN: 978-605-7635-24-2

9 786057 635242